Radio

VARDAGSLIV
TILLSAMMANS MED
ETT MASSMEDIUM

ELIN FRANZÉN

Radio

VARDAGSLIV
TILLSAMMANS MED
ETT MASSMEDIUM

ELIN FRANZÉN

MEDIEHISTORISKT ARKIV publicerar antologier, monografier – inklusive avhandlingar – och källsamlingar på både svenska och engelska. För att säkerställa seriens vetenskapliga kvalitet underkastas insända manus som regel dubbelblind granskning av oberoende sakkunniga.

Redaktionskommittén består av Elisabet Björklund (Linnéuniversitetet), Marie Cronqvist (Lunds universitet), Anna Dahlgren (Stockholms universitet), Johan Jarlbrink (Umeå universitet), Åsa Jernudd (Örebro universitet), Solveig Jülich (Uppsala universitet), Charlie Järpval (Linnéuniversitetet), Mats Jönsson (Göteborgs universitet), Matts Lindström (Uppsala universitet), Patrik Lundell (Örebro universitet), Charlotte Nilsson (Lunds universitet), Sonya Petersson (Stockholms universitet) och Pelle Snickars (Umeå universitet).

Redaktör: Andreas Nyblom (Linköpings universitet)

I digital form är Mediehistoriskt arkiv en CC-licensierad bokserie – erkännande, icke-kommersiell, inga bearbetningar 3.0. Böckerna kan fritt laddas ned i pdf-format från www.mediehistorisktarkiv.se. Vi ser gärna att de används och sprids.

Fysiska böcker kan beställas via nätbokhandlare eller Lunds universitet: www.ht.lu.se/serie/mediehistorisktarkiv

E-post: skriftserier@ht.lu.se

Avhandlingen har tryckts med bidrag från Stiftelsen Längmanska kulturfonden.

Utgivare: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, Lund

MEDIEHISTORISKT ARKIV 51

Grafisk form: Johan Laserna

Omslag: Elin Franzén & Johan Laserna

Bildredigering: David Laserna

Tryck: Bulls Graphics, Halmstad 2021

ISSN 1654-6601

<https://doi.org/10.54292/javtw6t44n>

ISBN (tryck): 978-91-985800-2-0

ISBN (pdf): 978-91-985800-3-7

Innehåll

1. INLEDNING	9
Syfte och avgränsning	10
Teoretiska perspektiv	12
Fenomenet radio som det träder fram:	
En fenomenologisk ansats	12
Teknik, medier och medierande gränssnitt	18
Plats, tid och vardagsliv	28
Metod och material	35
Samlade erfarenheter:	
Studiens materialkomposition	36
Empiri och teori, aspekter och helhet:	
Reflektioner om analysarbetet	51
Forskningssammanhang	53
Radio studies	54
Medier och vardagsliv	60
2. RADIOHISTORISK ORIENTERING	69
I allmänhetens tjänst: Ett massmedium tar form	70
Bärbar teknik och konkurrerande kanaler	81
Radio i ett digitaliserat medielandskap	89

3. APPARATUR	97
En app bland många andra	99
Vanlig radio	115
En egen radio: Nedslag i den vanliga radions förflutna	124
Världen i ett grönt skimmer:	
Upplevelser kring en stor låda	138
Summering	155
4. INNEHÅLL	161
Hemtamhet och serendipitet	
i möten med den vanliga kanalen	161
Särskilda intressen	173
Radio kan inte vara för alla hela tiden	182
Det bästa med radio är att man kan göra annat samtidigt	194
Man får göra sina egna bilder	210
Summering	218
5. TID	223
Direkt och i efterhand	223
Göra sig i ordning:	
Radionyheter och andra morgonkomponenter	234
Veckans bästa timmar:	
Den pågående vardagens kontinuitet och dynamik	241
Radio genom livet	249
Summering	260
6. AVSLUTNING	265
Mediets biografiska inbäddning	267
Tillvarons gränssnitt:	
Ett fenomenologiskt grepp om vardagen	272

Summary	285
Källor och litteratur	299
Frågeunderlag	311
Tack!	317

”Man hade ju läst i tidningen om vilken
underbar uppfinning radion var, så man var
ju lite förberedd på vad som komma skulle.”

Ur frågelistvar från Gunnar Gustafsson
(f. 1905), Finspång. Nm 190, *Radion*, 1967.

1. Inledning

Den här boken handlar om radio, ett massmedium med snart ett sekel bakom sig. Det som väckte mitt intresse för radio som studieobjekt var att detta medium som så många människor använder tycktes utgöra en sällan uppmärksammas vardaglig erfarenhet. När radio kommer på tal handlar det oftast om ett programinslag som någon har lyssnat på. Desto mer sällsynt är det att höra reflektioner om radiolyssnandet som sådant, det vill säga som en praktik i vardagen. Vad innebär det, mer specifikt, att använda radio? Uppfattningen om radio som en i hög grad oartikulerad typ av erfarenhet bekräftades när avhandlingsprojektet tog fart och jag började intervjua människor om deras radiobruk. De kunde skratta till smått generat medan de svarade på mina frågor, skratt som signalerade ungefär: är du verkligen intresserad av att höra om sådana här all dagliga detaljer? En av dem som har bidragit med sina erfarenheter, Lars, berättade under intervjun om rutinen att lyssna på radio-program via podcastappen i mobiltelefonen. Mitt i redogörelsen avbryter han sig: "Det är verkligen en hel värld, det är nästan lite skönt att dela med sig, för det är ingen som... Det är en helt ensam värld, jag delar inte den här världen med *någon*." Min ambition med undersökningen har varit att få inblick i dessa "världar" som formas genom radiobruket, världar som är ensamma och samtidigt delade av miljoner. Vad är radio för något som upplevt fenomen betraktat? Radio i egenskap av ett subjektivt upplevt fenomen framträder genom dess inbäddning i vardagen. Att få syn på detta fenomen handlar därför om att uppmärksamma mängder av komponenter som mediet flätas samman med i radiolyssnarnas tillvaro. Radio är

ur det perspektivet integrerat i diskborsten och diskandet, i strykbrädan och ångan från strykjärnet, i att lägga pålägg på frukostmackan, arbetspendla med buss eller bil, promenera eller, som när Lars går och lägger sig och letar fram ett radioprogram i mobilens app, invänta sömnen.

SYFTE OCH AVGRÄNSNING

I centrum för avhandlingen står alltså människors erfarenheter av radio. De äldsta deltagarna är ungefär jämgamla med radiomediet i Sverige. Så långt tillbaka som deras minnen sträcker sig – kring skiftet mellan 1920- och 1930-talet – sträcker sig studiens tidsperspektiv. Men det är tiden för studiens genomförande, det sena 2010-talet, som utgör den primära tidsmässiga ramen på så vis att erfarenheterna har förmedlats och givits aktuell mening i deltagarnas nutid. Geografiskt koncentreras studien till Sverige. Några deltagare har erfarenheter av radio i andra länder, men de flesta var bosatta i Sverige när studien genomfördes. Ur detta tidsmässigt och geografiskt avgränsade sammanhang ska andra slags sammanhang lyftas fram. Utgångspunkten för undersökningen är att radio som fenomen framträder för individen genom många aspekter som tillsammans formar relationen till mediet. Annorlunda uttryckt konstitueras fenomenet radio av en mängd komponenter, vilka jag har velat få syn på genom att studera deltagarnas erfarenheter. Studiens syfte är således att undersöka mötena mellan individen och massmediet för att förstå hur radio tar form som ett upplevt fenomen. Utifrån deltagarnas förmedlade erfarenheter har jag identifierat några övergripande aspekter av radiomediets konstitution som jag uppfattar som centrala för mediets vardagliga integrering. Dessa aspekter behandlas i var sitt tematiskt kapitel. Det första temat undersöker radio i egenskap av *apparatur*, där den tekniska utrustningens materialitet utgör premisser för mediets närvaro hos deltagarna. Under det andra temat framträder radio som förmedlat *innehåll* och undersöks, mer specifikt, i egenskap av medieutbud att navigera i respektive ljudobjekt

att ta del av genom lyssnande. Det tredje temat behandlar radio som ett *tidsligt* fenomen, där mediet är närvarande dels som en tidsligt strukturerande företeelse i den pågående tillvaron och dels i form av minnen från andra tidpunkter i livet. Genom dessa tematiska undersökningsområden skildrar boken hur radiomediet, när det tar plats hos sin publik, utgör ett komplext fenomen som både formar tillvaron och formas av andra komponenter i denna. Inom samtliga teman utgör det rumsliga och sociala centrala dimensioner: radioupplevelserna har ägt rum på olika typer av platser och format rumsliga och sociala sammanhang. Medan apparatur, innehåll och tid är teman som formulerats utifrån tanken om radiomediets konstitutiva egenskaper betraktar jag det rumsliga och sociala som dimensioner av de vidare meningsbärande sammanhang som mediet genom sin konstitutiva karaktär bidrar till att forma.

Studieobjektet är alltså radio, men vad rymms i begreppet radio? ”Vill du att jag ska berätta hur jag lyssnar på poddar också?” är en fråga som jag har fått under flera intervjuer och som pekar mot att radiomediet av vissa uppfattas som svårdefinierat. Mitt svar på frågan har varit att jag vill höra om såväl podcastlyssnande som lyssnande via så kallade linjära radiosändningar, detta eftersom studien fokuserar på radio som ett upplevt fenomen och inte som en på förhand definierad företeelse. Jag ville kort sagt ta reda på vad deltagarna själva tillskrev begreppet radio när de förmedlade sina erfarenheter av mediet mot slutet av 2010-talet. Det visar sig därmed genom bokens tematiska delar huruvida podcastformatet ingår i vad deltagarna betraktar som radio.

Podcast och linjär radio är två av många termer som refererar till radiomediets konstitutiva former. I det empiriska materialet refereras det linjära sändningsformatet exempelvis till i termer av ”live-radio”, ”fm-radio”, att ”lyssna direkt” eller ”lyssna när det sänds”, medan lyssnande via podcastformatet till exempel benämns att ”lyssna i efterhand” eller att lyssna på ”poddar”. Dessa emiska benämningar betraktas i undersökningen som uttryck för deltagarnas orienteringar mot fenomenet radio. Uttrycken belyser till exempel

hur deltagarna uppfattar ett visst medieformat i relation till ett annat och hur tekniska förändringar aktualiserar behov av nya språkliga definitioner. För att tydliggöra vilket tekniskt format jag avser i mina resonemang använder jag däremot genomgående begreppen linjärt format respektive podcastformat, eller den vedertagna svenska kortformen podd. Linjärt format avser radio i form av utsändningar vid särskilda tidpunkter (ibland kallat "tablåradio") medan podcastformat syftar på innehåll som finns tillgängligt att spela upp ("strömma" eller "streama") och ladda ner via internetplattformar vid valfri tidpunkt inom ramen för innehållets publiceringstid. On demand-medier är ett samlingsbegrepp för den senare typen av medieutbud. Formaten beskrivs mer ingående i kapitel två.

TEORETISKA PERSPEKTIV

I syftesformuleringen beskrevs radiobruket i termer av möten – att individen möter radiomediet. Menar jag inte *upplever*? Jo, dessa möten är upplevelser, men med ordet möte vill jag betona att upplevelserna som skildras i boken inte är något som uppstått enbart i individens "inre", utan att upplevelserna har tagit form mellan den som har upplevt och det som har upplevts. Radio består ur det synsättet av företeelser med särskilda egenskaper som individer har mött utifrån sina särskilda situationer, erfarenheter och förväntningar. Dessa tankegångar preciseras i det följande, inledningsvis med utgångspunkt i fenomenologin och därefter utifrån angränsande perspektiv på teknik och medier samt plats och tid.

Fenomenet radio som det träder fram:

En fenomenologisk ansats

Att studera radio "som fenomen" implicerar ett särskilt perspektiv. Fenomen refererar här inte bara till objekt eller företeelser i allmänhet, utan till deras framträdanden – hur något visar sig. Radio är något som framträder för någon, och det är mediets framträdanden

för studiens deltagare som undersöks. Frågan vad radio är som upplevt fenomen implicerar dels objekt som kan upplevas och dels subjekt som upplever. I relationerna mellan objekt och subjekt söker studien efter svar på radiofenomenets innebörder. Det här sättet att betrakta radio specificeras här med utgångspunkt i den fenomenologiska filosofin som sedan det förra sekelskiftet har gjort fenomenens och tillvarons framträdanden till ett omfattande vetenskapligt undersökningsområde.¹ En grundläggande tanke inom fenomenologin är att en persons kunskap om verkligheten formas genom dennes tillgång till denna verklighet, och med tillgång åsyftas individens varseblivning. Att varsebli, eller uppleva, är enligt fenomenologin inte en aktivitet som enbart pågår i individens ”inre” mentala verksamhet. Medvetandet är intentionellt, det vill säga ständigt riktat mot något ”yttre”: jag upplever inte bara, utan jag upplever något, ett intentionellt objekt. Alfred Schutz exemplifierar olika typer av intentionella akter:

There is no such thing as thought, fear, fantasy, remembrance as such; every thought is thought *of*, every fear is fear *of*, every remembrance is remembrance *of* the object that is thought, feared, remembered.²

Varje varseblivningsakt har alltså ett korrelerande intentionellt objekt. För den som inte är bekant med det fenomenologiska begreppet intentionalitet kan ordet föra tankarna till intentioner i betydelsen medvetna avsikter, vilket det inte är fråga om. Intentionalitet handlar här om en grundläggande omständighet gällande allt medvetande och är inte något som antingen kan finnas eller inte finnas i våra varseblivningar. Edmund Husserl som lanserade fenomenologin som en ny filosofisk teori och metod vid 1900-talets början beskrev den intentionella relationen med termerna *noema* och *noesis*, där

1. Robert Sokolowski, *Introduction to phenomenology* [Elektronisk resurs] (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 3.

2. Alfred Schutz, ”Some leading concepts of phenomenology”, *Collected papers I: The problem of social reality* (The Hague: M. Nijhoff, 1973), 102–103.

noema är objektet som medvetandet riktas mot och noesis är medvetandeakten, det vill säga sättet som objektet framträder på.³ Sokolowski exemplifierar medvetandeakter med skillnaden mellan att uppfatta ett föremål framför sig genom sina sinnen och att minnas ett föremål. Fenomenologiskt beskrivs då föremålet i egenskap av sinnlig perception respektive minnesobjekt. Som upplevt fenomen existerar det således genom varierande framträdandeformer. Föremålet har alltså inte en i sig inneboende, objektiv innebörd, utan undersöks så som det framträder i dess upplevda kontext. Genom att urskilja objektet respektive upplevelsen av objektet synliggörs dels tingen som vi tänker på och dels de på tingen tänkande subjekten, oss själva.⁴

Idén om intentionalitet har varit central under arbetet med att formulera avhandlingens perspektiv och frågeställningar, och inte minst under analysarbetet, för att det har gjort mig uppmärksam på komponenterna som formar människors relationer till radiomediet. I fenomenet radio ryms å ena sidan mediet med dess objektiva, konstitutiva egenskaper och å andra sidan upplevelserna av dessa egenskaper som äger rum i specifika individers kontexter. Det fenomenologiska perspektivet har på så vis fungerat som en lins för att få syn på att det rör sig om relationer mellan människor och företeelser som riktas mot varandra på särskilda sätt. Redan i bokens innehållsförteckning antyds att upplevelser av radio involverar mer än medieinnehåll i ljudform som människor lyssnar till. I studien utgör radioljuden och lyssnandet några av de objekt och aktiviteter som tillsammans konstituerar fenomenet radio. I egenskap av ljudmedium kan radio betraktas som något immateriellt, men lyssnandet förutsätter också materiella ting i form av radioapparat och apparaterna och lyssnandet äger rum någonstans, i fysiska miljöer. I de avseendena handlar radiobruk också om kroppar som disponerar platser och som handgripligt handskas med fysiska föremål. Utöver ljud,

3. Ibid., 107.

4. Sokolowski, 1999, 4.

apparater och kroppar i rum framträder radio också som något tidsligt. Studiens deltagare möter radioinnehållet utifrån olika tidsliga premisser som ligger inbäddade i mediets strukturer, såsom sändningstider och programinslagens varaktighet eller tekniska format som förmedlar innehåll "direkt", som vissa uttrycker det (alltså via linjära sändningar), eller utifrån andra tidsliga strukturer som det nyare podcastformatet har kommit att innebära. Radiobrukets tidslighet kommer exempelvis till uttryck när en pendlingsresa upplevs gå fortare med ett poddavsnitt i hörlurarna eller när vardag och helg markeras av radioprogrammens sändningstider och rutinerna som upprättas kring dessa. Fenomenologins betoning på vad Martin Heidegger kallar den ontologiska skillnaden – särskiljandet mellan det som upplevs och hur det upplevs – låter vardagslivets riktande villkor utforskas med fokus på såväl människors subjektiva upplevelser som samhälleliga företeelsers strukturerande egenskaper.⁵ Med det här synsättet uppmärksammas radiomediet som ett särskilt slags objekt – eller snarare en mängd objekt – som riktas mot människor genom dess specifika egenskaper och som människor riktar sig mot på specifika sätt.

Under 1900-talet utvecklades en rad grenar inom den fenomenologiska filosofin med tongivande namn som Martin Heidegger, Maurice Merleau-Ponty, Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre, Paul Ricoeur och Hans-Georg Gadamer. Genom Alfred Schutz arbeten som influerats av bland andra Husserl och Max Weber förenades fenomenologi och sociologi, en inriktning som bland andra Peter L. Berger och Thomas Luckmann vidareutvecklade under namnet kunskaps sociologi. I Schutz spår kan också Pierre Bourdieu och Erving Goffman nämnas, vilka båda intresserade sig för vardagslivets sociala och kulturella strukturer. Intresset för vardagslivet som meningsskapande processer har gjort fenomenologin till en angelägen teori bildning för etnografiskt, socialt och kulturellt inriktad forskning som exempelvis sociologi, etnologi, antropologi och pedagogik.

5. Ibid., 50.

Inom etnologin i Sverige, denna studies primära hemvist, har många forskare influerats av fenomenologiska tankegångar, antingen via filosofin eller via andra fenomenologiskt inspirerade discipliner.⁶ Karaktäriserande för fenomenologin som vetenskaplig undersökningsmetod är dess empiriska närhet; att den söker komma åt ”vardagslivets omedelbarhet och sinnliga aspekter”, som Elias Mellander uttrycker det.⁷ En central utgångspunkt är att inte närma sig det studerade objektet genom på förhand formulerade förklaringar i form av exempelvis teoretiska konceptualiseringar. Fenomenologin är i stället avsedd, som Husserl beskrivit det, att vara en metod med idealet att som forskare vara en sorts ständig filosofisk nybörjare som undersöker tillvarons beskaffenhet innan andra teoretiserande och konceptualiserande perspektiv anläggs. Den ska i bästa fall, menar Schutz, upphöra där ”den traditionella filosofin” tar vid.⁸ Det är förstås svårt att som forskare sätta de konceptualiserade synsätten inom parentes, som Husserl förespråkade, men styrkan med ett fenomenologiskt förhållningssätt är i min mening att det ständigt påminner forskaren om att behålla sitt fokus på hur fenomenet i fråga visar sig empiriskt – att ”gå till sakerna själva” med Husserls flitigt citerade ord – snarare än att låta en viss teoretisk förklaringsmodell vara ingången till studiefältet. För att svara på frågan om vad radio är för något som upplevt fenomen måste jag alltså utgå från de

6. Kristofer Hansson, ”Inledning: Fenomenologins möjligheter i etnologin”, *Fenomenologins möjligheter i etnologin: Rapport från en nationell workshop*, red. Å. Alftberg, K. Hansson, G. Olsson & M. Gunnarsson (Lund: Lunds universitet, 2011), 5. Bland tidiga exempel på fenomenologiskt influerade studier i en svensk etnologisk kontext finns bl.a. Lena Gerholms avhandling *Kulturprojekt och projektkultur: En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet* (Malmö: Liber förlag, 1985) och Beatriz Lindqvists avhandling *Drömmar och vardag i exil: Om chilenska flyktingars kulturella strategier* (Stockholm: Carlsson, 1991).

7. Elias Mellander, *Etnologiska kompositioner: Orienteringar i yrkeslivet* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2018), 27.

8. Schutz, 1973, 100.

ANSLAGSTAVLAN I ARBETSRUMMET på universitetet har prytt bland annat av ett vykort som inhandlades vid ett museibesök någon gång under den första tiden som doktorand. Allt eftersom avhandlingsarbetet fortskred insåg jag att vykortsmotivet illustrerade studiens fenomenologiska perspektiv: fenomenet radio är summan av mötena mellan mediet och individen som upplever det. Oskar Schlemmer, utan titel, 1924.
Foto: Bauhaus-Archiv Berlin.

sammanhang där radio ”visar sig”, närmare bestämt människors erfarenheter av att möta mediet.

Teknik, medier och medierande gränssnitt

Studieobjektet radio har redan flertalet gånger refererats till som ”radiomediet”. Men vad menas egentligen med medium? När vi till vardags talar om medier syftar vi oftast på företeelser som radio, tv och press, och på senare år även olika internetbaserade plattformar. Den förståelsen av medier, påpekar John Durham Peters, kan betraktas som relativt ung och definierar medier som kommunikationskanaler för olika typer av information, medan begreppet medium (”media”) in på 1800-talet syftade på element som vatten, eld, jord och luft.⁹ Även om denna äldre definition avser andra empiriska företeelser än de vi idag associerar med mediebegreppet har den äldre och den senare definitionen gemensamt att de båda syftar på olika typer av förmedlingar; ett medium är ett medierande utrymme för någonting. Den stora skillnaden mellan den äldre och den mer sentida mediedefinitionen ligger alltså i typen av innehåll som dessa företeelser eller element medierar. Medan radio, tv, böcker eller webbsidor har som uttalade syften att förmedla olika typer av information har vatten eller luft inga kommunikativa budskap. I stället ligger ”medieinnehållet” i deras konstitutiva form. Det kanske verkar drastiskt att använda naturelement som exempel på medier, men just för att dessa skiljer sig så markant från vad vi vanligtvis associerar med medier påminner de oss om att medier är något mer än informationen de förmedlar. Sättet som jag betraktar radiomediet på bortser inte från det förmedlade innehållet, men det fenomenologiska perspektivet på framträdandeformer innebär att jag riktar särskild uppmärksamhet mot medierande aspekter, alltså de konstitutiva och riktande aspekter som präglar radioupplevelserna. Bland

9. John Durham Peters, *The marvelous clouds: Toward a philosophy of elemental media* (Chicago: The University of Chicago Press, 2015), 2.

dessas aspekter ryms bland annat radioinnehållet, det vill säga det som deltagarna lyssnar på. Hur radioinnehåll uppfattas kan ur detta synsätt inte förklaras genom att enbart undersöka vad människor tycker om exempelvis ett visst radioprogram, utan måste undersökas genom att se till fler medierande aspekter som tillsammans utgör programinnehållets upplevda kontext. Fenomenet radio framträder inte bara som talade ord och musikaliska klanger. I upplevelserna ingår också platserns materialitet och sociala aktiviteter, interaktionen med den tekniska apparaturen och olika tidsliga aspekter. Medieupplevelsernas meningsbärande komponenter står i den meningen att finna i en rad olika "element", materiella och immateriella.

Denna bredare mediedefinition som betonar det medierande knyter inte bara an till fenomenologins perspektiv på tillvarons framträdanden, utan också till utvecklingen som har präglat medieforskningen under senare decennier, där fokus allt mer har kommit att riktas mot mediernas medierande former och mot kontexterna som skapas genom människors mediepraktiker.¹⁰ Intresset för hur medier medierar har yttrat sig i ett vidgat perspektiv på vad som räknas in i mediebegreppet. Om medier undersöks med fokus på medieringsformer ryms oändligt många fler företeelser än dem som i vardagligt tal brukar inbegripas i begreppet medier. Vilket objekt som helst kan studeras utifrån dess konstitutiva och medierande aspekter, något som Marshall McLuhans bok *Understanding media: The extensions of man* (1964) var ett tidigt exempel på med kategorier som siffror, kläder, fotografier, bilar, grammfoner, vapen, radio, pengar, klockor med mera. McLuhan förbiser avsiktligt innehållet som medierna kommunicerar. Hur ett medium förmedlar sitt innehåll spelar i stället en avgörande roll för mediets verkan, både för individen och på ett genomgripande samhällsplan. Varje teknologi som slår igenom, menar McLuhan, för med sig djupgående samhällsförändringar och

10. Tim Markham & Scott Rodgers, red., *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media* (New York: Peter Lang Publishing, 2017), 7.

blir genom sin specifika form en sorts utbyggnad av oss själva.¹¹ I förordet till en svensk utgåva av denna numera klassiska bok sammanfattar Peter Dahlgren McLuhans perspektiv på medier: "Vi upplever mycket av verkligheten genom dem – vi 'ser med dem' – men har svårare att se dem och hur de strukturerar vårt sätt att förhålla oss till omvärlden."¹² Mediernas inverkan sker på ett slags undermedvetet plan, menar McLuhan: de "förskjuter obevekligt och motståndslöst de inbördes relationerna mellan sinnena, d.v.s. förnimmelsemönstret."¹³ Perspektivet speglar de fenomenologiska tankegångarna om hur världen presenterar sig för oss; den framträder genom våra möten med företeelser som riktar sig mot oss på särskilda vis och vars "logiker" vi sällan uppmärksammar när de väl har smält in i vardagens strukturer. Men för varje ny teknologi som introduceras sker alltså, enligt McLuhan, förskjutningar i våra "förnimmelsemönster". I mitt material blir till exempel upplevelser av tid påtagliga när deltagare reflekterar över att lyssna på radio via podcastformatet respektive via de linjära sändningarna. Den starka betoningen på medieform framför medieinnehåll var från McLuhans sida en reaktion mot tendensen att betrakta mediet som synonymt med dess kommunicerade innehåll, ett synsätt som han menade förbisåg kraften som låg inbäddad i mediets själva konstitution.¹⁴ McLuhans medieteorier argumenterade för hur medierna genom sina former gör saker med människorna, medan senare medieforskning i stället i hög grad kom att betona att människor gör saker med

11. Marshall McLuhan, *Media* (Skarpnäck: Pocky/Tranan, 2001), 18. I denna svenska utgåva används "utbyggnader" där McLuhan på engelska talar om "extensions". Båda begreppen syftar på hur teknologier och medier utgör ett slags förlängningar av människan genom deras kraft att forma vårt varande i världen; vi ser, lyssnar, känner och tänker genom medierna.

12. Peter Dahlgren, "Förord", *Media*, Marshall McLuhan (Skarpnäck: Pocky/Tranan, 2001), 9.

13. McLuhan, 2001, 31.

14. Jenny L. Davis, *How artifacts afford: The power and politics of everyday things* [Elektronisk resurs] (MIT Press, 2020), 39.

medier. På senare år präglas däremot medieforskningen av ett starkt intresse för att sammanföra dessa perspektiv, en riktning som också den här boken ansluter sig till genom ambitionen att visa hur människors relation till radio formas i mötena mellan teknologiska strukturer och individers erfarenheter och upplevelsekontexter. Fenomenologins fokus på den dubbelriktade relationen mellan objekt och subjekt har kommit att utgöra teoretisk och metodmässig inspiration för många som intresserar sig för medier, teknik och medieringarnas sociokulturella kontexter.¹⁵

Gränssnitt är ett begrepp som jag har funnit fruktbart för att få syn på och konkretisera dubbelriktadheten mellan mediets egenskaper och individernas sätt att rikta sig mot mediet. Till vardags möter vi ordet gränssnitt exempelvis när det handlar om informationsteknologi och mjukvarudesign. I ordboken definieras gränssnitt: "Förbindelselänk mellan en dator och dess kringutrustning; program som underlättar kontakten mellan dator och användare".¹⁶ Datorgränssnittet presenterar det avancerade "inre" systemet på ett sätt som låter användaren interagera med detta system utan djupare kunskap om logiken hos tekniken "där inne". Engelskans motsvarighet, *interface*, uttrycker tydligare än svenskans gränssnitt att det rör sig om möten mellan olika parter, det vill säga ett objekt och ett subjekt som vänder sig mot (*face*) varandra. I ordbokens definition relateras gränssnitt särskilt till datorers hård- och mjukvaruteknik, men gränssnitt kan också betraktas ur ett vidare perspektiv där allt i vår omgivning kan sägas ha specifika gränssnitt som påverkar våra interaktioner. Robert Willim liknar tekniska gränssnitt vid komplexa byråkratiska organisationer som användaren interagerar med genom

15. En rad exempel på fenomenologiskt influerade medieanalyser samlas i T. Markham & S. Rodgers, red., 2017. Se också Leif Dahlberg & Hans Ruin, red., *Fenomenologi, teknik och medialitet* (Huddinge: Södertörns högskola, 2011).

16. Svenska akademiens ordböcker, "Gränssnitt". <https://svenska.se/tre/?sok=gr%C3%A4nssnitt&pz=2> (hämtad 2020-11-07).

vissa gränssytor, så som blanketter eller annan form av korrespondens. Klienten behöver inte känna till ett ärendes gång i detalj vid kontakt med exempelvis en myndighet. Mycket sker i det interna arbetet och presenteras ”utåt” för klienten genom olika slags kommunikativa gränssnitt.¹⁷ Ett annat exempel på gränssnitt bortom den snävare datorkontexten presenteras i Shane Densons fenomenologiska iakttagelse av rulltrappan. Rulltrappor ingår i många människors vardagslogistiska rutiner och den som använder dem ofta reflekterar knappast närmare över hur det verkligen går till att ta dessa i bruk. Men om rulltrappan betraktas i ett sammanhang där den ännu inte har hunnit integreras i vardagens välsmorda, och därmed osynliga, maskineri av kulturella och sociala rutiner träder rulltrappans specifika gränssnitt fram desto tydligare. Denson beskriver rulltrappan i egenskap av en ny uppfinning mot slutet av 1800-talet, ett fenomen som prövade människors uppfattning om vad en trappa var för något. Till en början presenterades den rullande trappan som en spektakulär attraktion, bland annat på nöjesfältet Coney Island i New York, vilket är talande för hur uppseendeväckande nyheten ansågs vara. Den automatiserade trappan knöt samman rummet på ett sätt som innebar en avsevärt annorlunda kroppslig interaktion jämfört med den stillastående trappan; medan den ”vanliga” trappan förutsatte att användaren förflyttade sig upp- eller nerför trappan av egen muskelkraft etablerades ett annat kroppsligt schema i mötena med rulltrappan. Denson belyser även trappans gränssnitt ur ett barns perspektiv, där rulltrappan vid första mötet kan få barnet att stanna upp och känna sig osäker inför trappstegen som matas fram ur golvet och ledstången som också rör sig, men som med tiden blir föremål för en inövad och given vardagskompetens.¹⁸ Vad Denson vill visa genom exemplet med rulltrappan

17. Robert Willim, ”Under ytan: Om digitala föreställningsvärldar och dold komplexitet”, *Virtualiteter: Sex essäer* [Elektronisk resurs], red. M. Cronqvist & R. Willim, (Lund: Hex, Lunds universitet, 2006), 69–85.

18. Shane Denson, ”Techno-phenomenology, medium as interface, and

och den stillastående trappan är hur teknologiska förändringar skapar nya kroppsliga och kulturella orienteringar: "[...] when the 'face' of technology is transformed, so too is the 'face' of the body; the human-technological 'inter-face' is revolutionized, and with it the phenomenal world."¹⁹

Ett närbesläktat perspektiv på interaktionen mellan teknik och användare återfinns inom affordanceteorin som ursprungligen formulerades inom miljöpsykologin under 1970-talet och senare kom att få inflytande inom produktutveckling och så småningom i allt fler sammanhang som rör människa-teknik-relationer. Teorin syftar till att belysa hur föremål får betydelser inte främst utifrån deras på förhand avsedda egenskaper och funktioner, utan i situationerna där de tas i bruk. Sakerna vi interagerar med i vardagslivet får olika slags "affordance" i varje situation, vilket skulle kunna översättas ungefär att föremålen antyder möjliga handlingar; de kan exempelvis stödja vissa handlingar eller bjuda motstånd och skapa friktion i tillvaron. Genom att rikta uppmärksamheten mot själva interaktionen, snarare än att se tingen som objektivt definierade funktioner, blir det möjligt att utforska på vilka sätt objekten formar villkoren i vår vardag.²⁰ Hur ett objekt "affords", eller antyder en viss användning, är alltid relationellt: för vem och under vilka förhållanden får det en specifik betydelse?²¹ Synsättet kan relateras till Michel de Certeaus perspektiv på taktiker och strategier, där situationella taktiker är individens medel i relation till samhällets strategier. Taktiken nyttjar möjligheterna i stunden, vilket blir individens (eller en grups) form av makt i relation till de övergripande

the metaphysics of change.", *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media*, red. T. Markham & S. Rodgers (New York: Peter Lang Publishing, 2017), 91-100.

19. Ibid., 95.

20. En översikt och vidareutveckling av affordanceteorin presenteras i Davis, 2020.

21. Davis, 2020, 10.

strukturerna.²² När det handlar om människors relationer till massmedier kan medierna betraktas som samhälleligt strukturerade företeelser som den enskilda individen inte kan påverka, men däremot integrera i den egna tillvaron genom mer eller mindre medvetna val och vanor. Medan medieinstitutioner och teknikproducenter har makt att utforma de strukturella premisserna ligger det individuella mediebruket – och mediets affordance – delvis bortom denna strukturella kontroll. Här aktualiseras alltså spänningen mellan mediet som riktar sig mot en potentiell publik och mediebruket som alltid äger rum i en specifik individs aktuella situation.²³

Medieformens sociala och kulturella verkan belyses i Lisa Gitelman's mediedefinition som dels inbegriper mediet som teknologisk form och dels dess associerade protokoll, vilket avser mediets vidare sociokulturella kontexter. Gitelman exemplifierar med telefoni vars teknologiska former tar sig uttryck i företeelser som apparater och nätverksinfrastruktur medan dess associerade protokoll bland annat innefattar att svara ”Hallå?” i telefonen och att betala telefonräkningen.²⁴ Idén om medierna och deras associerade protokoll speglar avhandlingens perspektiv där medieformen förstås som utgångspunkt för olika slags meningsbärande sammanhang i deltagarnas tillvaro. Ambitionen om att få syn på dessa sammanhang skulle med

22. Michel de Certeau, *The practice of everyday life* (Berkeley: University of California Press, 1984), 34–39.

23. David Morley och Roger Silverstone för ett liknande resonemang med tv-bruk som exempel: ”All screens are technically the same, and the same programmes will be seen by millions, but their physical position in these households, their status as the focus of daily ritual, their incorporation into private and domestic lives will be as varied as the individuals and families who attend, and socially significant (or not) in their patterning and their persistence.”, David Morley & Roger Silverstone, ”Domestic communication technologies and meanings”, *Television, audiences and cultural studies*, Morley (London: Routledge, 1992), 192.

24. Lisa Gitelman, *Always already new: Media, history and the data of culture* [Elektronisk resurs] (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006), 7.

Gitelmans begrepp kunna formuleras som en fråga om vad som ingår i radiomediets protokoll.

Ur Gitelmans och McLuhans perspektiv står mediernas inbörder alltså att finna i relationen mellan medieteknologin och dess samhälleliga integrering, en kontinuerlig process i vilken mediernas form och inflytande framträder med varierande synlighet. I likhet med Densons exempel med rulltrappan poängterar både Gitelman och McLuhan hur medier fortsätter att forma våra handlingsmönster, förväntningar och föreställningar på ett i hög grad omedvetet plan när medieformen i fråga har "sjunkit in" i vardagens strukturer. Ett nytt medium, menar Gitelman, erbjuder därför en särskild inblick i hur det som specifik teknologisk form "gör sitt jobb".²⁵ Dessa processer, genom vilka "synligheten" hos mediernas gränssnitt varierar, brukar medieteoretiskt beskrivas med termerna immedialitet och hypermedialitet. Immedialitet syftar på att mediets själva form upplevs som osynlig medan dess medierade innehåll står i fokus. Hypermedialitet innebär i stället att den medierande kontexten, gränssnittet, gör sig påmind.²⁶ Inom fenomenologin berörs liknande aspekter bland annat i Merleau-Pontys tankar om hur materiella föremål med tiden och vanan införlivas i människors kroppar och därigenom upphör att framträda som just fysiska ting; ju bättre barnet behärskar att cykla, desto mindre upplevs själva cykeln existera som ting.²⁷ Men cykeln kan återigen träda fram som ett fysiskt påtagligt ting om något i relationen objekt-subjekt skulle förändras, till exempel i cykelns funktioner eller kroppens förmåga. Var förändringens orsak än ligger påverkas själva relationen, "the human-technological inter-face" med Densons

25. Ibid., 6.

26. David J. Bolter & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media* [Elektronisk resurs] (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999).

27. Jan Bengtsson, *Sammanflätningar: Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi* (Göteborg: Daidalos, 2001), 80–81.

formulering.²⁸ I mitt empiriska material märks hur radiomediet antar olika skepnader beroende på dess situation i samhällets historia och deltagarnas biografiska perspektiv. Mobiltelefoner är exempelvis relativt nya redskap för radiolyssnande, vilket kommer till uttryck när deltagarna berättar om sina vanor, om apparater och om lyssningsformat. Genom upplevelserna av "det nya" visar sig inte bara den nyare teknikens former och kontexter. Det blir också möjligt att få syn på det utmärkande hos "det gamla". I kapitel tre, som behandlar mediets framträdanden genom apparaturen, skildras till exempel hur en viss typ av radioapparat kan förekomma under olika benämningar och med mer eller mindre synliga egenskaper beroende på deltagarnas biografiska relation till radio och i relation till teknikens situation i ett medielandskap där flera teknologier för radiobruk existerar samtidigt.

I bokens undertitel ingår ordet massmedium. Varför inte bara "Vardagsliv tillsammans med ett medium"? Prefixet mass- antyder att det fenomen som studerats ingår i en viss kategori av medier. Men vad skiljer denna kategori från medier som inte brukar benämnas massmedier? Vid närmare reflektion ter sig en sådan uppdelning inte helt okomplicerad. Om mass- syftar på att ett medium når en stor publik, vilket är en vanlig definition, skulle egentligen väldigt många företeelser kunna passera som massmedier. Är sedlar och mynt massmedier? De massproduceras och utgör medier för människors ekonomiska transaktioner. Får skulle nog gå med på en sådan definition, även om den principiellt överensstämmer med räckviddskriteriet. En bok då? Också det ett massproducerat medium som många kan ta del av, men det är sällan boken omtalas som massmedium, åtminstone i vardagligt tal. Massmediebegreppet tycks alltså inbegripa något mer än räckviddsaspekter avseende massproduktion och massdistribution, eller att dessa aspekter betyder något särskilt när det handlar om så kallade massmedier. Att ordet massmedium ingår i undertiteln ringar in en grundläggande premiss för relationen

28. Denson, 2017, 95.

mellan radio och dess användare som kan betraktas som min ingång i undersökningen. Radioinnehåll, såväl i det linjära formatet som i podcastformatet, produceras av olika offentliga aktörer och riktas mot en potentiell publik som tar del av detta innehåll. I praktiken "landar" innehållet hos en mängd specifika individer och det var spänningen mellan det massdistribuerade och de individuella "världarna" som väckte mitt intresse för mediet ur ett vardagslivsperspektiv. Begreppet massmedium tillsammans med ordet vardagsliv understryker på så vis ett övergripande perspektiv på ämnet radio: vad händer där massmediet används? Fenomenologin talar om intersubjektivitet som en central dimension av tillvarons intentionella riktadhet. Begreppet syftar på att vi människor upplever vår omvärld som en i grunden social värld, en värld där vi – utan att behöva reflektera närmare kring detta faktum – existerar tillsammans med andra människor. Världen upplevs därmed inte bara som *min* värld, utan *vår* värld. Intersubjektivitet ska inte förväxlas med känslor av samhörighet, utan utgör ett allmänt villkor för vårt varande i världen – vi lever helt enkelt med en grundläggande visshet om att världen är en värld som upplevs av många subjekt.²⁹ Radio kan betraktas som en uttalat intersubjektiv företeelse i egenskap av kommunikationsmedium riktat mot "massorna". Det ligger så att säga i massmediets natur att vara delat av många, och de som använder radio gör det med en mer eller mindre reflekterad vetskap om att mediet riktar sig mot en publik, snarare än mot en enskild mottagare så som ett telefonsamtal eller ett brev. Radiomediets intersubjektiva karaktär är samtidigt en i hög grad förgivettagen aspekt av mediets konstitution som endast blir synlig i vissa situationer när studiens deltagare reflekterar över sina upplevelser. *Massmediet* radio kan således sägas framträda med varierande påtaglighet.

29. Sokolowski, 1999, 152–155.

Plats, tid och vardagsliv

Sammanhangen som aktualiseras genom mötena med radiomediet äger rent praktiskt rum på vissa platser och under vissa tidsliga förhållanden. Som subjektiva upplevelser aktualiserar mediebruket också rumsliga och tidsliga uppfattningar med varierande innebörder för individen. Tid och rum är på så vis aspekter som både pekar mot praktiska premisser i vardagslivet och mot innebörder som har med erfarenhet och mening att göra. Studien utgår från perspektiv på rum och tid som fångar dessa flertydiga dimensioner. Förutom tid och rum resonerar jag i det följande också om vardagsliv, den övergripande tidsrumsliga kontext i vilken fenomenet radio framträder.

Radio är en av många komponenter i vardagslivet med vilka deltagarna upprättar rumsliga sammanhang med varierande innebörder. Plats och rum spelar således en viktig roll för förståelsen av hur radiofenomenet framträder för deltagarna – eller, med Gitelmans perspektiv betraktat, för att få syn på radiomediets associerade protokoll.³⁰ Plats är, som Tim Cresswell påpekar, något högst vardagligt och samtidigt komplicerat. Det är ett ord som ingår i en vardaglig och självklar vokabulär, men det är också ett ord vars åsyftade innebörd vi inte kan vara säkra på just på grund av dess allmänna status.³¹ I studiens empiriska material träder plats fram när deltagarna beskriver var radiobruket äger rum i det pågående vardagslivet och var det har ägt rum genom livet. Många av dessa platser ingår i hemmiljöer och specificeras exempelvis genom rumsliga benämningar som kök, vardagsrum, sovrum med mera. Platser kan också framträda i form av stadsmiljöer eller naturområden, arbetsplatser, transportmedel som bilar, bussar och tåg. Det här är några exempel på hur plats aktualiseras som fysiska miljöer där vardagslivet pågår, eller har pågått. I materialet aktualiseras också plats som något menings-

30. Gitelman, 2006, 7.

31. Tim Cresswell, *Place: A short introduction* (Malden: Blackwell Publishing, 2007), 1.

bärande genom aktiviteterna som äger rum på olika platser och betydelserna som associeras med dessa.

I vetenskapliga sammanhang började plats omkring 1970-talet att allt mer handla om praktiker och meningsskapande i kontrast till det tidigare perspektivet på plats som i första hand behandlade geografiska aspekter. Det framväxande perspektivet kom att få stort inflytande inom discipliner som intresserar sig för relationer mellan människa och plats. Med influenser från filosofin, med fenomenologin som en tongivande riktning, undersöker denna forskning olika betydelser av människors varande i relation till plats.³² Fenomenologin riktar, som beskrivet, uppmärksamheten mot hur mening uppstår i sammanflätningar mellan objekt och subjekt. Världen är fylld av objekt med i sig specifika egenskaper, men vilken mening dessa objekt och egenskaper har visar sig genom människors möten med dem. Detsamma kan sägas om plats: det rör sig å ena sidan om fysiska miljöer som existerar oberoende av individens handlingar och upplevelser och å andra sidan om miljöer som framträder genom individens upplevelser. Inom humaniora och samhällsvetenskap är det vanligt att tala om plats respektive rum för att peka på olika innebörder av plats. I den här studien utgår resonemangen om plats och rum framförallt från Michel de Certeaus och Yi-Fu Tuans perspektiv som båda gör en distinktion mellan plats (place) respektive rum (space) men med olika konnotationer. Hos de Certeau avser plats (place) den fysiska miljön medan rum (space) syftar på aktiviteterna som äger rum i denna miljö; "space is a practiced place".³³ På liknande sätt som medier och teknik i det föregående avsnittet beskrevs i termer av strukturella premisser, eller gränssnitt, som användarna interagerar och formar tillvaron med kan plats med de

32. Paul C. Adams, Steven Hoelscher & Karen E. Till, "Place in context: Rethinking humanist geographies", *Textures of place: Exploring humanist geographies* [Elektronisk resurs] (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001), xvi.

33. de Certeau, 1984, 117.

Certeaus teori förstås som fysiska premisser för individernas upplevda rumsliga kontexter. Rum handlar således om praktikerna som formar och omformar platsens sociokulturella innebörder. Tuan menar i sin tur att plats (place) är det som skapas när en miljö (space) tillskrivs subjektiv mening. Plats är på så vis något subjektivt som uppstår över tid allt eftersom individen etablerar en relation till miljön.³⁴ Tuans och de Certeaus perspektiv belyser, om än med olika begreppstillämpningar, att plats existerar på flera sätt samtidigt; som allmänna och fysiska premisser i världen respektive meningsbärande, situationellt formade dimensioner i människors tillvaro. Beroende på vilka aspekter som belyses i analyserna tillämpar jag de Certeaus eller Tuans perspektiv; med de Certeaus plats- och rumsbegrepp synliggörs hur en och samma fysiska miljö kan utgöra flera olika sociokulturella rum genom praktikerna och upplevelserna som äger rum där, medan Tuans begrepp tillämpas för att understryka hur mediebrukets subjektiva innebörder konstitueras över tid. Vidare poängterar Tuan att plats existerar för oss i varierande skala.³⁵ En fåtölj är en plats, liksom vi kan tänka på plats i form av exempelvis kvarter, orter eller länder. Detta öppnar för förståelser av plats ur mikro- och makroperspektiv. Shaun Moores argumenterar, med inspiration från Tuans tanke om platsens skala, för ett rumsligt perspektiv på medier för att nå kunskap om mediebruk som meningsskapande praktiker. Om medier betraktas som miljöer kan vi observera hur deras användare orienterar sig i dessa rumsliga sammanhang och hur de genom sina medierutiner bebor miljöerna, det vill säga gör mediemiljöerna till *sina* platser. Ett medium utgör då en sorts plats att känna sig mer eller mindre hemmastadd på.³⁶ Ett rumsligt perspektiv på medier finns också hos de Certeau. Att

34. Yi-Fu Tuan, *Space and place: The perspective of experience* [Elektronisk resurs] (University of Minnesota Press, 1977).

35. Ibid., 149.

36. Shaun Moores, *Media and everyday life in modern society* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000), 32.

läsa är till exempel ett praktiserande av en plats, där texten är den fysiska platsen (place) och den subjektiva läsakten upprättandet av ett sociokulturellt, processuellt rum (space); "[...] to read is to wander through an imposed system (that of the text, analogous to the constructed order of a city or of a supermarket)."³⁷ Läsandet synliggörs här som en levd dimension genom vilken innehållet i textobjektet omformas, vilket påminner om fenomenologins uppmärksammande av skillnaden mellan objektet och upplevelsen av objektet.³⁸ Att lyssna på radio är på motsvarande vis ett brukande av en mediemiljö som skapar subjektiva rum. Dessa sätt att betrakta medier har, tillsammans med de medie- och teknikteoretiska perspektiven som presenterades i det föregående avsnittet, utgjort analytiska redskap för att göra mig uppmärksam på hur deltagarna orienterar sig mot radio som materiella, innehållsliga och tidsliga miljöer. Med rumsliga metaforer kan radio beskrivas som platser med inventarier som radiolyssnaren möblerar sin egen vardag med. Att regelbundet återkomma till vissa radiokanaler eller att lägga till utvalda poddar i en prenumerationslista i mobiltelefonens podcast-app är några exempel på hur deltagarna "bebor" tekniken och programutbudet.

Tuans tanke om plats som existerande i varierande skala har också haft betydelse för mina analyser av radio som något tidsligt i deltagarnas tillvaro. Jag såg till exempel att tid kunde upplevas som en omedelbar känsla av att vara i tiden medan radiolyssnandet pågår, en känsla som kommer till uttryck när deltagare berättar om olika lyssningsformat (att lyssna "direkt" eller "i efterhand", som vissa säger när de refererar till linjära sändningar respektive podcastformatet). Tid kan också existera i ett mer utsträckt format, som en pågående tillvaro. Där skapar olika rutiniserade inslag, som radiovanorna, tidsliga rytmer som skänker stabilitet och dynamik åt denna något diffusa tidsrymd som jag i boken kallar vardag. Än mer

37. de Certeau, 1984, 169.

38. Sokolowski, 1999, 50.

utsträckt blir tiden när den framträder i beskrivningar av radio som ett fenomen genom livet. Tidsrymden livet kan omfatta 20 år eller 90 år, beroende på vem som minns och berättar. Tid är en central dimension av varseblivning och meningsskapande som har undersökts ingående inom fenomenologin. Grundläggande i fenomenologins perspektiv på tid är uppfattningen om en objektiv respektive subjektiv typ av tid, som Henri Bergson artikulerade vid 1900-talets början och som Husserl och efterföljande fenomenologiskt inriktade filosofer med flera elaborerat vidare kring. Bergsons teori var en reaktion mot ett kvantitativt sätt att betrakta tid. Tid kan mätas kvantitativt med klockor och kalendrar, men tid existerar också som en subjektiv kvalitet i människors medvetande.³⁹ Medvetandets tid är ett pågående flöde där nuet ständigt övergår i dåtid och tiden ”framför” oss blir till nuet. Detta subjektiva flöde brukar med fenomenologins terminologi kallas för inre tid, medan den andra typen av tid, den som vi kan räkna i minuter eller dagar, kallas för yttre, eller kosmisk, tid. Den inre tiden existerar alltså genom den enskilda individens medvetande, men denna inre tidsdimension förbinds med den yttre tiden genom våra kroppsliga handlingar som griper in i den fysiska världen, en intersubjektiv värld som vi existerar i tillsammans.⁴⁰ Att lyssna på radio är en aktivitet där det subjektiva medvetandet förbinds med en yttre tidsdimension i form av mediets tidsliga strukturer. Som objekt för det subjektiva medvetandet framträder radio i specifika situationer och formar upplevelsen av tid på olika vis. Studiens deltagare använder exempelvis radio som en form av stimuli i situationer där tiden upplevs ”gå långsamt” och påverkar på så sätt upplevelsen av tidens hastighet, de upplever social samvaro genom vetenskapen om att många potentiellt lyssnar på samma radiosändning samtidigt, och de förmedlar olika slags för-

39. Suzanne Guerlac, *Thinking in time: An introduction to Henri Bergson* [Elektronisk resurs] (Cornell University Press, 2006), 1–13.

40. Alfred Schutz, *Den sociala världens fenomenologi* (Göteborg: Daidalos, 2002), 87.

väntningar – ett tidsligt framåtblickande – mot bakgrund av tidigare erfarenheter. Tid aktualiseras som en rad orienteringar riktade mot pågående, förfluten och kommande tid.

När deltagarna berättar om radioerfarenheter genom livet framträder sådant som bara är tillgängligt via minnandet, till skillnad från företeelser som är närvarande i den pågående tillvaron. En specifik radoröst, ett program man brukade lyssna på under någon period och apparaturen i barndomshemmet är några exempel på radiofenomenets framträdanden i form av minnen. Att minnas är, fenomenologiskt betraktat, en specifik typ av medvetandeakt. Minnandet påminner delvis om fantiserandet och föreställandet, akter som också riktas mot något frånvarande, men utmärkande för minnandet är att detta frånvarande framträder i egenskap av något förflutet. Det rör sig alltså om en intentionell akt som aktualiserar förflutenhet i nuet.⁴¹ Minnen kan därmed förstås som tidsliga förbindelser vilka utgår från nuet och sträcker sig mot andra biografiska tidpunkter. Merleau-Ponty poängterar att tidigare erfarenheter inte bara påverkar hur nya situationer erfars. Dessa tidigare erfarenheter modifieras också själva i den aktuella situationen. Den aktuella biografiska positionen – nuet – utgör därmed den primära linsen genom vilken det förflutna ständigt omskapas.⁴² Minnen kan aktualisera något från igår eller från betydligt längre tillbaka i tiden. I den meningen består avhandlingens empiriska material i stor utsträckning av minnen, men analytiskt har minnen en något annorlunda betydelse. Jag ser på hur deltagarna själva berättar om radio i termer av nutid respektive förfluten tid och hur de så att säga placerar erfarenheterna i olika tidsliga kontexter där somligt tillhör ”det förflutna” medan annat upplevs som del i den pågående tillvaron. Radio är kort sagt närvarande på fler sätt än genom den aktuella vardagens lyssningssituationer: mediet är ett fenomen som existerar för deltagarna genom lager av erfarenheter genom livet.⁴³

41. Sokolowski, 1999, 66–67.

42. Bengtsson, 2001, 72–73.

43. Ibid., 72.

Vad gäller minnen präglas avhandlingsmaterialet av många ut-sagor som refererar till liknande företeelser, till exempel vissa radio-personligheter, program eller typer av lyssningssituationer. Det här är förstås ett uttryck för att massmediet har integrerats i väldigt många människors liv. Inte minst märks likheterna mellan äldre deltagares minnen från radiomedietets första decennier i Sverige, en period då radiopubliken hade ett betydligt snävare utbud att ta del av jämfört med dagens lyssnare. Dessa minnen som påminner om varandra handlar sannolikt inte bara om att ha upplevt liknande saker, utan också om ett kulturellt och socialt format minnande. Vad en person minns och berättar om en företeelse kan till viss del ha att göra med hur denna företeelse brukar framträda som ett slags kollektivt narrativ i olika sammanhang. Att minnas radio är i det avseendet en intersubjektiv verksamhet där människor formar narrativ om mediet och mediebruket i samspel med varandra och gränserna i någon mån blir diffusa i frågan om "vems" upplevelserna och minnena är. Här spelar givetvis också mediets framställningar och samhällseliga genomslag en central roll genom att bidra till formandet av kulturella narrativ. Det är, som Astrid Erll påpekar angående det som brukar kallas kulturellt minne, via medierade kontexter som individuella erfarenheter blir del i en kulturellt delad kunskap och historia.⁴⁴ Att minnas är på en konkret nivå en kognitiv aktivitet som äger rum genom individens medvetande, men metaforen kulturellt minne betonar att minnande inte är isolerat från omvärlden, utan hämtar stoff från den sociala och kulturella värld som individen ingår i.⁴⁵

Plats, rum, tid, erfarenhet och minne är centrala begrepp inom många forskningsämnen. I den här studien förankras de i ett empi-

44. Astrid Erll, "Cultural memory studies: An introduction", *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* [Elektronisk resurs], red. A. Erll, & A. Nünning (Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2008), 12–13.

45. Erll, 2008, 4–5.

riskt sammanhang som kan ringas in med ordet vardagsliv. Det är i vardagslivet – med vilket jag avser människors pågående tillvaro – som radio integreras och upprättar olika meningsbärande sammanhang tillsammans med andra företeelser. Vardagsliv, menar Ágnes Heller, kan betraktas som aggregatet för en kontinuerlig reproduktionsprocess. Det är genom vardagens rutiner, arbete och kunskapsöverföring som människor upprätthåller och förändrar tillvaron och, på ett övergripande plan, samhället. Denna reproduktionsprocess sker genom individernas företaganden, men också genom de samhällseliga strukturer som individerna har att förhålla sig till.⁴⁶ Medier, i synnerhet de som vanligtvis refereras till som massmedier, utgör en kategori av kontinuerligt reproducerade samhällsstrukturer. De är på så sätt en given komponent i vardagen som vi känner den: medier är ett fenomen som karaktäriseras av att fortsätta produceras, liksom vardagslivet karaktäriseras av det pågående och fortsättande. Allt som medier producerar fortsätter förstås inte att finnas; sett till det dagliga massmedieflödet präglas mediernas karaktär snarast av en sorts flyktighet genom deras ständigt förnyade innehåll. Men på ett grundläggande plan existerar medier som ett slags konstant institution i människors vardag. Kanske verkar det onödigt att understryka en så uppenbar omständighet som att medier fortsätter att existera, men just för att de utgör en självklar institution i samhället kan det behöva påpekas att medier, däribland radio, är ett fenomen som oupphörligt finns inom potentiellt räckhåll att integreras i individens egna, pågående tillvaro. Detta menar jag är en central premiss för radio som upplevt fenomen.

METOD OCH MATERIAL

Undersökningens fokus på radio som upplevt fenomen har förutsatt ett empiriskt material som förmedlar erfarenheter av radio. Men hur skulle jag söka och samla dessa erfarenheter? Det finns miljontals

46. Ágnes Heller, *Everyday life* [Elektronisk resurs] (Routledge, 2015), 3–7.

människor med erfarenheter av radiobruk i Sverige och som därmed potentiellt skulle kunna delta i studien. Många etnologer och andra etnografiskt inriktade forskare undersöker företeelser som lokaliseras till särskilda platser, till exempel en arbetsplats eller andra miljöer där olika aktiviteter och skeenden kan observeras under en period.⁴⁷ Sådana platser och tidpunkter är svårare att definiera och uppsöka när det rör radiobruket som potentiellt pågår var, när och hos vem som helst. Erfarenheter av radio skulle kunna studeras med avgränsning till en viss social kategori, yngre eller äldre personer till exempel, eller med fokus på hur människor relaterar till någon särskild genre av radioinnehåll, men jag har avsiktligt närmat mig ämnet radio med en betydligt vidare avgränsning eftersom mitt intresse för mediebruket har präglats av en öppenhet inför de många aspekter av radiobruk som kunde tänkas framträda genom undersökningen. Var börjar man då om man söker efter vem som helst som passar in på kriteriet *någon med erfarenheter av att använda radiomediet*? I det följande beskriver jag materialets tillkomst och reflekterar över hur metoderna och materialet har format studiens riktning och resultat.

Samlade erfarenheter:

Studiens materialkomposition

Två huvudsakliga metoder har tillämpats, så kallade kvalitativa intervjuer samt frågelistor, vilka har genererat muntliga och skriftliga utsagor om radiobruk i nutid, det vill säga mellan 2016 och 2019 då materialet kom till, och under andra perioder i deltagarnas liv. Utöver detta material har jag också tagit del av de frågelistsvar om radiobruk som Nordiska museet samlade in under 1960-talet.⁴⁸ I det historiskt överblickande kapitel två belyses den allra första tiden i mediets historia med hjälp av detta äldre material, och i efterföljande

47. Se ex. Alf Arvidsson, *Etnologi: Perspektiv och forskningsfält* (Lund: Studentlitteratur, 2001), 85–86.

48. Nm 190, *Radion*, Nordiska museet, 1967.

kapitel förekommer referenser till materialet främst i syfte att belysa historiska paralleller till erfarenheterna av radio idag. Det nyare frågelistmaterialet utgör dock, tillsammans med intervjumaterialet, det huvudsakliga analysunderlaget. Anledningen till att jag inte har inkluderat det äldre materialet i detta primära underlag är att studieobjektet radio då placeras i skilda analytiska kontexter. Även om såväl det nyare som det äldre materialet delvis behandlar samma perioder, exempelvis 1950- och 1960-talen, är de biografiska utblickspositionerna mot dessa perioder olika beroende på frågelistmaterialets kontexter, och jag har avgränsat studien till att undersöka hur radio framträder när människor minns och berättar idag, det vill säga under 2010-talet.

Arbetet inleddes 2016 med några intervjuer i Stockholm med omnejd som kom till stånd genom upprop via sociala medie-plattformarna Facebook och Twitter. Det här sättet att söka efter deltagare innebar att jag riktade uppropen mot kretsar bestående av mer och mindre bekanta som kunde dela uppropen vidare i sina egna kretsar på nätet eller i andra sammanhang. De första uppropen ledde till fyra intervjuer som utgjorde en pilotomgång där jag testade mitt intervjuunderlag och såg vad för slags material intervjumetoden kunde generera. I denna första omgång kunde jag konstatera att gensvaret framförallt kom från ett särskilt sammanhang, ett nätforum med musikinriktning där mitt upprop hade delats. Musik framträdde som en central aspekt av radiobruket och intervjuerna formade på så sätt en sorts kategori som ringades in av musikintresset men också av att dessa personer var män vars radioerfarenheter hade ägt rum från 1970- och 1980-talen och framåt. Efter pilotomgången fortlöpste arbetet utifrån ambitionen att bredda materialet på olika vis. En lokaltidningsartikel i ett av Stockholms närförortsområden uppmärksammade mitt sökande efter deltagare, vilket innebar en annan typ av räckvidd jämfört med efterlysningarna via de egna sociala medie-kanalerna. Ytterligare en sökväg aktualiserades genom den så kallade snöbollsmetoden, det vill säga att några intervjupersoner förmedlade min efterlysning vidare bland vänner och släktingar som

jag sedan kunde ta kontakt med.⁴⁹ För att vidga intervjumaterialet bortom mitt eget närområde (intervjuerna hade hittills ägt rum i och kring Stockholm och Uppsala) genomfördes en tvåveckorsvistelse på en mindre ort i norra Sverige, där fältarbetet dels bestod i en på förhand annonserad samtalskväll med radiotema på ortens bibliotek och dels ett antal intervjuer som kom till stånd spontant och med kort varsel genom ortsbors förmedlade kontakter. Dessa intervjuer, och gruppsamtalet på biblioteket, gav inte bara materialet en annan geografisk sammansättning, utan också åldersmässig eftersom dessa personer var födda mellan 1920- och 1940-talet medan övriga intervjupersoner var födda mellan 1950- och 1980-talet. Åldersspannet sträckte sig därmed från 26 till 90 år. Av de 17 personer som har medverkat genom intervjuer och gruppsamtal är samtliga uppvuxna i Sverige utom en person som är uppvuxen i Schweiz och vid tidpunkten för intervjun studerade i Sverige. Även bland dem som var uppvuxna i Sverige har radiobruket utgått från varierande geografiska hemvister under olika perioder i livet. Flera har exempelvis varit boende både på landsbygd eller mindre orter och i större städer. Sex av de medverkande är kvinnor och tolv män, en omvänd fördelning i jämförelse med frågelistmaterialet som beskrivs längre fram. Vad gäller sysselsättningar var några studerande vid psykolog- respektive konstutbildningar vid tidpunkterna för intervjuerna. Fyra var pensionerade och hade tidigare arbetat som lärare, hantverkare och psykolog (sjukpensionerad sedan länge). Bland dem som var yrkesarbetande arbetade en som butiksbiträde på en bensinstation, några som egenföretagare inom försäljning, en som läkare, några inom it-teknik och support, en som universitetsprofessor och en person arbetstränade inom administrativt kontorsarbete efter en tids sjukskrivning. Majoriteten av de intervjuade har någon form av yrkesutbildning men befann sig alltså i varierande situationer vad gällde den aktuella sysselsättningen. Intervjuerna varade från om-

49. Se ex. Alan Bryman, *Samhällsvetenskapliga metoder* (Malmö: Liber, 2008), 115.

kring dryga timmen till tre timmar och ägde i de flesta fall rum hemma hos deltagarna, men i några fall på kaféer och vid ett tillfälle på en deltagares arbetsplats, en butik, som utgjorde en vanlig kontext för dennes radiobruk. Vid ett tillfälle närvarade intervjuersonens partner som kom med enstaka inspel angående den intervjuades radiovanor och om lyssningssituationer som de upplevt tillsammans. Vid en annan intervju hade deltagaren bjudit in sin granne tillika vän, och samtalet kom i stor utsträckning att präglas av en dynamisk interaktion där personerna som var i ungefär samma ålder jämförde sina erfarenheter och resonerade kring olika aspekter av radiobruket idag och i andra tider.⁵⁰

Som i många etnografiska studier var mina intervjuer av så kallad semi-strukturerad karaktär; jag hade i förväg formulerat en rad frågor som syftade till att föra in samtalet på de övergripande områden som jag ville få inblick i, men dessa frågor var samtidigt underordnade samtalets spontana och associativa utveckling så att deltagaren gavs utrymme att själv ta upp ämnen och reflektioner som aktualiserades i stunden eller sådant som deltagaren kanske hade kommit att reflektera över redan innan intervjun.⁵¹ Det första temat handlade om lyssningssituationer: var, när och med vilken teknisk utrustning personerna använde radio. Det andra temat fokuserade på radioinnehåll: vad deltagarna brukade lyssna på, hur de navigerade i programutbudet, tankar om program, radiopersonligheter och så vidare. Under det tredje temat kretsade samtalen kring hur deltagarna mindes radio från olika tidpunkter i livet och hur de upplevde att deras radiobruk eventuellt hade förändrats. Det tredje temat rymde samma aspekter som de andra två – lyssningssituationer och radioinnehåll – men orienterades alltså mot minnen, det vill säga kontexter som kontrasterades mot radiobruket ”nuförtiden”.⁵²

50. Jmf Åsa Alftberg, *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet* (Lund: Lunds universitet, 2012), 23.

51. Jmf Steinar Kvale, ”Conducting an interview”, *Doing interviews* [Elektronisk resurs] (Los Angeles: SAGE, 2007), 51–66.

52. Frågeunderlaget som användes vid intervjuerna utgick från samma

Under det inledande temat, lyssningssituationer, utgick samtalet också från en dagboksuppgift som innebar att intervjupersonen hade fört anteckningar om den senaste veckans radiolyssnande. Dagboksuppgiften var en variant av metoder som jag tidigare hade använt mig av i projekt som undersökte olika aspekter av vardagsliv, exempelvis hur ljudupplevelser formade människors relationer till platser. I dessa tidigare projekt hade deltagare fått i uppgift att inför intervjuerna spela in ljud eller fotografera i valfria situationer som de tyckte definierade vardagslivet eller som de fann intressanta att dokumentera. Inspelningarna respektive fotografierna utgjorde sedan underlag för intervjusamtalen och gav mig en sorts tillgång till dessa platser och situationer som i många fall hade dokumenterats relativt oförutsett i förbifarten. Sådana inblickar i vardagslivets ögonblickliga detaljer och situationer hade varit svåra att komma åt genom att enbart tala om ljud- och platsupplevelser under intervjuerna. Genom att tillsammans lyssna på inspelningarna och titta på bilderna blev dessa situationer och detaljer i viss mån framträdande också för mig och deltagarna kunde lättare minnas de konkreta tillfällena och företeelserna och därmed berätta mer utförligt om dem.⁵³ Radiodagböckerna gav mig på ett liknande vis åtkomst till lyssningstillfällen och upplevelser från den gångna veckan. Alla intervjuer föregicks dock inte av dagboksmomentet eftersom några intervjuer ägde rum med kort varsel. De som genomförde dagboksuppgiften tog sig också an den på olika sätt. Några antecknade programtitlar, veckodagar och exakta klockslag och i vissa fall också kortfattade noteringar om programinnehåll och tankar om detta innehåll. Andra hade

teman som frågelistorna. Frågorna inom respektive tema framgår av frågelistan i bokens bilaga.

53. Utförligare beskrivningar av tidigare dagboksmetoder finns ex. i Elin Franzén, *Inspelade platser, berättade liv: En etnografisk studie om ljuddagbokens möjligheter som metod och berättelse*, masteruppsats, Stockholms universitet, 2013; Elin Franzén, Klara Johansson & Lena Lundberg, *Grynkvarnsparcken ur brukarperspektiv: Utvärdering av bedömningsmetod för det gröna kulturarvet, Stockholms stadsmuseum rapporterar*; 33, Stockholms stadsmuseum, 2013.

dagboken i minnet i stället för i ett dokument. Själva uppmaningen att föra dagbok möjliggjorde, oavsett formerna för genomförandet, att vi vid intervjutillfällena kunde tala om konkreta situationer då radio hade varit närvarande den senaste tiden, situationer som annars kanske inte hade lagts på minnet på ett sådant sätt att de hade kunnat ägnas denna efterhandsreflektion. Dagboksanteckningarna som rörde varierande tidpunkter på dygnet och olika rumsliga kontexter – exempelvis morgonbestyr i hemmet eller pendlingsresor mellan hemmet och arbetsplatsen – inkluderade kort sagt sammanhang ur deltagarnas vardag som jag inte hade möjlighet att fånga upp genom att vara hos deltagarna i stunden.⁵⁴

Den andra materialkategorin består av cirka 200 frågelistvar som samlades in i flera omgångar mellan 2017 och 2019, först i samarbete med Nordiska museet och därefter med Institutet för språk och folkminnen i Göteborg. Frågelistorna var disponerade utifrån samma övergripande teman som intervjuerna och uppmuntrade, likt intervjuformen, deltagarna att också berätta om andra aspekter om de önskade. Distributionen av frågelistorna och insamlingen av frågelistvar skedde i några olika former. En bestod i utskick till institutionernas så kallade fasta meddelare, en metod som historiskt har dominerat frågelistverksamheten.⁵⁵ Dessa personer hade deltagit i flertalet insamlingar genom åren och berättat om erfarenheter inom varierande ämnen som exempelvis arbetsliv, fritid, kläder, hem, alkohol, kärlek, städning, traditioner med mera.⁵⁶ En annan distributions-

54. Jmf Franzén, 2013, 13–15.

55. Beskrivningar av och diskussioner om frågelistor och frågelistvar, med särskilt fokus på Nordiska museets verksamhet, ryms i boken *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003).

56. En förteckning över Nordiska museets frågelistämnen under perioden 1928–2014 finns tillgänglig via museets webbplats, *Frågelistor Nm-serien*. <https://www.nordiskamuseet.se/samlingar/insamling/fragelistor/fragelistor-nm-serien> (hämtad 2021-05-21).

form var uppprop via institutionernas publika kommunikationskanaler på internet (Facebook-sidor samt de egna webbplatserna). Det här sättet att publicera frågelistorna innebar att de potentiellt kunde nå ett stort antal personer eftersom dessa forum är tillgängliga för allmänheten och upppropen lätt kunde spridas vidare. I praktiken innebar dock distributionen via dessa plattformar att uppropet nådde en i vissa avseenden snävare krets. Både utskick till fasta meddelare och uppprop via internet når personer som på något vis intresserar sig för institutionernas verksamhet, exempelvis genom deltagande i olika frågelistprojekt eller genom ett allmänt intresse för verksamheternas aktiviteter. En skillnad mellan insamlingsmetoderna rör deltagarnas förhållanden till det aktuella frågelistämnet. De fasta meddelarna har deltagit i egenskap av just fasta, alltså återkommande, meddelare och har därmed inte deltagit därför att ämnet för just denna frågelist har väckt ett särskilt intresse (även om vissa uttryckte entusiasm inför ämnet). En av dessa fasta meddelare inleder sitt svar: "Tyvärr är den här frågelistan sänd till absolut fel person. Jag har slutat att lyssna på radio för länge sedan och kan alltså inte beskriva några aktuella lyssnarsituationer." De tidigare radiominnena fyller sedan tre handskrivna sidor, och så ser flera svar ut; de som inte har aktuella radiovanor att berätta om har bidragit med erfarenheter från andra perioder i livet. De som har svarat via upppropen på nätet däremot har kanske inte deltagit i någon frågelistinsamling förut men tilltalats av det aktuella ämnet, radio. Deras svar är högst varierande i sina utföranden, somliga mycket utförliga medan andra snarare liknar kortfattade kommentarer i enkätundersökningar av mer kvantitativ karaktär. Fasta meddelare som har deltagit i flera insamlingar har en viss vana av frågelistgenren och svaren har i många fall en självständig utformning, exempelvis en kronologisk struktur – från barndomsminnen till nutida radiobruk – i stället för tematisk enligt frågelistans disposition.⁵⁷ Den

57. Exempel på olika berättargrepp som förekommit inom frågelistgenren beskrivs i Carola Ekrem, "Frågelistsvaren som berättelser", *Frågelist och*

senare gruppen består i stor utsträckning av personer födda under 1930- och 1940-talen, medan svaren via uppropen på nätet representerar ett vidare åldersspann där de äldsta är födda på 1930-talet och de yngsta kring millennieskiftet. Flest är de som är födda mellan 1940 och 1980. Frågelistmaterialet domineras sammantaget av svar från kvinnor, vilket speglar ett vanligt mönster i frågelistsamlingar generellt.⁵⁸ Geografiskt skiljer sig frågelistmaterialet från intervjuerna genom spridningen över så gott som hela landet, en viktig tillgång med tanke på studiens ämne som inte avgränsar sig till specifika lokala sammanhang, utan undersöker erfarenheter som potentiellt omfattar hela landet.⁵⁹ Materialet som har samlats in tillsammans med Institutet för språk och folkminnen i Göteborg domineras av svar från personer boende i Västsverige, men innehåller även svar från många andra områden i landet. Insamlingen genom Nordiska museet är mer blandad i sin geografiska sammansättning men består av långt färre svar, 13 stycken jämfört med cirka 180 stycken i den förra. Vad gäller geografisk spridning bör också framhållas, precis som med intervjumaterialet, att erfarenheterna som deltagarna har förmedlat i många fall har ägt rum på olika platser genom livet. Förutom uppgifter om uppväxtorter och aktuella bostadsorter har deltagarna också svarat på avslutande enkätpunkter rörande ålder, kön och sysselsättning. Medan intervjudeltagarna är relativt få till antalet och därmed tilläts presenteras utifrån sina aktuella sysselsättningar är det stora antalet frågelistdeltagare svårare att presentera på motsvarande sätt. Däremot finns vissa iakttagbara mönster vad gäller sysselsättningar samt några generella antaganden som kan göras om frågelist-

berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003), 57–68.

58. Dan Waldetoft, "Vad vill vi med våra frågelistor?", *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003), 11.

59. Jmf Arvidsson, 2001, 103.

metoden i relation till dessa. Även om frågelistor i princip kan distribueras till en stor, allmän mottagarkrets är det i praktiken oundvikligt att frågelistuppgiften – att reflektera kring och skriftligt formulera dessa reflektioner med exempelvis ett museum, ett arkiv eller ett forskningsprojekt som mottagare – upplevs mer tilltalande och genomförbar för vissa personer. Som nämnt angående de fasta meddelarna utgörs denna krets i hög grad av personer med viss vana av att delta. Detsamma kan i någon mån antas även om vissa personer som har deltagit via nätuppropen; många av dem uppger yrkestitlar som pekar mot att reflektion i skrift och tal ingår i de vardagliga göromålen och även hör till dessa personers intressen. Ett relativt stort antal är verksamma inom områden som utbildning och kommunikation. Kvantitativt betraktat framträder alltså en viss kategori av deltagare. Samtidigt bör understrykas att materialet också är varierat och somliga frågelistsvar är, som påpekats, betydligt mer kortfattade än andra. För att undvika att frågelistan endast nådde människor med ett särskilt intresse för exempelvis skrivande eller för frågelistinstitutionernas verksamheter spred jag också mitt upprop i kanaler där potentiellt aktiva radiolyssnare kunde tänkas uppmärksamma det. En sådan var Transportarbetareförbundets medlemstidning, genom vilken några svar inkom. En annan var en Facebook-grupp med inriktning mot språkträning för personer som relativt nyligen hade kommit till Sverige. Det senare uppropet gav ett svar, dock mycket kortfattat, vilket möjligen berodde på att uppgiften uppfattades som språkligt avancerad. Ett antal P4-program uppmärksammade också mitt pågående arbete, vilket möjligen resulterade i ytterligare frågelistsvar. Frågelistmetoden har ägnats mycket diskussion genom åren, bland annat avseende vilka personer och erfarenheter som tenderar att representeras i detta material.⁶⁰ För mitt arbete har metoden möjliggjort en annan räckvidd än intervjumetoden och samtidigt krävt vissa riktade insatser för att nå fler än de särskilt angelägna skribenterna.

Materialkategorierna kan betraktas som resultat av olika typer av

60. Se Nilsson, Waldetoft & Westergren, red., 2003.

kommunikativa situationer. Intervjuerna har i de flesta fall börjat med att deltagarna först har nåtts av min efterlysning av intervju-personer, antingen via anslag i sociala medier eller via någon bekant som berättat om uppropet, och själva tagit kontakt för att anmäla sitt intresse. Därefter har jag berättat kortfattat vad studien handlar om och vad det innebär att delta i en intervju, varpå plats och tidpunkt har avtalats. I denna inledande korrespondens ingick också uppmaningen att föra anteckningar om radiobruket inför intervjun ("radiodagboken"). Intervjuerna föregicks alltså av en del kontakt, mestadels via e-post, och vissa förberedelser i form av dagboksuppgiften. På så sätt hade deltagandet inletts och ämnet radio ägnats en del reflektion redan innan vi möttes i intervjusituationen, med undantag för de intervjuer som kom till stånd med kort varsel. Intervjuerna inleddes med uppmaningen "berätta lite om dig", en introduktion som bestod av uppgifter om ålder/födelseår, bostads- och familjeförhållanden, sysselsättning, intressen, uppväxtort och familjebakgrund. Presentationen innebar att jag kunde skapa mig en första uppfattning om personens intresse av att samtala om särskilda aspekter. Under denna första punkt aktualiserades inte sällan ämnet radio av intervjupersonen själv. Därmed tenderade samtalet om radio att börja spontant och inte alltid utifrån intervjuunderlagets tematiska disposition. Med syftet att få inblick i hur intervjupersonerna själva betraktar fenomenet radio har det varit viktigt att intervjuförloppet har präglats av följsamhet från min sida och att jag inte har styrt samtalet mer än att introducera mina övergripande teman och frågor och sedan stimulera till vidare beskrivningar, reflektioner och förtydliganden genom följdfrågor. Intervjusituationen är ett möte präglat av särskilda förväntningar från båda parter. Steinar Kvale betonar att själva ordet intervju pekar på interaktionen i mötet och att det rör sig om ett utbyte av uppfattningar (inter-view) mellan den som intervjuar och den som intervjuas.⁶¹ Det här kräver att forskaren är uppmärksam på dessa uppfattningar och hur de kom-

61. Kvale, 2007, 6.

municeras av båda parter under intervjun. En specifik omständighet vid intervjuerna rörde radio som en potentiellt gemensam erfarenhet mellan intervjupersonen och mig. Radio är en företeelse som många människor har erfarenhet av, även jag själv utöver forskningsintresset. Jag var därför noggrann med att be deltagarna att beskriva exempelvis de radioprogram de nämnde även om jag många gånger också var bekant med programmen i fråga, detta för att få höra hur deltagarna upplevde och definierade dem. I egenskap av forskare i ämnet radio antogs jag ofta ha en omfattande kännedom om aspekter som programinnehåll och personer som förekommit i radio genom tiderna och så vidare, antaganden som kom till uttryck i kommentarer som ”Ja, det där kan ju du.” Också i dessa fall har jag ställt frågor som fokuserar på vad deltagarna själva har för uppfattningar om företeelserna. En annan omständighet i det socialt och kulturellt situerade möte som intervjun innebär rör åldersskillnader. Framförallt artikulerades ålder när intervjupersoner som var betydligt äldre än jag berättade om någon företeelse som de antog att jag av åldersskäl inte kände till. Sådana antaganden om skilda förförståelser har jag inte uppfattat som ett problem, tvärtom har det inneburit en sorts transparens eftersom dessa personer då ofta har redogjort för företeelsen som de trott varit obekant för mig. I mötena med yngre deltagare har det krävts en större uppmärksamhet på den eventuellt förgivettagna ömsesidiga kunskapen. Jag har då bekräftat att jag också känner till företeelsen som förs på tal, i de fall det varit på det viset, men bett personerna att ändå beskriva den med egna ord. Mötena mellan deltagarna och mig har således belyst vissa aspekter av radio som ett intersubjektivt fenomen, det vill säga ett fenomen som deltagarna uppfattar som präglad av en mer eller mindre kollektivt delad erfarenhet.

Även frågelistmetoden kan förstås som ett slags möte, dock under annorlunda förhållanden än intervjun. Här handlar det om en relation mellan avsändare och mottagare, där både institutionen/avhandlingsprojektet bakom frågelistan och deltagaren innehar rollerna som avsändare och mottagare under olika skeden av processen. De

två varianterna av insamling, brevutskick och internetupprop, placerade frågelistan i kontexter präglade av olika förväntningar avseende uppgiftens genomförande. Medan svaren via nätuppropen inkom relativt snabbt och i många fall bestod av ganska kortfattade svar på frågorna kunde de fasta meddelarnas svar dröja en längre tid, i några fall flera månader. Några av meddelarnas svar är skrivna för hand och har först nedtecknats som utkast för att sedan renskrivas och sändas in. I vissa svar framgår också att författandet har pågått i etapper och att deltagaren ägnat ämnet viss reflektion mellan varven. Detta kan kontrasteras mot några av webbsvaren som tycks vara författade mer impulsivt via mobiltelefonen ”i språnget”. Mediekontexterna för frågelistinsamlingarna har alltså spelat en betydande roll för hur deltagarna har tagit sig an uppgiften. Frågelist- och intervjumetoden handlar båda om social interaktion, men medan intervjun är en situation där forskaren och intervjupersonen sitter tillsammans i rummet och samtalar aktualiserar frågelistan en relation mellan avsändare och mottagare i skilda tidsliga och rumsliga kontexter. Frågorna är i förväg formulerade i skrift och kan inte kompletteras med följdfrågor som i intervjusituationen.⁶² Den som svarar på frågelistan befinner sig på så vis i en isolerad kontext i förhållande till den som formulerat frågorna, vilket kan innebära ett utrymme att ta ut svängarna och utforma svaret som man själv önskar, något som märks i delar av mitt material. Den skriftliga formen – och den sociala distansen – kan också, som exempelvis Alftberg resonerat om i arbetet med både frågelist- och intervjumaterial, göra att den som skriver vågar beröra sådant kanske inte skulle kännas bekvämt att berätta om i en intervjusituation.⁶³ Men skriftformen innebär också att den som författar svaret inte har möjlighet att ställa frågor till avsändaren, exempelvis om osäkerhet

62. Charlotte Hagström & Carina Sjöholm, ”Frågelisters roll i forskningen: Två exempel på tillämpning”, *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren (Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003), 136.

63. Alftberg, 2012, 32.

uppstår kring någon punkt i frågelistan. Osäkerhet kan också uppstå när svaren ska tolkas. Det är inte ovanligt att svaren bara kort berör något utan att specificera närmare vad som avses. Detta har utgjort den främsta problematiken under mitt arbete med frågelistmaterialet. Det ska dock påpekas att inte heller intervjumaterialet är fullständigt i detta avseende. I efterhand när jag har arbetat med materialet har jag funnit företeelser som hade kunnat utvecklas i intervjusituationen eller frågor som exempelvis kunde ha formulerats på ett annat sätt.

När frågelistsvaren började inkomma såg jag hur detta ganska omfattande skriftliga material gjorde det möjligt att tolka intervjuinnehållet på nya sätt. Aspekter som endast hade berörts i enstaka intervjuer belystes nu av flera personers beskrivningar, vilket innebar att dessa aspekter framträdde desto tydligare för mig och dessutom kunde tolkas som mer eller mindre vanligt förekommande i förhållande till materialet i stort. I studier som bygger på intervju- och frågelistmaterial har ibland frågelistmaterialet en kompletterande roll medan intervjumaterialet används som det primära analysunderlaget. I den här studien har frågelistmaterialet möjliggjort inblickar i radioerfarenheter hos ett ganska stort antal individer, men det har inte bara utgjort ett material för kvantitativ verifiering i relation till intervjumaterialet. Många frågelistsvar innehåller lika utförliga reflektioner och situationsbeskrivningar som intervjuerna och har därmed givit mig samma typ av information som jag önskat få genom intervjuerna. Intervjumetoden har ibland genererat mer svävande eller knapphändiga formuleringar (ett oundvikligt resultat eftersom den som intervjuas dokumenteras mitt i tankeprocessen), vilket kan jämföras med de mer kortfattade frågelistbeskrivningarna. För analyserna har båda materialkategorierna därför medfört såväl tillgångar som begränsningar, och de låter sig inte enkelt indelas i en kvalitativ och en kvantitativ kategori, om nu det skriftliga materialet betraktas som kvantitativt sett till antalet svar (det är trots omfattningen i högsta grad ett kvalitativt material enligt gängse definitioner av vetenskapliga metoder och materialtyper).

I analyskapitlen benämns deltagarna ibland vid förnamn och ibland som "en deltagare", "en kvinna" eller "en man". Logiken bakom dessa benämningar är att de personer som förekommer i utförligare exempel benämns med namn medan de mer allmänna benämningarna används i anslutning till de många kortare exemplen. Utöver dessa benämningar anges också personens födelseår samt ungefärliga ålder. Anledningen till att båda dessa uppgifter skrivs ut är att läsaren ska få en uppfattning dels om deltagarnas åldrar vid tidpunkten för deras deltagande, dels om deras biografiska situation i relation till radiomediets historiska tidslinje. Eftersom personerna har medverkat vid olika tidpunkter mellan 2016 och 2019 korrelerar inte åldrar med födelseår deltagarna emellan (två personer födda 1940 kan alltså refereras till med något olika åldrar beroende på tidpunkterna för deras medverkan). Övriga upplysningar om deltagarna, som exempelvis sysselsättning och hemort, beskrivs i de fall sådan information har bedömts vara särskilt relevant för den aktuella analysen. Sådana uppgifter, liksom deltagarnas namn, har också varit aspekter som jag har reflekterat över ur forskningsetiska perspektiv. Att genomföra en undersökning som bygger på människors förmedlade erfarenheter och reflektioner kräver nog överväganden gällande hanteringen av forskningsmaterialet i enlighet med så kallad god forskningssed.⁶⁴ Arbetet har därmed inneburit att jag har tänkt igenom hur avhandlingsframställningen kan påverka dem som förekommer i texten genom citat och genom mina egna beskrivningar. I slutprodukten, boken, är det inte de enskilda deltagarnas fullständiga utsagor som presenteras, utan analyser som hämtar belysande exempel ur dessa utsagor. Den enskilde deltagaren blir därmed del i ett specifikt analytiskt resonemang, vilket kan uppfattas annorlunda än själva deltagandesituationen, exempelvis en längre intervju. Det är vanligt förekommande att tillämpa anonymisering

64. Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, 2017. https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningssed_VR_2017.pdf (hämtad 2021-07-19).

i forskning som involverar människor för att undvika att undersökningen får negativa konsekvenser för dem.⁶⁵ När jag genomförde intervjuerna informerade jag deltagarna om att de kunde medverka anonymt och att de skulle ges möjlighet att ta ställning till detta mot slutet av avhandlingsarbetet, när det framgick hur jag hade använt intervjumaterialet i analyserna. Vad gäller insamlingarna av frågelistsvar gav deltagarna sina medgivanden till eventuell publicering av texterna i samband med att svaren skickades in. Medan de fasta meddelarna deltog med sina fullständiga namn varierade uppgifterna i webbsvaren där vissa uppgav enbart förnamn. Under arbetet anonymiserade jag genomgående deltagarna i texten genom att ge dem fingerade namn (eller inte uppge något namn, enligt logiken som beskrevs i det föregående) samt genom att inte uppge andra detaljer som läsaren kunde härleda till specifika individer. Mot slutet av arbetet kontaktade jag dem som förekom i mer utförliga exempel och lät dem läsa dessa partier ur manuset. De kunde därmed komma med synpunkter om eventuella faktafel eller missuppfattningar, samt ta ställning till användningen av fingerade namn. Några uttryckte då en önskan om att deras riktiga namn skulle användas, önskemål som jag har tagit hänsyn till i den mån jag har bedömt att detta inte är problematiskt i relation till vad som skildras i avhandlingstexten.⁶⁶ Jag har, utifrån min forskarposition, alltså gjort den slutgiltiga bedömningen i denna fråga eftersom jag, till skillnad från deltagarna, har en uppfattning om framställningen som helhet. Det stora antalet frågelistdeltagare vars utsagor jag refererar till i texten förekommer, med något undantag, under fingerade namn eller utan namn. Frågan om anonymisering måste också ställas i relation studiens syfte, vilket i mitt fall har inneburit att individernas utsagor har analyserats med avsikt att belysa aspekter av radiomediets framträdande snarare än

65. Anna Traianou, "The centrality of ethics in qualitative research", *The Oxford handbook of qualitative research* [Elektronisk resurs], red. P. Leavy (New York: Oxford University Press, 2014), 65–66.

66. Ibid., 66.

att skildra särskilda personers liv.⁶⁷ I texten markeras inte vilka som nämns vid riktiga respektive fingerade namn, men deltagarna kan själva identifiera att det är dem som avses.

Empiri och teori, aspekter och helhet:

Reflektioner om analysarbetet

Det analytiska arbetet inleds så snart idén till en studie börjar formuleras. I idén finns redan ett visst perspektiv på studieobjektet, även om detta ännu kanske inte kan kläs i specifika teoretiska termer. Idén rymmer ett särskilt intresse för fenomenet i fråga, ett intresse att undersöka något på ett visst sätt. I mitt fall fanns från början tanken på radio som något som framträder på olika sätt för olika personer och dessutom utifrån olika aspekter för den enskilda individen. I bokens tematiska kapitel skildras dessa framträdanden utifrån kategorierna apparatur, innehåll och tid. Men dessa teman och deras underteman var inte definierade från början, utan har formulerats genom en analytisk process som har inneburit ett ständigt pendlande mellan det empiriska materialet och teoretiska perspektiv, mellan delteman och helhet. Studiens relativt vida ingångsperspektiv och metoderna som uppmuntrade deltagarna att associativt reflektera kring och berätta om många aspekter av radio har krävt ett omfattande arbete med att avgränsa ämnet så att det både kunde visa på många aspekter, vilket var min avsikt, och blev hanterbart inom ramen för avhandlingsformatet. Materialet innehöll mängder av intressanta trådar, men de behövde sorteras och formuleras så att de kunde bilda en sammanhängande helhet. Här beskrivs några inslag i den analytiska processen som har varit viktiga för studiens framväxt.

Pendlandet mellan delar och helhet kan betraktas som en generell hermeneutisk analysprocess: att definiera delarna är att definiera helheten samtidigt som de övergripande perspektiven och frågorna

67. Jmf Waldetoft, 2003, 13.

definierar delarna. Men i den här boken speglar helheten och delarna även ett visst teoretiskt perspektiv och tillvägagångssätt, det fenomenologiska. Enligt fenomenologins synsätt framträder allting för oss som aspekter. Vi kan aldrig uppfatta en företeelse ur ett slags allseende objektivt perspektiv, utan genom de aspekter som vi uppfattar.⁶⁸ Översatt till ämnet radio betyder detta att radio inte kan existera som ett för alla människor objektivt och samstämmigt fenomen, utan som ett fenomen framträdande i individens situation med de subjektiva erfarenheterna som lins. Radio som objekt består också av olika konstitutiva aspekter; användaren möter radio exempelvis som materiella ting i form av teknisk apparatur, som ljud och som tidsliga strukturer. Individens relation till radio består av summan av alla aspekter genom vilka fenomenet framträder. Den här bokens disposition i tematiska kapitel med underteman speglar således ett antal aspekter som tillsammans belyser fenomenet. Radio undersöks, som nämnt, utifrån mer än 200 individers erfarenheter och aspekterna som analyserna belyser ringar in ett slags gemensamma premisser i relationerna mellan mediet och dess användare. Inom varje aspekt framträder dessutom variationer mellan olika individer och olika situationer. Att radio upplevs i form av ljud är ett exempel på en gemensam premiss. Deltagarna upplever dessa ljud på olika vis, men de förhåller sig alla till en företeelse som existerar i form av medieinnehåll förmedlat i ljudform. Detsamma kan sägas om minnesaspekter: deltagarnas minnen är förstås individuella, men minnandet som form för radiomediets framträdande synliggör vissa gemensamma intentionella strukturer i mötena mellan radio och de många upplevande subjekten.

För att kunna analysera och överblicka materialet har intervjuerna, som dokumenterades genom ljudinspelningar, transkriberats. Därmed har materialkategorin antagit skriftlig form, som frågelistsvaren. När jag har citerat deltagare har jag markerat vilket slags material citatet har hämtats ur så att läsaren uppfattar talade formu-

68. Sokolowski, 1999, 17–20.

leringar som just talade och skriftliga som skriftliga. Jag har dock redigerat de talade formuleringarna något genom att använda skriftspråkliga ord, exempelvis ”sådana” i stället för ”såna” eftersom talspråk i skrift möjligen kan riskera att uppfattas som språkligt inkorrekt. När intervjuerna väl hade transkriberats läste jag dem och frågelistsvaren i omgångar. En återkommande metod i den analytiska processen har bestått i att jag har sökt skapa mig överblick genom listor över möjliga teman och tankekartor där delarna och helheten har skisserats, omordnats och därigenom definierats gång på gång. Varje lista och tankekarta har skapat en ny bild av undersökningens fokus, så som det har tett sig vid den aktuella tidpunkten. Efter många sådana skisser bildade ett antal övergripande teman ett ramverk att utgå ifrån. En stor del av analysarbetet har också ägt rum genom skrivandet. När de empiriska observationerna och de teoretiska perspektiven formuleras som tänkta resonemang i skrift kommer nya insikter. Skrivandet är att tänka och precisera, för sig själv och för läsaren, vad det handlar om och hur man som författare betraktar den beskrivna företeelsen.⁶⁹ En avhandling är därmed resultatet av ett omfattande tanke- och skrivarbete av vilket en stor del inte syns i slutprodukten, boken.

FORSKNINGSSAMMANHANG

I det följande beskrivs två forskningssammanhang till vilka studien ansluter och avser att bidra. Inledningsvis beskrivs fältet radio studies, vilket samlar forskning inom en mängd disciplinära områden med radiomediet som minsta gemensamma nämnare. Därefter behandlas ett forskningsområde som låter sig ringas in genom sitt fokus på användningen och betydelseerna av medier i vardagslivet. Medan det förstnämnda fältet kan betraktas som snävt genom inriktningen på just radiomediet karaktäriseras det senare fältet av en bredd i det

69. Se ex. Billy Ehn & Barbro Klein, *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet* (Stockholm: Carlsson, 1994), 40.

att olika medier utgör studieobjekt. Samtidigt kan dess fokus betraktas som specifikt genom avgränsningen till vardagslivsperspektivet.

Radio studies

Medan forskning om radiomediet utgör ett relativt litet fält i Sverige omfattar det internationella fält som brukar refereras till som radio studies en mängd forskningsgrenar, vilka behandlar aspekter av mediet ur olika disciplinära, teoretiska och metodologiska perspektiv. Historiskt har brittiska och nordamerikanska bidrag dominerat radioforskningen, något som har förändrats under senare decennier. En majoritet lokaliseras dock ännu till den engelsktalande världen, en obalans som Kate Lacey påpekar inte bara gäller radioforskningen, med hänvisning till postkoloniala och eurocentriska strukturer. Specifikt för radiofältet är däremot, poängterar Lacey, forskningens historiskt varaktiga fokus på BBC och på USA:s kommersiella radioorganisering.⁷⁰ Detta har inneburit att radioforskningen under lång tid har uppehållit sig främst vid radioinstitutioners framväxt, programproduktion och genrestudier.⁷¹ Så småningom, kring 2000-talets början, kom forskningen att allt mer uppmärksamma radio ur användarnas kontexter, den gren av radioforskningen som denna studie ansluter till.

I Sverige förekom tidigt lyssnarundersökningar som utfördes av Radiotjänst. Dessa undersökningar som bland annat kartlade lyss-

70. Kate Lacey, "Up in the air? The matter of radio studies", *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 16, nr. 2, 2018.

71. Se ex. Briggs respektive Scannell & Cardiff om BBC, Barnouw om radio i USA samt Hallingberg om radio i Sverige. Asa Briggs, *The history of broadcasting in the United Kingdom* (London: Oxford University Press, 1961–1995); Paddy Scannell, & David Cardiff, red., *A social history of British broadcasting*, vol. 1, 1922–1939: *Serving the nation* (Oxford: Blackwell, 1991); Erik Barnouw, *A history of broadcasting in the United States* (New York: Oxford University Press, 1966–1970); Gunnar Hallingberg, *Stockholm–Motala: Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal* (Stockholm: Atlantis, 1999); *Tidens tusende tungor: Radion i Sverige från 50-tal till 90-tal* (Stockholm: Atlantis, 2000).

ningsmönster under dygnet och lyssnarnas uppfattningar om programutbudet utgjorde det huvudsakliga studiet av mediet under 1900-talets första hälft. Först inom akademien att behandla radio var samhällsvetenskapen som under 1950-talet började undersöka främst politiska aspekter av mediets innehåll och effekter: propaganda, objektivitet, radions roll i kristider och under valkampanjer, radioavtalets demokratiparagraf, könsroller i programmen med mera. Här bör dock poängteras att forskningen i ett tidigt skede inte hade en oberoende ställning i relation till den undersökta verksamheten, utan kom till stånd genom initiativ från och finansiering av densamma.⁷² Från och med 1960-talet kom studier från humanistiska ämnen som behandlade exempelvis språket i radionyheter och lokalradio, drama, religion, folkbildning och objektivitetsbegreppet. I och med medievetenskapens tillkomst under 1980-talet kom forskningen som dithills varit spridd inom olika discipliner att utgöra ett mer samlat sammanhang, vilket underlättade finansieringen av större projekt. Samtidigt präglades forskningen efter andra världskriget av televisionens inträde som drog störst intresse i och med en offentlig debatt om det nya mediets inverkan på samhället. I detta starka intresse för televisionen kom radio närmast med på köpet i publikundersökningarna. Under 1970-talet respektive 1990-talet växte intresset för radio till följd av frågor om bland annat decentralisering respektive konkurrens i och med den kommersiella radions tillkomst.⁷³ Den omfattande skriftserien Etermedierna i Sverige är exempelvis ett resultat av den statliga satsningen på medieforskning under 1990-talet.

Forskningen som behandlar en svensk kontext har i stor utsträckning fokuserat på särskilda historiska perioder och företeelser. Exempel från senare decennier är Karin Nordbergs avhandling *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925–1950* (1998) och Sofia Seifarths avhandling om lyssnarbrev och expertisråd, *Råd i radion: Modernisering*,

72. Cecilia von Feilitzen, "A historical review of radio research in Sweden", *Nordicom Review*, vol. 1, nr. 18, 1997, 25–26.

73. Ibid., 30–38.

allmänhet och expertis 1939–1968 (2007).⁷⁴ De två avhandlingarna kan sägas knyta an till en äldre tradition inom radioforskningen, och medieforskningen i stort, genom deras fokus på specifika programgenrer. Däremot kan undersökningarnas ambitioner – att med utgångspunkt i dessa genrer analysera mediet i relation till tidens normer och samhällsomvandlingar – betraktas som representativa för den senare medieforskning som vuxit fram inom samhälls- och humanioraämnen.

I denna forskningsöversikt bör särskilt Birgitta Höijers bidrag till skriftserien Etermedierna i Sverige nämnas. Boken, *Det hörde vi allihop! Etermedierna och publiken under 1900-talet* (1998), består av en kronologiskt och populärvetenskapligt presenterad överblick av radio- och tv-publikernas erfarenheter. Beskrivningarna av dessa erfarenheter baseras på ett material bestående av ett tusental kortare telefonintervjuer om radio- och tv-minnen, ett frågelistupprop inspirerat av Nordiska museets frågelista om radiominnen från 1967, samt ett tjugotal längre intervjuer. Deltagarnas erfarenheter kontextualiseras i avsnitt som, decennium för decennium till och med 1990-talet och tv-monopolets upplösning, ger kortfattade överblickar av mediernas och samhällets utveckling. Höijers kronologiska verk har erbjudit en värdefull orientering i radiobrukets historia i Sverige och min studie kan betraktas som en fortsättning på denna historieskrivning genom att den undersöker vad radio har kommit att innebära för slags upplevelser under de senaste decennierna, inte minst med tanke på hur internet har omformat medielandskapet under denna period. Även om Höijers och min studie har gemensamt att de utgår från människors egna erfarenheter av radiobruket skiljer de sig samtidigt avsevärt åt. Utöver genremässiga skillnader mellan den populärvetenskapliga framställningen och avhandlingsformen har jag exempelvis inte för avsikt att kronolo-

74. Karin Nordberg, *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925–1950* (Eslöv: Symposion, 1998); Sofia Seifarh, *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968* (Stockholm: Carlsson, 2007).

giskt redogöra för mediebrukets och samhällets utveckling. Det historiska framträder i stället, i linje med det fenomenologiska perspektivet, som en meningsskapande dimension i deltagarnas relationer till mediet idag: vad radio har varit för dem tidigare formar deras sätt att förhålla sig till mediet idag.⁷⁵

Den snävare gren inom radioforskning som avhandlingen ansluter till kan i metodmässigt avseende definieras som medieetnografisk, en etikett som poängterar forskningens kvalitativa karaktär med observationer av vardagens mediepraktiker och studiedeltagarnas egna reflektioner kring dessa praktiker som primära källor.⁷⁶ Från att ha varit ett förbisett område har forskningen under de senaste decennierna kommit att närma sig radiomediets närvaro i människors liv och lyssnandet som praktik, en förändring som speglar tendenserna inom medieforskningen i stort.⁷⁷ En vanlig utgångspunkt i dessa studier, liksom i min, är att radio i stor utsträckning är en rutiniserad och därmed förgivettagen komponent i vardagen vars komplexitet forskningen avser att belysa i termer av pågående, meningsskapande processer.⁷⁸ Trots att medieforskningen på ett övergripande plan har vidgats från att främst behandla mediernas organisation och innehåll till att undersöka mediernas vardagliga inbäddning har just radiobruk ägnats förhållandevis lite uppmärksamhet. Radio har inte sällan

75. Jmf Bengtsson, 2001, 72–73.

76. Kirsten Drotner, "Medieetnografiske problemstillinger: En oversigt" i *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 9, nr. 21, 1993, 9.

77. Se ex. Klaus Bruhn Jensen & Karl Erik Rosengren, "Five traditions in search of the audience", *Communication theory and research* [Elektronisk resurs], red. D. McQuail, P. Golding & E. De Bens (London: SAGE, 2005), 53–70.

78. Ex. Jo Tacchi, "Radio texture: Between self and others", *Material cultures: Why some things matter*, red. D. Miller (London: UCL Press, 1997); Bent Steeg Larsen, "Et soundtrack til hverdagen: Radiobrug og hverdagsliv", *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 17, nr. 33, 2001.

behandlats som ett av flera medier och därmed, enligt min uppfattning, inte undersökts mer ingående som ett medium vars särdrag innebär en särskild integrering i tillvaron. Bland forskare som har intresserat sig särskilt för radiobruk och vars arbeten är teoretiskt och tematiskt besläktade med mitt kan exempelvis Bent Steeg Larsen, Jo Tacchi och Rosalía Winocur nämnas. Radiomediets närvaro undersöks här bland annat i termer av rutiner, ritualer och texturer vilka definierar vardagslivet i rumsliga, tidsliga och sociala avseenden. Författarna belyser bland annat ”bakgrundslyssnandet” som en viktig dimension av radiobrukets rutiniserade och emotionella innebörder, något som min studie också betonar.⁷⁹ Sociala förhandlingar genom människors möten med radioinnehåll har undersökts av Anne Leonora Blaakilde inom ramen för åldrandeforskning. Vardagens radiolyssnande utgör här en kontinuerlig reflexiv process genom vilken olika identitetsaspekter aktualiseras, något som min studie behandlar särskilt i kapitlet ”Innehåll”.⁸⁰

En viktig inspirationskälla för avhandlingens fenomenologiska angreppssätt fann jag i Paddy Scannells arbeten. Empiriskt behandlar Scannell radio i en historisk kontext avgränsad till BBC:s verksamhet. En central utgångspunkt för analyserna av radiomediets

79. Se ex. Larsen, 2001; Jo Tacchi, *Radio sound as material culture in the home* (London: University College London, 1997); Rosalía Winocur, ”Radio and everyday life: Uses and meanings in the domestic sphere”, *Television & New Media*, vol. 6, nr. 3, 2005. Radiobrukets betydelser som ritualer i vardagslivet har behandlats utifrån en svensk kontext av bland andra etnologerna Alf Arvidsson och Orvar Löfgren. Alf Arvidsson, ”Melodikrysset, Ring så spelar vi och svenska lördagsförmiddagar”, *Sånt vi bara gör*, red. J. Nilsson, S. Nylund Skog & F. Skott (Stockholm: Carlsson och Institutet för språk och folkminnen, 2019), 141–144; Orvar Löfgren, ”Remedierad vardag: Mediebruk mellan rutin och dagdröm”, *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 23, nr. 42/43, 2007.

80. Anne Leonora Blaakilde, ”’Sluk så for det lort!’ Radiomediets betydning for forhandling og konflikter mellem mennesker i et livsløbsperspektiv”, *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 16, nr. 1, 2017, 85–101.

närvaro i vardagen är att medieinnehållet präglas av en, som författaren kallar det, kommunikativ intentionaltitet vilket innebär att programmen, och hela programutbudet som de enskilda programmen ingår i, är producerade och tillgängliggjorda med avsikten att innehållet ska låta sig infogas i publikens dagliga rutiner. Medieutbudet behöver tillgängliggöras enligt sådana kommunikativa strukturer att publiken utan svårigheter vet var och när de olika delarna i utbudet finns att tillgå.⁸¹ Scannells uppmärksamhet mot mediets och vardagens strukturerande aspekter har riktat min egen uppmärksamhet mot hur upplevelser av radio formas av specifika konstitutiva egenskaper hos mediet, så som teknikens materiella gränssnitt, programmets tilltal och programutbudets tidsliga tillgänglighet. Ett liknande perspektiv, också fenomenologiskt influerat genom Schutz vardagslivsteori, återfinns i Carin Åbergs avhandling *The sounds of radio: On radio as auditive means of communication* (1999) som undersöker mediets konstitutiva aspekter i egenskap av ljudmedium. Likt Scannells verk ligger fokus främst på strukturella aspekter av medieinnehållet och studien erbjuder en teoretisk conceptualisering av ljudmediet.⁸² I relation till Åbergs och Scannells teoretiskt orienterade analyser bidrar min studie med en ingående etnografisk belysning av mediets konstitution och vardagliga integrering.

Studierna som har lyfts fram i detta avsnitt behandlar radio i en tid då mediet karaktäriserades av linjära sändningar, ett format som fram till 2000-talets första decennium utgjorde en grundläggande premiss för allt radiobruk. I den här boken skildras ett mediebruk som utgår från det linjära formatet, men dessutom från det on demand-

81. Paddy Scannell, *Radio, television, and modern life: A phenomenological approach* (Oxford: Blackwell, 1996); Scannell, *Television and the meaning of 'live': An enquiry into the human situation* (Cambridge: Polity Press, 2014).

82. Carin Åberg, *The sounds of radio: On radio as auditive means of communication* (Stockholm: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, 1999).

baserade podcastformatet, vilket innebär att radio framträder genom delvis andra konstitutiva egenskaper och vardagliga sammanhang än den nämnda forskningen har presenterat. Podcastformatet har kommit att formera ett eget forskningsfält kring sig med fokus på såväl lyssnarpraktiker som produktions- och innehållsanalyser.⁸³ I min analys träder detta format fram genom att i varierande grad ingå i deltagarnas definitioner av radio. Podcastformatet blir därmed inte belyst som en separat teknologi, utan som ett fenomen involverat i förståelserna av vad radio är för något. Som analyserna ger exempel på kan podcastlyssnande av vissa uppfattas som en självklar del av radiobruket, medan andra betraktar detta nyare format som mer besläktat med andra on demand-medier.

Medier och vardagsliv

I teoriavsnittet om medier och teknik beskrevs perspektiv som belyser medier i egenskap av medierande former. Dessa perspektiv som på olika vis betonar gränssnittens betydelser representerar en särskild inriktning inom medieforskningen som min studie anknyter till. Genom att undersöka det medierande inkluderas långt fler företeelser än de traditionellt definierade medierna i mediestudiets fält. För detta perspektiv har, som tidigare nämnt, inte minst McLuhans breda definition av medier spelat en betydelsefull roll. McLuhan underkommunicerar avsiktligt mediets kommunicerade innehåll – radioprogrammens innehåll i radiomediets fall – och påstår, kontroversiellt uttryckt, att innehållet är oväsentligt.⁸⁴ Innehållet som människor tar del av genom radiobruket är långtifrån oviktigt i min undersökning, men McLuhans perspektiv har bidragit till att jag har vidgat undersökningens fokus från att främst lägga vikt vid upplevelserna av det ljudande radioinnehållet till att inkludera flera

83. Richard Berry, "Podcasting: Considering the evolution of the medium and its association with the word 'radio'", *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 14, nr. 1, 2016, 7–22.

84. Dahlgren, 2001, 9.

dimensioner av mediets närvaro, som interaktionen med apparatur och mediebrukets tidsliga aspekter. David Morley efterlyste för ett decennium sedan ett ökat fokus på mediers roller som både materiellt och symboliskt verksamma, en utveckling som skulle inkludera den tidigare forskningens fokus på medieinnehållet och samtidigt rikta uppmärksamhet mot mediernas medierande former och vardagliga integrering.⁸⁵ Senare års medieforskning har, konstaterar Johan Fornäs, kommit att utvecklas i denna riktning och lagt allt större vikt vid medier i egenskap av medierande material i stället för att som tidigare i första hand betrakta dem som representationer med innebörder att tolka.⁸⁶ Fokus har med andra ord skiftat från "the what" till "the how of media", som Tim Markham och Scott Rodgers uttrycker det.⁸⁷ Det breda mediebegrepp som kännetecknar McLuhans perspektiv präglar många mediestudier idag. Exempel på detta i en svensk kontext märks i den kulturhistoriskt orienterade medieforskning som finns representerad i Mediehistoriskt arkivs utgivningsserie, där medieringar tar sig uttryck genom vitt skilda företeelser som kontorspapper, postorderhandel, mikrofilm, gramofoner, bussar, universitet med mera.⁸⁸ I jämförelse med dessa exempel kan radio tyckas vara ett typiskt medium, det vill säga ett medium i den bemärkelse vi till vardags avser när vi talar om medier. Men sättet som jag har tagit mig an detta typiska medium placerar alltså studien i ett forskningsfält som rymmer en enorm variation av medierande företeelser.

Medieforskning som, likt denna studie, ämnar belysa kontexterna som uppstår genom mediebruket refereras ibland till i termer av icke-medie-centrisk (non-media-centric). Shaun Moores, som argu-

85. David Morley, "For a materialist, non-media-centric media studies", *Television & New Media*, vol. 10, nr. 1, 2009, 114–116.

86. Johan Fornäs, "Medierad kultur: Några gränsfrågor", *Mediernas kulturhistoria* [Elektronisk resurs], red. S. Jülich, P. Lundell & P. Snickars (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008), 328.

87. Markham & Rodgers, 2017, 7.

88. För ytterligare exempel, se mediehistorisktarkiv.se.

menterar för detta perspektiv, påpekar att det kan tyckas paradoxalt att medieforskning inte skulle vara centrerad kring själva mediet, men att det icke-medie-centriska perspektivet undviker att isolera mediet från dess brukskontexter.⁸⁹ Motsatsen, medie-centrism, förbiser att mediernas innebörder formas genom sammanflätningar med annat i vardagslivet.⁹⁰ Ett urval studier med utpräglat icke-medie-centriskt perspektiv får här utgöra konkreta exempel från denna forskningsgren. I Carina Sjöholms *Gå på bio: Rum för drömmar i folkhemmets Sverige* (2003) skildras biograffilmens vidare sociokulturella kontext genom studiens fokus på vad praktiken att gå på bio innefattade under 1940- och 1950-talen, och hur människor minns detta flera decennier senare. Om perspektivet skriver författaren:

Att gå på bio var väsentligt men genom att fokusera det som hände runt omkring, de många och olika kulturella komponenter som omgav och var beroende av biogåendet, menar jag mig kunna se en rörelse av omfattande slag, något som trängde in i själva livssfären.⁹¹

Företeelsen att gå på bio består här alltså inte bara av själva upplevelserna inne i biografsalongerna, utan också av förberedelserna, förväntningarna, cykelturen till och från biografen, samlandet på filmstjärnekort och så vidare – en mängd aspekter som tillsammans konstituerar biogåendet som kulturellt fenomen i människors medvetande. Jan Garnerts kulturhistoriska studier om belysningens inverkan på människors tillvaro är ytterligare exempel där fokus riktas mot teknikens sociala och kulturella kontexter. Här skildras hur tillvaron har präglats av och förändrats genom de ljuskällor som funnits att tillgå i olika tider.⁹² Liksom skiftet från stearinljus till

89. Shaun Moores, *Media, place and mobility* [Elektronisk resurs] (Palgrave Macmillan, 2012), 103.

90. Jmf Magnus Andersson, *Hemmet och världen: Rumsliga perspektiv på medianvändning* (Göteborg: Göteborgs universitet, 2006), 11.

91. Carina Sjöholm, *Gå på bio: Rum för drömmar i folkhemmets Sverige* (Lund: Symposion, 2003), 18.

92. Jan Garnert, *Anden i lampan: Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*

elektriskt ljus kom att omdefiniera vardagslivet i många avseenden visar jag i kapiteln som följer hur radiobrukets tekniska premisser har inneburit olika möjligheter och begränsningar i formandet av vardagen. De kulturhistoriska perspektiven positionerar de nämnda exemplen i ett i vissa avseenden annorlunda forskningssammanhang än föreliggande studie som tar avstamp i nutiden, samtidigt som perspektiven alltså möts i intresset för tekniken och mediet som ett kulturellt nav kring vilket olika meningssammanhang uppstår.⁹³

Inom den medieetnografiska traditionen kan David Morleys respektive James Lulls studier om familjers tv-bruk runtom i världen under 1980- och 1990-talen nämnas i egenskap av tongivande bidrag. Här undersöks hur tv-mediets närvaro kan ha många olika, mer eller mindre avsiktliga, betydelser och likt radio i min studie exempelvis reglera de sociala interaktionerna mellan familjemedlemmarna, vara en informationskälla eller fungera som "bakgrund".⁹⁴ Inom det medieetnografiska fältet märks vidare ett stort intresse för mediebrukets rumsliga implikationer, för vilket den humanistiska geogra-

(Stockholm: Carlsson, 1993); Garnert, *Ut ur mörkret: Ljusets och belysningens kulturhistoria* (Lund: Historiska media, 2016). Garnert har även skildrat telefonins betydelse för människors relationer, Garnert, *Hallå!: Om telefons första tid i Sverige* (Lund: Historiska media, 2005). Belysning respektive telefoni har även behandlats av Carolyn Marvin, som bland annat skildrar hur telefonen kom att omforma sociala relationer och hur hemmet, vars sociala interaktioner tidigare hade ägt rum inom denna miljö, sattes i förbindelse med ett vidgat socialt sammanhang. Carolyn Marvin, *When old technologies were new: Thinking about electric communication in the late nineteenth century* [Elektronisk resurs] (New York: Oxford University Press, 1988).

93. Jmf Gitelmans syn på mediet som dels teknologisk form och dels associerade kulturella protokoll, Gitelman, 2006.

94. Se ex. James Lull, "Family communication patterns and the social uses of television", *Communication Research*, vol. 7, nr 3, 1980, 319–333; Lull, *Inside family viewing: Ethnographic research on television's audiences* (London: Routledge, 1990) och David Morley, *Home territories: Media, mobility, and identity* [Elektronisk resurs] (London: Routledge, 2000).

fin har spelat en betydande roll med perspektivet på plats som kulturellt och subjektivt meningsbärande.⁹⁵ En studie som undersöker mediebrukets rumsliga innebörder med exempel från svenska hem är Magnus Anderssons *Hemmet och världen: Rumsliga perspektiv på medieanvändning* (2006). Andersson visar hur vardagens mediebruk upprättar vad han metaforiskt kallar gränser respektive förbindelser, eller väggar och vägar, mellan hemmet och omvärlden; mediebruk både manifesterar hemmet som plats och förbinder denna privata sfär med en större värld.⁹⁶ Studien fokuserar inte på något enskilt medium, utan tar ett samlat grepp om mediebruket i deltagarnas hem. Liksom i min studie undersöks här mediernas vardagliga inbäddning, men medan mitt fokus har riktats särskilt mot radiomediets konstitution och vad denna innebär för mediets inbäddning utgör mediebrukets symboliska innebörder och individens själv-reflexiva orienteringar i tillvaron ett mer övergripande fokus hos Andersson. Sådana aspekter belyses också i min studie, men lyfts då fram särskilt i relation till de konstitutiva aspekterna hos mediet. Ett annat exempel där mediets kontexter studeras i termer av rumsliga förbindelser är Charlotte Nilssons (2020) studie om svensk postorderhandel under det tidiga 1900-talet. Företeelsen undersöks här med betoning på dess medierade former – postorderkataloger, annonser, tävlingar, säljagenter med mera – och människors möten med postorderfenomenet skildras som rumsliga förbindelser mellan landsbygd och andra sammanhang. Liksom radiobruk innebär postorderfenomenet att tillvarons rumsliga dimensioner formas både i en konkret, geografisk bemärkelse och i form av föreställningar om världar bortom de omedelbara vardagsmiljöerna.⁹⁷ Några av dagens sociala medie-plattformar står i centrum i Evelina Liliequists av-

95. Exempel på tongivande geografer inom medieforskningen behandlas ex. i Moores, 2012.

96. Andersson, 2006.

97. Charlotte Nilsson, *En förbindelse med en större värld: Postorder i Sverige under tidigt 1900-tal* (Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2020).

handling *Digitala förbindelser: Rum, riktning och queera orienteringar* (2020) där dessa undersöks som sammanhang där identitet och föreställningar om landsbygd i norra Sverige formas genom interaktioner mellan människor och tekniska gränssnitt.⁹⁸ Vad gäller mediebrukets rumsliga aspekter kommer både gränser och förbindelser till uttryck också i mitt material men betonas särskilt i vissa delar av boken, medan rum och plats alltså har en mer överordnad roll som analytiska ingångar i dessa nämnda exempel.

I studien aktualiseras tid, som tidigare beskrivet, i form av tidsrymder av varierande skala genom den pågående vardagens radiobruk och genom minnandet av mediets närvaro genom livet. Sådana aspekter utgör etablerade teman inom det medieetnografiska fältet. Scannell respektive Blaakilde, exempelvis, pekar på radiobrukets socio-temporala betydelser med begrepp som ”liveness” och ”simultanintimitet”, aspekter som i deras studier liksom i min aktualiseras genom lyssnande via det linjära formatet.⁹⁹ Podcastformatets tidsliga strukturer aktualiserar, som min analys visar, inte samma typ av intersubjektiva – eller simultanintima – upplevelser. I fråga om tidsliga perspektiv på mediebruk är rutiner och ritualer en vanligt förekommande konceptualisering av mediernas vardagliga inbäddning och betydelser, vilket exemplifierades i avsnittet om radioforskning och även utgör centrala aspekter hos flera av de forskare som nämnts i detta avsnitt. Genom att undersöka mediers betydelser utifrån vardagens rutiner blir inte bara medierna synliggjorda, utan mängder av andra komponenter i vardagslivet och hur dessa ingår föreningar med medierna och på så vis skapar och upprätthåller vardagens strukturer och dynamik. Kombinerandet av medier och annat i vardagen kan, som Löfgren betonar, förstås i termer av mediekompetenser, kulturellt formade kompetenser som varierar i relation till de historiskt specifika medieteknologier och samhälls-

98. Evelina Liliequist, *Digitala förbindelser: Rum, riktning och queera orienteringar* (Umeå: Umeå universitet, 2020).

99. Scannell, 2014; Blaakilde, 2017.

strukturer som upplevelserna har ägt rum i.¹⁰⁰ Vad gäller minnen som tidslig dimension kan medier både vara företeelser att minnas och företeelser som stimulerar, och bidrar till konstruerandet av, minnen, något som Sjöholm diskuterar gällande biografminnena och Höijer om människors radio- och tv-minnen.¹⁰¹ Minne och generation som kulturella tidsdimensioner utgör ett omfattande forskningsområde, bland annat inom föreliggande studies etnologiska miljö, där medier har behandlats som "minnesmaterial".¹⁰² Ett exempel är Sverker Hyltén-Cavallius (2005) undersökning av musik som kulturell ram för minnande och hur positionen pensionärskap konstrueras och upplevs genom bruket av vissa typer av musik.¹⁰³ Vad gäller generationsperspektiv inom medieforskning har generationer i vissa fall definierats utifrån de medietyper som funnits tillgängliga under olika perioder, exempelvis tidnings- och radio-generationen under tidigt 1900-tal, tv-generationen från mitten av 1900-talet och internetgenerationen från slutet av detta sekel. Ett sådant perspektiv betonar alltså medieformerna som utgångspunkter för vissa generationstypiska erfarenheter. Livscykelperspektivet som också tillämpas inom den användarorienterade medieforskningen betonar i stället hur varierande levnadsförhållanden och faser under individens liv påverkar mediernas integrering och betydelser.¹⁰⁴ I min analys kan båda dessa perspektiv sägas vara närvarande genom att de många deltagarnas erfarenheter både pekar mot hur radio-

100. Löfgren, 2007.

101. Sjöholm, 2003; Höijer, 1998.

102. Se ex. Barbro Blehr, red., *Femtiotalister: Om konstruerandet av kulturella generationer* (Stockholm: Carlsson, 1993).

103. Sverker Hyltén-Cavallius, *Minnets spelrum: Om musik och pensionärskap* (Hedemora: Gidlunds förlag, 2005). Hyltén-Cavallius utforskar vidare musikens roll i skapandet av föreställda förflutna "tidrum" i *Retrologier: Musik, nätverk och tidrum* (Höör: Symposion, 2014).

104. Ulrika Andersson, *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt. Demicom nr. 22.* (Sundsvall: Mittuniversitetet, 2014).

mediet i dess historiskt varierande skepnader har kommit att innebära vissa typiska upplevelser och minnen och skildrar massmediets integrering i relation till individuella förhållanden som definierat olika perioder i livet. Forskning om samtida mediebruk tenderar, poängterar Ulrika Andersson, att låta unga vuxnas medievanor definiera vilka medieföreteelser som ska undersökas, vilket exempelvis har resulterat i en omfattande forskning om internet- och mobiltelefonanvändning.¹⁰⁵ I det avseendet kompletterar min studie forskningsfältet genom att utgå från ett empiriskt material där en brett definierad medelålder utgör en omfattande kategori.

Det fenomenologiska perspektivet ringar in ett fält att, utöver de medierelaterade, betrakta som hemvist för min studie. I det rymms alla möjliga undersökningsområden vars gemensamma nämnare skulle kunna sammanfattas i ambitionen att ingående beskriva hur tillvaron struktureras genom människors möten med sin omvärld, möten som fokuseras genom att uppmärksamma de specifika sammanflätningarna mellan individens erfarenheter och förväntningar och omvärldens beskaffenhet. En studie som jag har återkommit till många gånger under min egen fenomenologiska undersökningsprocess är Åsa Alftbergs *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet* (2012). I studiens skildringar av deltagarnas vardagliga göromål – att gå upp eller ner för en trappa, köra bil till mataffären, laga och äta mat – har jag funnit inspiration att stanna upp vid detaljer som belyser tillvarons riktadhet. Här innebär åldrande att vardagens ting, rum och rutiner – företeelser som ofta upplevs som självklara – gradvis blir omladdade med nya betydelser i takt med att kroppen förändras.¹⁰⁶ En annan ofta förgivettagen dimension av vardagen, ljud och lyssnande, undersöks i Karin Eriksson-Aras avhandling *Ljudrum: En studie av ljud och lyssnande som kulturell praktik* (2017). Här synliggörs lyssnandet som en meningsskapande praktik i tillvaron genom skildringar av hur platser upplevs

105. Ibid., 52.

106. Alftberg, 2012.

som mer eller mindre distinkta och bekanta ljudrum. Ljuden är alltså objekten som, fenomenologiskt betraktat, framträder intentionellt för de lyssnande subjekten.¹⁰⁷ Geografiska gränser – många gånger osynliga som objekt likt ljuden i föregående studie – manifesteras på många olika sätt i människors vardag, något som undersöks i Ida Hughes Tidlunds fenomenologiska undersökning med Åland som exempel.¹⁰⁸ Dessa exempel kan, liksom min bok, placeras i det fält som Ehn och Löfgren refererar till som det alldagligas etnografi, ett forskningssammanhang inom vilket det tillsynes för-givettagna i människors vardag inte tas för givet, utan undersöks med avsikt att synliggöra vad det något diffusa begreppet vardag konstitueras av i praktiken.¹⁰⁹

107. Karin Eriksson-Aras, *Ljudrum: En studie av ljud och lyssnande som kulturell praktik* (Uppsala: Uppsala universitet, 2017).

108. Ida Hughes Tidlund, *Autonomous Åland: A hundred years of borderwork in the Baltic sea* (Stockholm: Stockholms universitet, 2021).

109. Billy Ehn & Orvar Löfgren, *När ingenting särskilt händer: Nya kulturanalyser* (Eslöv: Symposion, 2007).

2. Radiohistorisk orientering

Vad radio är för slags fenomen varierar beroende på när frågan ställs. ”Radio” uppstod inte som ett färdigt koncept i och med att mediet slog igenom, påpekar Alf Björnberg. Egenskaperna som förknippas med radio har skiftat genom åren. I begreppet radio ryms med andra ord historiska processer och innebörder som är specifika för olika tidpunkter.¹¹⁰ Svaren på frågan om vad radio är varierar därmed också beroende på vem den ställs till. När deltagarna i den här studien ombads att berätta om sina erfarenheter av radio befann vi oss någonstans mellan 2016 och 2019, närmare 100 år efter mediets etablering. Ett fåtal deltagare har levt nästan lika lång tid som radio har funnits tillgängligt för allmänheten i Sverige. För de flesta i studien inleddes dock den egna ”radiohistorien” när mediet redan hade existerat några decennier. Vad radio är besvaras i avhandlingen med utgångspunkt i dessa biografiskt situerade radiohistorier som har utspelat sig längs olika utsnitt av mediets tidslinje. Som de kommande kapitlen visar kan radio som fenomen te sig ganska olika när erfarenheter från olika tider träder fram. Men gemensamt för de individuella historierna är att de förmedlats inom samma tidsliga avgränsning, under 2010-talets andra hälft. På så vis är de biografiska radiohistorierna förankrade i en kollektiv nutida samhällskontext.

110. Alf Björnberg, ”Medialisering – radiofiering – musikalisering”, *Musikens medialisering och musikaliseringen av medier och vardagsliv i Sverige* red. U. Volgsten (Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2019), 245. Se också Kate Lacey, ”Ten years of radio studies: The very idea”, *The Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 6, nr. 1, 2008, 25.

Innan radio skildras med utgångspunkt i deltagarnas erfarenheter skisseras i det följande en översikt över mediets tidslinje – en radiohistorisk orientering som ger en uppfattning om vad radiolyssnare potentiellt har haft tillgång till vad gäller apparatur och utbud av kanaler och program under olika perioder. Mediets utveckling är i realiteten förstås inte en rak tidslinje bestående av tydligt avgränsade perioder, men vissa förändringar kan ändå betraktas som brytpunkter, vilka har haft stor betydelse för mediets fortsatta utveckling och för hur människor har kunnat integrera det i sin tillvaro. Översikten är därför disponerad i tre avsnitt som synliggör historiskt specifika egenskaper att betrakta som avgörande för mötena mellan mediet och dess användare. Det första avsnittet behandlar en tid som de flesta av studiens deltagare inte har egna minnen från eftersom de inte var födda eller var mycket unga, men perioden bör ändå inkluderas i översikten eftersom radions första tid kom att påverka hur mediet senare utvecklades och närvarade i människor vardag. I denna tidiga radiohistorik låter jag också några individuella minnen hämtade ur Nordiska museets frågelistmaterial från slutet av 1960-talet belysa vad det kunde innebära att använda radio. Avsnittet som beskriver mediets utveckling från 1950-talet och framåt fokuserar däremot på de större, strukturella dragen för att lämna de individuella erfarenheterna åt kapitlen som utgår från deltagarnas utsagor.

I ALLMÄNHETENS TJÄNST:

ETT MASSMEDIUM TAR FORM

Vilka egenskaper kunde begreppet radio tänkas syfta på kring 1920-talets mitt, då mediet på allvar hade börjat etableras i allmänhetens medvetande? Till att börja med var nymodigheten radio spektakulär ur tekniskt hänseende. Dagligt massdistribuerande medier som konsumerades i hemmen hade dittills utgjorts av pressens tryckta ord och bilder. Andra allmänt utbredda massmedier (i en vidare bemärkelse) vid tiden var biograffilmen (ännu utan ljud),

grammofonskivorna och förstås böckerna. För dem som upplevde radiomediets genomslag kan rummet sägas ha förändrats i en metafysisk bemärkelse: i och med radiotekniken förmedlades nu ett ljudande innehåll utan ledningar. Telefoni, som varit etablerat sedan sent 1800-tal, möjliggjorde visserligen också en realtidskommunikation på distans, men radioljuden upplevdes ändå som något märkvärdigt: ”Det var svårt för folk att förstå hur det gick till när det kom röster och musik ur radion. Telefonen hade ju trots allt en tråd som ljudet for genom [...] men radion var ett mysterium”, skriver Höijer om människors minnen av radions första tid.¹¹¹ Mediet var i detta avseende något allestädes närvarande (undantaget områden i så kallad radioskugga) och luftrummet blev i och med sändningarna till ett särskilt, meningsladdat utrymme – ett medium som bar ett medium. Till skillnad från telefonen och den radiokommunikation som dittills förekommit, där kommunikationen skedde mellan två parter, var ljuden som den så kallade rundradion förmedlade en enkelriktad kommunikation från avsändaren till den mottagande massan.¹¹² I ett frågelistsvar från Nordiska museets insamling 1967 berättar en kvinna som är född 1906 om sitt första möte med radion:

1926 arbetade jag i Torpa. En granne, Oskar Gustavsson, drev med hjälp av sina söner, Gustav, Karl och David, en snickeriverkstad. Dessa söner hade byggt en kristallmottagare med lurar. En annan flicka och jag blev ditbjudna en kväll för att lyssna. Deras föräldrar, pojkar själva och vi lyssnade i skift, på musik. [...] Vi var mycket imponerade, pojkar stolta. Höra utan ledning, det var något!¹¹³

111. Höijer, 1998, 75.

112. Begreppet rundradio kan jämföras med engelskans *broadcasting*, som före radions tid användes bland annat om jordbrukets sådd och gödsling, samt med norskans *kringkasting*. Med mediets integrering kom så småningom kortformen *radio* att bli den vardagliga benämningen. Se Svenska akademiens ordböcker, ”Rundradio”, <https://svenska.se/tre/?sok=Rundradio&pz=1>; Merriam-Webster, ”Broadcast”, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/broadcast>; Det norske akademis ordbok, ”Kringkasting”, <https://naob.no/ordbok/kringkasting>, (hämtade 2021-03-16).

113. Nm 190, *Radion*, 1967.

Den förundran som framträder i minnesberättelserna om radions genomslag blir kanske än mer begriplig mot bakgrund av att det nya massmediet var ett resultat av den relativt nya upptäckten att radiovågor kunde användas för kommunikation. Pionjärverk på radiokommunikationens område av bland andra Marconi och Tesla resulterade i att allmänheten på olika håll i världen under 1920-talet skulle komma att nås av röster, musik och andra ljud från fjärran platser – en ny upplevelse som alltså möjliggjorts genom att naturfenomenet radiovågor, vars uppkomst spåras tillbaka till big bang, hade tillvaratagits som en resurs för den mänskliga världens utveckling.¹¹⁴ Ett sekel senare reflekterar vi knappast närmare över det närmast magiska bakom vardagslivets grundläggande teknik- och medieförutsättningar. De elektriska urladdningar och svängningar som möjliggör många av våra dagliga aktiviteter blir snarare framträdande när den trådlösa infrastrukturen brister, exempelvis när våra radioapparater hamnar i ”radioskugga”, telefonerna bortom mottagning, eller när de elektriska vågornas existens gör sig påmind i form av störningsljud ur högtalarna.

Medan radiovågorna är att betrakta som tämligen abstrakta inslag i människors tillvaro är radiomottagarna – apparaterna som fångar vågornas meddelanden – närvarande som en desto mer konkret materialitet i det vardagliga livet. Kristallmottagaren var den sorts utrustning som många människor först upplevde radioljud med och ofta var mottagaren, precis som i kvinnans frågelistsvar, ett egenhändigt bygge av någon man eller pojke i trakten. Komponenterna kunde den tekniskt intresserade skicka efter via postorder. Höijer specificerar vad som behövdes: ”Förutom kristall och nål behövde man spole, det kunde räcka med koppartråd lindad runt en tom tändsticksask eller cigarrask, kondensator, antenn, jordledning och hörlurar.”¹¹⁵ En praktisk omständighet som framgick av föregående

114. Tekniska museet, ”Radion”, <https://www.tekniskamuseet.se/lar-dig-mer/100-innovationer/radion> (hämtad 2021-07-25).

115. Höijer, 1998, 39.

frågelistutdrag var att lyssnandet med kristallmottagare skedde med hjälp av hörlurar, antingen ett par som användes ”i skift”, som kvinnan berättade, eller flera anslutna hörlurar så att flera personer kunde lyssna samtidigt. Radioljudens räckvidd var på så vis begränsad till den lyssnande individen, något som senare förändrades i och med högtalarnas ankomst. En fabrikstillverkad kristallmottagare kunde 1925 kosta cirka 25 kronor.¹¹⁶ Priset kan uppskattas i relation till en genomsnittlig årslön för industriarbetare samma år, mellan 2000 och 3000 kronor.¹¹⁷ Som frågelistcitatet skildrade var det vanligt att grannarna samlades i ett hushåll som ägde en mottagare för att turas om att lyssna via hörlurar. Några av 1967 års frågelistmeddelare berättar också om arrangemang i publika lokaler, skolsalar eller biografer till exempel, där en demonstratör presenterat radiotekniken inför en förväntansfull folksamling som många gånger tycks ha mött brus och tjut snarare än ett utsänt radioinnehåll.¹¹⁸ Ljudnivån gick inte att justera på dessa utrustningar, utan varierade med mottagningsförhållandena och det var svårt att få en bra ljudkvalitet. De tekniska utmaningarna som präglade den första tidens möten med radio skildras här i ett frågelistsvar från en annan kvinna, född 1901, som minns sina första radioupplevelser vid 19 års ålder:

Mitt första möte med Radion är ett roligt minne. Det var på hösten 1920. Jag arbetade i en modeaffär i Finspång och bodde hos en moster och morbror. En dag sade min morbror att det var en radioamatör som skulle ha någon radioutsändning i Teatern där. Han gick dit en kväll och kom mycket förtjust hem. Han hade fått höra mycket trevliga och underliga saker. Ni måste också gå dit, sade han. Nästa kväll gick moster och jag. Inträdet kostade 50 öre. Vad vi fick höra var endast en massa hemska, långdragna ljud. Amatören skruvade på apparaten och såg rätt förtvivlad ut. Vi, liksom den övriga publiken, hade hjärtans roligt. Men så gav herr Amatören upp. Det är

116. Ibid., 38.

117. Historiska lönedatabasen, Göteborgs universitet. <https://www.gu.se>.

118. Höijer, 1998, 46–47.

signaler från båtar som hörs, sade han. Kanhända det kan gå bättre senare om någon ville vara kvar. Men vi gick hem och kände oss lika glada, som om vi sett en bio med vår oförlikneliga Thor Modéen.¹¹⁹

Kristallmottagaren var den enklare sortens apparatur. Elektronrörmottagarna fanns också ute på marknaden, men till ett betydligt högre pris. År 1925 kunde en sådan apparat kosta 500 kronor.¹²⁰ Beloppet motsvarar upp emot 14 000 kronor omräknat till 2020 års värde. Så småningom byttes dock kristallmottagarna ut mot dessa användarvänligare utrustningar som sedan var standard i hemmen fram till 1950-talet då ny radioteknik återigen förändrade förutsättningarna för radions närvaro hos lyssnarna, ett skifte som kapitlet återkommer till. Liksom med kristallmottagarna var det i regel männen som skaffade och installerade de nya rörapparaterna i hemmen. Av minnesberättelser framgår också att det i många fall var far som rådde över hur radion skulle brukas i familjen.¹²¹ Med rörapparaten blev lyssnandet något annat ur akustisk synpunkt eftersom radioljuden kunde upplevas via högtalare i stället för hörlurar.¹²² Rummet kan på så vis sägas ha uppstått som en ny lyssningsmiljö. Den här sortens radioapparat är vanligt förekommande i barndomsminnen bland de deltagare som är födda mellan 1920- och 1950-talet. ”En stor låda” minns många från sina barndomshem, ett uttryck som undersöks närmare i nästa kapitel. Kortfattat syftar uttrycket på rörapparaternas bastanta format. De var ofta stora och tunga, särskilt de tidiga modellerna, och till skillnad från kristallmottagarna som inte krävde någon strömtillförsel anslöts ”lådorna” till elnätet. De var alltså av flera skäl stationära. Med sin fasta placering och dekorativa utformning – själva ”lådan”, höljet, var ofta tillverkad

119. Nm 190, *Radion*, 1967.

120. Höijer, 1998, 38.

121. Ibid., 53.

122. Alf Björnberg, *En trovärdig illusion av musik: Den svenska hifi-kulturens uppgång och nedgång* (Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2020), 25.

RADIOLYSSNANDE TILLSAMMANS innan högtalare blev standard.
Radiokväll, 1925. Aina Stenberg/Tekniska museet.

av något ädelträslag – blev radion en del i hemmets möblemang. Vilket rum apparaten placerades i kunde variera, bland annat beroende på hushållets socioekonomiska tillhörighet. Det som ibland kallades ”rummet”, ofta ett kombinerat sov- och allrum, var en vanlig plats för radioapparaten i arbetarhemmet. Köket var en annan central plats för umgänge och för radiolyssnande, inte minst i lantbrukarhemmet. I tjänstemannahemmet kunde radiolyssnandet äga rum exempelvis i en övre hall eller ett separat matrum.¹²³ Alla hushåll hade inte elektricitet under radions första decennier – särskilt dröjde elektrifieringen av landsbygden – och hos dessa hushåll kunde batteriradio användas.¹²⁴ En man från Bohuslän, född 1910, berättar i frågelistsvaret från 1967 om sin ”låda” och om batteriladdningsproceduren:

Den första radioapparaten som kom in i mitt hem, har jag fortfarande kvar. Den inköptes omkring 1930, om jag ej minns fel. Det är en stor låda, 40 cm lång och 27 cm hög, bredd 18 cm. Den kostade ca 400 kronor. Det ansågs för ett högt pris, och det var inte vem som helst, som kunde anskaffa en sådan apparat av ekonomiska skäl. Den var batteridrivnen. Dels måste man ha ett syrabatteri som måste omladdas en gång varannan månad och dels måste man ha en låda fylld med ett 30-tal ficklampsbatterier, som då och då måste utbytas. När syrabatteriet skulle omladdas, måste man resa lång väg till någon, som hade omladdningsapparat, och om då där var upptaget, så kunde man få vänta i flera dagar för att få laddat. Det var besvärligt om det då under tiden kom något program, som man gärna ville höra på. Då fick man gå till någon av grannarna och be att få höra på detta. År 1955 kunde denna apparat utbytas mot en transistormottagare.¹²⁵

Vad innebar då radio sett till innehållet som förmedlades vid den här tiden? Ett visst programutbud fanns att tillgå genom provsändningar redan innan mediet organiserades under namnet Radiotjänst.

123. Höijer, 1998, 63–64.

124. Ibid., 61–63.

125. Nm 190, *Radion*, 1967.

De som var tidiga med att skaffa radiomottagare kunde lyssna till grammofonmusik, ibland "levande musik" och utsända tal. Prov-sändningarna som inletts 1922 genomfördes dels av statliga Telegrafverket och dels av Svenska Radioaktiebolaget som bestod av ett antal företag inom radiotillverkningen. Båda verksamheterna finansierades till viss del av privata aktörer, bland andra förlaget Åhlén & Åkerlund och *Stockholms-Tidningen*. Intresset för den nya kommunikationstekniken var stort och många andra aktörer var också intresserade av att söka tillstånd hos Telegrafstyrelsen för att få sända rundradio. Runtom i landet bildades radioklubbar som samfinansierade sändare och arrangerade program. Utöver sändningarna från stationer runtom i landet fanns också utländska stationer att lyssna till. I tidningar publicerades såväl svenska som utländska stationers programtider.¹²⁶ Radio i utlandet spelade en avgörande roll för hur mediet kom att utvecklas i Sverige. Det vi idag refererar till som public service var redan under 1920-talet en viktig aspekt av hur man tänkte sig att radiomediet skulle organiseras. Men modellen kom inte till stånd utan vidare; Radiotjänsts tillblivelse föregicks av några års diskussioner och bland länder där radio redan var mer etablerat fanns olika organisationsmodeller för Sverige att ta ställning till. I USA rådde en fri marknad med mängder av privata aktörer som sände radio finansierat av radiotillverkningsindustrin och reklam, men när en statligt initierad radioverksamhet skulle ta form i Sverige blev den brittiska public service-lösningen i form av bolaget BBC, och även den norska modellen, betydande förebilder. Flera faktorer talade för den här typen av organisering. Dels ansåg man att finansiering via licensavgifter för innehav av radiomottagare skulle ge en ekonomisk stabilitet, till skillnad från kommersiellt finansierade verksamheter, likt den amerikanska, som var direkt beroende av reklamvärde och radiotillverkarnas försäljningssiffror.¹²⁷

126. Nils-Olof Franzén, *Hört och sett: Radio och television 1925–1974* (Stockholm: Sveriges Radio, 1974), 22–23.

127. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar: Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik*

Den kommersiella modellen med obegränsat antal sändare riskerade, som Göran Elgemyr påtalar, att skapa ”trängsel i etern”, något som skedde i USA där infrastrukturen överbelastades av mängden stationer, vilket invercade på ljudkvaliteten.¹²⁸ En annan viktig orsak till att public service ansågs vara rätt modell för Sverige hade att göra med den sociala och kulturella potentialen hos mediet: radio var en kanal som kunde nå ut till befolkningen såväl på landsbygden som i städerna. Särskild betydelse skulle radion få för tillvaron utanför städerna, ansåg Telegrafstyrelsen som såg mediet som ett medel för att motverka ”tråkigheten på landsbygden”.¹²⁹ Radio skulle också kunna användas i undervisnings- och folkbildningssyfte, vilket motiverade viss statlig kontroll. Ett massmedium ”i allmänhetens tjänst”, som public service kom att kallas i ett svenskt sammanhang, ansågs alltså inte bara vara en hållbar modell i tekniskt och finansiellt avseende, utan också ett kraftfullt ideologiskt medel att forma samhället med. Johan Jarlbrink, Patrik Lundell och Pelle Snickars beskriver hur de västeuropeiska public service-medierna formerades i ett slags opposition till ”ett förment fördummande amerikanskt utbud”. Författarna exemplifierar inställningen med uttalanden av den första BBC-chefen i vilka han beskrev public service som ”en kulturell, moralisk och utbildande kraft för att höja både kunskapsnivån och smaken – ’knowledge, taste, and manners’ – bland de arbetande massorna.”¹³⁰ Här framstår mediekonsumenterna inte som en odefinierad allmänhet, utan som ett specifikt skikt av befolkningen i behov av det som public service kunde erbjuda. På liknande sätt var idén om svensk radio i allmänhetens tjänst formad av tidens

och ekonomi 1922–1957 (Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, 1996), 46–47.

128. Ibid., 48.

129. Olof Hultén, ”Rundradions organisering i Sverige 1922–1924”, *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 83, nr. 2, 1980, 124.

130. Johan Jarlbrink, Patrik Lundell & Pelle Snickars, *Mediernas historia: Från big bang till big data* (Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2019), 164.

starka folkbildningsideal. Så här beskrev Telegrafstyrelsen inriktningen för rundradioverksamheten 1928:

Rundradioprogrammen, vilka skola vara av växlande art och skänka god förströelse samt överhuvud taget vara ägnade att vidmakthålla allmänhetens intresse för rundradio, skola hållas på en hög ideell, kulturell och konstnärlig nivå, och vara präglade av vederhäftighet, saklighet och opartiskhet. Rundradiorörelsen ska så bedrivas, att folkupplysningen och folkbildningsarbetet därigenom främjas.¹³¹

Angående Telegrafstyrelsens visioner skriver Elgemyr: ”Speciellt nämnde telegrafstyrelsen att kategorin åldringar och sjuka genom rundradion kunde få den hjälp och tröst som förbindelsen med det pulserande livet innebar.”¹³² När sändningsstationer började byggas var det dock de tätast befolkade områdena – Stockholm, Göteborg, Malmö och Örebro – som först försågs med dessa förbindelser, varpå utbyggnaden skulle fortsätta successivt. Landsbygdens påstådda tråkighet kan i efterhand, påpekar Höijer, i någon mån betraktas som en retorik närd av Radiotjänst själva; sannolikt var det framförallt människor som av olika skäl inte deltog i det tämligen aktiva förenings- och nöjeslivet som i lyssnarbrev till Radiotjänst framhöll radions betydelse i tillvaron.¹³³

Förhandlingarna om den svenska radions framtid mynnade ut i att företaget AB Radiotjänst, bildat av Tidningarnas Telegrambyrå och Svenska Tidningsutgivareföreningen, erhöll tillstånd att sända med början på nyårsdagen 1925. Att det nya radiobolaget drevs av tidningsaktörer innebar att konkurrensen mellan pressen och radio kunde kontrolleras. Radio ansågs vara en effektiv kanal för spridning av nyheter, men nyhetssändningarna fick under de första sju åren koncentreras till kvällstid för att inte konkurrera med dagspressen.¹³⁴ Premiärsändningen kunde endast följas av lyssnare i stockholms-

131. Franzén, 1974, 26.

132. Elgemyr, 1996, 47.

133. Höijer, 1998, 54.

134. Franzén, 1974, 26.

området, men de kommande åren tillkom fler stationer i landet och antalet radiolicenser ökade så kraftigt att årsavgiften sänktes från 12 till 10 kronor. När Radiotjänst fyllde fem år hade närmare en tredjedel av hushållen skaffat licens.¹³⁵

Från 1925 till 1955 hade radiolyssnarna en kanal att ta del av. Att lyssna på radio var alltså i stort sett synonymt med att lyssna på Radiotjänsts sändningar, med undantag för vissa möjligheter att "lyssna till utlandet", som det kunde heta. Programutbudet som tog form i och med Radiotjänsts etablering kan i stora drag kännas igen i dagens public service-utbud. Bland tablåns samhällsorienterande inslag fanns nyheter, väderrapporter, föredrag, kurser och skolradion, det vill säga program utformade för att användas i skolundervisningen. Underhållning bjöds i kategorier som dramauppläsning och radioteater, kåserier, barnprogram och en hel del musik – indelad i "seriös" respektive "lättnare" sådan. Till en början var sändningarna i huvudsak koncentrerade till kvällen men utökades snart och en bit in på 1930-talet pågick de dagliga sändningarna under cirka åtta timmar. Sändningsuppehållet för natten markerades av nationalsången som sista punkt i tablån.¹³⁶

Höijer beskriver 1920-talet som en tid då nytta genomsyrade samhället: "Människors livstänkande var förankrat i idén om att vara till nytta, vilket i sin tur var knutet till idealet om lydighet. Skötsamhet var en måttstock för de många strävsamma människorna."¹³⁷ Detta kom bland annat till uttryck i folkrörelserna som ungefär en fjärdedel av den vuxna befolkningen var engagerad i: arbetarrörelsen, nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen och idrottsrörelsen. "Idealet var att såväl kroppen som själen skulle syssla med nyttiga saker", skriver Höijer.¹³⁸ Radions dåvarande programutbud speglar väl denna tids-

135. Höijer, 1998, 37.

136. Ibid., särskilt kapitel två och tre om 1920-talets respektive 1930-talets programutbud, 34–87.

137. Ibid., 36.

138. Ibid.

anda. I slutet av 1920-talet ägnas exempelvis fem procent av sändningstiden åt morgongymnastik, en programkategori som några av de äldre deltagarna i min studie har tydliga minnen av.¹³⁹ Ungefär lika mycket sändningstid hade gudstjänsterna. Störst utrymme i tablåerna hade musik, omkring en tredjedel av den totala sändningstiden. En lyssnarundersökning som genomfördes 1928 visade dock att många lyssnare längtade efter annan musik än den de mötte via radiosändningarna. Tidigare hallåman och programdirektör vid Radiotjänst, Nils-Olof Franzén, sammanfattar undersökningens resultat:

Man ropade efter mer ”folklig” underhållning – gammaldans, dragspel, ”allmogemusik” och ”sketch och kabaré”. Opera, symfonier och modern dansmusik (också kallad jazz) drabbades särskilt av bannstrålen. De starkaste motståndarna till operamusiken var ”män i arbetarklassen”.¹⁴⁰

Radiotjänsts verksamhet innebar inte bara program att lyssna på. Folkbildningsambitionen tog sig också uttryck i så kallade lyssnargrupper, det vill säga studiecirkelverksamheter i samarbete med exempelvis arbetar- eller nykterhetsförbund organiserade kring radions föredragsserier.¹⁴¹ När Radiotjänst utökade sin programverksamhet med en föredragsavdelning i början av 1930-talet utsågs en tidigare rektor vid en av arbetarrörelsens folkhögskolor till chef. Partipolitik var, enligt public service-riktlinjerna, uteslutet från programutbudet, men i realiteten var arbetarrörelsen mycket närvarande, vilket också var omdebatterat.¹⁴² Radions etablering i Sverige ägde rum i en tid med sexårig folkskola och då mycket få erhöll högre

139. Franzén, 1974, 29.

140. Ibid.

141. Höijer, 1998, 86.

142. Mats Jönsson & Pelle Snickars, red., *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet* (Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2007), 28.

utbildning.¹⁴³ Samtidigt var alltså folkbildningens verksamheter och ideal starka och med det nya massmediets genomslag fick rörelsen ett kraftfullt redskap för att nå ut. ”Kultur ut i minsta stuga!” sammanfattas Radiotjänsts motto i Tekniska museets radiohistorik.¹⁴⁴

BÄRBAR TEKNIK OCH KONKURRERANDE KANALER

Några av studiens deltagare minns när radio först kom in i hemmet under 1930-talet. I deras beskrivningar märks att nyheten radio gjorde ett starkt intryck. De yngre som minns radio från 1940-talet och framåt kom i kontakt med mediet när det funnits med ett tag och blivit något mer självklart i det dagliga livet. Visst har också dessa personer minnen av fascinationen inför radion som fysiskt objekt och som förbindelse med omvärlden – detta skildras i kommande kapitel – men som samhällelig institution hade radio blivit något givet. Redan under 1930-talet var tablån relativt omfattande vad gäller antalet sändningstimmar per dag och kontinuiteten med sändningar under veckans alla dagar.¹⁴⁵

Sett till apparaturen präglades radiolyssnandets villkor under lång tid av de stationära ”stora lådorna”, elektronrörmottagarna. Kring dessa apparater samlades människor för att uppdatera sig om skeenden såväl inom som utanför Sverige under andra världskriget, något som flera äldre deltagare har starka minnen av. Efter kriget skedde förändringar på många områden i samhället. Vad gäller vardagslivets tekniska förhållanden blev många hushåll elektrifierade under 1950-talet och modern utrustning som dammsugare och kylskåp blev allt mer vanlig, vilket förstås hade inverkan framförallt på kvinnornas

143. Höijer, 1998, 59–60.

144. Helene Sjunnesson & Elisabet Helldorff, red., *Daedalus: Tekniska museets årsbok. Årg. 81, 2013. 100 innovationer. 51–100 Metallbearbetning–Ångmaskinen* (Stockholm: Bilda förlag, 2012), 65.

145. Höijer, 1998, 68–71.

arbete i hemmet.¹⁴⁶ Ur ett radiohistoriskt perspektiv blev 1950-talet en brytpunkt i flera avseenden: lyssnandets förutsättningar förändrades både vad gällde apparatur och programutbud, men också genom andra förändringar i samhället som påverkade radions närvaro. En ny apparatgeneration, transistormottagaren, lanserades. Transistorer ingår i mängder av elektroniska föremål. Inom radio-tillverkningen möjliggjorde komponenten radioapparater i litet och lätt format jämfört med elektronrörapparaterna och lyssnandet blev därmed rörligare. Flexibiliteten som de nya apparaterna innebar var sannolikt en avgörande faktor för att radio fortsatt kom att vara ett kontinuerligt inslag i människors vardag.¹⁴⁷ ”Transistorn”, som apparaten kom att kallas, gav radiomediet konkurrenskraft när ett nytt massmedium under samma period gjorde entré: televisionen.¹⁴⁸ Tv-apparaten blev en ny samlingspunkt i hemmen men samtidigt uppstod nya sammanhang för radiolyssnandet med de batteridrivna transistorapparaterna som enkelt kunde flyttas omkring. Mobiliteten i vardagslivet ökade också med bilen vars stora genomslag i Sverige sammanföll med tv- och transistorapparaternas. Under 1950-talet ökade antalet bilar i landet från 250 000 till mer än en miljon.¹⁴⁹ Bilismens och den nya lilla radions kontexter formades också av förändrade arbetsförhållanden. De två semesterveckor som

146. Ibid, 121.

147. Susan J. Douglas, *Listening in: Radio and the American imagination* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004), 225.

148. Under mediets tidiga år kallades televisionen även för bildradio, ett begrepp som signalerar att mediet inte betraktades som ett alldeles nytt och eget format, utan snarare som en vidareutveckling av radiomediet. Tidskriften *Populär Radio* uppmärksammade 1929 bildradions förestående genomslag i Sverige, ett skeende som i efterhand kan konstateras låt dröja. *Populär Radio*, nr. 1, 1929. <http://runeberg.org/popradio/1929/1> (hämtad 2021-08-09).

149. Statistiska centralbyrån, ”Bilens århundrade”, 2017-07-05. <https://www.scb.se/om-scb/nyheter-och-pressmeddelanden/bilens-arhundrade> (hämtad 2020-02-07).

var lagstadgade sedan slutet av 1930-talet utökades i början av 1950-talet till tre veckor och under 1960-talet till fyra som så småningom, 1978, blev fem veckor. Kring skiftet mellan 1960- och 1970-talen infördes också lediga lördagar inom arbetsliv och skola.

Samtidigt som transistortekniken omdefinierade radiolyssnandets villkor skedde också stora förändringar på programområdet. Från 1955 erbjöd Radiotjänst två radiokanaler att välja mellan, P1 och P2. Tillskottet kan tyckas utgöra en blygsam expansion i relation till det medieutbud vi har att navigera i idag, men för lyssnarna innebar förändringen från en till två kanaler att man valde en sändning framför en annan. Det var med andra ord inte längre givet att alla som hade lyssnat på radio vid en viss tidpunkt hade tagit del av samma program. P2:s nuvarande inriktning – dels musik under genrebenämningarna klassisk/konstmusik, jazz, folk-/världsmusik och elektronisk musik och dels sändningar på andra språk än svenska – är resultatet av den kanalprofilering som genomfördes ungefär tio år efter kanalens etablering. Då hade också den tredje kanalen, P3, på allvar kommit igång efter en tids testsändningar och de tre kanalerna fick tydligt skilda profiler. P1 blev ”talkanal” och musiken som redan vid Radiotjänsts etablering indelades i kategorierna ”seriös” och ”lätt” lokaliserades till P2 respektive P3. Den stora omorganisation som skedde markerades också av namnbytet 1957 då Radiotjänst blev Sveriges Radio (SR).¹⁵⁰

P3:s profil kan sägas ha uppstått som ett slags räddningsaktion för att locka de många människor som föredrog populärmusiken hos de konkurrerande så kallade piratstationerna. Det statligt reglerade radiomonopolet utmanades under 1960-talet av bland andra Radio Nord, Radio Syd och danska Radio Mercur, vilka sände reklamfinansierad radio från fartyg förankrade på internationellt vatten utanför

150. Sveriges Radio, ”Den svenska radions struktur och utveckling under 85 år”, 2010-11-10. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3938&artikel=4169474> (hämtad 2020-05-07).

Sveriges respektive Danmarks kust.¹⁵¹ Även kommersiella Radio Luxembourg som hade lyssnare i många länder utgjorde ett hot med sitt generösa utbud av ny popmusik, en genre som var mycket sparsmakad i Sveriges Radios sändningar. Varken Radio Nords eller Radio Syds verksamhet till havs blev särskilt långvarig, men deras närvaro låg alltså bakom genomgripande förändringar på public service-området. Redan innan P3 startade gjordes insatser, genom extra medel från regeringen, för att tilltala fler lyssnare i form av exempelvis *Melodiradion* (med bland annat *Tio i topp*) och *Nattradion*, koncept med populärmusik i centrum som uppskattades av många.¹⁵² *Nattradion*, som fanns kvar fram till millennieskiftet (och därefter ersattes av andra nattliga sändningar) kom till med den nattarbete-befolkningen i åtanke.¹⁵³ Från början bestod *Nattradion* av ett aktualitetsprogram men inriktades senare på musik. *Tio i topp* hade sin stora publik bland ungdomarna och kom till som ett motdrag till Radio Nords topplisteinslag. *Svensktoppen* är ett annat SR-program med liknande bakgrund. Konceptet med en topplista bestående av enbart svenska låtar fanns först hos Radio Nord under namnet *De tio*.¹⁵⁴

De två huvudsakliga hoten mot Sveriges Radios lyssnarsiffror, televisionen och det kommersiella radioutbudet, skilde sig åt i avseendet att de kommersiella radioaktörerna var svåra att kontrollera medan den svenska televisionen ingick i samma organisation som public service-radion.¹⁵⁵ Eftersom popmusiken hos Radio Nord och andra kommersiella kanaler särskilt lockade till kvällslyssning ut-

151. Lennart Weibull, Ingela Wadbring & Jonas Ohlsson, *Det svenska medielandskapet: Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens* (Stockholm: Liber, 2018), 56.

152. Höijer, 1998, 183–184.

153. Ibid., 184.

154. Jan Kotschack, ”Musikradion föddes på djupt vatten”, *Bizstories*, 2018-06-21. <https://www.bizstories.se/foretagen/musikradion-foddes-pa-djupt-vatten> (hämtad 2020-05-08).

155. Höijer, 1998, 183.

gjorde dessa kanaler rimligen även ett hot mot televisionens publik-siffror. Tv-mediet hade inte bara övertagit radions centrala plats som social samlingspunkt i hemmen, utan också dess tid, kvällarna, som tidigare varit radions ”prime time”.

Vidare följde flera större förändringar inom radioutbudet under de kommande decennierna. Sändningar på olika språk introducerades från 1960-talet och framåt, först med program på finska och så småningom på grekiska, turkiska och serbokroatiska. En annan målgruppsinriktning tillkom mot slutet av 1970-talet när Sveriges Radio etablerade lokalradiostationer runtom i landet, organiserade efter län, vars sändningar kunde följas via P₃ vid några tillfällen under dagen. Med detta blev det aktuellt att tala om riks- respektive lokalradio. Under 1980-talet inrymdes de lokala sändningarna i en egen kanal, P₄.¹⁵⁶

Sedan 1925 hade radioverksamheten stått under ett monopol som endast utmanats en kortare tid av de kommersiella aktörer som nämndes i det föregående. 1993 är därför ett avgörande årtal i den svenska public service-historien: radiomonopolet upphörde och mängder av nya radiokanaler dök upp. Egentligen kan monopolbeträktas som brutet redan under 1980-talet då närradioverksamheten kom igång med hundratals aktörer från bland annat föreningslivet och religiösa organisationer. Men i och med reformen 1993 kommersialiserades radion och såväl rikstäckande som lokala kanaler finansierade via reklamintäkter utgjorde en ny sorts marknad. I en riksdagsmotion inlämnad i januari 1989 beskriver den moderata ledamoten Jan Sandberg ett framtida monopoluppbrott som ”en vitamininjektion för hela Sverige”. I motionen målas bilden av den fria radions mångfald upp:

Vissa stationer skulle reklamfinansiera sina sändningar, andra skulle baseras på frivilliga insatser. Vi skulle få en mängd stationer som vänder sig till olika invandrargrupper och sänder på skiftande språk.

156. Sveriges Radio, ”Radiohistoria”, 2008-03-25. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971599> (hämtad 2020-05-08).

Det skulle skapas stationer som särskilt vänder sig till idrottsintresserade lyssnare. Stationer för pendlare och för seglare. Många sändningar skulle endast rikta sig till en viss kommuns invånare. Andra stationer skulle täcka hela landsändar. Små stationer skulle samsas med breda. Praktiskt taget varje lyssnares smak skulle tillfredsställas.¹⁵⁷

Här kan det vara läge att stanna upp och blicka bakåt i frågan om politiskt styre under radiomedietid i Sverige. När monopolupphörde hade landet haft en socialdemokratisk regering sedan tidigt 1930-tal, bortsett från perioden 1976 till 1982 då Centerpartiet, Moderata samlingspartiet och Folkpartiet satt i regeringsställning. 1991 bildade dessa tre partier samt Kristdemokratiska samhällspartiet regering, ett skifte som innebar att både radio- och tv-monopolet upphävdes. Tv-monopolet fick redan under det socialdemokratiska styret 1980-talet erfarit en liknande konkurrens som public service-radion kämpat mot under 1960-talet när TV3 som första svenska kommersiella kanal började sända via satellit och kringgick lagen som förbjöd reklamfinansierad tv genom att sända från London.¹⁵⁸ Det fanns dessutom utländska tv-kanaler att följa för de hushåll som hade parabolantenn eller kabelanslutning. Långtifrån alla hushåll hade dock tillgång till satellitutbudet, men när kommersiella TV4 1992 anslöt till det markburna utbudet, som dittills hade bestått av Sveriges Televisions två kanaler, gjorde ”reklam-tv” entré i hemmen i en ny omfattning.¹⁵⁹ En liknande utveckling skedde kort därefter inom radioområdet i och med de nya liberala riktlinjerna: ett 60-tal nya radiokanaler började sända och radiolyssnarna hade därmed dels ett antal public service-kanaler med olika profiler att ta del av, samt ett när- och lokalradioutbud som varierade beroende på hemort. På

157. Jan Sandberg, 1988/89:K435, ”Radiomonopolet”. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/radiomonopolet_GC02K435 (hämtad 2020-05-08).

158. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 66.

159. Ibid., 66–67.

riksnivå fanns ett antal kommersiella kanaler, exempelvis Radio Rix (senare Rix FM) och NRJ. Sett till lyssnarstatistiken har fördelningen hållit i sig över tid: bland public service-kanalerna är lokalt profilerade P4 störst, följd av "ungdomskanalen" P3 och "den talade kanalen" P1. P2 med sin "smalare" musikprofil når ett par procent. Omkring 60 procent av befolkningen lyssnar dagligen på SR-kanalerna.¹⁶⁰ Bland de kommersiella kanalerna når Mix Megapol ungefär samma lyssnarsiffror som P3.¹⁶¹ Kanalen ägs av Bauer Media som är en av de största aktörerna på den kommersiella radiomarknaden. Ett annat företag som äger flera av de större kanalerna är Nent Group Radio som bland annat äger kanalerna Rix FM och Bandit. Liksom public service-kanalerna är utbudet hos dessa företag profilerat och kanaler som exempelvis Lugna favoriter, Rockklassiker och Star FM erbjuder lyssnarna musik med specifika inriktningar. Avregleringarna som präglade 1990-talet ägde inte bara rum inom massmedieområdet. Här kan även järnvägen, inrikesflyget, telefonin, posten och elmarknaden nämnas.

I början av det här avsnittet nämndes transistorradion som förändrade radiobrukets villkor kring 1950-talet. Transistortekniken var central för radiomediets närvaro i människors tillvaro under lång tid och apparaturen kom att skifta skepnad genom åren. "Transistortorn" som till en början skilde sig från de tidigare rörapparaterna genom sin mobilitet kom så småningom att användas även i stationära anläggningar vilka kombinerade radio med skiv- och kassettspelare och som ofta fick sin fasta placering i vardagsrummet. Men bärbara apparater, i fickformat med hörlurar eller kraftfulla så kallade bergsprängare, blev också viktiga användningsområden för transistortekniken.¹⁶²

160. Ibid., 179.

161. Kantar Sifo, *Lyssnarsiffror radio*, statistik för vecka 10, 2018. <https://www.kantarsifo.se/rapporter-undersokningar/radioundersokningar/lyssnarsiffror-radio-ppm> (hämtad 2021-03-16).

162. Jmf Höjjer, 1998, 221.

RADIO I ETT DIGITALISERAT MEDIELANDSKAP

1990-talet var en händelserik period med det nya radioutbudet som följde med monopolets upplösning. Under det här decenniet kom också radiomediet att anta nya former genom den tekniska utvecklingen; radioutbudet som dittills hade varit tillgängligt via den sorts radioapparatur som beskrevs i det föregående kunde nu även nås via internetuppkopplade persondatorer och lanserades under benämningen webbradio. 1995 började Sveriges Radio sända några av sina program via den egna webbplatsen.¹⁶³ På den kommersiella marknaden kom bland andra webbportalen Sprays 12 musikkanaler vars innehåll formades utifrån användarnas egna låtönskemål.¹⁶⁴ Dator och internetuppkoppling via modem blev allt vanligare i de svenska hushållen under andra halvan av 1990-talet. För att främja den ”digitala kompetensen” och motverka ”digitala klyftor” hos befolkningen införde S-regeringen Hem-pc-reformen 1998, som gav anställda möjlighet till skattereducerade datorinköp, vilket innebar att fler hade råd att förse hemmet med en modern dator. Internetanslutningen som skedde via telefonnätanslutet modem debiterades per minut och låg 1998 på drygt 20 öre (cirka 11 öre under kvällar och helger). Utöver dessa kostnader tillkom en abonnemangsavgift på 150-175 kronor (motsvarande cirka 200 idag) per månad.¹⁶⁵ Kostnaden för att använda webbradio stod alltså i relation till varje lyssningstillfälles varaktighet. Marknaden utvecklades med tiden mot fasta prissättningar, vilket blev standard i och med bredbands-

163. Bland de tidiga webbsända programmen fanns exempelvis musiktopplistan *Tracks* och busringningsprogrammet *Hassan*, båda P3-program med en huvudsakligen ung publik. Sveriges Radio, ”Sveriges Radios historia – år för år”, 2008-03-25. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971599> (hämtad 2021-07-25).

164. Wikipedia, ”Spraydio”. <https://sv.wikipedia.org/wiki/SPRAYdio> (hämtad 2021-07-29).

165. Post- och telestyrelsen, *Internetmarknaden i Sverige. En kartläggning utförd på uppdrag av Post- och telestyrelsen*, 2000. <https://internetstiftelsen.se/docs/Internetmarknaden-i-Sverige-2000.pdf> (hämtad 2021-08-08).

tekniken i början av 2000-talet. Men precis som under radions etableringstid då utbyggnaden dröjde på vissa håll i landet var bredbandstillgängligheten inte rikstäckande och ännu på 2020-talet pågår anslutningsprocesser i glesbygd. När många grundläggande samhällsfunktioner numera är lokaliserade till internet i form av så kallade e-tjänster är människors tillgång till och kompetens inom det digitala en fråga om inkludering. Vanliga e-tjänster är exempelvis kollektivtrafikinformation, banktjänster, sjukvårdsupplysning och elektronisk brevlåda för myndighetspost. Idag talas det om ”det digitala utanförskapet”, vilket syftar på att delar av befolkningen av olika anledningar inte tar del av samma service och information som andra. Särskilt äldre, lågutbildade och låginkomsttagare är kategorier som har uppmärksamats vad gäller delaktighet i det digitalt dominerade samhället.¹⁶⁶ Här kan dock tilläggas att en stor andel av befolkningen använder dator och internet regelbundet. Internetstiftelsens undersökning 2019 visade att nio procent av alla över tolv år inte använde internet dagligen.¹⁶⁷ Webbradion är inte beroende av mottagningsförhållanden så som den analoga radion, och det är möjligt att lyssna på webbsändningar från i stort sett var som helst i världen.¹⁶⁸ Den tekniska begränsningen är i stället mer lokal; för att ha tillgång till detta gränslösa, globala radioformat måste infrastrukturen finnas på plats, vilket många som lever utanför de tätbefolkade områdena i landet alltså ännu väntar på. I syfte att öka tillgängligheten fattade regeringen 2018 ett beslut som garanterar en minimistandard för internetanslutning hos hushåll och företag genom ekonomiskt stöd för kostsamma anslutningsåtgärder.¹⁶⁹

166. Internetstiftelsen, *Svenskarna och internet 2019*, 2019, 24. svenskarna-ochinternet.se (hämtad 2021-01-04).

167. *Ibid.*, 7.

168. Jmf Berry, 2016, 10.

169. Regeringskansliet, pressmeddelande, ”Statlig garanti ska ge alla tillgång till fungerande internet”, 2018-01-19, <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/01/statlig-garanti-ska-ge-alla-tillgang-till-fungerande-internet> (hämtad 2021-01-04).

Webbradio är ett av de många medieformat som definierar dagens digitala medielandskap. Utöver radio finns också tidningar, tv, musik, film med mera tillgängligt via internet. Ljud och rörlig bild som spelas upp från internet brukar kallas strömmande, eller ”streamed”, medier. Inom public service-utbudet hittas radio via webbadressen sverigesradio.se och tv via svt.se.¹⁷⁰ De så kallade play-tjänsterna rymmer dels linjära sändningar vars tider kan överblickas i tablåer, så som radio och tv har funnits tillgängligt från början, och dels enskilda programavsnitt som kan lyssnas och tittas på när det passar den enskilda individen, så kallat on demand-utbud.¹⁷¹ Under rubriker som nyheter, kultur, drama, sport, dokumentär, livsstil, barn med mera finns programmen kategoriserade som i ett slags arkiv. Innehållet i dessa arkivliknande system brukar publiceras med en tidsbegränsning på 30 dagar av upphovsrättsliga skäl, vilket innebär en kontinuerlig gallring och påfyllning med nytt innehåll. Inom det kommersiella radio- och tv-utbudet erbjuds liknande play-tjänster.

Nästa stora förändring, efter radio via internetanslutna datorer, kom med de så kallade smarta telefonerna (ofta kallade smartphones även i svenskspråkiga sammanhang) som slog igenom stort efter att företaget Apple 2007 lanserade produkten iPhone. Med den nya tekniken utvecklades mobiltelefonen från att huvudsakligen vara ett redskap för telefonsamtal och kortare textmeddelanden till att bli en mångfunktionell, internetansluten dator i fickformat. Idag har drygt 90 procent av befolkningen (tonåringar och uppåt) en mobiltelefon av det här slaget.¹⁷² Det finns smarta telefoner i olika prisklasser, från ett par tusen kronor och uppåt. För en iPhone, det vanligaste märket bland mobilägare i Sverige, kan priset variera från omkring 5000 till drygt 12 000 kronor beroende på prestanda.¹⁷³ Till det yttre skiljer

170. I public service-organisationen ingår även Utbildningsradion, vars radio- och tv-program publiceras både via svt.se och den separata plattformen ur.se. Vissa ingår också i Sveriges Radios och SVT:s linjära utbud.

171. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018. 175–176.

172. Internetstiftelsen, 2019, 18.

173. Apple. <https://www.apple.com/iphone> (hämtad 2021-07-25).

sig de smarta telefonerna från de tidigare mobilgenerationerna i det att mekanisk knappsats saknas och funktionerna i stället manövreras via en tryckkänslig skärm. Funktionerna rymms i programapplikationer, vardagligt kallade appar, varav vissa finns installerade i telefonen vid köp medan andra laddas ner av användaren utifrån individuella behov och intressen. Utbudet av appar är oändligt stort och produceras av många slags aktörer som företag, myndigheter, föreningar och privatpersoner.

En kategori i utbudet av appar är podcastappar vilka kan betraktas som den senaste generationen inom radiolyssnandets apparatur tillsammans med hårdvaran de ingår i, telefonen eller surfplattan. Podcastappar förekommer i många deltagares beskrivningar av de aktuella lyssnarvanorna. Framförallt nämns appen Sveriges Radio Play (eller SR-appen, som många kallar den), en app som kan användas både för att lyssna till linjära SR-sändningar och till enskilda podcastavsnitt vid tidpunkter som användaren själv väljer. Nyhetsinslaget Ekot, för att nämna en av alla programtitlar, kan i SR-appen lyssnas till vid de tidpunkter då inslaget förekommer i sändningarna eller som ett separat podcastinslag vid en annan tid. Liksom på SR-webben finns alla program sorterade under kategorier i appen och programavsnitten är även här tillgängliga under en bestämd period. En viktig skillnad mellan appen och webbplatsen är att appens gränssnitt gör radioutbudet enkelt att nå just via mobiltelefoner och därmed stödjer lyssnande på vilken plats som helst där användaren har telefonen med sig, medan SR-webben är mer anpassad för navigation på datorskärmen som är större och ger en annan överblick. En central komponent i det mobila radiolyssnandet är hörlurar. Med dessa överröstas miljöljuden kring lyssnaren och radioljuden i sin tur från omgivningens öron. I det avseendet har många av dagens radiolyssnare gemensamma erfarenheter med lyssnarna under kristallmottagarnas tid som också upplevde radioljuden individuellt avskärmat via hörlurar.

En karaktäriserande egenskap för podcastformatet är möjligheten att ladda ner programavsnitt, vilket innebär att de därefter kan

lyssnas till utan internetanslutning. Om användaren däremot vill strömma innehållet från nätet medan lyssningen pågår krävs antingen tillgång till internetnätverk eller att telefonabonnemanget har tillräcklig datakapacitet. I det här avseendet är radio via mobiltelefoner och datorer inte helt olikt lyssnandets tekniska villkor under 1900-talet – för att uppleva radioljuden krävs god mottagning, eller täckning som det också brukar heta när vi talar om mobiltelefoner. Företeelsen radioskugga, det vill säga områden bortom utsändningarnas räckvidd, har alltså inte försvunnit i och med den digitala tekniken, men i stället för analogt brus innebär den digitala skuggan tystnad. En annan funktion som skiljer podcastformatet från det linjära formatet är möjligheten att prenumerera på en specifik podd. Användaren har i appen en egen prenumerationslista där nya avsnitt dyker upp automatiskt. Algoritm-baserade förslag utifrån tidigare lyssnande gör också att utbudet exponeras för användaren på ett individanpassat sätt, eller rättare sagt på ett sätt som algoritmerna ”tror” matchar individens preferenser.¹⁷⁴ De publicerade avsnitten finns i regel kvar en längre tid, inte sällan flera år, och användarna har på så vis tillgång inte bara till det nya som publiceras utan också till ett enormt arkiv av äldre material.¹⁷⁵ Utöver datorer och mobiltelefoner används också så kallade surfplattor för lyssnande via webbradio- och podcastformat. Dessa liknar de smarta telefonerna med sina tryckkänsliga skärmar och appar men är större, ofta runt tio tum. Storleken gör dem bättre lämpade för visuella medier än de mindre mobiltelefonskärmarna. Statistik över svenskarnas internetvanor visar att surfplattor är vanligast bland personer mellan 66 och 75 år. Samma ålderssegment har lägst siffror vad gäller internetanvändning via mobiltelefon. Där ligger personer mellan 12 och 55 år i topp.¹⁷⁶

I det förra avsnittet beskrevs hur utbudet av kanaler och program

174. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 189–190.

175. Ibid., 208.

176. Internetstiftelsen, 2019, 17.

expanderade kraftigt när Sveriges Radios monopol upphörde i början av 1990-talet, och i det här avsnittet har jag redan nämnt att nya aktörer tog plats på radiomarknaden i och med att mediet fick nya hemvister på internet. Denna utveckling har fortsatt med podcast-formatets genomslag det senaste decenniet. Jag har hittills använt begreppet podcast när jag har beskrivit det tekniska formatet men begreppet är dubbeltydigt och avser också innehåll – podcast i bemärkelsen ”program”, för att använda en traditionell radioterminologi.¹⁷⁷ I en svensk kontext har podd blivit en bruksförkortning, ett begrepp som jag använder i avhandlingen eftersom det låter sig böjas smidigare i en svenskspråkig text än engelskans podcast. En podd i betydelsen innehåll kan jämföras med ett specifikt radioprogram som publicerar en serie avsnitt. Sveriges Radios program tillgängliggörs i stor utsträckning både via linjära sändningar och som poddar. Poddutbudet utöver Sveriges Radio består däremot av en stor andel poddar som endast publiceras i det formatet. Poddar är en brokig mediekategori sett till vilka avsändare som står bakom poddarna.¹⁷⁸ För linjära radiosändningar krävs sändningstillstånd och/eller registrering hos Myndigheten för press, radio och tv. Detta gäller inte för poddformatet, vilket innebär att många olika aktörer enkelt kan publicera sig.¹⁷⁹ Poddar har på senare år kommit att bli ett välutnyttjat medialt utrymme för företag och organisationer men även för privatpersoner som vill ha ett publikt forum i ljudformat. Paralleller kan dras till närradioverksamheten som också består av andra aktörer än renodlade medieinstitutioner, men för att sända närradio behövs alltså sändningstillstånd. Mångfalden av aktörer men också de skilda stilistiska uttrycken gör poddar till en mediekategori som ibland tycks närmast besläktad med den ”traditionella”

177. Jmf Berry, 2016, 17.

178. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 208.

179. Myndigheten för press, radio och tv, ”Så regleras olika radio- och tv-sändningar”. <https://www.mpr.se/regelverk/Sa-regleras-radio-och-tv-sandningar> (hämtad 2021-01-05).

radion (även om också den rymmer olika genrer) och i andra fall ligger närmare de text- respektive videobaserade bloggarnas och vloggarnas uttryck med ett personligt och dagboksliknande innehåll. Ljudproduktionsmässigt kan poddar vara producerade på samma sätt som det linjära utbudet, men de kan också skilja sig avsevärt från vad många förknippar med ett typiskt ”radiosound”.¹⁸⁰ Är poddar radio då, trots att formatet i flera avseenden särskiljer sig från den typ av radio som lyssnandet tidigare utgått från? I avhandlingsmaterialet förekommer poddar frekvent, men huruvida deltagarna definierar dem som radio eller ej varierar, vilket de följande kapitlen ger exempel på.

Avsnittet har så här långt uppehållit sig vid de nyare radioformatens egenskaper och hur dessa skiljer sig från äldre format, en redogörelse som oundvikligt blir tämligen tekniskt orienterad. Men radiolyssnandets villkor har de senaste decennierna givetvis också fortsatt att formas av andra faktorer. En sådan rör mediets finansiering. Historiskt har finansieringen av public service-medierna skett på olika sätt, men alltid genom någon form av avgiftssystem. Innan televisionen kom igång i Sverige gällde obligatorisk avgift för dem som hade radiomottagare, en avgift som senare försvann när tv-mottagare i stället blev kriteriet för avgiftsplikt. Modellen med avgiftsplikt för innehavare av tv-mottagare ersattes 2019 av ett system där en avgift på en procent av individens beskattningsbara förvärvsinkomst (dock som högst 1300 kronor) tas ut årligen via skattsedeln.¹⁸¹ Nuvarande modell tar alltså hänsyn till den enskildes inkomstnivå men däremot varken till innehav av radio- eller tv-mottagare. Den privata marknaden, som numera också omfattar podcastaktörer, är i stor utsträckning reklamfinansierad.¹⁸² En annan

180. Berry, 2016, 9.

181. Sveriges Radio, ”Finansiering”, 2019-01-02. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971507> (hämtad 2021-01-05).

182. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 208.

finansieringsform som blivit allt vanligare de senaste åren är att poddlyssnarna själva sponsrar sina favoritpoddar genom så kallad crowdfunding, eller gräsrotsfinansiering, en typ av finansiering som skapar en ny sorts relation mellan konsumenter och producenter.¹⁸³

Om 1990-talets expanderade medieutbud med många nya radio- och tv-kanaler liknas vid en Gott & Blandat-godispåse med en på förhand komponerad blandning kan 2010-talets medielandskap beskrivas som ett lösviktsutbud med enormt många sorter att plocka ihop egna blandningar av. Tidigare innebar radiolyssnande och tv-tittande att individen hade dagens programtablåer att förhålla sig till. Med internetbaserade strömningstjänster som exempelvis Sveriges Radio Play, SVT Play, filmtjänsten Netflix och musiktjänsten Spotify finns utbudet tillgängligt att lyssna och titta på vid den tidpunkt som passar individen. Jag poängterade tidigare i denna historiska översikt hur övergången från en till två radiokanaler innebar en mindre sannolikhet att andra människor hade tagit del av samma program som en själv. Med dagens on demand-utbud har denna sannolikhet återigen förändrats på ett radikalt sätt då vi inte bara väljer olika kanaler, utan också sätter våra egna tablåtider.

I kapitlet har radiohistorien skildrats i stora drag, en tidslinje vars innehåll kommer att framträda på andra sätt i de följande kapitlen där uppmärksamheten riktas mot de subjektiva ”radiovärldar” som deltagarna har berättat om. Företeelser som i det föregående beskrevs i egenskap av allmänna och potentiella premisser för radiobruket genom tiderna visar sig därmed som specifika aspekter i individernas relationer till mediet, aspekter som många kan relatera till men som framträder utifrån individernas subjektiva och biografiska utblickspositioner.

183. Sveriges Radio, ”Swishmedier’ och relationen till sin publik”, 2018-10-15. <https://sverigesradio.se/artikel/7067557> (hämtad 2021-07-25).

3. Apparatur

Många tänker nog först på ljud när ordet radio nämns – röster, musik, signaler, kanske bruset som hörs när man rattar mellan kanalfrekvenserna. Radio är ju ett ljudmedium, en kommunikationskanal som förmedlar sitt innehåll i ljudande form. Men en förutsättning för radioljudens närvaro är teknisk apparatur. Det kan tyckas självklart och onödigt att ens påpeka att det behövs en apparat av något slag för att ta del av radioljud, men vad innebär apparaturen för upplevelserna av fenomenet radio? Genom att rikta uppmärksamheten mot dessa materiella förutsättningar söker jag få syn på hur radio blir närvarande i deltagarnas tillvaro inte bara i form av radioprogram, kanaler, röster och andra innehållsliga aspekter, utan också utifrån villkor som har att göra med apparaturens specifika egenskaper och rumsliga dispositioner. Därefter, i kapitel fyra, handlar det om ljuden som kommer ur apparaterna.

Sättet som apparaturen undersöks på kan åskådliggöras med Gitelmans perspektiv på medier som dels en teknologisk form och dels associerade protokoll, det vill säga sociala och kulturella kontexter som formas kring mediet.¹⁸⁴ Inledningsvis fokuserar kapitlets olika avsnitt på hur apparaturen framträder som materiella ting med särskilda egenskaper i deltagarnas beskrivningar, för att därpå zooma ut från detta närgångna teknikperspektiv och undersöka apparaturens vidare kontexter; var används apparaturen och vilka slags meningssammanhang uppstår genom teknikbruket?

I intervjuerna och frågelistsvaren kan apparaturens egenskaper många gånger komma till uttryck på ganska subtila sätt. Det är sällan

184. Gitelman, 2006, 7.

som tekniken beskrivs utförligt avseende utseende och funktioner, vilket kan tolkas som en indikation om att apparaturen i stor utsträckning upplevs som alldagliga och självklara inslag i tillvaron – det kan exempelvis verka överflödigt att redogöra för mobiltelefonens storlek. Att den konkreta materialiteten hos apparaturen inte kommenteras mer ingående kan, i linje med Bolters och Grusins medieteoretiska perspektiv, ses som ett uttryck för radioteknikens immedialitet, alltså en upplevd transparens hos själva medieformen som uppstår genom mediets vardagliga integrering.¹⁸⁵ Snarare än i konkreta beskrivningar av apparaturens utformning har jag funnit ledtrådar om teknikens egenskaper genom att exempelvis ta fasta på språkliga uttryck som antyder vissa innebörder och genom att uppmärksamma hur olika typer av apparatur uppfattas i relation till varandra. Det betydelsefulla hos en företeelse är inte detsamma som det uppenbart synliga, poängterar Billy Ehn och Orvar Löfgren angående att få syn på sådant som ofta tas för givet. Därför, menar författarna, bör uppmärksamheten inte enbart fästas vid själva objektet i fråga, utan också vid sidan av detsamma.¹⁸⁶ Radioapparaturens gränssnitt har, i linje med detta resonemang, ibland framträtt genom beskrivningar av aktiviteter och miljöer snarare än genom specificerade tekniska detaljer. Men det finns också apparater vars materialitet framträder desto skarpare. Dessa apparater har, som kapitlets senare avsnitt visar, gemensamt att de befinner sig på ett längre tidsligt avstånd från deltagarnas aktuella tillvaro jämfört med apparaturen som används dagligen, och därmed blir närvarande för deltagarna genom minnandets särskilda modalitet.

Kapitlet utgår först från deltagarnas beskrivningar av apparatur som de använder nuförtiden för att sedan följa radiobrukets tekniska premisser längre tillbaka i deltagarnas liv. Genom minnena av dessa radioapparater presenteras en fördjupad kontext till deltagarnas

185. Bolter & Grusin, 1999.

186. Billy Ehn & Orvar Löfgren, *The secret world of doing nothing* [Elektro-nisk resurs] (Berkeley: University of California Press, 2010), 10–11.

aktuella orienteringar mot fenomenet radio. Mediebruket som äger rum i den pågående vardagen uppfattas inte sällan i relation till tidigare tekniska förhållanden, vilket avsnitten belyser.

EN APP BLAND MÅNGA ANDRA

Vissa radiolyssnare äger ingen radioapparat, i alla fall inte en som *kallas* för radioapparat. Utrustningen består i dessa fall av en så kallad smart mobiltelefon, en surfplatta eller en dator. 31-åriga Irma (f. 1985) är en av dem som på senare år har lyssnat på radio via en mobiltelefon. Under intervjun ber jag henne att berätta om det senaste lyssningstillfället. För att svara på den frågan behöver dock några saker redas ut, för Irma är osäker på om det senaste tillfället kan betraktas som just radiolyssnande. ”Jag lyssnar jättemycket på podd, är det inräknat?” Liknande frågor har återkommit i flera av intervjuerna och jag har då svarat att jag vill höra om såväl poddlyssnande som linjärt radiolyssnande. Denna definitionsfråga – vad som räknas som radio – pekar mot studiens syfte att undersöka vad radio är för något som upplevt fenomen och jag har således uppmuntrat deltagarna att berätta om lyssnande via olika format för att bilda mig en uppfattning om vad de själva tillskriver begreppet radio. Irma fortsätter att berätta om den senaste lyssningssituationen som ägde rum i sängen tidigt på morgonen samma dag som vi ses. Hon hade vaknat för tidigt och ville somna om och satte då igång ett avsnitt av *P3 Dokumentär* i mobilens podcastapp. Snart somnade hon ifrån avsnittet. Situationen är ganska typisk för Irmas lyssningsvanor. Hon uppskattar att hon har lyssnat via mobiltelefon i sju eller åtta år och brukar ofta lyssna på poddar när hon ska somna på kvällen eller somna om, som den här morgonen. Hur lyssnade hon längre tillbaka då, innan poddlyssning via mobilen blev en vana? ”Då lyssnade jag nog på riktig radio.” Jag blir förstås nyfiken på vad ”riktig radio” syftar på. ”Då är det liveradio och att det är en radio som ser ut som en radio, som spelar med en högtalare.” I definitionen ryms alltså dels lyssningsformatet, ”liveradio”, och dels apparaturens utseende.

RADIOAPPARATUR som inte kallas för radioapparater. En smartphone av märket iPhone, modell 7 (i tillverkning mellan 2016 och 2019), mäter 67,1 mm i bredd, 138,3 mm i höjd och väger 138 gram. Foto: rupixen.com

I avhandlingsmaterialet är det vanligt att radioapparatur beskrivs i termer av en riktig, vanlig eller äkta radio. Sätten som deltagarna benämner apparaterna på speglar hur radiomediet existerar i form av olika typer av teknik under 2000-talets andra decennium. När Irma förklarade vad hon menade med "riktig radio" och pekade på att denna "såg ut som en radio" antydde samtidigt något om *mobiltelefonens* yttre; medan radioapparaterna hon minns sedan längre tillbaka hade ett utseende som hon förknippar med radio verkar

mobiltelefonen falla utanför ramen för hur radioapparatur förväntas se ut. Mobiltelefoner är numera en vanlig typ av radioutrustning, men det är alltså inte ett föremål som refereras till som ”en radio”, vilket delvis kan tänkas ha med den yttre formen att göra. Mobiltelefoner refererar inte till företeelsen radio genom sitt utseende på samma sätt som apparaterna som många kallar vanliga, riktiga eller äkta. Radio lokaliseras i stället till apparatens inre och träder fram genom att användaren öppnar en app. Denna inre miljö kan åskådliggöras med hjälp av Moores perspektiv på medier som miljöer. Moores exemplifierar perspektivet med dagstidningar i vilka läsaren lokaliserar innehållet i bestämda sektioner: in- och utrikesnyheter, ekonomi, kultur, sport, väder och så vidare. Tidningsläsaren blir med tiden hemmastadd i denna specifika mediemiljö och vet i vilken ordning innehållet kan förväntas vara disponerat. Tidningen utgör på så vis en viss sorts miljö som läsaren lär sig att hitta i.¹⁸⁷ Radio i mobiltelefonen innebär att användaren inte möter radiomiljön i apparaturens yttre – hårdvaran – utan genom att ”gå in i appen”, som vissa deltagare uttrycker det. Appen eller apparna som används för att lyssna på radio är några av många appar som ryms i mobiltelefonen och det är först när lyssningsappen öppnas som användaren träder in i den specifika radio-/poddmiljön, för att sedan lämna denna när appen stängs och andra appar i stället blir synliga på skärmen. Radio kan alltså betraktas som en tillfälligt framträdande mediemiljö i mobiltelefonerna, i kontrast till de ”vanliga” eller ”riktiga” radioapparaterna vars upplevda radioidentitet manifesterar sig exteriört. Detsamma kan sägas om datorer och surfplattor som också är vanliga utrustningar för radiolyssnande: mobiler, datorer och plattor har gemensamt att deras gränssnitt presenterar radio genom några av apparaturens många mjukvaror.

I bokens inledning refererade jag till en av intervjuerna där Lars, 47 år (f. 1968), redogjorde för tillvägagångssättet när han lyssnar på radioprogram i poddformat via mobiltelefonen. Han använder en

187. Moores, 2012, 31.

app som heter Podkicker. Bland olika appar för poddlyssning som fanns tillgängliga föll valet på just den här eftersom den låg överst på listan när han sökte efter en app att ladda ner. Jag undrar hur han hittar poddar att lyssna på i appen. ”Ja, först så börjar jag med alla P1-program som jag har hört på P1 och sedan lär man sig lite grann. Podkicker föreslår efter vad man själv har...” Lars har alltså dels sökt i appen på program som han redan känner till från P1:s linjära utbud och dels upptäckt poddar som appens algoritmer tipsat om baserat på de poddar som han hittills lyssnat på. ”Jag har automatisk nedladdning på en del”, säger Lars och skrattar till; ”Det är verkligen en hel värld, det är nästan lite skönt att dela med sig, för det är ingen som... Det är en helt ensam värld, jag delar inte den här världen med *någon*. Det är första gången jag delar den!” De här vanorna – hur han använder podcastappen och navigerar i utbudet – hör till Lars dagliga rutiner samtidigt som de också är aspekter i vardagen som han alltså aldrig talar om med andra. Lars kommentar om denna ”helt ensamma värld” som lyssnarpraktiken innebär kan sägas vara representativ för hur radiobruk i allmänhet omtalas: det är *vad* som är närvarande via radio – det medierade innehållet, som programtitlar, ämnen och personer i poddar och linjära sändningar – som oftast står i fokus, inte *hur* radio är närvarande. Men några detaljer i Lars och andra deltagares beskrivningar synliggör tekniska egenskaper som präglar lyssnandet med den mjukvarubaserade apparaturen. Mjukvaran – apparna och webbsidorna – blir framförallt synlig när deltagare berättar att de prenumererar på poddar, upptäcker poddar genom appens algoritmbaserade tips och laddar ner poddar i appen. Funktionerna ägnas dock sällan några närmare reflektioner, utan nämns mest i förbifarten när lyssningsvanorna beskrivs. Mobiltelefonernas, surfplattornas och datorernas inre mjukvarumiljöer utgör för många av deltagarna hemtama miljöer, vilket sannolikt också är skälet till att de är relativt osynliga som materiella företeelser i materialet. Att ladda ner och lägga till poddar på en prenumerationslista i appen ingår i den vana poddlyssnarens dagliga mikrokoreografier. Hemtamheten som präglar interaktionerna med

MOBILTELEFONER OCH PODCASTAPPAR har på senare år kommit att ingå i mångas sovrutiner. Foto: Elin Franzén/Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

dessas mediemiljöer innebär, i linje med Bolters och Grusins perspektiv på immedialitet, att uppmärksamheten riktas mot det innehåll som apparna och webbsidorna förmedlar snarare än mot de medierande premisserna.¹⁸⁸

När apparaturens tekniska gränssnitt kommenteras mer ingående handlar det oftast om erfarenheter där interaktionen med tekniken

188. Bolter & Grusin, 1999.

har inneburit friktion. Teknikens gränssnitt aktualiserar förtroenden mellan tekniken och dess användare, menar Willim, vilket innebär att interaktionerna med tekniken förväntas fortsätta på de sätt som användaren är van vid. Det är först när något inträffar som bryter mot dessa förväntningar som de annars osynliga gränssnitten blir påtagliga som just specifika gränssnitt.¹⁸⁹ Oskar, 39 år (f. 1977), berättar under intervjun om en situation då radiolyssnandets tekniska kontext gör sig påmind. Han brukar lyssna på P1:s nyhetssändningar med mobiltelefonen och hörlurar när han åker kollektivtrafik till och från jobbet. I anteckningarna från den senaste veckans lyssningstillfällen står det på ett ställe: "17:00. Lyssnar på *Studio ett*. Wordfeud stänger av ljudet gång på gång." Wordfeud, en app med ett ordspel som Oskar spelar mot andra användare, skickar så kallade push-notiser – det vill säga aviseringar som dyker upp på mobilskärmen – när något nytt sker i det pågående spelet. "Då blir det internet i stället för radio", konstaterar han. Genom avbrotten blir Oskar alltså påmind om att radiofunktionen är inbäddad i en teknisk kontext som också rymmer andra funktioner, men så länge radiosändningen fortgick var denna kontext osynlig. Radiofunktionens inbäddning i en särskild mediemiljö kommenteras också av Göran, 53 år (f. 1963), som brukar lyssna på radio via datorn ibland. Datorn är inte ett optimalt redskap för lyssnande, menar han, eftersom den också är ett visuellt redskap. Om han sitter vid datorn medan han lyssnar dras uppmärksamheten gärna till andra saker än ljudinnehållet: "Jag börjar browsa och..." Han gör en ljudeffekt för att illustrera hur uppmärksamheten far iväg. "Så datorn är fel medium." Något liknande påtalas i frågelistsvaret från en kvinna som är född 1940 och som brukar lyssna på radioprogram via datorn "vid behov". Hon uppskattar möjligheten att kunna "gå tillbaka och söka fram ett program" som hon har missat i de linjära sändningarna, men datorn är inget bra redskap för radiolyssnande, tillägger hon. Den är framförallt ett arbetsredskap.

189. Willim, 2006, 76.

Deltagarnas reflektioner över hur tekniken påverkar deras aktuella fokus och uppmärksammar dem om radiomediets plats i den tekniska miljön blir här konkreta exempel på McLuhans resonemang om mediernas konstitutiva kraft och hur den medierande formen strukturerar förnimmelsemönstren på särskilda sätt.¹⁹⁰ Att använda radio via apparatur som också rymmer många andra funktioner, varav många av visuellt gränssnitt, innebär att radioljuden konkurrerar om uppmärksamheten med dessa andra funktioner. Man kan alltså säga, i linje med affordanceperspektivet, att den tekniska miljön såväl stödjer som motarbetar olika aktiviteter beroende på vad användaren har för avsikt med teknikbruket i stunden.¹⁹¹ På en bänk i Görans kök står en gammal radioapparat av elektronrörstyp som han brukar använda när han uppehåller sig i rummet. Elektronrörmottagaren är, till skillnad från datorn, en apparat vars enda funktion är radio. I jämförelse med den kan webbradio och poddar betraktas som inneboende radioapparatur tillsammans med alla andra funktioner som finns inhysta i datorn, medan rörmottagaren genom sitt yttre tydligt signalerar just radiolyssnande som det primära användningsområdet.¹⁹² Dessa äldre apparater återkommer längre fram i kapitlet.

Mobiltelefoner, liksom annan radioapparatur, är ting som genom sina gränssnitt formar radiobrukets rumsliga sammanhang på särskilda vis. I ett frågelistsvar berättar en kvinna i 50-årsåldern (f. 1968) om att lyssna på radio via mobiltelefonen:

Jag lyssnar på radio så gott som varje dag. Den stora fördelen med smartphones är att man hela tiden har radio tillgänglig, det är bara att stoppa i lurarna och slå på önskad kanal. I bilen, på bussen eller spårvagnen, på tåget, på jobbet, i sovrummet innan jag somnar, i badrummet på morgonen medan jag gör mig i ordning – radio är med hela tiden.

190. McLuhan, 2001, 31.

191. Jmf Davis, 2020, 10.

192. Ibid.

Radiolyssnandet äger rum på många olika platser och vid olika tidpunkter. En förutsättning för att radio ”är med hela tiden”, som kvinnan skriver, är att *mobilen* är med hela tiden. Det här kan förstås tyckas självklart, lyssnandet kräver ju en apparatur, men tillgängligheten som kvinnan beskriver bör förstås i relation till vad mobilen är för slags redskap. Jag framhöll i det föregående att radio är en av många funktioner som ryms i en mobiltelefon. Under en dag kan mobilen användas som redskap för textmeddelanden, telefonsamtal och olika slags sociala medie-flöden, reseplanering, fotografering, banktjänster, kartnavigation med mera. Alla dessa användningsområden tillsammans kan förstås som en central egenskap hos apparaturen. Av kvinnans frågelistsvar framgår inte vilka funktioner utöver radio som brukar användas, men generellt kan antas att många som äger en mobil av typen smartphone använder ett antal olika funktioner under en dag. Mångfunktionaliteten är därmed att betrakta som en kontext genom vilken radio och andra tjänster finns nära tillhands om behov uppstår. Radiolyssnande är på så vis en potentiell aktivitet i många olika sammanhang, något som frågelistsutdraget indirekt antyder inte gäller för annan radioapparatur.

I kvinnans beskrivning framgår också en annan detalj som har stor betydelse för lyssnandets rumsliga sammanhang: hörlurarna. Hörlurar ingår i mångas mobillyssnande, framförallt i situationer där lyssnaren förflyttar sig eller befinner sig bland andra människor som inte deltar i lyssnandet. Hörlurar är i sig inte utmärkande för radiolyssnandet nuförtiden, de var ett nödvändigt tekniskt redskap när radiomediet var nytt och högtalare ännu inte fanns att tillgå. Till en början var radiolyssnande på så vis en individuellt avskärmad upplevelse där hörlurarna placerade lyssnaren i ett slags akustiskt enrum tillsammans med radioljuden.¹⁹³ Vad som däremot kan sägas utmärka

193. Detta tidiga bruk av hörlurar skildrades också i kapitel två under rubriken ”I allmänhetens tjänst: Ett massmedium tar form”. Hörlurslyssnande behandlas också ur ett historiskt perspektiv i Björnbergs i studie av ”hi-fi-kulturen”. Här framträder hörlurar som både möjligheter och be-

dagens radiobruk är att hörlurarna tillsammans med just mobiltelefonen gör radio tillgängligt på så många typer av platser och i rörelse mellan olika platser. I Michael Bulls studie om mp3-spelare under 2000-talets första år beskrivs musiklyssnandet som ett sätt för användaren att "bebo" platser: med den portabla mediaspelaren laddad med musik efter egen smak och hörlurar anslutna kunde användaren göra exempelvis pendlingsresandet till ett mer personligt präglat sammanhang.¹⁹⁴ Det här är något som deltagare i min studie också talar om; med hjälp av mobiltelefonen, lyssningsapparat och hörlurar blir transportsträckor rum för radiolyssnande och tillfällen som upplevs som oundviklig väntetid, till exempel väntan på att komma fram till resedestinationen, ges ett särskilt innehåll genom att kombinera restid med lyssnande. Det var genom jobbpendling som Lars poddlyssnande började för ganska många år sedan, "innan det hette poddar". Han lyssnade inte via mobiltelefon på den tiden, utan laddade ner programavsnitt på datorn som han sedan förde över till en mp3-spelare. Lyssnandet var kompatibelt med att åka buss och tunnelbana medan läsande gjorde honom illamående. Pendlingslyssnandet har fortsatt, men numera via den smarta telefonen. När han går ut genom dörren på morgonen sätter han hörlurarna i öronen och slår på exempelvis den pågående P1-sändningen eller – "om jag är trött och behöver stänga av tankarna" – någon musikspellista i Spotify-appen. Likaså brukar han lyssna på radio – ofta P1:s nyhetsmagasin *Studio ett* – eller musiklistor på väg hem från arbetet. Det är ett sätt att rensa huvudet, förklarar Lars vars arbete som läkare innebär många patientmöten och intryck att bearbeta under en dag. Sträckorna mellan hemmet och arbetet blir genom det mobila lyssnandet inte bara transportsträckor, utan utrymmen med ytterligare

gränsningar utifrån skildringar av teknik och lyssnande i mediala sammanhang som reklammaterial för apparatur och journalistik inom musik- och teknikområdet, Björnberg, 2020.

194. Michael Bull, "No dead air! The iPod and the culture of mobile listening", *Leisure Studies*, vol. 24, nr. 4, 2005, 344.

mening, som exempelvis avkoppling – eller omkoppling – mellan dagens olika sammanhang. Medan pendlingsresandet äger rum i de välbekanta fysiska miljöerna är också de mer eller mindre bekanta mediemiljöerna närvarande längs vägen, som P1:s nyhetsprogram till exempel. Lyssnandet kan på så sätt, i linje med de Certeaus perspektiv på plats respektive rum, betraktas som en praktik genom vilken de fysiska platserna samtidigt aktualiseras som rum med skiftande innebörder.¹⁹⁵

Att lyssna med hörlurar är ett sätt att placera radioljuden i förgrunden i relation till den övriga ljudmiljön. Hörlurar är på det viset ett tekniskt redskap som riktar radiolyssnarens uppmärksamhet mot vissa saker, det vill säga radioljuden, framför andra. Solveig, 63 år (f. 1953), berättar under intervjun att hon har börjat lyssna på radio via mobiltelefonen de senaste åren. För henne har möjligheten att lyssna med mobil och hörlurar blivit en extra motivation för att komma ut och röra på sig. Ibland kan det kännas motigt att ge sig ut och promenera, förklarar hon, men så kommer hon på att hon kan lyssna på något poddavsnitt i SR-appen under promenaden och då känns aktiviteten genast mer lockande. Här framstår radioljuden alltså som en attraktion under promenaden vars syfte i första hand är fysisk aktivering. Både i Solveigs och Lars beskrivna vanor framstår bruket av tekniken som taktiker att påverka situationer i vardagen med.¹⁹⁶ Promenadsträckorna och pendlingsresorna har sina faktiska avstånd och tar en viss tid i anspråk, men sträckorna och tiden fylls genom lyssnandet med ett annat slags innehåll som kan varieras från gång till gång.

Att mobiltelefoner är uppskattade redskap för radio- och musiklyssnande under pendlingsresor och promenader märks i många deltagares beskrivningar, men det finns också exempel på ett visst motstånd till sådana lyssningsvanor. En man i samma ålder som Solveig, drygt 60 år, skriver:

195. de Certeau, 1984, 117.

196. Ibid., 34–39.

Radion har fördelen att jag kan lyssna samtidigt som jag skriver och t.o.m. läser eller när man gör hushållsarbete. Däremot skulle det aldrig falla mig in att lyssna på radio i hörlurar när jag cyklar eller går. Jag vill höra omvärlden, när folk tilltalar mig och fågelljud.

Här uppfattas radioljud i hörlurar som en oönskad förgrund som gör andra saker i omgivningen oåtkomliga, så som kommunikation med andra personer eller möjligheten att uppmärksamma fåglars läten. Samtidigt som mobiltelefoner och hörlurar stödjer en sorts individualisering av ljudmiljön kan den mobila tekniken också sägas motarbeta vissa aktiviteter och sammanhang. Enligt mannens och andra deltagares reflektioner är det särskilt vistelser ”i naturen” som tycks uppfattas som olämpliga sammanhang för radiolyssnande eftersom lyssnandet då innebär att man går miste om att fullt ut uppleva miljön man befinner sig i. Uppmärksamhet mot något innebär alltid, påpekar Jonathan Crary, att vi på samma gång riktar vårt fokus bort från något, vilket mannens kommentar om att ”höra omvärlden” är ett exempel på.¹⁹⁷ Olle, 71 år (f. 1945) kommenterar också mobilanvändande utifrån ett liknande, kritiskt förhållningssätt. Ämnet kommer upp när vi under intervjun pratar om att radio numera finns tillgängligt både som linjära sändningar och i poddformat:

Men jag blir mest irriterad när alla program säger ”Och det här kan ni höra igen när ni vill i vår app!”, och då möter de ju det här moderna behovet av att man kan lyssna när som helst och var som helst. Jag tycker inte riktigt om det. Jag är för gammal!

Vad är det du inte tycker om med det?

(Olle skrattar) Om jag ska vara fyrkantig så tycker jag man ska sitta vid sin radio och lyssna när de sänder... Det är en fråga om att vara närvarande, att vara koncentrerad och närvarande. Jag kan inte tänka mig att springa på stan och samtidigt lyssna på *Spanarna* eller, alltså... När jag går på stan, då ser jag ju; nästan alla går omkring så här och tittar i en telefon, nästan *alla*. Det är *väldigt* få som inte gör

197. Jonathan Crary, *Suspensions of perception: Attention, spectacle, and modern culture* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999), 3.

det! Gamla tanter kanske och så, men. . . Var befinner de sig i världen? Ingen vet.

Ja, de kan lyssna på vad som helst?

De kan *vara* var som helst, ute i rymden, var som helst. . . Det gillar inte jag. Jag tycker att de ska veta att de är på Drottninggatan! (Olle slår näven i bordet) Och att de går förbi Butterick's och. . . De ska vara orienterade i världen.

Båda dessa exempel pekar mot en viss uppfattning om vad det innebär att vara på en plats: man kan befinna sig på en fysisk plats men samtidigt inte riktigt vara där, som om närvaron är fördelad mellan olika typer av platser. Denna splittrade närvaro har inom medieforskningen bland annat beskrivits i termer av platsdubbling ("doubling of place" med Scannells begrepp): mediebruket äger rum i en miljö samtidigt som individen riktas mot en medierad miljö genom upplevelsen av medieinnehållet.¹⁹⁸ Radiolyssnaren är på så vis närvarande i fler rumsliga sammanhang än det som lyssnandet rent kroppsligt äger rum i. Men det är inte bara mobilt lyssnande "på språng" som präglas av en rumslig "dubbling". Även under Olles mer stationära lyssnande hemma vid köksbordet kan uppmärksamheten delas mellan den omedelbara omgivningen – köket och det som pågår där – och andra sammanhang som framträder genom lyssnandet. Det är dock inte i denna grundläggande dimension av lyssnandets rumsligheter som problemet ligger, som jag tolkar Olle, utan kritiken tycks framförallt handla om vanorna som han har observerat i stadsrummet på senare år: att använda mobiltelefonen och lyssna via hörlurar medan man rör sig i offentliga miljöer som delas av många människor. Där bör uppmärksamheten vara koncentrerad till den fysiska platsen och det som sker där och då, som att gå längs en gata, vilket han menar är att "vara närvarande" och "orienterad i världen". I kapitlet om radioinnehåll återkommer jag till Olle och visar hur lyssnaren på samma gång kan sitta vid sitt

198. Scannell, 1996; Moores, 2012.

köksbord och smyga på vilda djur någon helt annanstans. Vad gäller just mobiltelefoner som radioapparatur framstår Olles skeptiska inställning inte enbart som en form av kritik mot samtida tendenser i samhället. Kritiken ges också en biografisk dimension när den egna åldern – ”Jag är för gammal!” – anges som ett argument för att vara mindre välvilligt inställd till radiomediets nya skepnader och lyssningskontexter.

Värdet av att ha tillgång till radio via mobiltelefon och hörlurar står, som exemplen har visat, i relation till det specifika sammanhanget och förväntningarna på detta sammanhangs meningsfulla innehåll. När det primära syftet med en utomhusvistelse är motion, som i Solveigs fall, uppfattas den mobila tekniken utifrån dess potential att uppmuntra till denna aktivitet, medan den i andra exempel snarare upplevs som oförenlig med förväntningarna på miljön och aktiviteterna som förknippas med den.¹⁹⁹ Den biografiska dimensionen, som Olles reflektioner pekade mot, synliggör på ett generellt plan hur den relativt nya apparatur för radiobruk som avsnittet behandlar integreras i varierande grad i olika deltagares tillvaro. Många framhåller, likt Solveig, det praktiska i att kunna lyssna på radio med mobiltelefonen. Men det förekommer också en del exempel på en kritisk eller avvaktande inställning till att börja använda mobiltelefoner, surfplattor eller datorer ”som radio”. Radiobruket genom livet kan betraktas som en tidslinje längs vilken individen har upplevt radio genom den teknologi som funnits tillgänglig vid olika tidpunkter. Genom webbradions och podcastformatets tillkomster har radiomediet flyttat in i andra slags apparater – remedierats, med en medieteoretisk term – och individen ställs inför valet att fortsatt uppehålla sig i de sedan tidigare välbekanta teknikmiljöerna eller att lära känna mediet via dess nya materiella hemvister.²⁰⁰ De allra flesta av studiens deltagare har först mött radiomediet i dess analoga, linjära form under 1900-talet. För somliga har den internetbaserade

199. Jmf Davis, 2020.

200. Bolter & Grusin, 1999.

radioapparaturen gjort entré relativt sent i livet och för de yngsta kring tonåren eller i början av det vuxna livet. De biografiska orienteringarna tar sig i vissa fall uttryck i reflektioner om att vara för gammal för att ta sig an den nya tekniken, men även yngre deltagare kan förhålla sig skeptiska till tekniska förändringar. I frågelist-svaret från en kvinna i övre 30-årsåldern (f. 1981) märks frustrationen över att behöva anpassa de egna vanorna efter teknikutvecklingen:

Sedan jag bytte mobil för två år sedan är det mycket svårare eftersom den nya mobilen inte har radiosändare, så jag lyssnar mycket mer sällan numera. Vill inte ladda ner femtielva röriga appar, jag vill bara ha gamla fm-radio, inte extra poddar och pushnotiser och skit. Och det är tydligen omodernt och passé nuförtiden.

Fenomenologiskt betraktat kan deltagarna sägas rikta sig mot de tekniska förändringarna med de biografiska erfarenheterna som meningsbärande fond.²⁰¹ Mot denna fond framträder den nya tekniken i egenskap av sin annorlundahet i relation till tidigare typer av apparatur vilka framträder som bekanta ting med väl definierade funktioner i vardagens rutiner.

En aspekt som är central för radiomediets närvaro, om än överlag okommenterad i deltagarnas beskrivningar, är att mobiltelefoner i de allra flesta fall verkar vara individens tillhörighet, till skillnad från exempelvis transistorradioapparater, tv-apparater eller andra ting som många gånger delas av flera personer i ett hushåll. När kvinnan som citerades tidigare i avsnittet beskrev att radio genom mobiltelefonen "är med hela tiden" fanns det individuella ägandet med som en viktig premiss även om den inte direkt påtalades, utan snarare framgick genom beskrivningen av radiomediets tillgänglighet i många olika sammanhang under dagen. Ett sådant förhållande till apparaturen och till radiolyssnandet förutsätter att tekniken är tillgänglig för individen där hon befinner sig. Mobiltelefonerna som omnämns i avhandlingsmaterialet representerar ett radiobruk som

201. Bengtsson, 2001, 72–73.

är den enskilda individens aktivitet. Lyssnandet kan äga rum på platser där lyssnaren befinner sig ensam såväl som i andras närhet, men det är den enskilda individen som är engagerad i lyssnandet. Under intervjun med Miriam, 28 år (f. 1988) framstår mobiltelefonen och hörlurarna som verktyg att skapa en rumslig och social avgränsning med i andrahandsboendet som hon delar med en person. Hon brukar lyssna på poddar eller radiosändningar medan hon gör sig i ordning på morgonen, exempelvis det schweiziska morgonprogrammet som hon har lyssnat på sedan uppväxtåren i Schweiz. Eftersom kvinnan hon delar lägenhet med brukar vakna senare på morgonen försöker Miriam att inte störa med sina morgonbestyr och hörlurarna gör det således möjligt att upprätthålla lyssningsrutinen. Lyssnandet är ett sätt att reglera tempot på morgonen, förklarar hon. Utan det skulle hon kasta i sig frukosten för fort, men när hon samtidigt lyssnar på något program skyndar hon sig inte lika mycket. Även om mobilen och hörlurarna möjliggör lyssnande i den gemensamma ljudmiljön som bostaden utgör önskar Miriam ibland att hon hade en större frihet i hemmet, att hon slapp sätta på sig hörlurarna och bära omkring mobilen på morgonen. "But it's ok, because I know that this [boendesituationen] is temporary."

Vissa deltagare brukar ansluta mobiltelefonen eller surfplattan till externa högtalare. Hemma i Lars och hans familjs villa finns det högtalare i de flesta rum. Han förklarar att monterandet av högtalare är något av en hobby och avkoppling för honom, och resultatet av denna hobby är att det går att koppla in en mobil eller surfplatta nästan var än man befinner sig – i villans olika rum, i garaget och i barnens lekstuga – och därmed lyssna via kraftfullare högtalare än mobilens och surfplattans inbyggda. Den mobila tekniken blir här ett slags stationär utrustning så länge den är ansluten till det aktuella rummets högtalare. En annan variant som kombinerar dessa apparaturer med ett mer "hifi-betonat" lyssnande är trådlösa anslutningar via internetnätverk eller bluetooth som gör det möjligt att lyssna med externa högtalare utan att mobilen, plattan eller datorn är fysiskt ansluten i rummet. Högtalarna skapar en annan sorts

lyssningsmiljö jämfört med det intima, individcentrerade hörlurslyssnandet där ljuden upplevs lokaliserade till lyssnarens eget huvud. Med högtalarna blir i stället rummet, eller flera rum beroende på ljudens räckvidd, lyssnandets akustiska kontext. Växlingarna mellan dessa typer av ljudmiljöer, där radioljuden upplevs alldeles in på kroppen med hörlurar eller färgas av rummets akustiska kvaliteter, är idag självklara aspekter i många människors radiobruk; man skapar den sorts ljudmiljö som passar bäst utifrån förväntningarna på situationen.

Mobiltelefoner, och i viss mån också surfplattor och datorer, med mjukvara för radio- och poddlyssnande är för många förknippade med ett flexibelt radiobruk – att kunna lyssna varhelst och närhelst det passar. Men alldeles obegränsat är förstås inte mobillyssnandet, även om mobiltelefonen med sitt kompakta format är lätt att bära med sig. Att lyssna med mobiltelefon förutsätter en viss infrastruktur och planering, något som blir påtagligt när Miriam redogör för sina rutiner. Hon busspendlar mellan hemmet och högskolan där hon studerar och brukar lyssna på poddar under resorna. Men för att kunna göra det behöver hon ladda ner poddavsnittet innan hon lämnar hemmet, eftersom nerladdningen då sker via bostadens internetnätverk. Om hon i stället skulle strömma avsnittet via mobilens internetabonnemang medan hon åker buss skulle dataransonen som ingår i abonnemangets månadspott snart vara förbrukad. En annan sak hon behöver tänka på är att inte välja för långa poddavsnitt eftersom hennes mobil inte har så mycket lagringsutrymme. Mobilens prestanda begränsar på så vis urvalet av program att lyssna på under dessa pendlingsresor. Ytterligare en förutsättning för att kunna lyssna via mobiltelefon är strömförsörjning via batteriet som måste laddas emellanåt, men detta är däremot inget som studiens deltagare själva påpekar. När mobillyssnandets tekniska begränsningar påtalas, vilket är ganska ovanligt, rör det framförallt internetanslutningen. Solveig som berättade om poddlyssnandet som motivation för att ta promenader brukade tidigare lyssna med mobiltelefonen även i arbetsrummet hemma i villan. Det var inte så

populärt, förklarar hon och syftar på sin makes uppfattning, eftersom detta lyssnande förbrukade "en massa gigabyte som tog slut". Numera finns i det rummet vad Solveig kallar "en vanlig gammaldags radio".

VANLIG RADIO

Solveig påpekar att radioapparaten i arbetsrummet inte är särskilt gammal, bara några år. När hon refererade till den som "en vanlig gammaldags radio" syftade hon på att den här apparaten är en annan typ av utrustning jämfört med mobiltelefonen; "Jag vet inte ens vad det kan kallas för någonting, men det är bara radio." I intervjuerna och frågelistsvaren återkommer uttrycket "en vanlig radio" många gånger. Användningen av uttryck som vanlig, riktig eller äkta radio kan förstås som en språklig navigation i det radiotekniska landskapet så som det ter sig idag; ett sätt att kommunicera att det är frågan om en apparatur som innebär ett visst slags radiobruk. En person kan till exempel lyssna på radio mestadels med en mobiltelefon, men detta gör inte mobilen till "en vanlig radio". Vad innebär det då att använda sig av en så kallad vanlig radio? Vari består "det vanliga"? Det rör sig här om olika typer av apparaturer, men som genom vissa gemensamma nämnare placeras under paraplyet vanlig, riktig och äkta radio. Mer än en tydligt definierad typ av teknisk utrustning handlar det alltså om tekniska premisser vars innebörder blir särskilt framträdande därför att de uppfattas som specifika i relation till annan apparatur, särskilt den mjukvarubaserade apparatkategori som undersöktes i det föregående.

Irma berättade i det förra avsnittet att hon tidigare brukade använda en "riktig" radio, en typ av apparatur som hon aldrig använder numera eftersom poddlyssnande via mobiltelefonen har blivit hennes huvudsakliga radiobruk. Något som kännetecknade denna "riktiga" radio var att hon lyssnade på "liveradio" med den. Det linjära lyssningsformatet är en gemensam nämnare för alla de apparater som i avhandlingsmaterialet refereras till i termer av vanlig, riktig eller

äkta radio. Att lyssna med den typen av apparatur innebär alltså att möta radioinnehållet så som det presenteras genom de linjära sändningsflödenas tablåordning. Tekniskt sett har dessa apparater därmed gemensamt att de förmedlar radioljud via radiomottagare som kan vara av analog eller digital typ, medan apparaturen i det föregående avsnittet förmedlade radioinnehållet via uppkopplingen mot internet. Även de internetanslutna apparaterna används förstås för linjärt lyssnande, men det som skiljer den "vanliga" radion från dem är att den tillgängliggör radio enbart i det linjära formatet och på så vis uppfattas som synonym med den sortens radiobruk. Vanlig, riktig och äkta radio implicerar alltså dels en viss sorts apparatur och dels ett visst lyssningsformat.

Hur, mer konkret, blir då detta linjärt förmedlade radioinnehåll närvarande hos lyssnarna via apparaturen? Genom att stanna upp vid det praktiska momentet att slå på radion visar sig teknikbruket innebära särskilda "vägar" till radioinnehållet. I vissa hem tycks det här vara ett av dagens första moment: man vaknar, kliver upp och slår på radion genom att trycka på en knapp eller vrida på ett reglage. I det förra avsnittet beskrev jag apparaturens gränssnitt i termer av inre och yttre mediemiljöer som användaren orienteras gentemot. Användaren inledde här sitt lyssnande genom att träda in i en mjukvarumiljö i mobiltelefonen i form av en app eller i datorn i form av en webbsida. Först i mötet med denna inre mediemiljö blev funktionen radio synlig för användaren. Knappen eller ratten på en "vanlig" radioapparat kan däremot betraktas som en direktförbindelse mellan den yttre mediemiljön (hårdvaran) och medietinnehållet. Vägen till radioinnehållet varierar således beroende på om utrustningen är exempelvis en dator eller en så kallad vanlig radio. Det vardagliga uttrycket "slå på radion", i bemärkelsen trycka på en knapp eller vrida på en ratt, implicerar på så vis att användaren tar en särskild väg för att nå radioinnehållet, en väg i mediemiljön som trampas upp och blir välbekant allt eftersom användaren upprätthåller sin lyssningsrutin.²⁰²

202. Jmf Moores rumsliga perspektiv på mediebruk där mediet utgör en

När radion väl är påslagen är lyssnaren ”framme”, såtillvida att den inställda kanalen och den pågående sändningen passar lyssnarens aktuella preferenser. Många av studiens deltagare har en bestämd hemvist bland de tillgängliga kanalerna och byter sällan eller aldrig kanal. Hur deltagarna förhåller sig till radioutbudet utifrån personliga preferenser är ett tema som undersöks närmare i kapitel fyra. Här är kanalerna däremot av intresse med fokus på apparaturen som en materiell kontext för kanalutbudets framträdanden. Beroende på apparaternas funktioner för kanalinställning exponeras kanalutbudet för användarna på olika sätt. För dem som återkommer till en och samma kanal vid varje lyssningstillfälle har dessa funktioner förstås mindre betydelse. ”Det behövs bara en knapp på våra radioapparater, P1”, skriver en man i övre 60-årsåldern (f. 1952) i sitt frågelistsvar. Knappen som används är helt enkelt av- och på-funktionen. Bland dem som rör sig mellan flera kanaler tycks radio-modeller med knappar för kanalval vara allra vanligast, där ett urval kanaler ställs in som snabbval. Några deltagare beskriver att de ”rattar in” kanaler, vilket antyder att de använder modeller med ett vridreglage. Med sådana apparater får lyssnaren vrida sig fram bland frekvenserna och passerar därmed ett antal kanaler på vägen, medan snabbvalsknapparna fungerar som genvägar till de redan utvalda kanalerna. Det förra sättet, att ”ratta in kanaler”, är betydligt vanligare i deltagarnas beskrivna minnen från andra perioder i livet, något som kapitlet återkommer till. Snabbvalsknapparna och vridreglagen utgör olika gränssnitt som innebär att apparaterna respektive användarna riktas mot varandra på särskilda vis. Med knapptrycken når användaren snabbt ett antal favoritkanaler medan vridandet på ratten medför ett mer sökande moment som också involverar lyssnandet; vartefter handen vrider på reglaget skiftar ljuden och lyssnandet blir därmed ett redskap att navigera och identifiera innehållet bland frekvenserna med.

miljö som användaren navigerar i och med tiden lär känna. Moores, 2012, 31.

De som byter mellan olika kanaler tycks i många fall röra sig i väl upptrampade spår och återkommer till ett fåtal kanaler. När deltagarna berättar om sitt radiobruk framträder vanorna förstås i reflektioner om kanaler och program, men också genom handlaget med den tekniska utrustningen. Det här märks tydligt när Åsa, 42 år (f. 1974), berättar om radion i köket. Den är placerad på en vägg-hylla som är speciellt avsedd för radion. Hon brukar växla mellan några olika kanaler beroende på vad som sänds när hon uppehåller sig i köket. Kanalerna har hon lagt in som snabbval för att lätt kunna välja kanal. Hyllan är dock placerad så pass högt upp på väggen att hon inte kan se kanalknapparna, så hon känner sig fram med fingrarna:

Jag vet ju var Radio Stockholm är, det är på nummer två, och sedan är Lugna favoriter på nummer fyra, men sedan, vad jag har innan... Jo, nu ställde jag ju in häromdagen till någon ny kanal som heter typ Svensk pop eller något, 101,9 tror jag det är, så den har jag på ettan. Sedan vad jag har på trean är jag lite osäker på, men det är någonstans mellan 103,3 och 104,9.

Relationen till respektive kanal tycks speglas i Åsas redogörelse för deras platser på apparatens knappsats. Radio Stockholm (P4) som hon har lyssnat på under en stor del av livet vet hon utan tvekan var hon kan finna på knappsatsen. Likaså musikkanalen Lugna favoriter. Andra knappar och kanaler måste hon fundera lite på. När hon upptäcker en ny kanal, som hon berättar att hon just har gjort, kan den ges en egen plats bland knapparna men den kan också ersättas om den efter en tids provlyssning inte har fallit henne i smaken. De förinställda kanalerna kan kort sagt sägas materialisera de aktuella preferenserna, en blandning av sedan länge bekanta kanaler och nyare upptäckter. Att handskas med radioutrustning framstår som en i hög grad osynlig aspekt av mediebruket, en teknisk vardagskompetens som sällan kommenteras. Osynligheten kan, som Willim poängterar, tolkas som ett tecken på teknikens starka integrering i de vardagliga rutinerna och att tekniken samspelar med användarens

förväntningar.²⁰³ Radiolyssnaren kan exempelvis förvänta sig att de välbekanta kanalerna fortsatt finns att hitta där de hittills har funnits, på sina bestämda frekvenser och knappar. Den vana ”kanallyssnaren” behöver därför inte reflektera särskilt kring de dagliga mikrohandlingar som navigeringen bland kanaler innebär. Men interaktionen med tekniken kan också bjuda motstånd av varierande skäl. En av de äldsta deltagarna, en kvinna i 90-årsåldern (f. 1926), berättar i sitt frågelistsvar om svårigheten att hantera tekniken ”när alla apparater är kolsvarta och ögonen börjar bli sämre.” För att kunna använda sina radioapparater har hon klistrat på vita lappar märkta med ”På”, ”Av”, ”Stop” med mera.²⁰⁴ Färg är en aspekt som annars inte uppmärksammas när deltagarna beskriver sina apparater. Och sannolikt hade färgen inte kommenterats i den här kvinnans frågelistsvar heller om det inte var för att den i kombination med den försämrade synen hade börjat ställa till det. Relationen mellan kroppen och vardagens materiella ting är ett område som Åsa Alftberg har undersökt med fokus på åldrande. Här framträder vardagens välbekanta miljöer och föremål gradvis på nya sätt i och med åldrandet. Ett exempel handlar om hur just synen förändras och därmed också tillvarons materiella omständigheter. Vanliga ting i hemmet som trasmattor, skor och köksknivar behöver plockas undan eftersom de utgör potentiella skaderisker för personen som med tiden fått kraftigt nedsatt syn.²⁰⁵ I den 90-åriga kvinnans vardag har radiotekniken, likt vardagstingen i Alftbergs studie, börjat göra motstånd när synen inte längre kan urskilja funktionerna på de ”kolsvarta” apparaterna. Apparaten lyckas med andra ord inte kommunicera sina funktioner på samma sätt som förut.²⁰⁶ De vita klisterlapparna som

203. Willim, 2006, 76. Jmf immedialitetsbegreppet avseende den upplevda transparensen hos mediets gränssnitt, Bolter & Grusin, 1999.

204. Märkningarna antyder att apparaten förutom radio också har andra funktioner, exempelvis kassett- eller cd-spelare, vilka dock inte kommenteras närmare.

205. Alftberg, 2012, 43–45.

206. Jmf Davis, 2020.

kvinnan har satt fast på radion kan betraktas som en modifiering av apparaturens gränssnitt utifrån den egna situationen, en i de Certeaus mening individuell och situationsanpassad taktik i förhållande till de materiella premisserna.²⁰⁷ På så vis blir tekniken fortsatt tillgänglig trots att synen har försämrats. Utöver reglage att slå på, av och välja kanaler med är radioapparaterna i materialet överlag relativt svåra att få grepp om som ting med särskilda utseenden. Men om blicken riktas mot apparaterna i deras rumsliga sammanhang visar sig fler egenskaper som formar mediets närvaro. Jag zoomar därmed ut från det närgångna perspektivet på knappar och rattar för att i stället fokusera på radioapparaternas placeringar.

Det tycks inte särskilt ovanligt att ha apparater på tre, fyra ställen om bostaden består av flera rum. Särskilt ofta nämns dock köket. Aktiviteterna som äger rum i köket, som att laga mat, baka, duka och diska till exempel, passar bra ihop med radiolyssnande, påpekar många. De samtidiga sysslorna i radiobruket är en aspekt som undersöks närmare i kapitel fyra, men gällande just apparaturens rumsliga sammanhang kan kombinationen praktiskt arbete med händerna och radiolyssnande ses som avgörande för "den vanliga radions" tillsynes självklara plats i köket. I köket rör det sig främst om modeller av mindre storlek med enbart funktionen radio eller radio kombinerat med cd-spelare/kassettdäck som står på en köksbänk, fönsterbräda, hylla eller annat ställe där den inte är i vägen för sysslorna som utförs i rummet. För många deltagare utgör kökslyssnandet inte bara en vanlig aktivitet i den aktuella vardagen, utan också en företeelse som de känner igen från uppväxten. "Mamma brukade alltid lyssna på radio i köket", är en återkommande formulering som visar på radions roll i familjens dåvarande vardag. Som vuxna har de sedan själva placerat en radio i sitt kök och rutinen att lyssna under matlagning och annat köksarbete tycks på så sätt upprepas över generationer. Oskar, 39 år, som vi mötte i det förra avsnittet konstaterar under intervjun vid bordet i radhusköket att

207. de Certeau, 1984.

hans lyssningsvanor liknar pappans rutiner när Oskar var liten. När det var dags att "duka ut", som familjen sa om rutinen att plocka undan i köket efter middagen, stängde pappan dörren till köket och skruvade upp volymen rejält på radioapparaten som stod där för att vara ostörd en stund. "Den höga volymen och den stängda dörren kanske stängde ute övrigt skrik från familjen", funderar Oskar.

I vardagsrummet kan en annan typ av apparatur finnas. Rummet framstår i vissa fall som en "hi-fi-miljö" där man vill ha en bättre ljudkvalitet jämfört med vad de enklare "köksapparaterna" erbjuder. Men dessa mer avancerade anläggningar har en något perifer plats i deltagarnas beskrivningar. De omnämns av vissa men är långtifrån lika framträdande som apparaterna som ingår i köksarbetet. Anläggningen i vardagsrummet som ofta består av fler medieformat än radio kan fungera som en "musikmaskin", som en deltagare uttrycker det. Utöver musiklyssnande är vardagsrummet också en plats för tv-tittande, särskilt kvällstid. Radioapparaternas sammanhang kan alltså dels definieras rumsligt, dels tidligt: radion har sin plats och sin tid i förhållande till hur vardagslivet disponeras över dygnet. Deltagare som kom i kontakt med radio innan tv-mediet slog igenom berättar däremot om andra vanor där radioapparaten hade en central roll om kvällarna. Detta märks inte minst när det handlar om elektronrörmottagarna som behandlas mot slutet av kapitlet. En man i 65-årsåldern (f. 1953) reflekterar i sitt frågelistsvar över den förskjutning från kvällstid till dagtid som har ägt rum sedan han var barn: "I början av 1960-talet skaffade vi tv som på kvällarna konkurrerade ut radion och jag har i stort sett aldrig lyssnat på radio kvällstid sedan dess. Men gärna från tidiga mornar och numera på eftermiddagar." Dygnets och vardagens rutiner och rytmer undersöks vidare i kapitel fem.

Beroende på hur apparaterna används kan "radiatorum" med varierande räckvidd och varaktighet skapas. I frågelistsvaret från en man i 70-årsåldern (f. 1950) aktualiseras flera radiatorum med kortare och längre varaktighet. I köket brukar transistorradion, mestadels inställd på P4, stå på under en stor del av dagen och mannen och hans

fru lyssnar till och från medan de ägnar sig åt diverse sysslor. P4:s tablå passar bra, förklarar han, därför att programinslagen är ganska korta. På så vis binder de honom inte till radion mer än kortare stunder. I ett annat rum, som han kallar sin hobbyverkstad, finns en annan radioapparat: "När jag arbetar där så hör jag oftast på dansk radio och då gärna lite längre program eftersom jag då är på samma ställe lite längre tid och inte går så mycket fram och tillbaka." Ibland händer det att de flyttar på radioapparaterna, till exempel från köket till grovköket om de ska uppehålla sig där och ordna med tvätt. Det här sättet att skapa en rumslig flexibilitet märks i många deltagares beskrivningar. Radioapparater av mindre modell flyttas med från rum till rum och även utomhus beroende på var användaren för tillfället behöver uppehålla sig. Med en batteridrivna radio som är enkel att flytta omkring kan exempelvis pallen och hinken intill bärbuskarna i trädgården utgöra ett tillfälligt radiorum. En kvinna i 50-årsåldern (f. 1964) skriver att hon har en radio i sovrummet, en i vardagsrummet, en i köket och en i hallen. Samtliga är inställda på P1: "Är jag hemma är alla igång hela dagen." Här tillämpas en annan taktik för att skapa rumslig flexibilitet. Flera deltagare berättar att de brukar ha ett antal apparater igång samtidigt för att kunna röra sig fritt mellan olika rum utan att behöva missa något i den pågående radiosändningen. Att bära med sig radion eller att ha apparater på flera ställen kan ses som taktiker för att påverka omständigheter som ligger bortom individens kontroll, som att radiosändningen fortgår oavsett om individen har möjlighet att uppehålla sig vid radion under hela programtiden, eller att bostadens utformning medför vissa akustiska begränsningar.²⁰⁸

De så kallade vanliga radioapparaternas rumsliga sammanhang behöver inte utmärka sig nämnvärt från en mobiltelefons, en surfplattas eller en bärbar dators som ju också kan användas i ett visst

208. Teknikbruket kan, i linje med de Certeaus taktikperspektiv, betraktas som tillfälliga manövrar i förhållande till de strukturella premisserna, de Certeau, 1984.

rum eller flyttas omkring. Vad som däremot är speciellt för dessa "vanliga" radioapparater är att de tydligt används inom vissa sfärer. I många fall är det hemmets sfär, men radioapparater finns också på många arbetsplatser, en annan typ av vardagssfär med andra aktiviteter och sociala relationer än hemmets, vilket kapitel fyra exemplifierar. Radiolyssnande med datorer eller surfplattor äger också i hög grad rum inom någon av dessa två sfärer. Mobiltelefonen däremot, sticker ut som en apparatur som överskrider olika sfärer. Dess rumsliga kontext upphör inte vid tröskeln, utan följer ofta individen genom dagens olika situationer, som det föregående avsnittet skildrade.

Apparatur har hittills behandlats som två övergripande kategorier, den mjukvarubaserade och den radiomottagarförsedda "vanliga" radion. Uppdelningen i dessa kategorier kan ge sken av att radiobruket präglas av antingen den ena eller andra typen av utrustning, men för många deltagare utgår radiobruket från en rad olika apparater. Vissa personer använder endast apparater som förmedlar radio i linjärt format. Andra använder först en sådan radio i hemmet på morgonen för att senare skifta till en mobiltelefon med hörlurar eller en bilradio när det är dags att lämna hemmet och kanske ytterligare en typ av utrustning på arbetsplatsen. Kombinerandet av olika typer av apparatur fungerar då som ett skarvande med tekniken, vilket gör det möjligt att använda radio i olika sammanhang under en dag.

I början av avsnittet beskrev Solveig radion i sitt arbetsrum som "en vanlig gammaldags radio", trots att den hade införskaffats ganska nyligen. Radion är alltså relativt ny, men gammaldags i den mening att den är en sådan typ av apparat som Solveig är bekant med sedan längre tillbaka i livet. Det så ofta förekommande uttrycket "en vanlig radio" avser, som visat, apparatur med vissa kännetecknande gränssnitt och rumsliga sammanhang. Uttrycket synliggör hur deltagarna orienterar sig mot tekniken genom att kontrastera nyare och äldre typer av apparatur mot varandra – i jämförelse med de nyare sätten att lyssna på radio uppfattas de tidigare sätten som just vanliga. Men apparaterna som många kallar

vanliga har ett förflutet där de varken uppfattades som vanliga eller gammaldags, vilket följande avsnitt skildrar.

EN EGEN RADIO:

NEDSLAG I DEN VANLIGA RADIONS FÖRFLUTNA

Jag har inte bara bett deltagarna att berätta om apparatur som de använder just nu, utan också om radioapparater de minns från andra tidpunkter i livet. Många av apparaterna som framträder i dessa minnen är endast närvarande för deltagarna just i form av minnen eftersom de inte används i den aktuella tillvaron. Fenomenologiskt kan dessa apparaters närvaro således sägas definieras av deras frånvaro i den aktuella tillvaron; de framträder intentionellt i egenskap av objekt för minnandet, till skillnad från tekniken som deltagarna använder idag som är närvarande i egenskap av fysiska ting i vardagens miljöer.²⁰⁹ Men det finns en apparatkategori som bildar en sorts bro mellan förfluten tid och nutid: de så kallade vanliga radioapparaterna som beskrevs i det föregående. Till skillnad från mjukvaruapparaturen som utgör ett relativt nytt kapitel i radiolyssnandets historia har dessa "vanliga" apparater varit materiella utgångspunkter för radiomediets närvaro under cirka 70 år, sedan 1950-talet. Denna apparatkategori som aktualiseras både genom minnen och genom nutida radiobruk är dock ingen oföränderlig kategori bara för att den sträcker sig över en längre tid – just för att många deltagare har en relation till apparaturen sedan längre tillbaka är det möjligt att få syn på teknikens varierande sammanhang över tid.²¹⁰ Radion som med tiden kommit att refereras till som "en vanlig radio" visar sig, när jag följer apparatkategorin bakåt i deltagarnas radiobiografier, starkt förknippad med vissa erfarenheter. Den har, med Gitelmans term, sina specifika historiska protokoll som blir synliga genom deltagarnas minnen.²¹¹

209. Jmf Sokolowski, 1999, 71–74.

210. Jmf Löfgren, 2007, 8.

211. Gitelman, 2006.

Apparaterna benämns olika beroende på vem som minns. ”Transistorradio”, eller bara ”transistor”, är en vanlig benämning på radioapparater, men den förekommer särskilt bland de äldre deltagarna. Någonstans längs ålderskurvan tycks benämningarna skifta: ”transistorn” blir kort och gott ”radion” i de yngre deltagarnas beskrivningar. De som refererar till apparaturen som transistor är i många fall i en ålder som innebär att de minns när den här typen av apparat var ny på marknaden och hur den kom att förändra radiolyssnandet. De varierande benämningarna pekar med andra ord mot apparaturens varierande historiska kontexter i vilka olika radiolyssnargenerationer har formerats. På liknande vis kan beskrivningarna av apparaternas egenskaper ses som uttryck för sådana generationer. Det kan verka något motsägelsefullt, men transistorapparaterna som gör sig påmind från 1950- och 1960-talen skildras ofta med en detaljskärpa som sällan syns i yngre deltagares minnen och än mindre när det handlar om apparatur som deltagarna använder nuförtiden. Det tycks som om de tidsliga avstånden mellan nutid och förfluten tid har gjort det möjligt att ”se” detaljer som är för nära inpå och för självklara när det gäller den nutida tekniken. Man brukar tala om naturaliseringsprocesser genom vilka företeelser går från att vara främmande och spektakulära till att så småningom bli så väl integrerade i tillvaron att de blir osynliga i sin självklarhet, ett resonemang som återfinns i såväl Merleau-Pontys perspektiv på vardagsobjektens gradvisa införlivning i användarens kropp som i medieteorins idé om immedialitet.²¹² I det förra avsnittet såg vi exempelvis att denna typ av apparat, transistormottagaren, främst lät sig beskrivas utifrån enstaka funktioner som kanalinställningsreglage och genom de rumsliga kontexterna. ”Transistorn” som framkallas genom minnena från det förflutna framstår däremot som en apparat med mer påtagliga estetiska attribut, som här, i ett barndomsminne beskrivet av en kvinna i övre 50-årsåldern (f. 1961):

212. Bengtsson, 2001, 79–81; Bolter & Grusin, 1999.

Jag lyssnade på följetong för barn på sommarlov, *Tordyveln flyger i skymningen* och *Det blåser på månen*. Fantastiska upplevelser! Vi fick stanna med bilen på väg hem från sommarhuset och ratta in på en liten läderklädd transistorradio för att jag skulle få höra sista avsnittet av *Tordyveln*.

En annan sextiotalist minns också sommarlovsföljetongen. Den lyssnade hon på med den illgröna transistorapparaten som hon hade fått när hon var i åttaårsåldern. Och en något äldre kvinna minns en liten transistorradio i ljusblå plast som fanns i barndomshemmet. Senare köpte hon en egen apparat, "en teakfärgad radio-recorder". I exemplet märks material, färg och storlek – "liten". Kanske beror detaljåtergivningerna på att apparaterna där och då upplevdes ur barnets perspektiv och egenskaper som var betydelsefulla då framträder med styrka också i minnena långt senare. En annan avgörande aspekt är troligtvis det faktum att dessa små apparater i olika färger och material gjorde entré i egenskap av en ny typ av radioapparat som på flera vis skilde sig avsevärt från apparaterna som dittills hade format radiobruket. Transistorapparaternas påtagliga materialitet i minnena präglas alltså i någon mån av deras *då* upplevda annorlundahet.

Ytterligare egenskaper märks när "transistorn" erinras som föremål i olika lyssningskontexter. Lyssnandets nya rumsliga sammanhang och erfarenheterna av att ha en egen radio utgör två tydliga teman. En man i 60-årsåldern (f. 1955) beskriver i frågelistsvaret 1960-talet som en särskilt intensiv period för radiolyssnande. Det var då apparaturen av typen transistormottagare kom in i hans barndomshem; "Fast vi sa bara transistorn". I minnena från den här tiden är radiobrukets förutsättningar under omvandling i och med nyheten transistorradio:

Det var en stor grej. Plötsligt kunde man lyssna på radion vid trädgårdsmöblerna, på badstranden eller på en filt på gräsmattan. När vi gjorde vår årliga resa till mormor och morfar i Hälsingland så brukade jag och brorsan tälta på gräsmattan. Där var det fantastiskt att ligga och lyssna på "transistorn". Jag har ett speciellt minne av när Beatles *Sgt. Pepper* kom 1967 och jag hörde titellåten i just det tältet.

Att pojken plötsligt kunde lyssna på radio ute på gräsmattan, på badstranden och andra ställen markerar brytpunkten som teknikutvecklingen medförde. Transistormottagarnas ankomst blev ”en stor grej”, som mannen uttrycker det, för många radiolyssnande människor, vilket är förståeligt när denna nyhet betraktas ur ett längre historiskt perspektiv. Fram till 1950-talet hade de tekniska förutsättningarna för radiolyssnande präglats av apparatur av typen elektronrörmottagare. Med dess otympliga format koncentrerades lyssnandet till apparatens stationära placering i ett bestämt rum, i många fall köket eller vardagsrummet. Så lanserades apparater med transistor-mottagare en bit in på 1950-talet och radiobrukets rumsliga förutsättningar omdefinierades. En annan man (f. 1950) specificerar i sitt frågelistsvar några egenskaper som han anser kännetecknade dessa nya apparater med transistor i stället för elektronrör: ”Då kunde en radio bli liten, lätt, bärbar och batteridrivnen.” Genom dessa egenskaper tycks radio ha uppstått som ett delvis nytt fenomen. Transistor-komponenten som möjliggjorde de nya sätten att använda radio är inte specifik för just radioapparatur utan ingår, då som nu, i mängder av tekniska föremål, men komponentens betydelse för just radiobrukets utveckling framgår tydligt av radioapparaternas etablerade smeknamn – ”transistor”. Med begreppet avsågs en apparatur som under en tid existerade på marknaden tillsammans med den äldre, stora och tunga ”lådan”, som elektronrörapparaterna ofta kallas i deltagarnas beskrivningar. Därmed blev transistorbenämningen ett sätt att specificera vilken sorts apparatur – och radiobruk – det rörde sig om. I Nordiska museets frågelistmaterial om radio från 1967 benämner exempelvis en man sina två apparater ”radio” respektive ”transistor”, att jämföra med apparaterna i de föregående avsnitten som refererades till som mobil/dator/surfplatta respektive ”vanlig radio”.²¹³

I avhandlingsmaterialet beskrivs mängder av minnen av transistorapparater som följer med till olika platser. Inte sällan är det platser där deltagarna tillbringade tid om sommaren: sommarstugor,

213. Nm 190, *Radion*, 1967.

badstränder, klippor, båtar med mera. Mannen som berättade om radion och Beatles-låten i tältet på gräsmattan hos mormor och morfar minns också transistorapparaten som placerades i kanten av fotbollsplanen så att han och hans vänner kunde lyssna på ungdomsföljetongen *Åshöjdens BK* medan de sprang på planen. Förändringarna som kom med de batteridrivna, bärbara transistorapparaterna kan beskrivas som en sorts omförhandling av platsers privata respektive offentliga status. Radioljud som tidigare, med elektronrörmottagarna, hade tagit framförallt hemmets rum i anspråk tog nu även plats i miljöer som betydligt fler människor vistades i. Det här påtalar två av studiens äldsta intervjupersoner, Karl-Otto och Matz, som är födda i slutet av 1920-talet respektive början av 1930-talet. När vi har pratat en stund om deras tidiga radiominnen som kretsat kring apparatur av typen rörmottagare för Karl-Otto transistorapparaten på tal. "Då kom ju transistorn... den förbannelsen!", säger han och skrattar. Jag undrar förstås vad som ligger bakom den starka formuleringen. "Jo", fortsätter Karl-Otto, "för alla gick ju och bar en transistor." Matz kommenterar: "Jo, på axeln kunde de bära den...", varpå Karl-Otto påpekar att det inte gick att prata med folk eftersom de skulle lyssna på transistorn; "Det är precis som mobiltelefoner idag." Det finns likheter mellan transistorapparaterna och dagens mobiltelefoner när studiens deltagare nämner dem i egenskap av ny utrustning för radiolyssnande. Båda har inneburit nya potentiella lyssningssammanhang, möjligheter som vissa utforskar med iver men som andra förhåller sig mer avvaktande till. Både transistorradion och mobiltelefonen har medfört ökad mobilitet, men de skiljer sig också åt sett till hur radioljuden har kommit att bli närvarande i olika miljöer. När Karl-Otto och Matz minns transistormottagarens genomslag framstår plats som något socialt: de nya radioapparaterna påverkade den gemensamma ljudmiljön. Radio via mobiltelefoner och hörlurar har däremot, som kapitlet visat, kommit att upprätta individuellt avskärmade sfärer i det offentliga rummet.²¹⁴

214. Jmf Bull, 2005, 344.

Reflektioner om radions förekomst i gemensamma miljöer antyder vilka förväntningar som omgärdat olika slags platser. I minnena är transistorapparaten ömsom en önskvärd möjlighet, ömsom ett störningsmoment som överskrider en mer eller mindre outtalad överenskommelse om platsen som ljudmiljö. Så här skriver en kvinna i övre 60-årsåldern (f. 1951) om barndomens flitiga radiolyssnande:

Viktigaste radioperioden var nog i tonåren på 60-talet då vi alla lyssnade på *Tio i topp* och *Sommartoppen*. Jag hade en liten transistorradio, utan hörlurar på den tiden, men det gjorde inget för alla ungdomar lyssnade på samma program.

En man som växte upp under samma period minns att han var försiktig med ljudnivån när han tog med sig transistorradion ut, ”så som jag hade blivit tillsagd hemma.” Ljudens sociala dimension blir i dessa exempel belyst på något olika vis: medan kvinnans beskrivning betonar möjligheten att lyssna utan att störas av andras radioapparater pekar mannens beskrivning snarare på medvetenheten om att den egna radion kan vara ett potentiellt störningsmoment för andra. Bruket av transistorapparater i offentliga miljöer kan jämföras med mobiltelefonsamtalens rumsliga implikationer. Genom dessa samtal, poängterar Lars Kaijser, upprättas dels ett särskilt samtalsrum som förbinder tid och rum mellan dem som deltar i samtalet, dels ett mer indirekt socialt rum mellan dem som befinner sig inom telefonörernas ljudmässiga räckvidd i det fysiska rummet. Teknikbrukets sociala inverkan aktualiserar aspekter som Kaijser, utifrån Erving Goffmans teatermetaforer, diskuterar i termer av aktörer och publik. Till skillnad från teaterkontexten riskerar mobilsamtalen, liksom transistorbruket, att involvera en oavsiktlig och mer eller mindre välvilligt inställd publik.²¹⁵

215. Lars Kaijser, ”Telefoni: Mobila gränser”, *Medier och människor i konsumtionsrummet*, red. K. Becker, E. Bjurström, J. Fornäs & H. Ganetz (Nora: Bokförlaget Nya Doga, 2002).

Mobiliteten som kom med transistorteknologin kan dels förstås som rörelse i geografisk bemärkelse – lyssnandet kunde äga rum på många olika slags platser och i rörelse mellan platser – och dels i termer av kulturellt producerade rum. Tim Cresswell betonar att den förflyttning som sker genom rörelser i tid och rum inte bör tas för given. Tid och rum utgör å ena sidan konkreta kontexter för rörelse, men rörelse producerar också tid och rum som föreställda kategorier. Sådana kategorier uppstår exempelvis genom kommunikations- och transportteknologier som påverkar hur vi uppfattar avstånd och tid.²¹⁶ Med nya teknologier produceras föreställningar om mobilitet som skiljer sig från de sätt som människor hittills förstått rörelse, tid och rum.²¹⁷ Perspektivet liknar McLuhans tankar om hur teknik och medier påverkar såväl individ som samhälle på ett genomgripande plan genom sina konstitutiva former.²¹⁸ Vissa föreställningar om plats gör djupare avtryck i samhället och historien än andra, menar Cresswell. Till dessa kan exempelvis idéer om privat och offentligt räknas.²¹⁹ Minnena av transistorradions genomslag bildar tillsammans en berättelse om en ny teknisk företeelse som människor tog i bruk och skapade nya slags rum med. Särskilt tydligt framträder nyheten transistorradio när minnena betraktas i relation till hur dagens transistorapparater – de som ofta kallas ”vanlig radio” – beskrivs; visst märks en viss mobilitet också i det nutida bruket av sådan apparatur, men det är i minnena från 1950- och 1960-talen som mobilitetsaspekten uttryckligt kommenteras som en ny premis för radiolyssnandet. Radio var inte längre ett fenomen knutet till i huvudsak hemmets inomhusmiljöer, och till bestämda rum i dessa miljöer, utan aktualiserade många platser och situationer som potentiella radiosammanhang. Transistortekniken kan i det här avseendet

216. Tim Cresswell, *On the move: Mobility in the modern western world* (New York: Routledge, 2006), 3–4.

217. *Ibid.*, 15–16.

218. McLuhan, 2001, 18.

219. Cresswell, 2006, 21–22.

EN TRANSISTORRADIO bidrar till campingstämningen. Ängbybadet, Stockholm, 1957. Foto: Sune Glype/Stockholms stadsmuseum.

förstås som en avgörande komponent såväl i teknisk som kulturell bemärkelse därför att den öppnade för nya sätt att integrera radio-mediet i tillvaron, det vill säga ett förändrat medieprotokoll.²²⁰ Dessa möjligheter framstår i hög grad som självklara när transistorapparaterna omnämns som föremål för ett nutida radiobruk. I stället påminner beskrivningarna av mobiltelefonernas flexibilitet om minneskategorin ”transistorn”. I en ny undersökning om tio år kan den rumsliga flexibiliteten som nu tillskrivs mobilerna antas vara en mer sällan kommenterad aspekt av radiobruket, medan andra tekniska förhållanden präglar uppfattningarna om ”det nya” med radio.

Ett av de teman som jag menar konstituerar ”transistorn” som en särskild minneskategori är alltså mobiliteten som vidgade radiolyssnandets rumsliga sammanhang till att också omfatta offentliga miljöer. Men minnesberättelserna synliggör också hur privata sfärer uppstod i och med de nya apparaterna, något som framförallt märks i barndomsminnen som handlar om att ha en egen radio. När transistormottagarna kom ut på marknaden blev det allt vanligare med apparater i flera av hemmets rum och att dessa tillhörde enskilda familjemedlemmar och därmed ingick i individuella sammanhang.²²¹ En kvinna i 70-årsåldern (f. 1948) berättar i sitt frågelistsvar om sin första egna radio:

När jag var 14 år hade jag mitt första sommarjobb. Jag satt på ett kontor i en läskfabrik och ringde till alla konsumbutiker i länet och tog upp order på läsk. Jag tjänade två kronor i timmen och för min första löning köpte jag en liten transistorradio. Den kostade 60 kronor. Jag kan än idag komma ihåg den högtidliga känslan att lämna över 60 kronor, ta i hand på affären och få kvitto. Radion var röd, klädd i någon sorts plast, cirka 30 cm lång och 10 cm hög. En liten volymknapp i svart och en större ”knapp” att ratta in de olika kanalerna på. Ett handtag att bära den i. Undrar vart den tog vägen här i världen? Han som sålde den hette Ragnar Lind och höll på att sälja och reparera radio och tv i sin källare på fritiden.

220. Jmf Gitelman, 2006.

221. Jmf Douglas, 2004, 223.

TRANSISTORRADIO av märket Dux med tillhörande handtagsförsedd fodral. Apparaten med tillverkningsår 1960 mäter 850 mm i bredd, 150 mm i höjd och väger 0,4 kilo. Foto: Peter Häll/Tekniska museet.

Att köpa sig en egen radio för pengar man själv har tjänat är ett återkommande minne hos flera deltagare. En kvinna (f. 1950) skriver:

Jag fick min första lön vid 13 års ålder (1963). Tog hela lönen på 800 kronor, gick och köpte en jättefin transistorradio. Farsan blev vansinnig, jag jättelycklig, nu kunde jag lyssna på *Tio i topp* och Radio Luxembourg.

I minnena av den första egna radioapparaten står musiken i centrum. Från mitten av 1950-talet sände Radiotjänst i två kanaler och musiken fick större utrymme än under enkanalstiden. En anledning till musiksatsningen var Radio Luxembourg och de så kallade piratstationerna, bland dem Radio Nord, Radio Syd och Radio Mercur, som alla erbjöd ny populärmusik och lockade många unga lyssnare. Konkurrensen som dessa innebar för det svenska radiomonopolet bemöttes i form av *Melodiradion* som från 1961 sände ”lätt grammfonmusik”, en blandning av nytt och äldre, morgon och dagtid i P2 och i P1 efter övriga programpunkter. Några år senare, 1964, kom en tredje kanal, P3, som inriktades på populärmusik.²²² Ungdomar blev under den här perioden en särskild målgrupp att rikta sig mot och transistorapparaterna framstår i deltagarnas berättelser som sociala nav och kulturella, identitetsformerande länkar till omvärlden. Så här skriver en kvinna som är född 1943:

När jag kom i tonåren fick jag en egen radioapparat, där jag kunde ta in Radio Luxembourg. Det var minst sagt spännande att höra den tidiga rockmusiken och det engelska språket. Det handlade om ett helt annat tilltal än i det mestadels högtidliga Radiotjänst. Att på kvällen få krypa ner i sängen och ratta in Radio Luxembourg var härligt.

Transistorapparatens associerade protokoll kommer här till uttryck i kombinationen mellan det ungdomsinriktade programutbudet och tonåringens möjlighet att kunna ”ratta in” dessa program på en egen radioapparat. Kortvåg framstår som ett centralt begrepp i flera av dessa minnen av att upptäcka världen genom radiolysnandet. Med radion inställd på kortvåg kunde långväga utsändningar tas emot. Maud, 75 år (f. 1941), berättar under intervjun att hon brukade lyssna på kanalen Voice of America över kortvåg i tonåren:

Det var ju skitviktigt, för då kunde man ju prata med andra som var intresserade och eventuellt hade någon radio; ”Hörde du det och det, och det var Duke Ellington och...” Så det var jätteviktigt!

222. Sveriges Radio, 2008-03-25.

Var sändes det?

Det fick man ju själv leta reda på på kortvåg. Så jag hade nagellack på den här [stationsskalan] så jag visste hur jag skulle fara.

Mauds intresse för att utforska världen bortom den egna hemorten i Norrbotten tog sig med tiden också uttryck i volontärarbete i olika länder (en möjlighet som hon av en händelse hade hört talas om via ett radioprogram). Men även dessförinnan blev alltså en större värld närvarande via kortvågsfrekvenserna. Med nagellacket som riktmärke på radioapparatsens stationsskala tycks det som om avstånden krympte mellan Norrbotten och USA, och till de kulturella referenserna som utgjorde ett socialt bindemedel för kamraterna. Kulturen som de tog del av via radio framstår inte bara ett nöje, utan också som en sorts social beredskap: "[...] när man kom på gymnasiet var man ju inte helt bakom flödet!" Att "fara" på stationsskalan, som Maud säger, är ett uttryck med en bestämd dialektal prägel, men det är i sammanhanget också allmänt träffande gällande frågan om hur olika riktningar uppstår genom interaktionerna med apparaturen. Handlingen att måla nagellack vid Voice of Americas plats på skalan kan ses som en materiell manifestering av Mauds intressen i livet under den här perioden. Tillgången till en egen radioapparat tycks ha varit en avgörande komponent i hur Maud riktade sig mot världen och världen gjordes åtkomlig för henne, något som återspeglas i många jämnåriga deltagares beskrivningar.

Att ha en egen radio har haft stor betydelse även för yngre deltagare, men i deras beskrivningar har inte själva händelsen att få eller skaffa en egen radio någon framträdande plats. Deras uppväxt mellan 1970- och 1990-talen ägde rum i ett annat medielandskap där transistorapparaterna sedan länge haft en självklar plats i hemmen. Som jag tidigare nämnde skiftar benämningarna på radioapparaterna beroende på deltagarnas åldrar och ordet "transistor" blir mer sällsynt när de yngre minns olika apparater genom livet. Radion kan i stället refereras till som "radio" kort och gott, eller "bergsprängare" till exempel. Medan "transistorn" inte sällan beskrivs som en apparat

med särskilda material, färger och andra detaljer är dessa senare apparater desto mer anonyma i egenskap av materiella ting. Även om transistormottagaren inte längre skildras som en sensation, som i minnena från 1950- och 1960-talen, har den en central plats även i de yngres minnen. Radion är fortsatt starkt förknippad med musik. Programmet *Tracks* som sändes i P3 mellan 1984 och 2011 är ett av flera musikprogram som nämns av dem som växte upp under 1980- och 1990-talen. "När jag blev lite äldre lyssnade jag på *Trackslistan*, som de flesta. Det var nästan nödvändigt för att hänga med", skriver en 40-årig kvinna (f. 1978). En för *Tracks*-lyssnaren typisk situation skildras i frågelistsvaret från en annan kvinna som är född 1970:

Tonårstiden på 1980-talet präglades av Kaj Kindvalls topplisteprogram *Tracks*. Då satt man redo vid bergsprängaren för att trycka ned de tunga metallknapparna Play och Rec och spela in de senaste hit-låtarna på kassetten.

Minnena involverar som oftast en apparatur med kombinerad radio och kassettbandspelare med vilken ny musik spelades in och samlades på kassetter. Radions närvaro materialiseras i dessa minnen framförallt i inspelningsfunktionen, närmare bestämt "Rec-knappen" och fingret som placerats på knappen redo att reagera så snart en intressant låt dyker upp. I äldres minnen av transistorapparaterna innebär tillgången till bland annat Radio Luxembourg en orientering mot en större värld. I de yngres minnen är det inspelningsfunktionen och musikprogram som exempelvis *Tracks* med Kaj Kindvall och *Eldorado* med Kjell Alinge som vidgar världen bortom tonårsummet där lyssnandet äger rum och förbinder landsbygd med städer och Sverige med andra delar av världen. I frågelistsvaret från en man som är född på 1960-talet tycks stereon i kombination med radiomusiken staka ut en föreställd färdriktning: "[Jag] längtade bort från åkrarna under tiden som jag rattade in, jag tror det var belgisk radio!? Visage och Depeche Mode öppnade världen!" Genom radioprogrammen och inspelningstekniken blev musik som annars kunde vara svåråtkomlig av såväl ekonomiska som geografiska skäl tillgänglig. Ett

INSPELNINGSBARA KASSETTBAND var under några decennier betydelsefulla komponenter i radiobruket och musikkonsumtionen, inte minst för ungdomar. Foto: Patrik Andersson/Mölnåls museum.

utdrag ur ett frågelistsvar från en man som är född 1981 får avsluta temat om en egen radio. Han berättar om programmet *P3 Dans* som han brukade lyssna på i mitten av 1990-talet:

I min isolerade pojkrumsvärld i en liten norrländsk håla så introducerade detta radioprogram en mängd ny spännande musik för mig. Jag brukade banda alla program på kassett och göra anteckningar för att sedan veta vad jag skulle leta efter nästa gång jag reste till Stockholm för att bläddra i skivaffärerna. Särskilt minns jag när jag hörde Aphex Twins "Start as you mean to go on", som fortfarande är ett favoritspår, nu 20 år senare!

Radioapparat av typen transistormottagare, som ju används av många även idag, har sedan 1950-talet kommit att formera ett antal generationer kring sig. En generation definieras här inte bara genom att människor är i samma ålder utan, som Heller formulerar det, av att de har varit i ungefär samma ålder när de genomlevde och formades av en viss historisk period.²²³ Transistorapparatens generationer har, som avsnittet exemplifierat, formerats kring minnen av den egna lilla bärbara, plastbeklädda "transistorn" som presenterade *Tio i topp* på 1960-talet, och kring "bergsprängare" laddade med kassetband i 1980-talets tonårslåda. En röd tråd dessa generationer emellan är att minnena riktas mot ungdomsåren och att radiobruket under denna period är särskilt förknippat med musiken i programutbudet. På senare år har transistormottagarna trätt fram som ännu en apparatkategori under benämningar som vanlig, riktig eller äkta radio – uttryck för orienteringar mot radiomediet i överlappningen mellan äldre och nyare teknik, på samma sätt som nymodigheten "transistorn" fick den samtida elektronrörmottagaren att framstå som den vanliga sortens radioapparat, och som "en stor låda" i jämförelse med de nya nätta apparaterna. Dessa stora lådor står i centrum i det följande, sista avsnittet på temat apparatur.

VÄRLDEN I ETT GRÖNT SKIMMER:

UPPLEVELSER KRING EN STOR LÅDA

I familjens första hem fanns en radio av den klassiska typen. En stor låda med glasskala och en visare som flyttade sig när man vred på stationsväljaren. Att läsa skalan var ännu utom räckhåll för mig men jag lärde mig snart att om man vred på stationsväljaren så kunde

223. Heller, 2015, 242. Generation är för övrigt ett omdiskuterat begrepp som har tillskrivits varierande innebörder och relevans i forskningen, se ex. Blehr, red., 1993. Vad gäller just radioapparat finner jag generationsbegreppet relevant i förhållande till perspektivet på mediernas associerade protokoll; genom minnena av en viss typ av apparatur har olika teman aktualiserats vilka tydligt relaterar till vissa åldersgrupper bland deltagarna.

man få höra en massa spännande saker. Allt från statik på kortvågen till utländska stationer som talade något obegripligt och musik. Mottagningen på långvågen var ju starkt påverkad av atmosfäriska förhållanden och ljudet kom och gick [...]. Jag satt som förhåxad och lyssnade på detta. Det magiska ögat på radion var en hemlig signal till mig som satt framför radion. Det var två gröna vinklade sektorer som närmade sig eller skilde sig åt beroende på mottagningens kvalitet. Jag satt och tittade på detta och såg i detta gröna skimmer ut i världen. Lyssnandet var ju vid den åldern inte särskilt planerat. Snarare ett slumpmässigt möte när radion råkade vara på, och det visade sig att radion var en fascinerande leksak. Med tiden lärde man ju sig att det fanns en viss systematik i hur knappar och vred fungerade.

De mest detaljrika skildringarna av apparaturens materiella egenskaper förekommer i minnen av elektronrörmottagare, alltså den sorts utrustning som radiolyssnandet utgick från under mediets första decennier. I början fanns också kristallmottagarna, men när dessa i enstaka fall omnämns i mitt material är det snarare tal om radiohistorisk kuriosa än utrustning som har ingått i ett mer rutinerat radiobruk. Det inledande utdraget är hämtat ur frågelistsvaret från Peter som är född 1946. När han berättar om sina tidiga radio-minnen är apparaturens detaljer många: radion är en stor låda med glasskala, visare, vridreglage, knappar, kortvåg, långvåg och ett grönskimrande magiskt öga. Ur lådan kommer inte bara ljud i form av tal och musik, utan också mystiska läten som mannen refererar till med den tekniska termen statik.²²⁴ Peter är 72 år när han skriver om dessa upplevelser som ägde rum kring 1950-talets början, men beskrivningen av apparatens detaljer och de sinnliga intrycken får upplevelserna vid "lådan" att framstå på ett högst levande sätt. Pojken som gick till radiohandlarna och bad om att få kasserade apparater att skruva med hemma i pojkrummet utbildade sig så småningom till elingenjör och såväl barnets häpnad som expertens

224. Statik kan förenklat beskrivas som ett slags "damm" i ljudform som uppkommer på grund av atmosfäriska förhållanden.

ELEKTRONRÖRMOTTAGARE, Radiola, tillverkad av Svenska Radioaktiebolaget, 1955. 380 mm bred, 230 mm hög, 5,8 kilo. Mottagningsindikatorn, eller "det magiska ögat" som det också kallades, syns upptill till höger. Foto: Peter Häll/Tekniska museet.

kompetens lyser i frågelistberättelsen och vittnar om hur apparaturen har varit närvarande och betydande på olika sätt genom livet. Även om just den här deltagaren är "teknikintresserad i hjärta och själ", som han uttrycker det, känns hans minnen samtidigt igen i många andras beskrivningar av upplevelser kring de rörbestyckade apparaterna, ofta refererade till med uttrycket "en stor låda". Det magiska ögat, eller gröna ögat som det också kallas, är en återkom-

mande företeelse i dessa minnen, liksom den upplysta skalan med stationsnamn. Jag börjar med att titta närmare på apparaten som sådan – ”lådan” och dessa ofta omnämnda detaljer – för att därefter backa något från detaljerna och se på de vidare sammanhangen, apparatens rumsliga och sociala protokoll, som framträder när deltagarna minns och berättar om de stora lådorna.

Elektronrörmottagarnas materiella uppenbarelser antyds i själva uttrycket ”en stor låda”, men vad är detta då för slags låda? I fackbeskrivningar av rörapparater, till exempel i form av samtida annonsmaterial, framgår att apparaternas höljen kunde vara tillverkade i en rad olika material, exempelvis olika ädelträslag eller bakelit. Alf Björnberg har studerat marknadsföringen av grammfon- och radioapparater och beskriver 1950-talet som en höjdpunkt vad gäller synen på apparaturen som en möbel. Under radiomediets allra första tid låg fokus framförallt på apparaturens funktioner och att få tekniken att fungera, men redan mot 1920-talets slut fick estetiska värden allt mer utrymme. I annonser lyftes apparaternas utformning fram, men också placeringen av apparaterna på eller i särskilda mediemöbler. Grammfonen och radion (eller radiogrammfonen i kombinerade apparaturer) var ting att pryda det moderna hemmet med.²²⁵ När deltagare i min studie minns apparater av typen elektronrörmottagare framträder dock de fysiska egenskaperna på lite andra vis. När jag stannar upp vid själva premisserna för dessa apparaters förekomst i materialet kan konstateras att det rör sig om unga människors upplevelser, och med det menar jag att de som minns i de flesta fall var barn eller ungdomar när dessa apparater var närvarande i tillvaron. En annan aspekt rör det tidsliga avståndet mellan dessa upplevelser där och då och tidpunkten för deltagarnas förmedling av minnena. Många är i ungefär samma ålder som Peter vars barndomsminnen skildrades i inledningen, det vill säga kring 70 år eller äldre. Rörapparaterna träder med andra ord fram ur minnen som sträcker sig över minst ett halvt sekel. ”En stor låda” var sanno-

225. Björnberg, 2020, 51–54.

likt en sällsynt benämning i samtida fackspråkliga framställningar, exempelvis annonstext, och kan betraktas som ett emiskt och biografiskt situerat uttryck vilket speglar deltagarnas nutida blick på dessa apparater: när apparaten aktualiseras som minne framstår den som en stor låda. "Lådan" är, fenomenologiskt betraktat, alltså som en produkt av minnandets specifika intentionalitet som innebär att objektet, radioapparaten, aktualiseras för deltagarna i egenskap av dess förflutenhet och som en av flera olika sorters radioapparat som upplevts genom livet.²²⁶ I det inledande utdraget refererade Peter till apparaten i termer av "en radio av den klassiska typen", en kategorisering som utgår från hans nuvarande utblicksposition, varifrån barndomens apparat kan placeras längs en tidslinje med olika typer av radioapparaturer. Med tiden har den stora lådan i barndomshemmet så att säga flyttat in i kategorin "klassisk typ av radio". Pojken däremot, hade inte denna distanserade blick som placerar apparaten i en särskild kategori av radioapparat: radion i hemmet var främst ett spännande föremål att uppehålla sig vid och interagera med, "en fascinerande leksak".

Medan uttrycket "en stor låda" alltså speglar ett tillbakablickande perspektiv rymmer skildringarna av dessa lådor också egenskaper som tycks spegla barnets direkta upplevelse av apparaten då den ännu ingick i det dagliga livet. Samtida annonstexter kunde presentera apparatens mått, vikt och stil med specifika material såsom träslag och utsmykningsdetaljer, men när apparaterna presenteras som föremål för deltagarnas barndomsupplevelser beskrivs de i enklare ordalag. "Lådan" i hemmet kunde till exempel vara brun, svart, ljus, mörk, av trä, stor och tung. En kvinna som är född på 1930-talet skriver i sitt frågelistsvar:

Farbror Sven pratade med barnen i vår urgamla radio – ja, den var ju modern då. Hög och brun med ljusare band av textil. Jag var fascinerad över att det lyste på baksidan. Så *Barnens brevlåda* var både en hör- och synupplevelse för mig.

226. Jmf Sokolowski, 1999, 71–74.

RADION I BARNDOMSHEMMET, avbildad 1955 av en frågelistmeddelare som då var 19 år. "Radion står i ett hörn av det rum där vi brukade sitta och äta, och där föräldrarna drack sitt kaffe på kvällarna. [...] På radion ligger också dagens tidning – med programsidan uppslagen kan man förmoda. Radion står på ett litet skåp och där på kanten har min pappa lagt ifrån sig sin pipa i askfatet." Foto: Ulla Sjöberg/Institutet för språk och folkminnen, original i frågelistmeddelarens ägo. Bilden är beskuren.

Farbror Sven, Sven Jerrings programledarpersona i *Barnens brevlåda*, befolkar "lådan" i många deltagares minnen. I just det här minnet tycks han och barnen som framträdde med sånger och uppläsningar i programmet ha varit anledningen till att flickan uppehöll sig intill radioapparaten, men det var inte bara radioinnehållet som stod i centrum för uppmärksamheten. Apparatsens materialitet tillsammans med det ljudande innehållet var föremål för en mångsinnlig upplevelse. Medan rösterna och musiken förmedlades från en fjärran plats innebar apparaturen en högst lokal och sinnlig upplevelse. En annan sinnlig aspekt som några deltagare nämner är värmen som apparaturen alstrade. De rörbestyckade apparaterna tog en stund på sig att värmas upp innan radioljuden kunde höras. För den som befann sig nära apparaten, vilket ofta tycks ha varit fallet med just barnen, kunde temperaturen och även doften bidra till förnimmelserna av radions närvaro. En man i övre 50-årsåldern (f. 1960) beskriver doften av varma kondensatorer och bränt damm som bestående intryck från barndomens radioupplevelser. Förknippat med dofterna är upplevelsen att "titta in i de glödande radiorören" och "skruva mellan alla fantastiska stationsnamn och se hur det magiska ögat ändrades. [...] Ingen modern radio kommer i närheten." Liksom i den 72-årige elingenjörens beskrivning märks här både barnets fascination och ett vuxet perspektiv som klär barndomens intryck i tekniska termer. Och här dyker det magiska ögat upp igen. Tekniskt specificerat är denna detalj på apparaten en visuell indikator som ska hjälpa användaren att ställa in bästa möjliga mottagning och det som får "ögat" att lysa grönt är fosfor.²²⁷ Ju mer det gröna skenet fyller ögat desto bättre mottagning. Att den här detaljen återkommer i så många minnen av "lådan" vittnar om fascinationen som fenomenet väckte hos de unga personerna intill apparaterna. Dessutom försvann den lysande indikatorfunktionen

227. Se ex. Anders Wallerius, "Elektronröret", *Ny teknik*, 1999-12-16. <https://www.nyteknik.se/digitalisering/9-elektronroret-6471798> (hämtad 2021-07-09).

när radiotekniken utvecklades. Det magiska ögat lyser på så vis med sin frånvaro i dubbel bemärkelse; fenomenet hör inte bara den förflutna barndomen till, utan också en svunnen tid i radioteknologins historia. Det magiska ögat är ett vanligt uttryck i den radiotekniska terminologin och är alltså inget begrepp som barnen själva hittade på när de iakttog apparaterna. Likt formuleringen ”en radio av klassisk typ” kan uttrycket alltså sägas spegla ett vuxet perspektiv och språkbruk samtidigt som beskrivningarna också pekar mot den direkta närkontakten med apparaturens materiella gränssnitt – dess ”omedelbara sinnliga texturer”, som Fornäs beskriver den materiella tillvarons medieringar.²²⁸ Dessa omedelbara sinnliga texturer märks exempelvis i skildringar av hur ”ögat” lyste och rörde sig. Ögats rörelser är också förknippade med den egna handgripliga interaktionen med apparaten, vilket det föregående frågelistcitatet visade: när handen vred på radions reglage förändrades ögat. Apparaturen och kroppen stod på så vis i direkt förbindelse, en relation som många barn tycks ha utforskat med nyfikenhet och förundran. Interaktionen med ljudans fysiska attribut innefattar också skalan med frekvensangivelser och stationsnamn, den som i det inledande utdraget beskrevs vara ”utom räckhåll” för pojken som ännu inte kunde tyda namnen. Dock uppfattade han att handens vridrörelser fick visaren att vandra mellan dessa ord och ge upphov till olika ljud: tal på olika språk som han inte förstod, musik och så en hel del brus och mystiska läten. Lyssnandet som i början tedde sig slumpmässigt blev så småningom allt mer medvetet:

Jag utforskade världen via de hemlighetsfulla namn jag kunde stava mig till på skalan. Kalundborg, Hörby, Beromünster, Moscow osv. Jag begrep inte ett ljud av vad som sades eftersom språkkunskaper-na ännu inte sträckte sig längre än till barnsvenska, men att höra dem var fantasieggande nog. Snabbt lärde jag mig att skilja olika språk åt. Varje språk hade sin egen, och mycket distinkta, satsmelodi. Musik var givetvis mera universellt förståelig och njutbar. Och inte

228. Fornäs, 2008, 328.

minst var den helt annorlunda än den svenska musik som Radiotjänst hade att servera oss.

Här och i flera andra skildringar framstår handens rattande bland stationerna som en handling varigenom världen uppenbarar sig. Fenomenet radio är på samma gång något ytterst påtagligt som materialitet i hemmet och något som överskrider den konkreta rumsliga kontexten genom att rikta individen mot andra sammanhang, ofta refererade till som "världen". Genom radiobruket aktualiseras med andra ord plats både som en fysisk kontext i form av radiobrukets miljö och som olika upplevda "annanstanskontexter" kallade "världen" via det medierade innehållet.²²⁹

Hittills har elektronrörmottagaren framträtt ur en kontext definierad av barnets intima och mångsinnliga möten med apparaturen. I mötena tycks uppmärksamheten helt fokuserad på detta materiella föremål och ljuden som kommer ur det, som om den övriga omgivningen inte existerade. Minneskategorin som aktualiseras genom uttrycket "en stor låda" har belyst tekniken som en sorts mikromiljö för användaren att interagera med och riktas av på särskilda vis.²³⁰ Utöver detta tema om teknikinteraktionen och de mångsinnliga intrycken aktualiseras också ett annat övergripande tema gällande apparaternas rumsliga och sociala sammanhang.

Peter som mindes hur han satt som förhäxad framför det magiska ögat och utforskade världen genom radions stationsskala, lokaliserar dessa upplevelser till vad han kallar "radiohörnet". Radiohörnet finns dokumenterat på ett fotografi som inkluderats i frågelistsvaret. På den svartvita bilden syns en radioapparat på en låg hyllmöbel, placerad strax till höger om hörnan i vad som ser ut att vara ett vardagsrum. Texten under bilden lyder: "Radiohörnet i lägenheten på Omvägen i Göteborg. Min mor, jag och min syster uppklädda för fotografering." Pojken var i sjuårsåldern när bilden togs, tidigt 1950-tal.

229. Jmf Scannells resonemang om hur mediebruket skapar en sorts platsdubbling, Scannell, 1996; Moores, 2012.

230. Jmf Moores, 2012, 31.

"**RADIOHÖRNET** i lägenheten på Omvägen i Göteborg. Min mor, jag och min syster upplädda för fotografering." Foto: Gilbert Alvegård/Institutet för språk och folkminnen, original i frågelistmeddelarens ägo.

"Radiohörnet" var en specifik plats där just den här deltagarens tidiga upplevelser av radio ägde rum. Men benämningen radiohörnet ger också uttryck för rumsliga och sociala orienteringar som karaktäriserar elektronrörapparaterna som minneskategori på ett mer övergripande plan. Utifrån beskrivningarna av "transistorn" framgick att många förknippade denna apparattyp med erfarenheten att ha en egen radio. Minnena antydde att apparaturen som fanns i hemmet före transistormottagarnas genomslag innebar andra premisser för

mediets närvaro. Den stora lådan i radiohörnet på Omvägen och i många andras barndomshem tycks sällan ha varit någon individs egen radio, utan hemmets gemensamma. Den hade sin placering i ett bestämt rum, vanligen vardagsrummet eller köket, och i egenskap av hemmets enda radioutrustning refereras den kort och gott till som ”radion”. Björnberg beskriver hur elektronrörapparaterna med tiden kom att lanseras i allt fler så kallade bärbara modeller, men att annonsernas upplysningar om apparaternas vikt också ger en indikation om vad man vid tidpunkten uppfattade som bärbart. Vikten kunde variera mycket mellan olika modeller, men en lättare ”rese-radio” kunde väga runt fyra kilo.²³¹ Att apparaternas vikt uppmunttrade ett stationärt snarare än rörligt radiobruk bekräftas av barndomsminnena som skildrar den stora lådan som ett föremål med en bestämd placering. ”Radion” refererar därmed till ett specifikt rum där radiolyssnandet ägde rum och där vissa eller alla familjemedlemmar uppehöll sig i samband med olika programs sändningstider. Köket och vardagsrummet – eller ”stora rummet”, ”bästa rummet” eller bara ”rummet” som det också kallas – är vanliga rum för radiolyssnande i beskrivningarna, rum som tillhör hemmets gemensamma utrymmen, vilket innebär att radion som placerats där både ingår i och skapar särskilda rumsliga och sociala sammanhang. Att samlas kring radion är en återkommande beskrivning av radiobruket som utgick från den stationära ”lådan”. Radion som samlingspunkt är ett minne som förknippas med dessa gemensamma rum, med familjemedlemmar och med särskilda radioprogram. Så här skriver en kvinna som växte upp under 1940- och 1950-talen om familjens helgvanor:

Lördagskvällarna på 50-talet innehöll *Karusellen* med Lennart Hyland och något speciellt gott att äta. Chips hade ännu inte gjort sitt intåg i våra lördagskvällar. Begreppet fredagsmys var inte heller uppfunnet; så länge vi fortfarande gick i skolan (och folk arbetade) på lördagarna, blev det lördagskvällarna som fick en speciell karaktär med

231. Björnberg, 2020, 46–47.

något festligare än vardagens kvällsmat. Vad som nu dyker upp i minnet är en bakelse som heter fransk våffla. Nej, jag tror inte vi åt samma slags bakelse varje lördag, men just dessa lite fräsiga med smörkräm emellan är något som jag minns i samband med radiolyssnandet. Så var det den där radiokakan. Choklad, kokosfett och Mariekex? Den var annorlunda men var den särskilt god egentligen?

Karusellen med Hyland som sändes på lördagskvällarna under några år i början av 1950-talet är ett av programmen som i materialet framstår som nav för radiobruket som socialt sammanhang. *Frukostklubben* med Sigge Fürst är ett annat program vars frekventa omnämnande är talande för det breda genomslaget; med ett programutbud koncentrerat till *en* radiokanal blev dessa familjeinriktade program föremål för en given helgrutin i många hem.²³² Flera deltagare associerar dessa tillfällen med viss typ av mat eller tilltugg, som i det föregående utdraget. ”En Center-rulle och en Pommac för oss barn att dela på hörde till festligheterna”, minns en annan kvinna från lördagarna med familjen och *Karusellen*. Som en deltagare tidigare konstaterade, att *Barnens brevlåda* var en upplevelse genom flera sinnen, tycks smakerna sammanflätade med minnena av programmen i dessa exempel. I det längre utdraget situerades också radiominnet i ett historiskt sammanhang genom referenser till andra tider i livet och i samhällets utveckling: familjens radiolyssnande på lördagskvällarna ägde rum innan företeelser som lediga lördagar, chips och fredagsmys blev definierande aspekter i många helgfirande. Radion som samlingspunkt är ett narrativ som inte bara redogör för hur radiobruket kunde gå till i hemmet, utan också hur radiobruket upplevs ha förändrats genom livet. En frågelistdeltagare berättar till exempel att det händer ibland att familjen samlas vid radion och lyssnar tillsammans på något program ”som förr i tiden”, vilket här framstår som något av ett undantag i relation till hur radiobruket oftast ter sig. Minnet av att samlas kring radion blir därmed också ett sätt att förhålla sig till och förmedla radions roll i tillvaron idag.

232. Jmf Höijer, 1998, 125.

Visst förekommer en del beskrivningar av nutida situationer där man lyssnar på radio tillsammans med andra, men det är i minnena av elektronrörapparaterna som radion och radiolyssnandet uttryckligen beskrivs som något man "samlades kring".

Familjen som samlades för att lyssna på ett visst radioprogram är alltså ett minne som är typiskt för den här typen av radioapparat i termer av rumsliga och sociala orienteringar. Men i materialet skildras även andra rumsliga och sociala omständigheter som uppstod genom radioapparens egenskaper och genom de sätt som tekniken togs i bruk. Ett tydligt mönster i minnena av radion som var "en stor låda" är hur mediebruket innebar särskilda relationer vuxna och barn emellan. Karl-Otto som vi mötte i avsnittet om transistorradion växte upp i en västerbottnisk by under 1930- och 1940-talen. När han var i sjuårsåldern köpte hans pappa en begagnad radio av märket Telefunken, "stor som ett linneskåp nästan". Karl-Otto är 86 år när jag träffar honom, men trots tiden som har gått sedan de tidiga radioupplevelserna kan han beskriva radion och dess sammanhang så att jag tydligt ser det hela framför mig:

På den tiden, på vintern hade man ju bara ett rum varmt och det var bondköket, stort som ett hav. Kom grannen in så kände man inte igen honom (Karl-Otto skrattar), han var för långt bort! Nä, men den var bra och det första programmet jag hörde på den radion, det var... *Barnens brevlåda*! Och Farbror Sven sände från Kungsgatan 10, och jag minns så väl, man var ju helt fascinerad vet du, man kunde höra hela programmet utan att det tjöt eller blev avbrott i det, jag tyckte det var fantastiskt!

Ser du framför dig hur det var när du lyssnade på det programmet?

Jajamensan! Radion stod här (Karl-Otto markerar med handen på bordet) och så hade vi en sådan här långsoffa som vi satt i, tripp trapp trull efter storleken, vi var tre syskon. Den minsta satt längst fram och så den största (han visar på bordet) satt på långsoffan och lyssnade. Ja, det var ju det man lyssnade på, morsan lyssnade väl på gudstjänsten och farsan naturligtvis på nyheterna, och dem lyssnade man ju på fast man hörde dem inte, man var inte intresserad.

Situationen med syskonskaran uppradad på ”långsoffan”, lyssnandes till *Barnens brevlåda*, är ett sammanhang som känns igen i många barndomsminnen. Situationen är en av få där barnen framstår som de huvudsakliga radiolyssnarna. Generellt tycks användningen av radion annars ha reglerats av de vuxna. Karl-Ottos minnen från bondköket skildrar förutom *Barnens brevlåda* föräldrarnas lyssningsvanor och hur radions plats i köket, hemmets uppvärmda rum, innebar att Karl-Otto och hans syskon fick ta del av, om än något passivt, sådant som föräldrarna lyssnade på. Pappa som följde nyhetssändningarna och mamma som lyssnade till gudstjänsterna är vanor som flera deltagare minns. Särskilt kommenteras pappornas intresse för nyhets- och vädersändningarna och erfarenheten att som barn bli hyschad.²³³ Under barndomsåren på 1940- och 1950-talen stod familjens stora radioapparat oåtkomligt placerad högt uppe på en hylla, skriver en kvinna som är uppvuxen på en gård i Södermanland. Lyssnandet koncentrerades till utvalda programinslag: ”Man lyssnade bara aktivt på radio och aldrig någonsin som bakgrundsskval.” Vid middagstid mitt på dagen slogs radion på för nyhets- och väderrapporteringen:

Som liten hade jag mycket svårt att hålla mig tyst ända tills östra Svealands utsikter var upplästa. Ofta tyckte jag att jag varit tyst otroligt länge och hov upp min röst lagom som just det områdets prognos lästes! Det var inte alls populärt. Vädret var mycket viktigt och rådde över många sysslor och resultat i lantbruket.

Radion dominerar platsen i hemmet när de, ur vuxnas perspektiv, så angelägna programinslagen sänds. Ur barnets perspektiv blir radions närvaro snarare en sorts inskränkning av det egna utrymmet, en företeelse som påverkar den sociala samvaron i en negativ bemärkelse. I exemplen med familjeprogrammen på helgerna var radion ett föremål som samlade familjemedlemmarna kring en gemensam aktivitet. Hemmets enda radioapparat i kombination med underhållnings-

233. Jmf Blaakilde, 2017, 93.

programmen som riktade sig till lyssnare i olika åldrar uppmuntrade till just social samvaro.²³⁴ I de senare exemplen var radion och programmen i stället föremål som delade den rumsliga samvaron i de som lyssnar och de andra. Det rumsliga sammanhanget aktualiseras här å ena sidan som en fysisk plats (place i de Certeaus mening) där familjemedlemmarna befinner sig tillsammans, som köket eller vardagsrummet, och å andra sidan som olika samtidigt existerande sociala rum (space) sett till hur situationen fick skilda innebörder för individerna.²³⁵ Radions placering i hemmets gemensamma utrymmen är en betydande aspekt av dessa sociala omständigheter, men placeringen får betydelse från situation till situation i kombination med de aktuella radioprogrammen. Den stationära apparaturens sociala och rumsliga kontexter låter sig alltså inte beskrivas enbart genom att se till den stationära placeringen i hemmet, utan också i relation till radiosändningarnas tidpunkter och vilka i hushållet som fann radiolyssnandet angeläget i stunden. I det föregående exemplet beskrevs att radion stod oåtkomlig högt uppe på en hylla, det vill säga utom räckhåll för den lilla flickan men tillgänglig för de vuxna. Här var radion alltså otillgänglig för barnet i en fysisk bemärkelse. Det finns också exempel där tillgången till radion begränsades genom dess placering i rum som inte tillhörde hemmets gemensamma utrymmen. I frågelistsvaret från en kvinna som är född 1940 märks hur radiolyssnandets villkor påverkades dels av vuxnas förhållningsregler, dels av radioapparatens aktuella placering:

Under 50-talets första hälft stod radion i kammaren och jag lyssnade gärna på nyheterna, på sportprogram och enstaka föredrag. Man fick dock inte sitta för länge vid radion. Min far kommenterade detta i så fall, t.ex. när jag som 12-åring hade fastnat för att lära mig alla fyror, vilka räknades upp i sjörapporten. Man skulle inte "nöta på radion" i onödan. Min far menade nog också att resten av vår stora familj blev störda. Vi bodde trångt och det fanns egentligen

234. Jmf Davis, 2020.

235. Jmf de Certeau, 1984, 117.

ingen bra plats för radion. Senare delen av 50-talet stod radion inne i föräldrarnas sovrum, så lyssnandet minskade.

Radiobrukets sociala och rumsliga sammanhang påminner om villkoren som Garnert skildrar gällande belysningens roll i hemmet. Ljus och mörker möjliggör eller begränsar aktiviteter i hemmet och tillgången till belysning kan påverkas exempelvis av sociala relationer i hemmet, av normer och klassrelaterade villkor. Garnert pekar på historiska skillnader mellan högre samhällsklasser och arbetarklass i fråga om möjligheter att läsa i hemmet och hur belysningen kunde fungera som en censurmetod: genom att vuxna begränsade tillgången till belysning inskränktes ungdomars möjligheter att tillägna sig litteratur, exempelvis i familjer som endast tillät religiös litteratur eller i arbetarhem präglade av en skepsis inför läsande i allmänhet. Belysning påverkar samvaron genom att människor samlas kring de ljuskällor som finns att tillgå. I ett hem med endast en fotogenlampa kunde samvaron, konstaterar Garnert, innebära både tvång och gemenskap.²³⁶ Flera likheter finns mellan belysningens historia och radions när det gäller det sociala livet i hemmet. Ljud tar rum i anspråk, och beroende på bostadens storlek kan familjemedlemmarna i varierande utsträckning styra över ljudmiljön de uppehåller sig i. Elektronrörmottagaren associeras med vissa vid tiden rådande normer och värderingar, vilket exempelvis kom till uttryck i frågelistutdraget där pappan uppmanade flickan att inte "nöta på radion" och i kommentaren om att familjen endast lyssnade "aktivt" på radio, aldrig som "bakgrundsskval". I jämförelse med hur nutida radiovanor beskrivs, där radioapparaten inte sällan "står på och skvalar" som vissa uttrycker det, under en stor del av dagen, blir det särskilt tydligt att elektronrörmottagaren anses ha använts relativt sparsamt. Den är i hög grad förknippad med enskilda radioprogram och därmed också med bestämda tidpunkter, som nyhetssändningen mitt på dagen eller *Frukostklubben* på söndags-

236. Garnert, 1993, 92–93.

morgonen. Garnerts beskrivning av belysningsvillkoren som en censurmetod för ungas läsvanor har vissa likheter med deltagares erfarenheter av att som unga inte tillåtas lyssna på vissa typer av radioprogram. En kvinna som är född 1954 och uppvuxen i ett litet uppländskt samhälle minns barndomshemmets radio som ”en rejäl historia” på en hylla intill kökssoffan. Likt många andra minns hon *Barnens brevlåda* och *Frukostklubben* som återkommande inslag i lyssnandet: ”*Frukostklubben* med Sigge Fürst var given på helgen, då var pappa ledig och kopplade av och skrattade hjärtligt åt många skämt i det programmet.” Precis som i Karl-Ottos familj i Västerbotten lyssnade pappan särskilt på radionyheter och mamman på söndagsförmiddagarnas gudstjänster. Själv lyssnade hon flitigt på musikprogram, på vinden:

På vinden, det vill säga det vindsrum vi hade, fanns en annan stor radioapparat. Det var farmors gamla. Där lyssnade jag mycket på radio under min uppväxt. Där fick jag vara ifred och ingen la sig i vad jag lyssnade på. För min mor var i princip all populärmusik syndig, så jag lyssnade på *Svensktoppen*, *Kvällstoppen*, *Tio i topp* och *Oppopoppa* från Skansen där uppe. Jag kunde sjunga med så mycket jag ville där. [...] Jag lyssnade mycket på musik hemma hos min moster Birgit också, det var en fredad zon på många sätt. Birgit var också frireligiös, men hade mycket modernare värderingar än min mamma. Hon hade en liten fräck transistorradio med inslag av fake-teak utanpå.

Kvinnan kallar mosterns hem för en fredad zon, vilket också verkar ha gällt för utrymmet på vinden i det egna hemmet. Farmoderns gamla radioapparat och vindsrummet möjliggjorde en friare tillgång till musikutbudet som erbjöds via radio, medan andra delar av hemmet var hårdare reglerade. Så småningom fick flickan överta mosterns radiogrammofon och på den spelade hon sina Hep Stars-singlar; ”Min mamma hade gett upp den biten nu och jag kunde lyssna på popmusik mer.”

Inledningsvis mötte vi Peter som berättade om den stora lådan i radiohörnet på Omvägen i Göteborg under 1950-talet. Där väcktes

hans intresse för radio, både som ett tekniskt föremål och som källa till underhållning och information. Numera är han pensionär på deltid och radiobruket har tagit nya former. Han har på senare år börjat utforska radio via internet och förklarar att datorn och radio "har ingått ett fruktsamt äktenskap":

Nu upplever jag ibland på nytt barndomens fascination när jag tar in reggae från Karibien eller nyheter från Brasilien eller... Endast fantasien sätter gränser. Mina språkkunskaper har förbättrats avsevärt sedan barndomen så utdelningen av lyssnandet har förbättrats, men spänningen att hitta en främmande station som man inte förstår, men som spelar exotisk musik, är exakt densamma som när man som liten parvel satt framför radion och lät sig förhåsa av den!

SUMMERING

Varje person som har en relation till radiomediet har kommit i kontakt med det via teknisk apparatur av något slag; det är via apparaturen som det medierade radioinnehållet blir närvarande hos lyssnaren eller, annorlunda uttryckt, som rent praktiskt gör en person till just radiolyssnare. Radiobruk är i detta avseende en materiellt orienterad erfarenhet. Med avstamp i den övergripande frågan om radio som ett intentionellt framträdande fenomen har kapitlet skildrat hur den tekniska utrustningen har inneburit att deltagarna orienterats mot fenomenet radio på särskilda sätt. Den intentionella subjekt-objekt-relationen kretsade här kring deltagarnas interaktion med radioapparaturen, en interaktion som präglades av apparaturens utformning, eller gränssnitt som jag också benämnde det, och av användarnas förväntningar, situationella omständigheter och tidigare erfarenheter. Apparaturen som förekom i frågelista- och intervjumaterialet tenderade att mer eller mindre uttalat beskrivas i kontrast till annan typ av radioapparatur. Smarta mobiltelefoner, surfplattor och datorer som för många deltagare var vanliga, men relativt nya, redskap för radiolyssnande refererades inte till som "radioapparater", medan olika varianter av transistormottagare

kunde kallas "en vanlig radio". Sätten att tala om tekniken synliggjorde överlappningar mellan vad som kan förstås som olika radiotekniska generationer och deltagarnas biografiska orienteringar gentemot dessa ting.

Deltagarnas relationer till radio har inletts vid olika punkter längs mediets tidslinje. Några är jämngamla med mediet och har upplevt en lång teknisk utveckling fram till tidpunkten för den här studiens genomförande. För dessa äldre personer kretsar de tidiga minnena kring de bastanta, stationärt placerade elektronrörmottagarna i barndomshemmet och fascinationen inför ljuden som kom ur apparaterna, men också inför andra sinnliga intryck så som det ofta kommenterade "magiska ögat" och de upplysta stationsnamnen. Minnena av "en stor låda", som många kallade dessa apparater, synliggjorde radioutrustningen som materiellt ting på ett sätt som inte förekom om någon annan typ av apparatur i materialet. Detaljerna som skildrades i minnena av "lådorna" fick apparaturen att träda fram som objekt för mångsinnliga upplevelser och som påtagligt närvarande ting fastän minnena sträckte sig 50 eller 80 år bakåt i tiden. När yngre deltagare mindes radio från sin uppväxt nämndes också vissa detaljer hos apparaterna, men här fanns inte fascinationen inför själva tekniken som var så tydlig i de äldres barndomsminnen. Detsamma gällde beskrivningarna av radioapparatur som deltagarna kommit i kontakt med som vuxna. Ingen har exempelvis kommenterat mobiltelefonens utseende eller vikt, men däremot användningsområden och lyssningsmiljöer. Skillnaderna i hur apparattyperna omtalades hade, menar jag, tre huvudsakliga orsaker som rörde teknikens biografiska situering hos deltagarna. För det första var de sinnligt detaljrika minnesbeskrivningarna av "lådorna" i de flesta fall formade av barnets perspektiv som uppmärksammade såväl radions läten som materiella egenskaper – även doften och värmen som apparaten alstrade ingick i upplevelsen. Om skillnaden beror på att det rörde sig om just barndomsminnen borde också radioapparaturen som yngre deltagare använde som barn framträda på ett liknande sätt, kan man tro. Men så var det alltså inte: när

deltagare som vuxit upp mellan 1960- och 1990-talen mindes radio från barndomen framstod de tekniska premisserna för radiolyssnandet som desto mer självklara. Detta pekar mot den andra förklarande minnesaspekten, nämligen att radio som företeelse vid det här laget kunde betraktas som ett självklart inslag i vardagslivet. Medan några av de äldsta deltagarna mindes tillfället då den allra första radioapparaten installerades i barndomshemmet var mediet sedan länge förgivettaget i samhället när de yngre deltagarnas relationer till radio inleddes. Med detta sagt ska dock poängteras att även många av de yngre minns radioapparaturen som något högst betydelsefullt under uppväxten, inte minst som redskap för att få tillgång till musik, men i dessa minnen framstår det materiella, som kassettdäckets viktiga inspelningsknapp, inte som föremål för förundran i teknisk eller sinnlig bemärkelse. Den tredje aspekten avseende apparaternas varierande framträdande i materialet menar jag har att göra med de olika apparaturtypernas närvaro i deltagarnas tillvaro idag. Minnena som vittnade om teknikfascination gällde en typ av apparatur som idag kanske främst finns att skåda i museala sammanhang som exempel från radiomediets första decennier. Det är troligt att dessa numera ganska sällsynta ting erinras för sina karaktäristiska egenskaper i kontrast till tekniken som är norm idag och att deras upplevda annorlundahet därför speglas i deltagarnas sätt att berätta om dem, medan transistorapparater som användes under exempelvis 1960- eller 1980-talet inte skiljer sig fullt så mycket från transistorapparaterna som många fortfarande använder dagligen.

Vidare har apparaterna med sina riktande gränssnitt framträtt som olika kulturella och sociala sammanhang. När beskrivningarna av apparaturen överblickas som en längre historia synliggörs förskjutningar i relationen mellan apparatur och plats. Minnen från 1900-talets första hälft kretsade i huvudsak kring ett radiobruk knutet till bestämda rum i hemmet, rum som inte sällan förknippades med uttrycket och företeelsen ”att samlas kring radion”, vilket syftade på elektronrörmottagaren som samlingspunkt för familjen. Den bärbara transistormottagarens genomslag under 1950-talet

omtalades i materialet som en radikal händelse som omvandlade radiobrukets förutsättningar genom att frigöra lyssnandet från den stationära förankringen i ett visst rum. Radion, i folkmun "transistorn", följde nu med sin användare som kunde disponera över en egen apparat, vilket framstod som ovanligt i fråga om de äldre elektronrörmottagarna. Än närmare individen knöts radioapparaturen när den några år in på 2000-talet inrymdes i mobiltelefonerna. Till skillnad från mobiliteten som transistortekniken möjliggjorde, vilken ofta tycks ha inneburit att radion ingick i sociala sammanhang, präglas mobiltelefonernas associerade protokoll av en utökad mobilitet medan det gemensamma lyssnandet oftare verkar ske kring apparater av transistortyp. Mobiltelefonen är individens ägodel och används ofta med hörlurar, vilket upprättar ett intimt, enskilt "radio-rum" i de miljöer användaren rör sig. Sociala aspekter aktualiserades också i beskrivningar av radio och familjeliv där relationerna framträdde på olika vis beroende på typen av apparatur. Mest påtaglig var radions sociala verkan i minnena av "lådorna" som vuxna i regel bestämde över och kunde placera utom räckhåll för barnen. Uttalade normer kring radiobruk, som att lyssna sparsamt och koncentrerat till enskilda, utvalda program, är en företeelse som sällan förekommer i yngre deltagares barndomsminnen. En parallell till de äldres minnen av vuxnas förhållningsregler ser vi idag när barns tillgång till mobiltelefoner, datorer och surfplattor debatteras livligt. Det numera ofta förekommande begreppet skärmtid, syftande på den mängd tid som ägnas åt exempelvis datorspelande, framstod som desto mer tidlöst när en av studiens deltagare, uppvuxen under 1940-talet, mindes pappans förmaning om att inte "nöta på radion".

Apparatbeskrivningarna kan läsas som en berättelse om radioteknikens "vardagliggifiering", en process där teknik gång på gång gått från att vara föremål för formandet av nya vanor och normer till att allt mer oreflekterat smälta in i vardagen. Då och då kommer tekniska nymodigheter, som "transistorn" och de smarta mobiltelefonerna, och mediet träder fram ur det förgivettagna genom sina nya egenskaper och kontexter. Radioapparaternas historia består inte av

isolerade kapitel för varje ny teknologi, utan av överlappningar där flera typer av teknik existerar samtidigt och konstituerar varandras innebörder. I undersökningarna av deltagarnas orienteringar mot radio som tekniska ting blev såväl teknikens form som de sociala och kulturella kontexterna synliga när erfarenheter av olika slags apparatur betraktades i relation till varandra. Det upplevt all dagliga verkade ofta outtalat – som de materiella egenskaperna hos den ”vanliga radion” eller mobiltelefonen – men kommunicerades i stället mer implicit exempelvis genom språkliga benämningar, jämförelser mellan radiobruket ”nuförtiden” och ”förr” och genom beskrivningar av sammanhangen som tekniken ingick i. Teknikens tillsynes okommenterade materialitet diskuterades i kapitlet också utifrån tanken om inre och yttre mediemiljöer som användaren rör sig i genom interaktionen med apparaturen. Medan äldre apparatur genom sitt yttre refererar till just radio är radiofunktionerna inbäddade i inre miljöer hos den nyare mjukvarubaserade tekniken. Funktionen radio finns där i, men uttrycket ”slå på radion” pekar mot andra sorters apparater, sådana som många radiobruk har utgått från längre tillbaka och som överensstämmer med föreställningarna om ”radioapparater”.

4. Innehåll

Radioljuden, det medierade innehållet, är liksom apparaturen objekt med särskilda egenskaper. När fenomenet radio härnäst undersöks i egenskap av innehåll står två aspekter i centrum som båda rör mediets konstitution. Den första handlar om radioinnehållet som utbud, ett utbud som tillgängliggörs enligt särskilda strukturer och som användarna navigerar i på olika sätt. Den andra aspekten rör mediets existens i form av ljud, vilket gör radioinnehåll till objekt för lyssnande. Radioinnehåll som utbud respektive ljud betraktas kort sagt som olika former för mediets framträdande, former som exempelvis blir synliga i deltagarnas beskrivningar av att hitta i och välja ur utbudet och att lyssna mer eller mindre uppmärksam på radioljuden medan andra samtidigt sysslor pågår. I jämförelse med apparatur kan radioinnehåll tyckas ha en immateriell karaktär, det rör sig ju inte om fysiska ting att handgripligt interagera med, utan om program, poddar, kanaler, röster, musik och så vidare. Men radioinnehållet undersöks utifrån samma perspektiv som de tekniska utrustningarna: som miljöer med gränssnitt som användarna interagerar och "möblerar" tillvaron med. Kapitlet belyser inledningsvis olika typer av riktningar som uppstår i deltagarnas möten med utbudet, för att i de två sista avsnitten uppmärksamma ljud och lyssnande som en specifik dimension av mediebruket.

HEMTAMHET OCH SERENDIPITET

I MÖTEN MED DEN VANLIGA KANALEN

På sängbordet står en klockradio. Radiofunktionen används vanligtvis i två omgångar under loppet av en dag, först på morgonen i och med väckning och sedan på kvällen när det är dags att gå till sängs.

Klockradion förekommer i frågelistsvaret från Einar som är född 1990 och är den enda utrustning han använder för radiolyssnande; "Den är permanent inställd på P2 och jag lyssnar aldrig på någon annan kanal." En vanlig dag börjar oftast med att han vaknar till programmet *Klassisk morgon* och ligger kvar och drar sig i en kvart ungefär, därefter duschar han och klockradion stängs av automatiskt under tiden. Einar beskriver P2 som en mysig och för det mesta ganska oförarglig kanal. Via den lär han sig mer om klassisk musik, vilket han tycker är trevligt. Just morgonprogrammet kan dock irriterar honom en aning eftersom han upplever programledaren som "onödigt käck" och att lyssnaren nästan behandlas som ett barn; "Men samtidigt hör hon väl till och det må väl vara så." Trots detta fortsätter han att låta klockradion väcka honom med P2-sändningarna. Någon gång mellan klockan 11 och 12 brukar han gå till sängs om kvällarna och då slår han på klockradion igen. Detta sammanfaller ofta med programmet *Musik mot midnatt*, någon konsertsändning eller *Kalejdoskop*. Det sistnämnda innehåller blandad musik som valts och presenteras av den för avsnittet aktuella värden. Han föredrar den typen av program framför konserterna, men det varierande värdskapet gör *Kalejdoskop* "våldigt ojämnt". Det är olika från gång till gång om musikblandningen faller Einar i smaken. Lyssningsmanhanget som helhet väger dock tyngre än det enskilda avsnittets innehåll, förklarar han:

Det är en speciell känsla att ligga i ett mörkt kvällsrum och släppa in världen utanför genom en mesig liten högtalare på sängbordet. Det är en nostalgisk påminnelse om en era jag aldrig fick uppleva, när man inte hade något annat val. Det är sällan musiken är så outhärdlig att det inte vägs upp av det sköna i att slippa välja vad som ska spelas, att bara vika sig för auktoriteten i radio. Och därtill vetenskapen att jättemånga andra i landet lyssnar på samma sak samtidigt och inte heller kan göra något åt saken om det är en dålig låt som spelas.

Kvällslyssnandet brukar inte vara så koncentrerat och kan pågå samtidigt som Einar borstar tänderna, scollar i mobilen eller kanske

läser en stund innan han släcker lampan och stänger av radion. Om klockan är närapå midnatt kan han vänta med att stänga av för att få höra signaturen till programmet *Notturmo*. Han är förtjust i signaturen men också i programledaren med sin lugna och något stränga ton: "Hon är så härligt torr, så ska riktig public service vara tycker jag, inget flams." Dessa vanor med klockradion och P2 har uppstått på senare år. Einar minns inte att radio har varit särskilt närvarande tidigare i hans liv, förutom under en period i barndomen när han hade en egen radioapparat på sitt skrivbord som han bland annat använde medan han satt och ritade. Även om han lyssnade en del på radio som liten antyder frågelistsbeskrivningen att han snarare förknippar det linjära lyssnandet med en tid som han själv inte har upplevt, "när man inte hade något annat val". För Einar är radio synonymt med det linjära formatet, så även om han brukar lyssna på poddar som är producerade av Sveriges Radio – det brukar han göra medan han lagar mat till exempel – är det först när han lyssnar på sändningarna via klockradion som han betraktar aktiviteten som just *radiolyssnande*.

Einar berör i sitt frågelistsvar många olika aspekter av radio i egenskap av medieutbud. I avsnittet uppehåller jag mig särskilt vid några, som låter sig ringas in av vissa detaljer i hans beskrivning: klockradion som är permanent inställd på P2 och upplevelsen av att genom denna permanenta förtöjning vid P2 "slippa välja" och "vika sig för auktoriteten i radio". Flera deltagare berättar, likt Einar, att deras radiolyssnande utgår från en eller ett fåtal kanaler och att dessa vanor innebär att de "slipper välja". Det här är ett av flera sätt att närma sig radioutbudet som framträder i materialet, en viss orientering som vid närmare anblick visar sig handla om en rad olika förhållningssätt. Vad innebär det, mer konkret, när deltagarna säger sig slippa välja?

När avhandlingsarbetet inleddes fanns vissa frågor som jag ansåg som givna att ställa till deltagarna. En av dem handlade om hur de väljer vad de ska lyssna på: hur navigerar radiolyssnaren bland allt som finns tillgängligt? När det empiriska materialet så småningom

började ta form insåg jag dock att det inte tycktes självklart att tänka på radiobruk som en aktivitet som handlar om att välja. Einar vars klockradio är permanent inställd på P2 är långt ifrån ensam om att koncentrera sitt radiolyssnande till en enda kanal – radio verkar för många vara närmast synonymt med en viss kanal. I kapitlet om apparatur konstaterade en deltagare att det bara behövs en knapp på radioapparaten, eftersom P1 det är den enda kanal de lyssnar på i hemmet. I detta hem liksom hos Einar och andra som brukar lyssna på en särskild kanal tycks det linjära radioutbudet inte framträda som en uppsättning kanaler att välja mellan från gång till gång, utan snarare som ett fortsatt lyssnande på den vanliga kanalen. Kanalen i fråga framstår som en självklar hemvist i medieutbudet, i linje med Moores perspektiv på medier som miljöer; en bestämd plats i medielandskapet som lyssnaren bebor och blir hemmastadd på genom sina återkommande vistelser där.²³⁷ En sådan hemmastaddhet märktes tydligt i Einars redogörelse för rutinerna om morgnarna och kvällarna: han vet vilka olika program han kan förvänta sig att ta del av vid olika klockslag och har med tiden bildat sig bestämda uppfattningar om innehållet i respektive program och vad de kan tänkas bjuda på, även om deras innehåll i viss mån också varierar inom ramen för programseriernas inriktningar. Programmen och deras platser i kanalens tablå framstår som välbekanta miljöer som Einar har möblerat sin vardag med. Som svar på frågan om hur man överblickar och väljer ur utbudet skriver en man i 70-årsåldern (f. 1948) att utbudet ”sitter i huvudet efter så många år”. Radiolyssnande upptar en betydlig del av hans vardag, i stort sett all vaken tid. Under nattskiftet som långtradarchaufför blir det många timmar tillsammans med P1 och när han är hemma brukar han lyssna på samma kanal tillsammans med sin fru. Lyssnandet utgår vanligtvis från de linjära sändningarna, men det händer att han söker upp vissa programavsnitt i podcastformat på SR-webben om han har missat sändningarna, radioföljetongen till exempel. En liknande uppfatt-

237. Jmf Moores, 2012, 31.

ning om att hitta i utbudet beskrivs av en annan frågelistdeltagare i 70-årsåldern: "Någon gång kan jag titta i P1-tablå, men oftast vet jag ju vad som sänds, eftersom programpunkterna är så regelbundna."

Gemensamt för exemplen som lyfts fram är att de ger uttryck för en väletablerad relation till radiokanalen som personerna ofta lyssnar på, en kännedom om hur kanalen har strukturerat – eller möblerat, rumsligt uttryckt – sitt innehåll. De vet var programmen de är intresserade av finns att hitta i sändningsflödet. Regelbundenheten hos programpunkterna, som det sista citatet pekade på, är en betydelsefull ingrediens i denna hemmastaddhet. Att vara hemma i radiokanalens miljö handlar inte bara om en kännedom om olika programs innehåll, utan också om den större struktur som kanalens utbud utgör. Den här aspekten av medieutbudets framträdande har Scannell uppmärksammat i sina fenomenologiska studier om radio- och tv-mediernas vardagliga närvaro hos publiken. Dagligheten som präglar dessa massmediers strukturer menar Scannell är nyckeln till att radio och tv har kunnat bli så djupt integrerade och självklara i många människors vardag. Genom att medieinnehållet tillgängliggörs som en bestämd struktur där olika typer av program återkommer vid fasta sändningstider blir det möjligt för publiken att lära känna utbudets struktur och därmed förvänta sig att vissa saker kommer att äga rum vid specifika tidpunkter i deras egen vardag. Regelbundenheten i utbudet skapar ett förtroende mellan mediet och dess publik: så länge strukturen upprätthålls kan publiken lita på att de kan fortsätta att hitta till programmen på samma sätt som de är vana vid. Publiken förhåller sig därmed till de enskilda delarna, radioprogrammen, utifrån den större struktur som de är inbäddade i.²³⁸

Det återkommande lyssnandet till en viss kanal kan beskrivas som en vanemässig orientering mot radioutbudet. Lyssningstillfällena börjar inte i ett ställningstagande kring vilken kanal som ska väljas,

238. Scannell, 1996, se kapitlet "Dailyness", 144–178; jmf Willims perspektiv på hur interaktioner med tekniska gränssnitt upprättar förtroenden och förväntningar, Willim, 2006.

utan utgår från den redan avgränsade del av utbudet som ”den vanliga kanalen” utgör. När Einar förklarade att han genom att lyssna till P2-sändningarna slipper välja musik själv pekade han på en aspekt av detta vanelyssnande som kan tyckas något paradoxal. Programmen som han återkommer till på morgnarna och kvällarna har kommit att bli välbekanta inslag i vardagen som han förväntar sig att finna via klockradion vid de vanliga tidpunkterna. Samtidigt poängterar han att han i viss mån släpper kontrollen när han i stället för att själv söka upp någon specifik musik, exempelvis på nätet, överlåter musikvalen åt radioprogrammen. Därmed, menar han, viker han sig för auktoriteten i radio. En annan man som svarat på frågelistan, också han född på 1990-talet, beskriver det linjära radiolyssnandet i termer av att ”bli serverad”:

När det gäller fm-radio väljer jag sällan tidpunkt för lyssning med något speciellt program i åtanke, snarare är det för att enkelt bli serverad aktuell musik och eventuellt snubbla över något intressant prat. [...] Det allra bästa med radio är att så fort du hittat en bra kanal behöver du inte göra flera aktiva val. Du blir bara serverad allt utan ansträngning. Musik, nyheter, intervjuer. Ibland passar inte alla bitar av programmet dig, men det är trots det en utomordentlig möjlighet att introduceras för nya saker och ting.

Att bli serverad, som mannen kallar det, innebär att han tar del av det som för stunden sänds i P3 eller P4. Till skillnad från Einar betraktar han även poddar som föremål för radiolyssnande. Det linjära lyssnandet sker i en liten omfattning jämfört med hans poddlyssnande som han uppskattar utgör 90 procent av det totala radiolyssnandet. Det mesta lyssnandet utgår alltså från ett utbud som finns tillgängligt via en annan struktur än den han refererar till som ”fm-radio”. Det är i relation till detta andra utbud som han upplever att lyssnandet till P3 och P4 medför mindre ansträngning i form av ”aktiva val” från hans sida. Precis som Einar påpekar han att det här sättet att lyssna på radio, där mediet ”serverar” honom en blandning av program, innebär att innehållet överensstämmer mer eller mindre väl med hans egna preferenser. När han inte väljer ”aktivt”, utan

låter en radiokanal servera honom ett flöde av inslag finns alltså en viss oförutsägbarhet som bland annat kommer till uttryck när han talar om att "eventuellt snubbla över något intressant prat". Andra deltagare berättar att de brukar lyssna på "det som råkar sändas" eller "spontanlyssna", formuleringar som också betonar upplevelsen av ickekontroll i det linjära lyssnandet. Richard Berry beskriver det linjära radioformatet i termer av "low-demand" i jämförelse med podcastformatet som genom sin on demand-tillgänglighet förutsätter fler aktiva val från användarens sida gällande såväl innehåll som lyssningstillfälle. Att slå på radion och följa med i ett sändningsflöde är på så sätt mindre krävande, vilket kommer till uttryck när deltagarna i min studie talar om att slippa välja och i stället bli serverade eller snubbla över något intressant.²³⁹

Blandningen mellan å ena sidan det oförutsägbara och överraskande och å andra sidan det bekanta och förväntade framstår som en central dimension i den väletablerade relationen till en viss kanal. Den inbitna kanallyssnaren förhåller sig hemtam till kanalens struktur men är samtidigt oviss om vad som kan dyka upp under sändningen. Utifrån perspektivet på mediet som en upplevd miljö kan kanalen liknas vid en bekant typ av plats – ett torg, en butik, en lägenhet – som vi lärt oss att känna igen utifrån dess typiska utformning. Exakt vad som kommer att ske på platsen – vad dess specifika innehåll består av – kan vi däremot bara bli varse om vi uppehåller oss där en stund. När radioutbudet blir närvarande i form av en särskild kanal möter lyssnaren med andra ord ett välbekant gränssnitt i form av bekanta programpunkter som vanligtvis följer i en förväntad ordning, radoröster som bebor respektive plats – det vill säga programinslag – i detta sändningsflöde och så vidare. Kanalutbudet som "sitter i huvudet", som en deltagare uttryckte det, kan alltså betraktas som en av lyssnaren inbodd miljö. Men att följa sändningarna medför på samma gång det ständiga inslaget av eventualitet gällande vad som kan komma närmast, en ovisshet som medför

239. Berry, 2016, 12.

möjligheten att "snubbla" över något som väcker intresse eller "bli serverad" något som överensstämmer mer eller mindre väl med de egna preferenserna. En kvinna i 40-årsåldern (f. 1978) skriver: "Jag lyssnar mest i realtid och 'ramlar' in i program som jag fastnar för." När hon fastnar för något som hon hör via de linjära sändningarna kan hon söka upp programserien i poddformat och lyssna på fler avsnitt. Sändningarna blir på så vis en plattform med potentiella ingångar till särskilt intressanta delar av utbudet som hon fördjupar sig i via poddutbudet. Poddutbudet utgör ett arkiv med mängder av avsnitt att ta del av, men utan det linjära lyssnandets mer slumpmässiga karaktär skulle hon alltså inte exponeras för detta utbud.

Några deltagare reflekterar mer ingående kring skillnader mellan att följa en radiokanals sändningar och att lyssna på enskilda programavsnitt som man har valt ur poddutbudet. Erik, drygt 50 år (f. 1965), skriver:

Det spelar inte så stor roll vilket program som sänds, jag lyssnar på allt i P1. Till och med gudstjänsten, trots att jag är bestämd ateist. Det handlar om att "komma ut ur informationsbubblan", att inte bara välja det man redan känner till och i stället ta in något nytt. Radion och P1 är bra på det, man låter den bara stå på och så kommer det ibland program om saker som man först inte bryr sig ett dugg om, eller till och med direkt ogillar. Hade det varit tv så hade man zappat direkt, men eftersom man sällan bara lyssnar på radion utan gör något mer samtidigt så kan man ge det en stund och efter ett tag så blir det alltid intressant. Man släpper in nya intryck och vidgar sina vyer. Enda gången det är trist är på eftermiddagarna när det kommer repris av det man redan hört på förmiddagen.

Han ser poddar som ett komplement till det linjära radiolyssnandet: poddformatet ger honom tillgång till sådant som han vill lyssna på men inte har möjlighet att ta del av när det sänds. Det ger honom också möjligheten att plocka russen ur kakan och exempelvis välja "den intressanta sommarprataren från igår, i stället för den ointressanta idag", men häri ligger också problematiken, som han ser det. När han exempelvis väljer ett avsnitt framför ett annat ur

serien *Sommar i P1* styrs valet av hans egna förutfattade meningar och förväntningar om innehållet, vilket han menar medför att han försätter sig i en ”informationsbubbla”. Att låta P1 ”bara stå på” framstår som en medveten taktik i syfte att hantera flödet av information som han möter via olika medier. Här har också radions konstitution i egenskap av ljudmedium betydelse, vilket Erik poängterar i sin jämförelse med tv-tittandet: radio är närvarande samtidigt som han ägnar sig åt andra saker, vilket innebär att detta innehåll ges ett annat utrymme än tv-innehållet. När han låter radion stå på ett tag kan något inslag dyka upp och fånga hans uppmärksamhet även om han till en början inte har lyssnat med något större intresse. Men tv-innehållet som ockuperar hans uppmärksamhet på ett annat sätt förhåller han sig alltså mer otåligt till. Ljud och lyssnande är aspekter av radiomediets närvaro som undersöks närmare längre fram i kapitlet där jag bland annat visar hur radiobruket i stor utsträckning präglas av dess samtidighet med andra pågående aktiviteter. I fråga om radio som utbud visar Eriks reflektioner hur mediets närvaro formas av det specifika formatet – innehållet som medieras som ett sändningsflöde i en kanal – och av lyssnarens inställning till detta flöde, en kombination som kan belysas med hjälp av begreppet serendipitet. Begreppet avser en oförutsedd, positiv upptäckt och har bland annat använts för att beskriva vetenskapliga upptäckter där tillfälligheter har varit avgörande. Ett exempel som ofta lyfts fram är upptäckten av antibiotika under 1920-talet som sägs ha skett under slumpmässiga omständigheter: biologen Alexander Fleming glömmer en skål med bakterier framme och upptäcker veckor senare att möglet som bildats i skålen tycks ha dödat bakterierna. Ur denna oförutsedda händelse kom sedan insikten om möjligheten att utveckla en bakteriedödande medicin.²⁴⁰ Den oförutsedda reaktionen i skålen är en del i denna serendipiska händelse, men inte en enskilt avgörande faktor. Uppmärksamheten förutsatte också en viss inställning

240. Tekniska museet, ”Antibiotika”. <https://www.tekniskamuseet.se/lar-dig-mer/100-innovationer/antibiotika> (hämtad 2020-11-25).

från forskarens sida: Fleming fick syn på den glömda skålen med möglet men diskade inte ur den, utan studerade fyndet närmare. Den serendipiska upptäckten är möjlig till följd av en persons öppenhet inför tillfälligheter och förmåga att tillämpa den nya kunskapen.²⁴¹ I radiobruket finns serendipitet med som en dimension när lyssnaren upplever sig ”snubbla över något intressant”, som en deltagare formulerade det. Att låta radiokanalen stå på och följa sändningsflödet med varierande intresse är ur serendipitetsperspektivet att betrakta som en öppenhet inför det potentiellt angelägna. Medvetenheten om de potentiella fynden i flödet framstår som en betydelsefull motivation i många lyssnande; att följa med för att få veta vad som kommer härnäst.²⁴² I mötet med flödets för stunden specifika innehåll uppstår ett utrymme för såväl positiva fynd som besvikelser och irritation. Att också möta mindre intressanta inslag i sändningsflödet kan, som flera deltagare uttryckt, upplevas som ett rimligt pris för att slippa överväga andra valmöjligheter.

Att ta del av radioutbudet via en kanals sändningar är att uppehålla sig i en särskild avgränsad miljö, men det är inte en alldeles isolerad miljö. Lyssnaren kan riktas mot andra delar av medieutbudet via det linjära flödet. I sitt frågelistsvar kommenterar en man i 70-åldern företeelsen att Sveriges Radio, och även SVT, i sändningarna brukar annonsera inslag som endast finns tillgängliga via andra plattformar, som podcasttjänster och webbsidor:

Jag tycker om att använda *ett* av massmedierna i taget. När jag läser den riktiga dagstidningen av papper, lyssnar på radio eller ser på tv vill jag inte bli hänvisad till fördjupningar och dylikt som kan nå

241. Tammera M. Race & Stephann Makri, *Accidental information discovery: Cultivating serendipity in the digital age* [Elektronisk resurs] (Kent: Chandos publishing, 2016).

242. Andra serendipiska företeelser skildras i Erik Ottosons etnologiska studie om olika former av sakletande, där människor på jakt efter bland annat loppmarknads- och containerfynd motiveras av medvetenheten om de potentiella fynden. Erik Ottoson, *Söka sitt: Om möten mellan människor och föremål* (Uppsala: Uppsala universitet, 2008).

endast via datorn eller appar i mobiltelefonen. Jag lämnar inte tidningen vid frukostbordet för att gå till datorn för mer information – likaså vill jag inte lämna radion eller tv:n på det sättet. Finns det fördjupningar eller mer material, så ge mig det *i* tidningen, *i* tv-apparaten eller *i* radion. Det har ju fungerat tidigare.

Hans kritiska synpunkter rör inte bara den praktiska aspekten att han uppmanas att söka upp innehåll på olika plattformar. Han argumenterar också för ett sammanhållet utbud med hänvisning till licensavgiften: ”Vi betalar licens [...] för att få tillgång till *allt* som sänds i public service i våra radio- och tv-mottagare.” Mannens reflektioner belyser hur mediernas utspridda innehåll – radioinslag ”utanför” sändningarna till exempel – uppfattas som en sorts rumslik fragmentarisering av utbudet. För den som håller sig till det linjära formatet hamnar detta ytterligare innehåll i periferin. Hänvisningarna till innehåll på andra plattformar pekar bort från kanalernas sändningar och gör lyssnaren medveten om att det finns ytterligare innehåll och att lyssnandet via det linjära formatet innebär att man går miste om detta andra innehåll. Kanalen är i det här avseendet både en avgränsad miljö och en miljö som riktar lyssnaren mot andra möjliga miljöer att uppehålla sig i. I frågelistutdraget kommenteras mediernas fragmentarisering med hänvisning till hur radio- och tv-innehåll fanns tillgängligt förut – ”Det har ju fungerat tidigare” – vilket både kan läsas som en objektiv iakttagelse av medielandskapets förändringar och som en subjektiv, biografisk orientering mot medierna. Mannen som är född på 1940-talet har en lång relation till radio och tv i det linjära formatet. Mot dessa erfarenheter framstår de nyare plattformarna som någon annanstans i relation till de linjära flödena.

Mediers migrering till olika typer av plattformar brukar med medieterminologi kallas konvergens, en process som medför att olika medier inte enkelt låter sig definieras utifrån ett bestämt format; ”[...] det är svårt att definiera var en medieform slutar och en annan börjar”, som Weibull, Wadbring och Ohlsson uttrycker det.²⁴³

243. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 92–93.

Är exempelvis *Aftonbladets* webb-tv ”tv”? Är ljudböcker ”böcker”? I avhandlingsmaterialet märks det här kanske som tydligast i deltagares varierande definitioner av ”radio” och ”podd”, definitioner som involverar en rad aspekter. En rör typerna av apparatur som radiosändningarna respektive podcastinnehållet nås genom, vilket behandlades i det föregående kapitlet. Vad gäller radio som medierat utbud skiljer somliga deltagare mellan radio och podcast med referens till innehållets avsändare: ett poddavsnitt som har producerats av en institution som i huvudsak förknippas med radio kategoriseras som radio. Men, som avsnittets inledning belyste genom Einars beskrivna lyssningsvanor, behöver programinnehåll inte definieras som radio bara för att Sveriges Radio står som avsändare. För honom var radio synonymt med det linjära formatet, och klockradion. Ett flertal deltagare berättar att de inte brukar lyssna på poddar, men att de ibland lyssnar på Sveriges Radio-program ”i efterhand” vilket tekniskt sett är poddlyssning men alltså kategoriseras som ”radio” eftersom innehållet kommer från Sveriges Radio.²⁴⁴ Medieinnehålls olika plattformar – i linjära kanalflöden, i podcastappar och på webbsidor – präglar hur människor förhåller sig till radio som specifika platser i medielandskapet. Under större delen av radiomediets historia har publiken hittat innehållet via kanalers linjära sändningar, vilket kom att förändras i och med internets och podcastformatets genomslag. Det faktum att tv-mediet i ett tidigt skede ibland refererades till som bildradio är en påminnelse om att definitionen av radio har förhandlats även långt innan internet, datorer och mobiltelefoner kom att inhysa mediet i nya teknikmiljöer.²⁴⁵ Vad gäller nutida definitioner av radio visar deltagarnas beskrivningar, som nämnt, att uppfattningarna varierar beroende på vilka konstitutiva aspekter man anser karaktäriserar mediet. Temat för just det här avsnittet – den kontinuerliga relationen till en eller ett fåtal

244. Uttrycket ”lyssna i efterhand” undersöks närmare i kapitel fem under rubriken ”Direkt och i efterhand”.

245. Se ex. *Populär Radio*, 1929.

radiokanaler – har behandlat lyssnarvanor som utgår från det linjära formatet. I den meningen kan radio betraktas som ett tydligt avgränsat fenomen, men som analysen har visat formas uppfattningarna om detta sätt att använda radio även av medvetenheten om andra sätt som mediet existerar på idag.

SÄRSKILDA INTRESSEN

Radiolyssnandet förut, jag upplevde det som... man tog det lite som det kom och så var det väl mer blandat, musikradio och lite snack och sedan lite nyheter på olika kanaler och så vidare. Det känns som att det är lite mer uppdelat just nu, i alla fall för min del är det så.

Anders, 28 år (f. 1989), reflekterar under intervjun över hur hans radiolyssnande har förändrats genom åren. När han beskriver sina aktuella lyssningsvanor som ”mer uppdelade” syftar han på förändringen som kom i och med att radio blev tillgängligt via mobiltelefoner. Innan dess ägde hans radiolyssnande främst rum i bilen och han lyssnade på ”det som fanns där”, det vill säga i de pågående sändningarna. Beskrivningen av de tidigare lyssnarvanorna påminner om exemplen i det föregående avsnittet, där flera deltagare talade om det linjära radiolyssnandet som något relativt oplanerat, ett flöde av inslag som man följer utan att på förhand veta precis vad som ska dyka upp. Men för några år sedan började många prata om att de lyssnade på poddar, minns Anders, och han installerade själv SR-appen i sin mobiltelefon. Med radio tillgängligt i mobilen upptäckte han mediet på ett nytt sätt. Det tidigare lyssnandet som främst hade sammanfallit med bilturer skedde, som han minns det, alltså utan några mer specifika förväntningar på innehållet i sändningarna, men via SR-appen kunde han utforska hela programutbudet ingående. Han beskriver tillvägagångssättet som en inventering av appens innehåll genom vilken han ”kollade vad det skulle handla om”, bland annat genom att provlyssna på olika program. När Anders gick igenom utbudet i appen insåg han att det fanns ”hur

mycket som helst”, men med sig i inventeringen av detta omfattande programutbud hade han också en sorts vägledande intention som avgränsade urvalen: han ville se om det fanns något där i appen som han kunde ”lära sig saker” av. Allt eftersom intervjun fortlöper förstår jag att Anders radiolyssnande är ett av flera områden i tillvaron som är tydligt sammanflätade genom vissa intressen, intressen som gäller både hans egen vardag och samhället ur ett vidare perspektiv. När Anders berättar om radio och om andra saker i vardagen och genom livet framstår dessa intressen som en sorts kompass i tillvaron. I mobilens radioapp materialiseras hans orienteringar gentemot omvärlden i listan över programtitlarna som han har samlat genom prenumerationsfunktionen. Med listan i Anders app som inledande exempel undersöker avsnittet hur deltagarna riktar sig mot radioutbudet utifrån särskilda intressen och hur mediets gränssnitt i sin tur exponerar utbudet för deltagarna på särskilda sätt. Här rör det sig alltså om ett mer nischat förhållningssätt till utbudet jämfört med det som Anders i det inledande utdraget beskrev med formuleringen ”man tog det lite som det kom”.

Vad finns då i Anders prenumerationslista? Samhällsprogram och program med biografisk inriktning är benämningar som Anders använder när han pratar om programmen han brukar lyssna på. Några specifika programtitlar är *Tendens* (P₁), *P₁ Dokumentär*, *P₃ Dokumentär*, *Verkligheten i P₃* och *Söndagsintervjun* (P₁). Det här är delar ur SR-utbudet som han har fastnat för när han provlyssnat sig igenom det som funnits tillgängligt via SR-appen. Utanför Sveriges Radios utbud, i en annan podcastapp, följer han bland andra *Rättegångspodden* och *Spår*, två serier som nystar i rätts- och kriminalfall. Den röda tråden bland programmen som Anders tenderar att börja följa är, förklarar han, viljan att förstå vad som ligger bakom människors livssituationer, olika människors perspektiv på världen och, ur ett större perspektiv, hur samhället formas av olika företeelser och idéer. Han tycker om att lyssna på program där människor ges utrymme att utveckla sina tankar om saker och ting och han därigenom kan ”lära sig något nytt”. Genom att lyssna på dessa program om

händelser och förhållanden i samhället och i enskilda personers liv bygger han på sin egen kunskapsbank, som han kallar det. Kunskapsbanken består av erfarenheter från olika sammanhang. Yrkeslivet är ett sammanhang som Anders återkommer till under intervjun. Nuförtiden arbetar han nattsift på en bensinstation och längre tillbaka arbetade han under ett par år som snickare. Båda yrkena har inneburit kontakt med många människor, men jag uppfattar det som att tiden som snickare gjorde särskilt starka intryck på honom. När han och kollegorna utförde arbeten i människors hem kunde han få en viss inblick i deras liv, och han uppfattade till exempel att ganska många tillvaro verkade präglas av ensamhet. Musiklyssnandet är ett annat område som förmedlar olika perspektiv och erfarenheter. Ett exempel på musik som Anders gillar för tillfället är artisten Erik Lundin, vars texter han har fastnat för därför att de skildrar vissa aspekter i samhället som Anders tror att människor i allmänhet kanske inte är bekanta med:

En del av de sakerna kanske jag ser på natten, smågrejer i de mörka delarna av samhället. Jag tycker det har blivit mindre förståelse, olika skikt i samhället slits mer ifrån varandra, och mindre vilja till förståelse.

Vilja till förståelse tycks däremot vara en stark drivkraft hos Anders, som omsätts i praktik bland annat när han utforskar medieutbudet. Även i tv-tittandet intresserar han sig särskilt för dokumentärer och samhällsgranskande program. Han beskrev sitt radiolyssnande som mer ”uppdelat” nuförtiden jämfört med tidigare, vilket kan tyckas motsägelsefullt med tanke på att hans lyssnande ter sig som ett pågående syntesskapande kunskapsprojekt tillsammans med andra sammanhang i tillvaron. Men vad Anders avser när han kallar sitt radiolyssnande uppdelat är, som jag tolkar det, det sätt att förhålla sig till utbudet som har blivit möjligt i och med podcastformatet. Via poddappen möter han utbudet på ett annat sätt än förr då han slog på bilradion och lyssnade på det som sändes för tillfället. Numera väljer han ut en viss typ av program, och väljer därmed samtidigt

PODCASTAPPENS FÖRSLAG på poddar att lägga till på prenumerationslistan. Foto: Elin Franzén/Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

bort andra program som inte väcker hans intresse. Kombinationen mellan poddformatet och hans egna intressen framstår som avgörande premisser för sättet som han riktar sig mot radiomediet på.

Flera av studiens deltagare reflekterar på liknande sätt över den förändrade relationen till radioutbudet i och med att de tekniska premisserna har omdirigerat lyssnandet från de linjära sändningarna till podcastformatet. Mannen som i det förra avsnittet pekade på möjligheten att ”snubbla över något intressant” när han följer kana-

lers sändningar skriver också i sitt frågelistsvar: "När det gäller poddar är jag mer kräsen, men prenumererar på mina favoriter, vilket förenklar." Det linjära lyssnandet innebär att han "slipper välja" och i stället "blir serverad" ett innehåll utifrån kanalens tablåordning. Med poddutbudet finns däremot oändliga valmöjligheter gällande innehåll och den kräsna inställningen han beskriver antyder en medvetenhet om att han kan välja utifrån mycket specifika kriterier – han behöver inte ta del av något som han inte tycker verkar intressant. Han har, likt Anders, samlat ett urval poddserier med hjälp av appens prenumerationsfunktion, vilket innebär att listan uppdateras kontinuerligt i takt med att respektive podd publicerar nya avsnitt. Prenumerationsflödet kan betraktas som ett utrymme för användaren att inreda med sådant som för tillfället matchar de egna preferenserna. Likt lyssnaren som ständigt återkommer till en viss radiokanal utgör prenumerationslistan en avgränsad mediemiljö som användaren kan vara välbekant med, men här har användaren gjort ett aktivt val med varje enskilt program som har favoritmarkerats och lagts till i listan. Poddformatet kan således sägas ha möjliggjort ett mer finkalibrerat förhållningssätt till utbudet i jämförelse med det linjära lyssnandet som utgår från kanalernas tablåer.²⁴⁶ Ökade valmöjligheter är förstås inte unikt för de senaste decenniernas internetorienterade medielandskap. Sett till radiomediets historia har utbudet ständigt expanderat och radiolyssnandet orienterats mot allt fler kanaler, och de senaste åren dessutom mot ett enormt poddutbud. Men det framgår tydligt när deltagare berättar om sitt radiobruk att poddteknikens genomslag har inneburit en sorts brytpunkt för hur man uppfattar radio som utbud. Det är, inte oväntat, framförallt deltagare som brukar lyssna både i poddformat och linjärt format som reflekterar kring valmöjligheter och hur det nyare formatet har förändrat relationen till radiomediet.

246. Jmf Berry, 2016, 13; Lars Nyre, "Urban headphone listening and the situational fit of music, radio and podcasting", *Journal of Radio & Audio Media*, vol. 22, nr. 2, 2015, 279–298.

Medieformatens olika karaktärer tycks alltså, som Gitelman poängterar, bli särskilt påtagliga i överlappningen mellan äldre och nyare former.²⁴⁷ I det förra avsnittet visade flera exempel att deltagare har blivit uppmärksamma på hur de möter det linjära radioutbudet i och med att de kan jämföra med poddlyssnandet. En man beskrev till exempel att han upplever att han stänger in sig i en informationsbubbla genom poddlyssnandet, medan det linjära lyssnandet tillåter honom att ”släppa in nya intryck”. Denna bubbla uppstår, menade han, genom att han väljer bitar ur poddutbudet efter egna intressen, förväntningar och förutfattade meningar och att urvalet därmed tenderar att i högre grad stryka medhårs jämfört med det linjära kanalinnehållet som han upplever som mer blandat och oförutsägbart.

Informationsbubbla, eller filterbubbla som det också brukar kallas, är ett begrepp som hörs ofta idag och som kortfattat avser informationen som vi exponeras för genom våra sökningar i olika mediekana-ler och genom algoritmerna som filtrerar medieinnehållet. Algoritmer formar innehållet i många olika sammanhang på nätet, bland annat på podcastplattformar där användaren kan rekommenderas poddar baserat på tidigare lyssningstillfällen. Algoritmer sorterar en för individen överskådlig informationsmängd, vilket medför att somligt exkluderas från det informationsflöde som presenteras för användaren – det hamnar så att säga utanför ”bubblan”. Så kallade filterbubblor har blivit ett omdebatterat fenomen som ofta betraktas som problematiskt för att användarna antas exponeras för ett snävt informationsflöde, vilket i exempelvis politiska sammanhang kan verka polariserande.²⁴⁸ Denna kritiska diskurs som omger begreppet filterbubbla speglas i några deltagares reflektioner, som här i frågelistsvaret från en kvinna i 40-årsåldern: ”För tillfället har jag ingen dagstidning och ser sällan nyheter på tv, så har jag lyssnat på *P1 Morgon* så känner jag att jag hänger med i vad som händer, inte

247. Gitelman, 2006, 6.

248. Weibull, Wadbring & Ohlsson, 2018, 189–190.

bara filterbubblan på Facebook.” Det linjära radiolyssnandet, och i synnerhet P1:s nyhetsinriktade morgonprogram, tillskrivs här ett särskilt värde därför att innehållet inte upplevs filtrerat via hennes egna intressen och via bekantskapskretsen, som på Facebook där flödet tar form utifrån hennes egna och mer eller mindre nära bekantas interaktioner. Relationen till radioutbudet i det linjära formatet menar flera deltagare ger en känsla av att hänga med, ta in nya intryck och vidga vyerna. Föreställningarna om filterbubblor existerar således i ett sorts spänningsförhållande med föreställningarna om det slumpmässiga och ickefiltrerade. Men filterbubblor och algoritmer är intressanta begrepp att uppehålla sig vid även i relation till lyssnandet som utgår från radiokanalernas linjära flöden. Om jag begrundar själva bubbelmetaforen kan jag konstatera att det rör sig om ett objekt med en föreställd insida respektive utsida: bubblan innesluter och utesluter något. I fråga om radioutbudet är det podcastfavoriterna som uppfattas samlas inuti bubblan, som russin plockade ur kakan. På utsidan finns de linjära sändningarna, i många fall P1:s, som en öppen horisont mot vilken radiolyssnaren upplever sig vidga vyerna bortom de subjektiva urvalen. Metaforen tycks med andra ord göra något med uppfattningarna om de olika lyssningsformatens karaktär och sätten man möter innehållet på via dessa: metaforen riktar fokus mot själva bubblan och det som finns däri och tycks få ”det andra” att framstå som undantaget liknande sortrande mekanismer.

Men det finns också exempel på vad man kan kalla för ett plocka russinen ur kakan-förhållningssätt bland deltagare som endast använder radio i det linjära formatet. ”Jag är en dålig radiolyssnare”, säger en av deltagarna i den lilla gruppen som har samlats på ett bibliotek en kväll för att dela erfarenheter av radiolyssnande. Mannen i 90-årsåldern (f. 1927) berättar att han brukar lyssna på P4 Norrbotten, men endast till en liten del av kanalens utbud: ”Strängt taget bara nyheter.” När nyhetsinslaget är över är han snabb med att stänga av radion, innan sporten börjar. Han har aldrig intresserat sig för sport, förklarar han. Att han är en dålig radiolyssnare, som han

uttrycker det, syftar alltså på att han tar del av en mycket begränsad del av programutbudet. Det är inte bara sporten han undviker. I P4 varvas de talade inslagen med musik som han refererar till som "dunka-dunka". Vid 1960-talet går en gräns; om kanalen skulle spela någon musik som gjorts dessförinnan kan han lyssna med behållning, "sedan blev det dåligt". När han känner för att lyssna på musik plockar han hellre fram sina kassetter. Hans snävt avgränsade radiorepertoar tar form utifrån intresset för nyheterna och ointresset inför andra inslag i kanalen. Vanan att stänga av radion direkt efter nyheterna kan med de Certeaus perspektiv förstås som en individuell taktik som tillämpas i situationen i förhållande till kanalens givna strukturer.²⁴⁹ Sändningsflödet ser ut som det gör, men genom att endast ta del av kanalens utbud under dessa kortare stunder exponerar han sig för ett i hans mening angeläget utsnitt av detta utbud. En annan taktik kommer till uttryck i gruppssamtalet på biblioteket. En kvinna i 80-årsåldern (f. 1937) berättar att hon också brukar lyssna på P4 Norrbotten, och liksom mannen i det föregående kan hon ha svårt för musiken som spelas där. Hon kommenterar hans åsikt: "Det finns ju flera program du kan välja på. Om det är dunka-dunka, då vrider du ju till ett annat program." Att byta kanal när den aktuella sändningen inte intresserar henne kan alltså ses som ytterligare en taktik för att optimera lyssnandet i relation till det linjära utbudet:

Radion är aldrig tyst, det är alltid program du kan hitta. Jag byter ofta, för som du säger, det där dunka-dunka, det får de ha för mig också, utan det är prat eller tävlingar och sådant som är roligt att höra på.

Kanalbytena skulle kunna kallas för en modifiering av tablåerna som kanalerna har utformat; genom att "vrیدا till ett annat program" kan lyssnandet fortgå utifrån det bästa möjliga innehållet i relation till hennes intressen – eller i alla fall "a least-worst option", som

249. de Certeau, 1984.

Berry skriver angående hur förhållandet till det linjära utbudet kan te sig.²⁵⁰ Mediemiljön som kvinnan rör sig i kan liknas vid ett antal rum i vilka olika aktiviteter pågår och mellan dessa vandrar hon för att se var det för tillfället verkar intressant att uppehålla sig. Mannen däremot lämnar i stället radiatorummet, det vill säga P4-sändningarna, helt och hållet mellan nyhetsinslagen.

Uppenbart exponeras även den inbitna kanallyssnaren för medie-innehåll utifrån subjektiva urval. Att människor skulle exponeras för en hårt filtrerad information just i bruket av de nyare, användar- och algoritmstyrda mediekanalerna har ifrågasatts av forskning som poängterat att så kallad användaranpassad information inte är en ny företeelse. ”Förespråkare för hypotesen (eller teorin) om filterbubblor har [...] ofta gjort ett historiskt tankefel när de föreställt sig tidigare medborgare som helt och fullt informerade och upplysta”, skriver Jarlbrink, Lundell och Snickars.²⁵¹ Att slå på radion och en viss radiokanal innebär, liksom poddlyssnandet, att användaren träder in i en avgränsad mediemiljö, en sorts bubbla men med en annan sammansättning än den som skapas genom att botanisera i poddutbudet och välja ut enskilda intresseväckande poddar och avsnitt. Vidare definierat skulle också lyssningstips från bekanta, vilket några deltagare nämner som ett sätt att hitta nya program, kunna ses som en form av algoritmer vilka sorterar utbudet genom individanpassade ”filter”. Vad jag framförallt finner intressant när begreppet filter- eller informationsbubbla förekommer i deltagarnas reflektioner är hur medvetenheten om filterbubblor som en aktuell och ofta negativt laddad samhällsdiskurs i praktiken påverkar deras sätt att tänka om och använda radioinnehåll i de olika formaten. På så sätt ägnar de sig genom sina navigationstaktiker åt att parera vad som hamnar i och utanför den föreställda bubblan. Även om det linjära lyssnandet också innebär att man tar del av bestämda delar av ett större utbud finns det skäl att tala om en hårdare subjektiv

250. Berry, 2016, 13.

251. Jarlbrink, Lundell & Snickars, 2019, 261.

filtrering när det gäller den finkalibrerade navigationen i podd-utbudet. Det är sällan som poddar omtalas i negativa ordalag. Tvärtom är de poddar som omnämns i regel omtyckta och relaterar till lyssnarens intressen, en rimlig effekt av den mer kräsna inställning som vissa säger sig ha till detta utbud – de poddar som inte faller lyssnaren i smaken sorteras bort. Det linjära utbudet kommenteras desto oftare med varierande omdömen, något som framgick i det föregående avsnittet där flera exempel handlade om att överlåta kontrollen till radiokanalen och följa med i sändningsflödet, på gott och ont. I det här avseendet märks alltså tydliga samband mellan medieformat och deltagarnas upplevelser av medieinnehållet som mer eller mindre överensstämmande med de personliga preferenserna.

RADIO KAN INTE VARA FÖR ALLA HELA TIDEN

Rubriken är ett citat ur intervjun med Gunnar, 58 år, och handlar om hans relation till P1. Kanalen brukar stå på om dagarna på Gunnars arbetsplats, vilket innebär att han tar del av en stor del av P1:s utbud. Men det har blivit mer poddlyssnande på senare tid, delvis eftersom han har ledsnat lite på P1. Det beror på att han tycker att utbudet präglas av en bestämd ”kulturpolitisk agenda” som kommer till uttryck i kanalens sätt att bevaka kulturfrågor: ”Den är väldigt hbtq-inriktad, och det är väl bra. Men den är lite... Den styr deras utbud.”²⁵² Gunnars uppfattning är att denna ”hbtq-inriktning” ges stort utrymme i kanalen i förhållande till hur många han föreställer sig är berörda av de frågorna: ”Det är väl viktigt för dem som är berörda av dem, men för mig är det ju inte... Jag är ju inte hbtq.” Att han har tröttnat på P1 kan också bero på att han

252. Hbtq avser, utan närmare redogörelse för begreppets kontext och utveckling, en förkortad samlingsbenämning för homosexuella, bisexuella, transpersoner och queerpersoner. Svenska akademins ordböcker, ”Hbtq”. <https://svenska.se/tre/?sok=hbtq&pz=1> (hämtad 2020-09-21).

lyssnar så pass mycket på kanalen, tillägger han och skrattar lite. "Radio kan inte vara för alla hela tiden. Och det är helt ok."

Gunnars reflektioner om P1:s kulturbevakning skildrar ett slags avstånd mellan honom och programinnehållet, ett avstånd som får innehållet att uppfattas som mindre angeläget för honom och desto mer riktat mot en annan målgrupp. Dessutom antyds här en föreställd lyssnarkategori som, likt honom själv, antas finna dessa radioinslag mindre angelägna. I Gunnars och många andras kommentarer om radioinnehåll framträder upplevelser av att i varierande utsträckning tillhöra mediets avsedda mottagare; lyssnaren får så att säga syn på både sig själv och andra i relation till dessa upplevda målgrupper. Fenomenologiskt betraktat präglas individens möten med radioinnehållet av intersubjektivitet, det vill säga en grundläggande vetenskap om att innehållet som upplevs via mediet potentiellt delas av många.²⁵³ Att lyssna på radio är att vara del av en publik, men det är inte alltid som detta är en påtaglig dimension av upplevelsen. Denna intersubjektiva orientering mot mediet är som mest framträdande i reflektioner om lyssnandet via det linjära formatet vars sändningsflöden många gånger beskrivs som mer eller mindre angelägna beroende på det aktuella innehållet. Gunnar förklarade sitt svalnade intresse för P1-utbudet delvis som en konsekvens av att han har lyssnat så mycket på kanalens sändningar. I stället har hans mediebruk kommit att kretsa allt mer kring poddar som i högre grad speglar just hans intressen – ett mer finkalibrerat förhållningssätt till utbudet, likt det som skildrades i det föregående avsnittet. Bland dessa poddar är *Snedtänkt* är en favorit, med Gunnars ord beskriven som "en ytterst nördig podd som tar upp excentriska människor eller yttringar i samhället, till exempel reklam i serietidningar, och så tar de in någon som kan en del om det." Vanligtvis rör sig poddens samtal i en mer eller mindre avlägsen historisk kontext under någon period på 1900-talet. För Gunnar som är född i början av 1960-talet innebär poddens inriktning många gånger ett stort mått av igen-

253. Jmf Sokolowski, 1999, 152–155.

känning eftersom han känner till många omnämnda företeelser från sin egen uppväxt. När han lyssnar på podden upplever han sig ofta som rätt målgrupp, till skillnad från de kulturbevakande inslagen i P1:s linjära utbud som snarare upplevs riktade bort från honom och andra lyssnare som han föreställer sig utgör kanalens publikmajoritet. Gunnars konstaterande att radio "inte kan vara för alla hela tiden" speglar vissheten om det linjära formatets själva konstitution: det ligger i utsändningarnas natur att vara tillgängliga för många. Men ur lyssnarnas perspektiv kan massmediets tillgänglighet också upplevas som en fråga om riktning hos mediet, det vill säga vilka det medierade innehållet upplevs riktat mot, eller bort från.

Gunnars kommentar om P1-utbudet kan jämföras med hur Anders, i det förra avsnittet, navigerade i poddutbudet med ambitionen att få inblick i företeelser som han ville kunna förstå bättre, exempelvis människors livsöden eller olika tendenser i samhället. Här framstod medieutbudet som en resurs att krympa avståndet mellan Anders "värld" och andra "världar" med, vilket tyder på en annan upplevelse av de perspektivmässiga avstånden än i exemplet med Gunnar och P1. En liknande perspektivöverbryggande verkan skildras i frågelistsvaret från en kvinna i 85-årsåldern (f. 1932):

Det finns två utlandsreportrar som jag tycker är helt fantastiska, Hanna Sahlberg i Kina och Cecilia Uddén i Mellanöstern. De kan ge ögonblicksbilder som skakar ens innersta och gör att jag i någon mån kan förstå människor som lever fjärran från min verklighet. Det finns också en reporter som besöker miljöer långt från min egen horisont, som intervjuar trasiga och vilsna människor, sådana som jag aldrig kommer i kontakt med, och hon heter Randi Mossige-Norheim. Hennes program är mycket inlättande, intressanta och givande.

Ett radioprogram som återkommer många gånger i materialet är *Ring P1*, vars direktsända innehåll tar form utifrån lyssnarens åsikter om aktuella samhällsfrågor. I de flesta exempel tycks programmet omnämnas just för att det uppmärksammar lyssnaren på skillnader mellan egna och andra människors perspektiv, och avstånden mellan

dessa perspektiv tar sig ofta uttryck i negativa omdömen. Vissa nämner programmet som ett exempel på vad de *inte* lyssnar på. Mot dessa omdömen framstår intervjudeltagaren Görans inställning till programmet som något av ett undantag. Han uppskattar åsiktsskiljaktigheterna som han tycker ger ett intellektuellt motstånd. Vardagsförmiddagarnas sändningar blir tillfällen att pröva de egna tankegångarna mot andras. En mer typisk kommentar om *Ring P1* förmedlas i frågelistsvaret från en kvinna i 70-årsåldern (f. 1948) som placerar programmet i genren ”ring in och var pinsam-program”:

P1 lyssnar jag gärna på, men helst inte på förmiddagarna. Dels är det nyheter och ett evinnerligt harvande i senaste händelserna. Dels är det det pinsamma *Ring P1*. Usch, jag rodnar och skäms när jag hör alla tosingar som ringer in och vet allt och är inhumana och intoleranta många gånger. Jag stänger tveklöst av då. Jag är faktiskt en mycket flitig användare av off-knappen.

Hon är inte ensam om att använda ordet pinsamt i beskrivningen av programmet. En annan jämnårig kvinna skriver att hon tycker det är pinsamt på grund av alla ”besserwissrar” som ringer in. Men hon kommenterar också bemötandet från programledarna som hon ibland upplever präglas av en överlägsen attityd mot dem som ringer till programmet. Friktionen som kvinnorna påtalar involverar alltså både kanalens tilltal via programledarna och andra lyssnares åsikter i relation till deras egna uppfattningar i olika frågor. ”Off-knappen” i det första exemplet framstår som ett praktiskt och taktiskt redskap för att eliminera den oönskade friktion som riskerar att uppstå i samband med dessa sändningar.

De inledande exemplen visar hur olika positioner uppstår i mötena med radioinnehållet och hur deltagarna förhåller sig på olika vis till dessa positioner. Andra positioner blir synliga genom mötena med radioutbudets geografiska strukturer. Hemma hos en man i övre 60-årsåldern (f. 1950) och hans fru i Lund är radion för det mesta inställd på P4. ”Det fina med den [kanalen] är att vi då får lokalnyheter varje halvtimme och riks- och världsnyheter varje heltimme. Man blir alltså inte helt avstängd från ’den stora världen’”, skriver

mannen i sitt frågelistsvar. Dessutom innebär deras läge i Lund att det går att lyssna på dansk radio med god mottagning: "Särskilt trevligt är det klockan 12 då de har klockspel från rådhuset i Köpenhamn och därefter en nyhetssändning." Inslaget med klockspelet påminner honom och hans fru om barndomen, förklarar han, då Sveriges Radio sände klockspel från stadshustornet i Stockholm klockan 12. Mannens beskrivning av P4 och de danska sändningarna synliggör vad som skulle kunna kallas för radiogeografier. När de lyssnar på P4 möter de inslag med varierande geografiskt fokus: lokalt, nationellt och internationellt. Omvärlden blir på så vis, i linje med Tuans perspektiv på hur plats upplevs, närvarande för dem i olika skalor.²⁵⁴ Jag tolkar beskrivningen som att upplevelsen av att ta del av "den stora världen" är särskilt förbunden med de utrikesorienterade inslagen i P4, och kanske också inrikesinslagen, medan de lokala nyheterna däremot situerar mannen i en mindre värld i vilken han är "avstängd" från den större. Lyssnarens egen geografiska position medför här också att grannlandets utbud finns tillgängligt för honom. Mannen och hans fru ansluter då till den danska radiokanalens publik samtidigt som de befinner sig på andra sidan sundet, det vill säga nationsgränsen. I det avseendet blir "världen" i praktiken närvarande på ett lite annat sätt än vad radioutbudets egna kategorier, exempelvis in- och utrikes, kommunicerar.

Egentligen är det missvisande att referera till P4 som *en* kanal när det i praktiken rör sig om 25 kanaler med regionalt avgränsade sändningsområden. Det är, exempelvis, närmare bestämt med radion inställd på P4 Malmöhus som paret i Lund tar del av såväl lokala som in- och utrikesnyheter. När begreppet lokalradio förekommer i intervjuer och frågelistsvar – vilket både kan avse någon av P4-kanalerna eller en närradiokanal – framhålls inte sällan värdet av att via sändningarna kunna hålla sig uppdaterad om det som sker i det egna området, till exempel genom att lyssna på trafikrapporteringar under en bilfärd. Här utgår radioinnehållet från ett geografiskt område som

254. Tuan, 1977, 149.

sammanfaller med lyssnarens eget, i kontrast till innehåll som sätter lyssnaren i förbindelse med mer avlägsna sammanhang, som ”den stora världen” i det föregående exemplet. Men de lokala sändningarna behöver inte alltid förmedla innehåll som rör just lyssnarens hemtrakter. Den som har bilradion inställd på P4 under en längre resa får höra ett antal regionala områdens sändningar som skiftar allt eftersom lyssnaren förflyttar sig. När det gäller trafikuppdateringar blir de lokala sändningarna förstås angelägna just för att de rör det område som lyssnaren för tillfället befinner sig i. Reflektioner om andra programinslag i lokala sändningar skildrar däremot oftare en mer fast förankrad relation till kanalens utbud, något som till exempel kommer till uttryck i kännedomen om ”hemkanalens” olika programledare. Lyssnandets geografiska kontinuitet eller, tvärtom, tillfällighet ger således det lokala radioutbudet varierande innebörder. Lyssnandet som utgår från en viss plats – som för paret i Lund med P4 Malmöhus som ”hemkanal” – innebär en stabilitet som också återfinns i det regelbundna lyssnandet till det rikstäckande utbudet. I båda fallen utgör kanalen en beständig plats för lyssnaren att återkomma till, men den lokala utsändningen förutsätter alltså att lyssnaren håller sig inom sitt vanliga område medan riksutbudets tillgänglighet är oberoende av lyssnarens aktuella position, så länge mottagningsförhållandena är tillräckliga vill säga.

Det som förmedlas via lokala sändningar rör med andra ord företeelser som äger rum i och potentiellt kan påverka lyssnarens omedelbara omgivning, medan andra radiokanaler, exempelvis P1, P3, Rix FM och andra rikstäckande kanaler, riktas mot en publik som kan finnas var som helst i landet. Utbudets geografiska kategorier – regionalt, nationellt och internationellt – är komponenter i det gränssnitt som radiolyssnarna interagerar med och skapar, likt apparaturens gränssnitt, särskilda förväntningar på hur mediet blir närvarande.²⁵⁵ Mannen i det föregående gav till exempel uttryck för bestämda förväntningar i relation till P4:s nyhetssändningar som

255. Jmf Willim, 2006.

varvar ett lokalt fokus med riks- och utrikesnyheter. Ibland blir dessa geografiska gränssnitt och förväntningar särskilt märkbara genom att kollidera, som frågelistsvaret från en man i övre 40-årsåldern (f. 1970) visar på. Han bor i Göteborg och tycker att P1 ibland präglas av ett tydligt "stockholmsperspektiv" som han upplever gör innehållet "ointressant i onödan". Mannen specificerar inte vad detta stockholmsperspektiv innebär mer bestämt, men beskrivningen pekar på en dissonans som uppstår när han riktar sig mot P1 och P1 i sin tur inte upplevs rikta innehållet mot den publik som kanalen förväntas ha som målgrupp. Den kommunikativa intentionalitet som enligt Scannell måste prägla programinnehållet för att dess publik ska uppfatta innehållet för vad det är avsett att vara kan i det här fallet alltså sägas ha uteblivit.²⁵⁶

Geografiska aspekter framträder också i reflektioner om språket i radioprogrammen. En kvinna kring 57 år (f. 1961), bosatt strax söder om Stockholm, skriver i sitt frågelistsvar att hon tycker att "viss skånska" är jobbig att lyssna på i radio, och tillägger sedan: "(dumma stockholmare)". Skånska dialekter, skriver hon vidare, kan göra innehållet svårt att uppfatta eftersom hon i radiolyssnandet inte kan tyda munnens rörelser hos den som talar. Dialekterna blir här ett hinder i lyssnandet, men samtidigt betonar hon sin egen position och sitt perspektiv i egenskap av "dum stockholmare" för att poängtera det typiska i att som uppvuxen i stockholmsområdet inte förstå skånska. I det här fallet är det alltså hon som lyssnare som representerar ett slags stockholmsperspektiv, till skillnad från det föregående exemplet där radioinnehållet beskrevs som stockholmscentrerat. En annan reflektion om dialekters betydelse i radiolyssnandet kommer från en man i övre 30-årsåldern (f. 1980) som är uppvuxen och bosatt i Östersund. Han skriver att han kan "missa innehållet" i ett program om dialekten utmärker sig så pass att han upplever den som "närmast parodisk". Men det är inte dialekten i sig som är problemet, förklarar han, utan det faktum att sådana dialekter historiskt sett har varit

256. Scannell, 1996; 2014.

exkluderade från att ta plats i radio. Lösningen, menar han, är därför att låta dialekterna få mer utrymme i radio och "låta tiden nöta ned människors ovilja". Den egna upplevelsen av dialekterna sätts här i relation till en större, historisk kontext som förklarar både den egna och andra människors relation till vissa inslag i radioutbudet – som radiolyssnare har han alltså ännu inte exponerats tillräckligt för vissa dialekter. En återkommande kommentar angående dialekter och brytningar är att de gärna får förekomma i radio, bara personen talar tydligt. I det avseendet framstår dialekter och brytningar som en fråga om tillgänglighet i lyssnandet, men vad som upplevs som tydligt och tillgängligt är förstås också beroende av den enskilda lyssnarens vana eller ovana vid olika språkuttryck. I egenskap av ljudmedium är radio desto mer präglad av dialekter och brytningar än medieinnehåll i visuellt format; "texten" förmedlas med radio-rösternas språkliga präglingar, medan exempelvis tidningstext i regel speglar en nationell norm för journalistiskt skriftspråk. Den geografiska prägelns är på så vis central i radioinnehållets estetik, vilket märks i deltagares ofta bestämda åsikter om bättre och sämre radio-dialekter. Ur ett historiskt perspektiv kan däremot preferenser gällande dialekter i radio betraktas som en relativt sentida företeelse. Precis som en deltagare belyste i sitt frågelistsvar är detta med dialektala variationer något som har förändrats genom radiomediets historia. Hans och andra deltagares reflektioner om radioutbudet vittnar om att lyssnare numera möter en rad olika dialekter och brytningar via radio. Längre rädde dock normen att rösterna i radio, i synnerhet nyhetsuppläsarnas, skulle tala så kallad rikssvenska vilket vanligen innebar uppländska, och det skulle dröja till 1970-talet innan andra dialekter släpptes fram för att förmedla nyheter i Sveriges Radio. Däremot har olika dialekter varit närvarande i radio sedan länge via andra typer av program, exempelvis reportage som utgår från platser runtom i landet, en genre som etablerades under 1930-talet i och med att Radiotjänst införskaffade en inspelningsbil.²⁵⁷ Generellt har

257. Åke Jonsson, "Språkvård i praktiken: Norm och tradition i etermedier-

radiospråket blivit allt mer varierat med åren, vilket har ökat sannolikheten för att lyssnaren ska kunna möta såväl sin egen dialekt som andra dialekter via radioutbudet.

Ålder är ytterligare en återkommande aspekt av hur lyssnaren blir varse en särskild position i förhållande till radioutbudet. Så här skriver en kvinna i övre 50-årsåldern (f. 1961):

Ibland provar jag P₃ i någon sorts ambition att inte bli en stofil, men dels tycker jag de pratar så fort att jag inte hör, dels pratar ett språk jag knappt förstår, men kanske framförallt pratar om saker jag är totalt ointresserad av (men det är fascinerande att inse att yngre människor är intresserade av det!). Dock finns det en hel del musik som P₃ spelar som jag gillar.

P₃:s utbud framstår här som delvis rätt och delvis fel i förhållande till hennes preferenser. I musiken kan hon som är 57 år, och kanalen – profilerad som ”den unga kanalen” – mötas, men andra inslag får henne däremot att känna att hon inte tillhör kanalens tänkta målgrupp.²⁵⁸ Ändå verkar hon alltså vilja ge kanalen en chans då och då, som ett sätt att försöka upprätthålla sin relation till detta uttalat ungdomsorienterade utbud och därigenom ”inte bli en stofil”, som hon uttrycker det. Relationen till kanalen innebär ett pendlande mellan att uppleva sig vara på rätt plats i utbudet och att med viss distans konstatera att P₃ är till för ”yngre”. Positionerna i förhållande till kanalens utbud är alltså inte gjutna, utan aktualiseras i mötena med det för stunden specifika innehållet. I ett annat frågesvar synliggörs relationen ålder–utbud i form av en smygande förändring. Kvinnan som är i 50-årsåldern skriver att hon ibland – ”fastän jag inte är jättegammal” – upplever att hon inte är rätt målgrupp för P₃ och andra kanaler som hon uppfattar riktar sig mot en

nas språk”, *Språket i massmedierna: En antologi från Nordicom-Sverige*, red. U. Carlsson (Göteborg: Nordicom, 1989), 66–69.

258. P₃:s profilering som ”den unga kanalen” med fokus på lyssnare i åldersspannet 15–35 år har delvis upphört fr.o.m. 2019, det vill säga efter att studiens empiriska material tillkom.

yngre publik genom valen av musik och "radiopratare". Oftast blir det P4 med lokala sändningar när hon lyssnar på radio, en vana hon tycker är intressant eftersom hon för inte så många år sedan fann det otänkbart att lyssna på P4; "Så lite äldre har jag nog blivit...". P4 som hon tidigare uppfattade att främst "äldre" lyssnade på har nu alltså blivit en plats i radioutbudet som hon själv väljer att uppehålla sig på, och insikten om detta verkar överraska henne en aning. Dessa två kvinnor har gemensamt med flera andra deltagare att de tycks ha vuxit ur P3 och vuxit i andra delar i radioutbudet, som P1 eller P4. Åldrande är således en process som, när det gäller just radiobruk, innebär vissa iakttagbara migrationsmönster från vissa platser i radioutbudet till andra.

En av intervjupersonerna, en 43-årig man, berättar att han lyssnade mycket på P3 som ung och att han fortfarande lyssnar en del, men upplever kanalen som ännu mer ungdomsinriktad nuförtiden jämfört med på 1980- och 1990-talen. Han har lagt märke till att vissa program som tidigare ingick i P3-utbudet har flyttat till andra SR-kanaler, vilket han menar har bidragit till P3:s snävare och ungdomligare inriktning. Relationen till kanalen förändras därmed inte bara på grund av åldrandet, utan också genom utbudets förändrade struktur och aktuella målgruppsinriktningar. Ett annat exempel på ålder och utbud som en föränderlig relation skildras i frågelistsvaret från en kvinna i 80-årsåldern. Hon förklarar att musikfrågeprogrammet *Melodikrysset* har blivit svårare med åren eftersom "man inte hänger med alla 'nya' artister som sjunger ungefär likadant." Programmet som började sändas under 1960-talet är till konceptet i stort sett oförändrat, men musiken som tävlingen kretsar kring uppdateras ständigt och de nyare låtarna medför en högre svårighetsgrad för kvinnan som tycks säkrare på de äldre inslagen. Inget av dessa två exempel kommenterar den egna åldern, utan snarare radioutbudets skiftande innehåll genom åren. Något liknande förekom i det förra avsnittet där två personer i 80- och 90-årsåldern talade om P4-musiken i termer av "dunka-dunka", med vilket de syftade på nyare musik och sannolikt vissa musikgenrer, även om

detta inte specificerades närmare. Mannen som är född 1927 förklarade här att han föredrar musik som är gjord fram till 1960-talet, och "dunka-dunka" är alltså musik av senare datum. "Dunka-dunka" brukar användas som en negativt kommenterande etikett på musik och då åsyfta viss populärmusik.²⁵⁹ I just det här fallet blir uttrycket en kommentar som kontrasterar den nutida radiomusiken mot äldre musik, sådan musik som mannen har i sin kassettsamling. Ingen av personerna påtalar sin egen ålder, exempelvis genom att säga sig vara "för gamla" i relation till P4-musiken, men med etiketten "dunka-dunka" poängteras tydligt att deras preferenser orienteras mot en annan tids musik än den nutida. Resonemanget kan jämföras med ett exempel i Alftbergs avhandling där jazzmusik representerar ett historiskt sammanhang som intervjupersonen i fråga orienterar sig mot som sin tid.²⁶⁰ P4:s musikutbud kommenteras av flera deltagare. En kvinna i 70-årsåldern (f. 1948) skriver:

Jag kunde önska ett mer varierat musikutbud i P4. Varför ska vi höra det senaste trettioelva gånger per dygn? Tänkte ofta på detta då jag arbetade som distriktssköterska i äldre människors hem. De allra flesta hade radion på (sällskap?) och oftast P4. Hur är det musikutbudet anpassat till alla åldrar? Hela Sveriges P4? Pytt! Vad menas?

Kritiken mot musiken, som hon refererar till som "det senaste", utgår inte bara från de egna lyssningsvanorna, utan också från iakttagelser om radiokanalens närvaro i andras vardag. Huruvida personerna hon gjorde hembesök hos brukade kommentera radiomusiken framgår inte, men dessa tillfällen har uppenbart bidragit till kvinnans uppfattning att P4-musiken är dåligt anpassad till en äldre publik.

259. Sverker Hyltén-Cavallius har beskrivit "dunka-dunka" som ett gränsskapande begrepp vilket upprättar skilda "tidrum": ett som präglas av den nutida musiken och ett lokaliserat till "Sverige-före-rocken", en definition som tycks överensstämma med begreppets avsedda innebörd i mitt exempel. Hyltén-Cavallius, 2005, 269–270.

260. Alftberg, 2012, 101–102.

”Hela Sveriges P4” syftar på radiokanalens slogan. Medan denna slogan från Sveriges Radios sida sannolikt refererar till de 25 P4-kanalernas sändningsområden över landet representerar den i kvinnans formulering ett slags löfte om att kanalens utbud ska erbjuda något för alla åldrar. Likt exemplet där vissa inslag i P1 upplevdes präglade av ett ”stockholmsperspektiv” synliggör deltagarnas kommentarer om musikutbudet i P4 hur kanalen till viss del upplevs som en angelägen plats i utbudet, en plats där utbudet matchar förväntningarna, men där musiken är ett önskat inslag som upplevs riktat mot en annan målgrupp än den man själv uppfattar sig tillhöra i egenskap av radiopublik.

Att vara publik är en komplex process, menar Martin Barker. Det avgränsar sig inte till det konkreta mötet med medieinnehållet; med sig in i situationen har människor sin personliga historia och därmed särskilda förväntningar, en historia som fortsätter efter detta möte.²⁶¹ Exempelen som har lyfts fram i avsnittet har belyst några aspekter av hur mötena mellan individerna och radioinnehållet formar upplevelser av olika publikpositioner. Positionerna handlar inte bara om lyssnarens relation till medieinnehållet, utan om en intersubjektiv medvetenhet om radio som ett fenomen med olika potentiella mottagare. Själva vetenskapen om mediets publika karaktär kan förstås som en premiss för de uppfattningar om utbudets riktadhet som avsnittet har skildrat. I reflektionerna om radioinnehållet har deltagarna själva trätt fram som innehållets mottagare, men också andra människor. Dessa andra har sällan varit specifika individer, utan snarare föreställda publikkategorier som artikulerats med utgångspunkt i ålder, geografi, språk och åskådning i olika samhällsliga frågor.²⁶² Gunnars konstaterande att radio inte ”kan vara för alla hela

261. Martin Barker, ”I have seen the future and it is not here yet...; or, On being ambitious for audience research”, *The Communication Review*, vol. 9, nr. 2, 2006, 125.

262. Dessa föreställda ”andra” som aktualiseras genom mediebruket relaterar i vissa avseenden till tanken om föreställda gemenskaper, eller *imagined*

tiden” kan, med avsnittets olika exempel i åtanke, formuleras på ett alternativt sätt: att radio i stor utsträckning upplevs vara något för någon ibland. Att poddlyssnande sällan beskrivs i termer av att tillhöra rätt eller fel målgrupp kan mot bakgrund av det förra avsnittet förstås som ett uttryck för en demand-formatets individanpassade karaktär. Den som lyssnar via detta format har valt en specifik podd, och ett visst avsnitt, utifrån sina intressen, medan exemplen i det föregående har visat hur lyssnandet till linjära sändningar exponerar individen för radioinnehåll på ett sätt som i högre grad tenderar att göra denne uppmärksam om sig själv i kontrast till andra människor och olika ämnen som behandlas i programmen.

DET BÄSTA MED RADIO ÄR ATT MAN KAN GÖRA ANNAT SAMTIDIGT

”Det är endast vid en punkt, som utredningen anser sig böra dröja, nämligen vid de lättare underhållningsprogram, som gå under benämningen kabaré.” Så inleds ett stycke i 1935 års statliga utredning om radio, eller rundradio som det kallades, i Sverige. Vad var det med just radiokabarén som utredningen ville dröja vid? Stycket fortsätter:

Det ligger ingenting märkligt i, att dessa för det mesta äro en källa till bekymmer och av programledningen räknas till de mer vanskliga

communities som Benedict Anderson kallar dem. Medan Anderson särskilt behandlar idéer om nationen (”nation-ness”) i termer av föreställda gemenskaper har varierande typer av sociala och kulturella kategorier blivit synliga när deltagarna i min studie reflekterat över sina möten med radioutbudet. Men även i dessa exempel aktualiseras själva grundtanken från Andersons perspektiv, det vill säga att människor relaterar till abstrakta ”andra” som de inte har mött personligen. Idén om föreställda gemenskaper kan i denna mer allmänna bemärkelse betraktas som besläktad med det fenomenologiska intersubjektivitetsbegreppet som jag refererat till i avsnittet. Benedict Anderson, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (London: Verso, 2016).

punkterna i programarbetet. Ty svårigheterna äro uppenbara. Dessa sammanhånga delvis med radions konstitutionella svaghet, nämligen den att vara blind. Det lider nämligen icke något tvivel om att hela denna art av underhållning i hög grad är beroende av synintryck. Redan härigenom är radiokabarén från början handikappad.²⁶³

Radion är enligt utredningen alltså ”blind” och kabarén därmed en ohjälpligt ”handikappad” genre. Även inom radioforskningen har mediets karaktär beskrivits med ordet blind, vilket alltså syftar på dess avsaknad av visuellt förmedlad information. Men medan blindheten i det inledande exemplet uppfattades som radiomediets, och i synnerhet kabarégenrens, svaghet har forskningen pekat på såväl svagheter som styrkor hos mediets konstitution.²⁶⁴ I intervjuerna och frågelistsvaren förekommer inte ordet blind när mediets karaktär kommenteras, men däremot andra uttryck som betonar radions konstitution som akusmatiskt upplevt medium. Begreppet akusmatiskt lämpar sig i min mening bättre än blindhetsmetaforen för att beskriva hur mediets konstitution påverkar upplevelserna, medan blindhetsmetaforen på ett märkligt sätt antyder perceptiva egenskaper hos mediet självt snarare än hos dess mottagare. Däremot sätter det inledande utdraget om mediets så kallade blindhet fingret på en central dimension av mediets karaktär. Att uppfatta ljud akusmatiskt betyder att ljuden upplevs separerade från sina källor, det vill säga att mottagaren endast uppfattar ett objekt genom dess ljudande

263. Kommunikationsdepartementet, SOU 1935:10, *Utredning och förslag angående rundradion i Sverige*, 1935, 16. https://weburn.kb.se/metadata/690/SOU_857690.htm (hämtad 2021-01-10).

264. Detta gör exempelvis Andrew Crisell i *Understanding radio* (1994), i vilken han använder begreppet ”blindness” för att framhålla mediets särdrag. Crisell, 1994, 3. Beskrivningar av radio som ett medium präglad av blindhet har kritiserats och diskuterats av såväl forskare som verksamma inom radioproduktion. En överblick av diskussionen ges exempelvis i Hugh Chignell, *Key concepts in radio studies*, [Elektronisk resurs] (London: SAGE, 2009), 67–71.

kvaliteter.²⁶⁵ Den akusmatiska upplevelsen kan kontrasteras mot exempelvis en konsertsituation där lyssnaren inte bara uppfattar ljuden, utan också kan härleda dem visuellt till deras respektive källor, som musikinstrument och vokalister.

Radiomediets akusmatiska närvaro blev särskilt tydlig genom deltagarnas svar på en av de frågor som jag ställde. Frågan löd: Är radio unikt på något vis? Ingen annan fråga har fått så samstämmiga svar som denna. Svaren kan summeras: "Det bästa med radio är att man kan göra annat samtidigt". Radio kallas ibland för ett sekundärt medium, vilket syftar just på detta samtidiga; att lyssnandet oftast äger rum medan lyssnaren också sysslar med något annat.²⁶⁶ Att tala om radio som ett sekundärt medium implicerar att något annat är överordnat, i ett primärt fokus. Men när studiens deltagare berättar om sina vanor framstår lyssningssituationerna som mer komplexa än så. I stället för att tillskriva radioljuden en viss plats i en sinnlig hierarki, i vilken synen anses dominera över hörseln, bör relationen mellan radioljuden och lyssnarens fokus betraktas som situationellt formad. Det situationella är specifikt: i lyssningssituationen är det inte vilka radioljud som helst som lyssnaren umgås med och inte heller är det vilka sysslor som helst som kombineras med lyssnandet. Radiomediets framträdande i egenskap av ljud präglas, som avsnittet visar, snarare av ett skiftande fokus i förhållande till det situationellt specifika. I avsnittet lyfter jag fram några aspekter som bidrar till komplexiteten i orienteringarna mot radio som ett ljudande fenomen. Vad innebär det, mer konkret, att radio är närvarande samtidigt med annat i deltagarnas vardag? Jag börjar med att se närmare på det som många deltagare kortfattat betecknar som "annat": vad annat ägnar de sig åt samtidigt som de lyssnar på radio?

265. Ex. Pierre Schaeffer, "Acousmatics", *Audio culture: Readings in modern music*, red. C. Cox & D. Warner (New York: Continuum, 2004), 76–81.

266. Ex. Chignell, 2009, 68, 70; Bent Steeg Larsen, "Radio as ritual: An approach to everyday use of radio", *Nordicom Review*, vol. 21, nr. 2, 2000, 259.

En mängd olika aktiviteter nämns, även sådana som *inte* upplevs passa ihop med radiolyssnande; vardagens aktiviteter framstår som i varierande grad kompatibla med radiolyssnande. En central aspekt i denna kompatibilitet rör situationen som ljudmiljö. En man i 60-årsåldern skriver i sitt frågelistsvar: "Det unika med radion är förstås att man lyssnar medan man gör något annat, typ kör bil, diskar eller städar (att dammsuga samtidigt med *Melodikrysset* brukar vara ett återkommande dilemma)." Beskrivningen sätter fingret på en sårbarhet i radiomediets konstitution: i egenskap av ljudmedium tillåter det inte någon större konkurrens av andra ljud i lyssnarens miljö.²⁶⁷ Ljudmiljön behöver vara sådan att radioinnehållet kan uppfattas utan svårigheter, och det är detta som ger upphov till "dilemmat" när *Melodikryssets* sändningstid på lördagsförmiddagen sammanfaller med rutinen att dammsuga. Konkurrensen mellan olika ljud innebär alltså att radiolyssnandet måste inrymmas i akustiskt gynnsamma sammanhang. Två sådana sammanhang framgår av mannens beskrivning: att lyssna i bilen och medan han diskar. Dessa sysslor ter sig vid en överblick av frågelist- och intervjumaterialet som några av radiolyssnandets vanligaste sammanhang. Radioljud är för många självklara inslag i bilens och i kökets välbekanta ljudmiljöer. Köra bil, promenera, diska, laga mat, sortera, hänga och stryka tvätt, måla, sticka, teckna, rensa ogräs eller plocka bär från buskar i trädgården är några av alla sysslor som deltagarna ägnar sig åt medan de lyssnar på radio. Gemensamt för sysslorna är, bland annat, den ljudmässiga kompatibiliteten med radiolyssnandet. Kompatibiliteten innebär inte bara att dessa sysslor är relativt lågmälda och därmed inte hindrar radiolyssnandet. De är också sysslor vars genomförande inte verkar störas av att radioljuden är närvarande.

Förutom relationen mellan radioljuden och andra ljud behöver en annan typ av balans prägla lyssningssituationen. Den kommer till uttryck exempelvis när deltagare talar om koncentration. En kvinna i 25-årsåldern (f. 1994) skriver om sitt radiolyssnande: "Det passar

267. Jmf Åberg, 1999, 32.

när jag gör rutinmässiga grejer som inte kräver så djup koncentration, svårare när jag behöver tänka samtidigt.” Tänka verkar här syfta på uppgifter som är mer utmanande jämfört med dem hon kallar ”rutinmässiga grejer”. Koncentration och rutin är två aspekter som är tydligt sammanflätade i många beskrivningar. Att diska, städa eller köra bil, för att nämna några vanligt förekommande aktiviteter, är sådant som många beskriver i termer av rutiner. I egenskap av rutiner kan handlingarna förstås som kroppsligt lagrade kunskaper. Denna kroppsliga kunskap är, ur Merleau-Pontys perspektiv, något vi erhåller när vi med tiden lär oss att behärska något; den inövade handlingen blir en vana som vi inte behöver reflektera särskilt över för att klara av – den ”sitter i händerna”. Förmågan som till en början inte var självklar har på så vis genom repetition satt sig i kroppen som vet hur den ska göra.²⁶⁸ De aktiviteter som många deltagare menar passar bra att ägna sig åt samtidigt med radiolyssnandet är sådana som verkar ”sitta i händerna”, både i den mening att de utförs med händerna och att de sitter liksom lagrade i händernas och kroppens minne. Det vana handlaget möjliggör att uppmärksamheten fokuseras på radioinnehållet, medan uppgifter som kräver mer ”tänkande” ockuperar uppmärksamheten på ett annat sätt. I frågelistsvaret från en deltagare i 25-årsåldern (f. 1993) framstår radiolyssnandet som ett intellektuellt stimuli som tillförs i vissa situationer: ”Jag tycker radio är bra när jag gör saker där jag inte behöver tänka så mycket aktivt och känner att jag behöver mer stimulans.” När deltagare beskriver radiolyssnandet i termer av stimulans kan det i vissa fall handla om ”tuggmotståndet” i radioprogrammen, exempelvis att en diskussion väcker reflektioner och på så vis utmanar lyssnaren. Särskilt intressant ur perspektivet på radiobrukets samtidighet är dock hur stimulans upplevs i relation till den aktuella lyssningssituationen. Det är inte bara programinnehållet i sig som kan upplevas som stimulerande, utan programinnehållet i

268. Maurice Merleau-Ponty, *Phenomenology of perception* [Elektronisk resurs] (Abingdon, Oxon: Routledge, 2012), 144.

det specifika lyssningssammanhanget: sysslor som upplevs som tråkiga på grund av deras rutinmässiga karaktär aktualiserar behovet av ytterligare stimulans. I frågelistsvaret från en kvinna i 45-årsåldern (f. 1975) framstår radio som mer tillgängligt än andra medier just på grund av mediets akusmatiska framträdande:

Radion är unik för man kan göra annat samtidigt, och som ensamstående mamma är det nödvändigt. Man hinner sällan sitta ner och läsa i lugn och ro. Tv, film m.m. kräver att man avsätter tid på ett annat sätt. Radion förgyller vardagssysslorna.

Kommentaren om att radions närvaro förgyller vardagssysslorna relaterar till tanken om sinnlig överlagring, det vill säga hur en situation kan utformas med hjälp av olika typer av sinnlig ”rekvisita” som med tiden upplevs höra till just denna situation. Löfgren exemplifierar med läsande, en aktivitet som till exempel kan vara förknippad med att sitta i en bekväm fåtölj, dricka eller äta något och kanske ha en viss sorts musik på som bakgrund.²⁶⁹ I kvinnans beskrivning framstår radiobrukets akusmatiska karaktär som avgörande för att mediet ska få rum, eller snarare tid, i tillvaron. Hon har sällan tid att sitta ner en längre stund och följa ett tv-program eller en film, men sättet som radio upplevs på – genom lyssnande – möjliggör mediets närvaro tillsammans med andra sysslor som därmed ges en extra, ”förgyllande” dimension. ”Man har ögon och händer fria”, som en annan deltagare kommenterar lyssningssituationens karaktär.

Vilka aktiviteter som fungerar att kombinera med radiolyssnande har alltså att göra med huruvida detta andra man ägnar sig åt är en syssla som ingår i den rutinmässiga ”vardagskompetensen”. En annan aspekt handlar om typen av radioinnehåll som lyssnaren tar del av. En kvinna i 40-årsåldern (f. 1979) berättar i sitt frågelistsvar

269. Orvar Löfgren, ”Det är bara för mycket: Hemmet som rutin och kaos”, *ETN:HEM*, red. R. Willim (Etnologiska institutionen, Lunds universitet, 2006), 20.

att hon har köpt en radio i syfte att kunna lyssna medan hon arbetar. Hon uppger att hon arbetar som konsult, men specificerar inte närmare vad arbetet innebär för typ av uppgifter och situationer. Försöken med att arbeta till radio har hur som helst misslyckats, konstaterar hon. I stället för att koncentrera sig på arbetsuppgifterna glider hennes uppmärksamhet över till samtalen som pågår i radioprogrammen. Musik skulle fungera bättre att jobba till, tror hon, men då skulle hon välja musik på Spotify eftersom hon inte gillar musiken som finns tillgänglig via radioutbudet. En man i ungefär samma ålder, kring 40, beskriver ett omvänt förhållande till talat radioinnehåll respektive musik. För honom innebär musik en större risk att distraheras när han sitter och arbetar vid datorn. Som mycket musikintresserad engageras han lätt av musiken som spelas, så för hans del passar "pratrado" bättre i arbetssituationer som kräver viss koncentration. Här kan alltså individens specifika intresse sägas spela en avgörande roll för hur uppmärksamheten riktas mot den ena eller andra aktiviteten.

Uppmärksamhetens riktning går till viss del att styra genom att kombinera "rätt" aktiviteter. Känslan för vilka aktiviteter som fungerar ihop kan betraktas som en sorts kompetens genom vilken balans kan uppnås. Men det är uppenbart så att uppmärksamheten ofta rör sig bångstyrt och oförutsett mellan radioinnehåll, pågående göromål och tankar som kommer och går. En man i 70-årsåldern beskriver sitt lyssnande som ett pendlande mellan "passivt" och "aktivt":

Det gäller speciellt nyheter och kulturprogram. Jag lyssnar med ett halvt öra och sysslar med något annat samtidigt, men spetsar öronen när det kommer något inslag som verkar intressant. Det där sättet att lyssna lyckas inte alltid – det är ju klassiskt när det gäller väderrapporten: jag vill höra hur vädret blir i östra Svealand, försöker "slölyssna" på rapporten tills de kommer dit, men vaknar upp först då de kommit fram till norra Svealand etc. – lika besvärligt varje gång.

Att "lyssna med ett halvt öra", eller "slölyssna" som han också kallar det, framstår här som en taktik för att filtrera innehållet i den pågående radiosändningen utifrån vad han finner särskilt relevant, men det gäller då att växla om till ett koncentrerat lyssnande – "spetsa öronen", som han skriver – i tid. En annan deltagare skriver: "Det är väldigt få program jag aktivt väljer bort. Det som intresserar mig mindre lyssnar jag helt enkelt mindre uppmärksamt på." I likhet med föregående exempel beskriver kvinnan hur hon kan "vakna till" och inse att hon inte lyssnat så noga; "Många signaturer gör att jag skärper mig och lyssnar aktivt." Ola Stockfelt använder begreppet lyssnarmodus för att beskriva hur vi lyssnar på musik på olika sätt. Beroende på lyssningssammanhang och musikgenre tillämpar vi olika modi. Detta handlar om en lyssnarkompetens som vi övar upp genom egna erfarenheter men också utifrån kulturella normer och förväntningar kring musiklyssnande.²⁷⁰ Såväl musik- som radio-lyssnande är idag att betrakta som aktiviteter där det samtidiga, det vill säga kombinerandet av flera sysslor, är norm.²⁷¹ I mitt material är exemplen mycket få där radiolyssnandet beskrivs som den enda aktiviteten i en situation. Att lyssna och samtidigt göra något annat framstår som radiobrukets självklara kontext. Att lyssningssätten formas i specifika kulturella kontexter blir särskilt märkbart när äldre deltagare reflekterar över radiobruket genom livet: detta samtidiga som präglar de flesta lyssningssituationer idag har inte alltid varit lika självklart. Så här skriver en kvinna som är född 1941 om barndomens radiolyssnande:

Radion tog hela vår uppmärksamhet på den tiden; det vill säga, vi satt framför den och verkligen lyssnade – och jag minns inte att radion fanns som något bakgrundsljud såsom det blivit genom åren, till och med den klassiska musiken.

270. Ola Stockfelt, *Musik som lyssnandets konst: En analys av W.A. Mozarts symfoni no. 40, g moll K.550* (Göteborg: Göteborgs universitet, 1988).

271. Ibid., 143.

Den avslutande reflektionen om den klassiska musiken antyder att kvinnan förknippar den typen av musik, mer än annan, med ett koncentrerat lyssnande, ett modus som sällan präglar hennes radiolyssnande nuförtiden. En man i samma ålder funderar också på hur lyssnandet har förändrats och konstaterar att han inte sitter stilla och lyssnar numera, så som han minns att han brukade göra som liten. De två 40-talisterna är uppvuxna med vanor och normer kring radiobruk som kom att förändras bland annat genom den bärbara transistorteknikens genomslag under 1950- och 1960-talen. Innan radioutrustningen blev bärbar koncentrerades lyssnandet av tekniska skäl till apparatens stationära placering, men lyssnandet präglades också av samtidens moraliska syn på mediets plats i tillvaron. Medan radiomediet ännu var ungt orsakade det så kallade slölyssnandet bekymmer. I folkbildningskretsar betraktades mediet som en viktig kanal för kunskapsförmedling och för det syftet förutsattes förstås ett koncentrerat lyssnande. Lyssnarna skulle inte bara bilda sig inom olika områden via radio, de behövde också disciplineras in i själva lyssnarpraktiken för att bli goda radiolyssnare. Ylva Mårtens beskriver förväntningarna på radioföredragens publik: ”Det skulle vara högtidligt. Man skulle inte lyssna med fötterna på bordet, äta mackor och dricka öl och framför allt inte prata medan föreläsningen pågick.” Lyssnandet skulle inte heller bli för omfattande; radion fick inte ”ta över”, utan skulle användas kvalitativt genom koncentrerat lyssnande vid väl valda tillfällen.²⁷² I frågelistsvaret från kvinnan som mindes barndomens koncentrerade lyssnande anas ett dåligt samvete inför det faktum att hon inte längre ägnar mediet samma uppmärksamhet, utan att innehållet oftare utgör ”bakgrundsljud”, som hon kallar det. Bland yngre deltagare som har vuxit upp med andra normer och andra tekniska premisser kommenteras de samtida aktiviteterna mer sällan som något

272. Ylva Mårtens, *Kära lyssnare: Radion som sällskap* (Stockholm: Carlsson, 2009), 107–108. Jmf Ehn & Löfgren, 2007, 98–99; Björnberg, 2020, 58.

"MAN HAR ÖGON OCH HÄNDER FRIA", skriver en deltagare om radiobrukets kompatibilitet med andra sysslor. Foto: Elin Franzén/ Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

problematiskt, och oftare som något fördelaktigt med radio jämfört med tv, film, tidningar, böcker och andra visuella medieformer. Det ska dock sägas att många äldre deltagare också framhåller det positiva med att kunna kombinera lyssnandet med annat, men till skillnad från yngre personer kan de äldre betrakta dagens lyssnarnormer mot bakgrund av ett radiobruk som längre tillbaka tedde sig avsevärt annorlunda i vissa avseenden. Attityderna till varierande

lyssnarmodi kan således betraktas som biografiskt formade orienteringar, vilka utgår både från individuella erfarenheter och samhälleliga kontexter under olika perioder av radiomediets historia.

Slölyssna är ett uttryck som lever vidare och som återkommer i intervjuerna och frågelistsvaren, men det är inte ensidigt negativt laddat, så som det tycks ha varit längre tillbaka i radiolyssnandets historia. I stället kan det syfta på ett lyssnarmodus som avsiktligt placerar radioljuden i en sorts fond medan man sysslar med något särskilt. Ljuden finns där som en del i miljön, men uppmärksamheten behöver inte vara riktad mot det konkreta innehållet i radioprogrammen. Att "slölyssna" och "ha radion på i bakgrunden" är två besläktade uttryck som pekar mot särskilda meningsskapande dimensioner i radiobruket. I ett frågelistsvar från en kvinna i 30-årsåldern (f. 1985) framträder en sådan dimension i relation till ett specifikt radioformat:

Det som är speciellt med radio är att det i motsats till övriga medier i mitt liv inte är begränsat till en demand. Det är trevligt att bara slå på radion och lyssna på vad som erbjuds i stället för att välja själv. På det sättet fungerar radio även som bakgrundssällskap. Jag skulle ju inte välja något i en on demand-tjänst och sedan inte aktivt lyssna/läsa/titta.

Att via en demand-tjänst aktivt välja varje enskilt inslag, exempelvis podcastavsnitt, verkar enligt kvinnans beskrivning placera medieinnehållet i uppmärksamhetens "förgrund", medan det linjära radioflödet kan pågå i uppmärksamhetens "bakgrund". Forskning om podcastanvändning pekar på just detta förhållande till medieinnehållet. Poddlyssnaren väljer ett avsnitt och börjar lyssna från början (med eventuella pauser under avsnittet, som i bokens tidigare exempel där lyssnaren somnade ifrån avsnittet och sedan fortsatte att lyssna vid ett annat tillfälle). Det linjära radioutbudet tenderar oftare att närvara genom att lyssnaren hoppar in och ut ur det pågående sändningsflödet, antingen genom att slå på och av radion

eller genom att följa sändningen med en växlande uppmärksamhet.²⁷³ När radioljuden upplevs som "bakgrund" blir de, som kvinnan uttryckte det, ett sorts sällskap. Detta är ett vanligt sätt att tala om radio; att radion som står på är ett sällskap.²⁷⁴ Men vad är det för slags sällskap som upplevs genom radioljudens närvaro? Radio är ju ett enkelriktat massmedium som talar snarare än lyssnar i sin relation till publiken. "Om jag lagar middag själv brukar jag också ha på radion, som sällskap och som allmän informationskanal", skriver en kvinna i 40-årsåldern (f. 1976). En man (f. 1981) beskriver radio som "ett sällskap för att dölja tystnaden." Han berättar också att han använder P1, som närmast uteslutande sänder talat innehåll, "som skvalmusik" och att kanalen kan stå på från morgon till kväll när han är hemma. Aktualitetsprogrammet *Nordegren & Epstein i P1* som sänds mitt på eftermiddagen försöker han dock "pricka in", vilket jag tolkar som att han då lyssnar mer koncentrerat än under övriga dagen. I dessa beskrivningar kontrasteras radio som sällskap mot ett lyssnande som är mer informationsorienterat. När mannen använder P1 som skvalmusik skapar han en icke-tystnad där radioljudens närvaro tycks ha en affektiv betydelse. Den här aspekten av radiobruk har undersökts av Tacchi som talar om ett semi-medvetet radiolyssnande vari ljuden inte nödvändigtvis upplevs med innehållet i fokus. I stället kan lyssnandet vara ett sätt att hantera olika känslomässiga tillstånd, som oro eller ensamhet.²⁷⁵ I avhandlingsmaterialet finns varierande exempel på hur radio används på sådana vis. Tystnad framstår i vissa beskrivningar som starkt socialt laddat. En ljudmiljö som upplevs som tyst tycks många gånger förstärka medvetenheten om att man är ensam i sammanhanget. I flera exempel beskrivs radions sociala roll som särskilt betydande i samband med en förändring i livet. En kvinna i 25-årsåldern berättar att hon skaffade en radio när hon flyttade hemifrån: "Jag tror att jag känner

273. Se ex. Berry, 2016, 16.

274. Jmf Mårtens, 2009; Höijer, 1998.

275. Tacchi, 1997.

mig mindre ensam när jag är hemma och pluggar med radion på. Ofta som ett bakgrundssorl, men också för riktiga analyser.” Införskaffandet av en radioapparat framstår som något av en kompensationshandling i vardagen som inte längre tillbringades tillsammans med familjen. Flera deltagare berättar om att bli ensam när en partner dör. En kvinna i 60-årsåldern (f. 1955) skriver i sitt frågelistsvar:

Sedan jag blev ensam efter att min man gick bort för ett par år sedan brukar jag ha radion på svagt ljud när jag skall sova. Då slipper jag ofta jobbiga tankar och somnar om medan jag försöker lyssna på något. Jag blev glatt överraskad när jag upptäckte att P1 har sändningar hela natten. Förr fanns bara en kanal med musik.

Radion är för henne förknippad med hemkänsla, vilket hon tror har att göra med att radion så ofta stod på i hennes barndomshem. Senare i livet har hon själv fortsatt att lyssna mycket när hon är hemma under dagen, ibland också på arbetet om koncentrationen har tillåtit. Men att lyssna på natten är alltså en vana som etablerats på senare tid i och med makens bortgång. I denna nya vana verkar hon ha funnit ett sätt att hantera tankarna som tränger sig på i väntan på sömnen. En annan kvinna, också kring 60 år, berättar om en omtumlande situation där radio, eller närmare bestämt en viss typ av radioprogram, blev betydelsefullt:

När min lillebror gick bort förra året körde jag ensam tillbaka hem efter att ha hittat honom död i hans lägenhet. Jag var upprörd, ledsen, chockad. Orkade inte med tystnaden i bilen. Inte heller något program på svenska. Satte på P2 som sände program på våra invandrarspråk. Att sitta med de hemska upplevelserna och lyssna på finska och arabiska var så lugnande. Hade inte klarat bilresan hem utan det. Resan tog två timmar och det var mörkt ute.

Radorösterna på de för henne främmande språken tycks här ha erbjudit en särskild form av närvaro som underlättade situationen. Utan att kunna tolka innebörderna i det som sades blev radioinnehållet i stället språkliga melodier att fästa uppmärksamheten vid under timmarna som bilresan pågick.

Avsnittets exempel har så här långt rört situationer där lyssnarna tycks vara ensamma i lyssningssituationen, men det finns också exempel där radioljudens närvaro framträder som ett slags socialt klister i sammanhang där flera personer är närvarande. Detta klister kan upplevas som mer eller mindre önskvärt. En av de intervjuade, Sven, kom att medverka i studien efter att ha nämnt för mig att han ofta lyssnar på radio i sin butik. Jag blev nyfiken på dessa radiovanor eftersom en butik kan antas vara en plats som medför andra typer av sociala interaktioner än ett hem eller andra privata sammanhang som många av studiens deltagare berättat om. Under dagarna står ofta P1 på, något Sven tror är ganska udda för en butik:

Om man går in i en butik eller en kundmottagning så kan ju en radio stå på, men då är det ofta lite lättsammare radiokanaler som Radio Stockholm eller NRJ eller de där. Men om man har P1, då vet man aldrig vad de kommer att prata om och det kan bli lite lustiga situationer.

Sven skrattar när han berättar om det här. Han har funderat en del på hur radioljuden påverkar stämningen i butiken. Det finns vissa typer av radioprogram i P1 som kan göra att det känns märkligt eller obekvämt när kunder befinner sig i butiken. Ibland sänds till exempel program där en programledare samtalar med människor om känsliga saker. Samtidigt som detta samtal, som ibland till och med kan innehålla gråt, hörs från radion kan en kund stå och titta på någon vas eller annat. Om Sven i en sådan situation skulle vrida ner volymen på radion blir radions närvaro – och hans egen medvetenhet om denna – bara än mer påtaglig, reflekterar han. Här blir det tydligt hur radioljuden erfars intersubjektivt och förstärker upplevelsen av en delad situation mellan människor som inte känner varandra. Även om radion inte skulle vara påslagen skulle Sven och hans kunder ingå i ett gemensamt rumsligt sammanhang, men radioljuden riktar deras medvetenhet mot ett gemensamt objekt, eller närmare bestämt upplever Sven det så. Den här aspekten av sociala interaktioner har Schutz beskrivit i termer av tuning-in-relationer. I hans exempel

handlar det om att uppleva musik och hur musik, när människor spelar och/eller lyssnar tillsammans, involveras i ett gemensamt fokus. Här har tid en central betydelse: genom upplevelsen av musiken som fortskrider blir lyssnarna socialt synkroniserade i det upplevda förloppet.²⁷⁶ Radiosändningarna som ljuder i butiken innebär på ett liknande vis ett förlopp av radioinnehåll som de närvarande personerna möter samtidigt. Huruvida kunderna upplever en situation på ett liknande sätt som Sven är svårt att veta, men det är inte heller den centrala poängen här. Exemplet från butiken visar hur radioljudens närvaro riktar Svens medvetenhet mot radio som ett objekt närvarande för fler än bara honom själv – radioljuden förstärker hans upplevelse av situationen som ett socialt sammanhang. De linjära P1-sändningarna som hörs i butiken innebär, som Sven påpekade, att han inte vet vad de kommer att tala om i programmen. Sättet som radio närvarar på medför på så vis en ovisshet om hur stämningen i lokalen kommer att påverkas. Radion kan orsaka obekväma situationer men också bli ett intressant inslag för kunder som vistas i butiken, något som Sven har lagt märke till emellanåt: ”En del blir ju liksom kvar här för de vill lyssna klart på ett reportage, det är väldigt tydligt.” Jag undrar hur han uppfattar att det är just radioprogrammet som håller dem kvar. ”När det är slut så går de!”, svarar Sven och skrattar.

Det finns flera exempel i materialet där det blir märkbart hur radions närvaro gör individen medveten om sociala normer och förväntningar som präglar olika sammanhang. Ett sådant finner jag i frågelistsvaret från en kvinna kring 40 år (f. 1975) som arbetar som ambulanssjuksköterska. I ambulansens vårdutrymme brukar hon och hennes kollegor ha radion på på låg volym: ”Det känns allmänt och trevligt. En spellista på Spotify skulle kännas alldeles för privat och personligt.” En spellista med musik utvald av henne eller någon

276. Alfred Schutz, ”Making music together: A study in social relationship”, *Collected papers II: Studies in social theory* (Dordrecht: Springer, 1976), 159–178.

Traktering vid radiokalas

För traktering vid radion lämpar sig ingenting bättre än BANANER. De äro lätta att hantera, men framför allt förorsaka deras skalning och förtäring inga biljud, som inverka störande på underhållningen.

Vid radiokalas får man inte glömma

BANANER

LJUDMEDIETS KONSTITUTIVA SÅRBARHET uppmärksammas i en annons som framhåller bananens lyssningskompatibla egenskaper. Publicerad i *Radioamatören*, nr. 2, 1924.

av de andra skulle, som jag tolkar det, krocka med förväntningarna om vad ambulansen är för slags plats. I ambulansen är personalen inte närvarande i egenskap av privatpersoner med individuella preferenser gällande musik och annat. Radiosändningarna däremot, består av ett medicinnehåll som riktas mot en allmän publik och ger på så sätt situationen en inramning med en offentlig karaktär.²⁷⁷

277. Jmf Larsen, 2001, 31.

Exemplet synliggör, på ett mer allmänt plan, hur olika miljöer är kulturellt kodade och identifieras utifrån våra erfarenheter och förväntningar. Utifrån Goffmans perspektiv på vardagens sociala mikrointeraktioner kan reglerandet av ljudmiljön förstås som ett slags iscensättande av situationen utifrån mer eller mindre uttalade överenskommelser om vad som passar bäst där och då – situationen ramas in som en viss typ av situation.²⁷⁸ Samtidigt som personalen i ambulansen aktivt reglerar miljön genom att ha radion påslagen är det också avgörande att ljuden som ges plats i vårdutrymmet ingår i just ett massmedierat och linjärt utbud vars innehåll bestäms av någon annan. I egenskap av massmedierat innehåll är det inte bara tillgängligt för dem som befinner sig i ambulansen, utan för vem som helst som har slagit på samma kanal, vilket förbinder just denna avgränsade miljö och situation i ambulansen med ett vidare, offentligt sammanhang.

MAN FÅR GÖRA SINA EGNA BILDER

Likt det föregående avsnittet tar detta avstamp i en återkommande formulering som belyser vissa aspekter av radiomediets akusmatiska framträdande. Flera deltagare understryker något de anser är en fördel med radio jämfört med vissa andra medier, nämligen att ”man får göra sina egna bilder”. Vad innebär det mer specifikt att genom radiolyssnandet göra sina egna bilder?

En av Irmas favoritpersoner i radio är Ingvar Storm. Hon har känt till honom under en stor del av sitt drygt 30-åriga liv genom hans långvariga programledarskap i Sveriges Radios underhållningsprogram *Spanarna* och *På minuten*. Det förstnämnda är ett kåserande aktualitetsprogram med en panel bestående av några kända personer och Storm som moderator. I det andra är Storm lektedare för en grupp som tävlar i improviserat berättande. Irma lyssnade mer på

278. Erving Goffman, *Frame analysis: An essay on the organization of experience* (Cambridge: Harvard University Press, 1974).

de här programmen förr – de är vad hon kallar ”åka bil när man var liten-program” – men hon tycker fortfarande om dem. Hon gillar programledarens humor, men skrattar också lite när hon berättar det: ”Gud, jag låter som en gammal tant! Men jag tycker att han har ett roligt sätt att använda sina ord... Jag tror också att jag försöker skämta på det sättet.” Ingvar Storm är en person som Irma kan känna igen sig i, men samtidigt tolkar jag hennes skratt och kommentaren om att hon låter som en gammal tant som att hon finner denna identifikation något obekvämt, åtminstone när hon berättar om den för mig. Kanske är det det åldersmässiga avståndet mellan henne och programledaren hon tänker på; att det skulle vara konstigt att hon som 80-talist skämtar på samma sätt som en man född i början av 1950-talet. Hur som helst är denna delade humor en central aspekt i relationen mellan henne som lyssnare och radiorösten i fråga, för det är som röst och språklig stilist hon har lärt känna Storm från början. Irma upplever att personer som framträder i radio ganska fort kan bli som kompisar, att det känns som att hon känner dem genom deras välbekanta röster och sätt att formulera sig. Men det är samtidigt, vill jag poängtera, en särskild sorts bekantskap det är frågan om. Dessa ”kompisar” kan vara närvarande regelbundet i lyssnarens tillvaro, men de gestaltar sig endast i ljudform, akusmatiskt. Så var det länge för Irma med Ingvar Storm. När hon en dag fick se honom i något sammanhang blev hon väldigt överraskad eftersom hon dittills hade föreställt sig ett helt annat utseende. Jag frågar hur han såg ut, den föreställda Storm, men det är omöjligt att minnas nu när hon vet hur han ser ut, förklarar Irma. Det fanns alltså en Ingvar Storm förr som har blivit ersatt av en ny i och med det visuella avslöjandet.

Det förra avsnittet skildrade hur radio i egenskap av akusmatiskt upplevda ljud ockuperar hörselsinnet medan andra sinnen kan vara sysselsatta i andra, samtidigt aktiviteter. Att radioljuden uppfattades akusmatiskt skapade med andra ord utrymme för kombinerandet av olika sysslor. Ett annat slags utrymme aktualiseras i form av lyssnarens föreställningar, en aspekt som kommer till uttryck när deltagarna

talat om att "göra sina egna bilder". I det inledande exemplet hade Irma en egen, föreställd bild av programledaren som hade uppstått utifrån upplevelserna av hans framträdanden i radioprogrammen. Detta var en annan typ av bild än den som senare kom att ersätta föreställningen, en fantasibild. Hennes nuvarande uppfattning där- emot, refererar till ett utseende som hon har sett. Att föreställa sig är, ur ett fenomenologiskt perspektiv, ett av många sätt som medvetandet refererar intentionellt till objekt. Andra intentionella medvetandeakter är exempelvis att perceptuellt iaktta, att minnas, att låtsas eller att planera.²⁷⁹ Medan den perceptuella varseblivningen riktas mot något som är rumsligt och sinnligt närvarande har föreställandet gemensamt med minnande och planerande att medvetandet riktas mot något frånvarande. Men medvetandeakterna skiljer sig åt i avseendet att minnandet och planerandet utgår från en övertygelse om något verkligt medan föreställandet aktualiserar det potentiella utifrån en logik som inte förutsätter en verklighetsförankring.²⁸⁰ Vad består då det föreställda av i radiolyssnande? Vad framträder genom själva radioljuden och vad uppstår genom lyssnarens föreställande?

Människor utgör en vanlig föreställningskategori. En stor del av radioinnehållet som lyssnare tar del av är befolkat av människor vars röster presenterar programinslag, läser nyheter och väderprognoser, diskuterar, sjunger med mera. Som medverkande i ett massmedium är dessa röster tillgängliga för mängder av lyssnare. På så vis delar människor sina relationer till radorösterna med många andra. Vissa namn återkommer ganska många gånger i intervjuerna och frågelistsvaren; de är på sätt och vis "allas" Annika Lantz, Kodjo Akolor eller Adam Alsing. Men samtidigt kan personerna som framträder i radio vara unika för varje enskild lyssnare, särskilt om radiopersonen i fråga enbart har framträtt för lyssnaren genom sin röst, så som det

279. Ex. Edward S. Casey, *Imagining: A phenomenological study* (Bloomington: Indiana University Press, 1976); Sokolowski, 1999.

280. Sokolowski, 1999, 71–74.

var för Irma tills den dag hon fick se ”den verkliga” Ingvar Storm. I ett frågelistsvar beskriver en kvinna minnen från barndomens radiolyssnande under 1940-talet. Här blir radiorösterna ett slags råmaterial för en avancerad föreställningslek:

När vi var barn lyssnade vi intresserat på till exempel väderleksrapporten och nyheterna och eftersom vi inte visste hur personerna såg ut som läste inbillade vi oss att det var snygga, unga killar och gav dem smeknamn och öknamn. Min favorit var till exempel nyhetsuppläsaren Uno Stenholm, tills jag en kväll fick se honom på bild i en tidning och upptäckte hur mycket äldre han var. Min systers idol var Berndt Friberg, och en bild på honom lyckades jag också hitta som jag presenterade för henne. Min bästa kamrats idol var Lennart Hyland och honom fick vi ju se bilder på i överflöd när det gått en tid. Vi var bara i tio-tolvårsåldern. Samma sak var det med väderlekstjänstens uppläsare. Vi hörde rösten och hörde också variationer på den från dag till dag. När vi pratade med varandra nämnde vi bara personernas smeknamn så ingen visste vem vi pratade om. ”Idag var ’...’ hes på rösten”, ”idag verkade han inte glad” och så vidare. Detta blev så allvarligt att vi tog varsin knappnål med färgade huvuden och satte på våra jackor som symbol. Min var grön. På detta vis lärde vi oss att lyssna på sånt som barn idag kanske inte är intresserade av. Vi hörde nyheter och väder varje sändning. Men naturligtvis var vi otroligt barnsliga, eller var det tvärtom; vi hade en väldig fantasi i brist på leksaker och hittade på egna saker att förströ oss med.

I radioprogrammen medverkade dessa män som, medan flickornas lek pågick, tycks ha givit sig tillkänna enbart genom sina röster. Genom fantiserandet inkluderades dessa offentliga personer i en privat sfär som flickorna själva styrde över: radiorösterna utan kroppar möjliggjorde här ett kreativt spelrum och radiopersonerna gavs en existens som överskred deras konkreta närvaro i programmen. Föreställningarna formades här med utgångspunkt i information som radioinnehållet förmedlade och med avsaknaden av annan information som bränsle för vidare föreställningar. Kombinationen mellan det närvarande och det frånvarande kan alltså förstås som en

viktig aspekt gällande föreställandets premisser. Som jämförelse kan vi tänka på läsande. Den som läser kan "höra" texten med en "inre röst", men vad för röst? Läsarens egen? Författarens? Är avsändaren bekant, kanske en vän som skickat ett sms eller en person som läsaren har sett på tv? Texten existerar i utgångspunkt oberoende av sin läsa- res upplevelse och skulle potentiellt kunna läsas av vem som helst, men den "inre rösten" ger texten subjektiva dimensioner som bara den enskilda läsaren kan uppleva.²⁸¹ Den föreställda rösten uppstår här i individens möte med ett objekt som i sig saknar auditiva egenskaper. På motsvarande vis kan en subjektivt föreställd person uppstå i radiolyssnandet, en föreställning som då skapas i relation till det visuellt frånvarande. Susan J. Douglas talar om inre föreställningar respektive externa bilder i radiolyssnandet, och menar att de senare bearbetas på ett sätt som kan förstås som mer passivt i relation till det inre föreställningsarbetet. Livligast är föreställningsarbetet, menar Douglas, när vi inte bombarderas av externa bilder via tv eller andra visuella medier då de externa bilderna "kör över" de egna föreställningarna.²⁸² Som föreställningar lever radiomänniskorna med andra ord farligt, eftersom deras akusmatiska existens ständigt hotas av andra medieringar som plötsligt kan punktera lyssnarens egna versioner.

Maud, 75 år (f. 1941) är en av de deltagare som betonar detta med att "göra egna bilder". Hon tycker att det är viktigt att själv få föreställa sig, exempelvis genom att lyssna på radio eller läsa, och har starka minnen av olika radioupplevelser i barndomen. Ett minne är rapporteringen om skidåkaren "Mora-Nisses" tävlan i OS. Maud

281. Daniel A. Schmicking, "Auditory imagination: A phenomenological perspective", *The Oxford handbook of sound and imagination, volume I* (Oxford University Press, 2019), 15–16. Här uppstår dock frågan huruvida *alla* som läser också uppfattar en sådan "inre röst". Att vara hörande eller ej påverkar rimligen huruvida läsaren projicerar olika röster på texten, men detta låter jag vara obesvarat eftersom exemplet med läsandet främst syftar till att tydliggöra vad som, på motsvarande vis, händer i radiolyssnandet.

282. Douglas, 2004, 27.

minns spänningen i att via reporterns beskrivning följa skeendet ”i stunden”. Trots att hon var liten kunde hon föreställa sig det hela, förklarar hon: ”Man visste att man blev svettig och att man... Bilderna gjorde man ju själv!”. Inlevelsen som Maud beskriver framstår som något mer än ett visualiserande av ”bilder”. Genom radioreporterns beskrivning kunde hon föreställa sig tävlingens förlopp, men hon talar också om en föreställd känsla som verkar ha med den egna erfarenheten att göra – hur det känns att åka skidor och bli svettig av ansträngningen. Det är tydligt att upplevelserna av radioinnehållet involverar lyssnarens biografiska tolkningsramar.²⁸³ Något liknande märks när Olle, 71 år (f. 1945) berättar om programmet *Naturmorgon* i P1 som han brukar lyssna på under tidiga lördagsmorgnar: ”Det är väldigt tidigt, vid sextiden. De är pigga människor! De är ute och pulsar i snön och går i skogen och lurar på djur i naturen...” Olle förklarar att han tycker programmet är väldigt mysigt och att han kan känna igen sig därför att han själv har vistats mycket i naturen, bland annat som fågelskådare. När han sitter i köket hemma i lägenheten i Stockholm och lyssnar på programmets direktsända naturobservationer från olika platser runtom i landet upplever han att han ”följer med dem på vandringen”. Via radioinnehållet kan Olle förstås inte veta hur det ser ut på platsen som programmet sänds ifrån, men kanske är det just därför han kan leva sig in i miljön på det här sättet. Sokolowski beskriver föreställande som ett slags förflyttning av självet (”displacement of the self”), vilket sker många gånger och ofta obemärkt under en dag. Genom föreställandet kan vi mentalt placera oss själva någon annanstans och i en annan tid än det här och nu vi befinner oss i.²⁸⁴ Olles upplevelse kan tolkas som att radioprogrammet erbjuder en antydd miljö som lämnar utrymme för hans egna föreställningar, i vilka han själv kan vara närvarande på dessa platser. Denna föreställda närvaro tycks vara möjlig för att Olle själv har stor erfarenhet av att vistas ”ute i

283. Schmicking, 2019, 9.

284. Sokolowski, 1999, 66–76.

naturen”, som han säger, och på så sätt har en sorts rekvisita i form av minnen att skapa föreställningar av. Hans erfarenheter har förstått ägt rum på andra platser än de som besöks i radioprogrammet. Radioinnehållet kompletteras därmed med hans ”egna platser”, ungefär som i exemplet med flickornas fantasier utifrån rösterna som presenterade nyheter och väder, där rösterna kompletterades med ytterligare egenskaper. Angående lyssnandets kreativa karaktär skriver Andrew Crisell: ”Indeed it is very probable that there will be as many pictures as there are listeners.” Tolkningsarbetet innebär, menar han, att det upplevda medieinnehållet inte enkelt låter sig kategoriseras som antingen fakta eller fiktion eftersom det till viss del alltid är lyssnarens föreställda verk.²⁸⁵ Det här, vill jag tillägga, bör dock förstås som något annat än lyssnarens egen uppfattning om genrer som fakta och fiktion. Skapandet av ”egna bilder” handlar om den typ av intentionalitet som aktiveras i mötena med radioinnehållet och som alltså involverar såväl objektiva egenskaper hos radioljuden som lyssnarens subjektivt adderade aspekter i form av fantasier och erfarenhetsbaserade associationer.

Olika typer av program styr föreställandets innehåll, det vill säga vad som blir föreställt. Människor är ett slags innehåll. Platser är ett annat, som i Olles ”vandringar” med *Naturmorgon*. I det exemplet tycktes platserna framträda genom programmets beskrivningar av och ljudupptagningar från de specifika miljöerna som gjorde att Olle kände igen sig. En annan typ av radioprogram som skapar föreställningar om platser är väderrapporter. Innehållet förmedlar aktuella meteorologiska prognoser, alltså upplysningar av en mycket praktisk karaktär, kan tyckas. Men dessa inslag som återkommer regelbundet i sändningarna har flera innebörder. En kvinna (f. 1967) skriver att hon förknippar sjörapporten med ledighet under uppväxten. Hon beskriver lyssnandet som att ”följa med i sinnet genom Sverige och ut på haven. Bra för koncentrationen.” Här verkar platser framträda ur ett slags makroperspektiv genom rapportens nedslag runt om i

285. Crisell, 1994, 7–12.

landet och till havs, jämfört med de mer närgångna platsobservationerna som förmedlas i *Naturmorgon*. I väderinslagen presenteras upplysningarna plats för plats, eller region för region, i en särskild ordning. Lyssnarna möter därmed geografin på ett annat sätt än i exempelvis en tidnings väderkolumner eller i en vädertjänst på internet där användaren kan söka efter ett specifikt område. I vissa kommentarer om väderinslagen i radio poängteras hur detta svep över landet fungerar som en påminnelse om alla dessa platser, nära eller långt ifrån där lyssnaren själv befinner sig. Främmande platserns namn kan stimulera fantasin medan andra namn som läses upp kan ha en personlig laddning för lyssnaren. ”Kartan” som aktualiseras i och med väderrapporteringen formas alltså av föreställningar som hämtar stoff från geografiska kunskaper, egna relationer till platser och den spontana fantasin.

Föreställandet har hittills ägt rum i själva mötet med radioljuden. Det finns också exempel där föreställandet äger rum i andra sammanhang är lyssningssituationen. Så här skriver en kvinna i övre 50-årsåldern (f. 1961) under frågelistans punkt ”Särskilda radiominnen”:

För drygt två år sedan gjorde jag i ordning en gammal igenväxt slänt på min tomt. När all sly osv. var bortröjd satt jag och rensade bort kärs, rot för rot, kvadratdecimeter för kvadratdecimeter, timme ut och timme in och bredvid mig stod transistorradion med *Radiosportens* sändningar från sommar-OS i Rio. Eftersom jag inte har kabel-tv-kanaler var detta det första OS hittills i mitt liv som jag inte har följt på tv.²⁸⁶ Varje gång jag är i den där slänten minns jag Henrik Stensons silver i golf, All In som fick silver i hästhoppningen, Rissveds cykelmedalj. Allt sådant som gick på dagtid, sporter som jag annars kanske inte ens skulle ha sett. Och alla fantastiska intervjuer och reportage inför och efter tävlingarna i olika grenar.

286. Speciellt med detta års OS, 2016, var att det till skillnad från tidigare inte sändes i SVT, utan via Viasats utbud, vilket innebar att tv-sändningarna endast var tillgängliga för dessa abonnenter.

Delar av OS i Rio tycks ha blivit kvar där i trädgårdsslänten. Innehållet i inslagen från olympiaden lever vidare genom minnena som framkallas på just den platsen. Något liknande skildras i ett annat frågelistsvar. Kvinnan som är i övre 60-årsåldern (f. 1952) berättar att hon förr brukade måla och teckna medan hon lyssnade på radioteater. När hon ser dessa målade och tecknade alster idag kan hon minnas vad hon lyssnade på när hon skapade dem. Radioinnehållet har, skulle man kunna säga, genom penseldragen blivit överfört till bilderna och på så sätt överskridit sin egen tillfälliga existens under sändningarna. I båda dessa exempel opererar föreställandet mångsinnligt och upprättar förbindelser över tid och rum. I föreställandet kan sinnliga intryck, som ljud eller dofter till exempel, aktualiseras som mentala varseblivningar utan att dessa ljud eller dofter existerar i rummet – "smelling in the mind's nose", som Edward S. Casey formulerar det.²⁸⁷ I de här fallen skulle det kunna kallas att lyssna med minnandets öron.

SUMMERING

Kapitlet har undersökt hur radio framträder som medierat innehåll, ett tema som dels har behandlat mediets framträdande som utbud att navigera i och dels som objekt för lyssnande. "Innehåll" åsyftade här något mer än de program eller poddar som lyssnarna tar del av. I linje med bland andra McLuhans och Scannells betoning på mediets konstitutiva, medierande former har deltagarnas orienteringar mot radioinnehållet undersökts genom att uppmärksamma innehållets inbäddning i större strukturer. Att slå på radioapparaten och låta en och samma kanal stå på under en längre stund innebar ett särskilt sätt att orienteras mot radioinnehållet. Här utgjorde kanalen en större kontext inom vilken de enskilda programinslagen presenterades i en viss ordning. Programmens inbäddning i dessa kanalstrukturer blev

287. Casey, 1976, 41. Casey har i sin tur hämtat uttrycket från Gilbert Ryle, *The Concept of mind* (London: Hutchinson, 1949).

särskilt tydlig i reflektioner från personer som brukar lyssna både via det linjära formatet och podcastformatet. Erfarenheterna av de två formaten kom till uttryck i kommentarer om att poddformatet visserligen innebar möjligheter att välja sådana inslag som kunde tänkas matcha de egna intressena, men att det linjära lyssnandet å andra sidan innebar att de ”slapp välja” och i stället överlät valen av innehåll till radiokanalen. Detta sätt att möta radiomediet medförde dessutom, poängterade vissa, att de inte bara tog del av sådant som de förväntade sig skulle motsvara de personliga preferenserna, utan exponerade dem för varierande inslag med en större oförutsägbarhet. De linjära sändningarna kunde också bli ingångar till poddutbudet genom att lyssnaren upptäckte något program via en kanals sändningsflöde och sedan sökte upp ytterligare avsnitt från programserien via podcastformatet. De två lyssningsformaten fick på så vis särskilda funktioner genom att kombineras. Poddformatet som vid studiens genomförande ännu kunde betraktas som relativt nytt med sitt breda genomslag kring 2010-talets mitt har för många av deltagarna presenterat radio på ett nytt vis, som ett enormt utbud att botanisera i och komponera egna finkalibrerade programrepertoarer med. Men detta nya sätt att ta del av innehåll har alltså också gjort dem uppmärksamma på hur radio i det linjära formatet påverkar relationen till mediet; att radioinnehållet de tar del av så att säga är pake- terat på ett specifikt sätt som de sannolikt inte reflekterade närmare kring medan radio ännu existerade enbart i detta format.

Även om somliga betraktade kanallyssnandet som ett sorts ickeval kom olika taktiker till uttryck som syftade till att filtrera fram det bästa ur kanalutbudet utifrån personliga preferenser. Den vana P4-lyssnaren var till exempel välorienterad i kanalens sändningstider och kunde därmed pricka in just de inslag han var intresserad av och stänga av radion när inslagen var över. Att hoppa mellan olika kanaler var en annan form av individuell modifiering av respektive kanalers tablåer. I deltagarnas beskrivningar av vad de brukade lyssna på märktes att radiobruk inte alltid uppfattades som en aktivitet i vilken man väljer, utan snarare som en fortlöpande relation

till en bestämd kanal, en orientering mot utbudet som jag beskrev i termer av att uppehålla sig i och upprätthålla en bekant miljö. Likt de fysiska rum vi rör oss i i vardagen blir mediemiljöerna vi kommer i kontakt med laddade med förväntningar om vad som kan ske där. Relationerna till dessa miljöer byggs alltså upp över tid, men de kan också skifta från stund till stund eller gradvis. Radioinnehållet, exempelvis inom ramen för en viss kanal, som för en person länge varit en inbodd hemvist i utbudet kan börja skava; från att ha känt sig som "rätt målgrupp" upplever sig lyssnaren allt mer som "fel målgrupp" i relation till kanalens innehåll. Denna företeelse diskuterades i kapitlet i termer av intersubjektiva positioner som aktualiserades i mötena med radioutbudet. Utifrån fenomenologins tanke om intentionalitet riktade sig radioinnehållet och individen mot varandra på varierande sätt som resulterade i att individen uppfattade såväl mediet som sig själv utifrån olika kategorier, exempelvis åldersbaserade eller geografiskt orienterade. Positionerna som aktualiserades i kapitlets exempel pekade mot frågan om vad – vilka röster eller perspektiv till exempel – som gavs medialt utrymme och i vilken grad lyssnaren upplevde sig inkluderad eller exkluderad i relation till medieinnehållet. Det upplevda sociala och kulturella avståndet mellan lyssnaren och innehållet kommenterades av vissa som något negativt – att innehållet blev mindre relevant – men av andra som en positiv tillgång, en kunskapskälla som erbjöd inblickar i det som upplevdes avlägset från den egna "världen".

Att radioinnehåll medieras i form av ljud innebär att mediet ockuperar sinnena på särskilda sätt. Radio riktas primärt mot hörseln och lämnar utrymme för uppmärksamhet mot annat samtidigt, såtillvida dessa samtidiga aktiviteter är kompatibla med den uppmärksamhet som lyssnandet kräver. En dimension av relationen mellan individen och det ljudande medieinnehållet som betonades i kapitlet var att radiobruk långtifrån handlade om att bara ta till sig det konkreta programinnehållet. Radiolyssnandet bestod många gånger av en ständigt skiftande uppmärksamhet mellan radioljud och andra

saker, exempelvis de göromål som pågick samtidigt som lyssnandet och de dagdrömmande tillstånd som lyssnarna kunde pendla in och ut ur medan de ägnade sig åt olika sysslor. Detta förhållningssätt till radioljuden kommenterades med uttryck som att ha radion ”som bakgrund” och ”som sällskap”. Här framstod radioljuden alltså snarare som en typ av abstrakt, affektiv närvaro än som föremål för ett innehållscentrerat lyssnande.

Radiomediets betydelse som något mer än en explicit informationskälla och föremål för fokuserat lyssnande blev också tydlig genom deltagarnas reflektioner om de olika lyssningsformaten. Medan poddformatet innebar att användaren gjorde ett aktivt val med varje enskilt poddavsnitt tenderade det linjära formatets programflöde att vara föremål för en mer skiftande uppmärksamhet där flödet ofta tilläts pågå under längre tid. Det här sättet att förhålla sig till ett medieinnehåll menade jag var utmärkande för just det linjära radiolyssnandet, och gjorde att lyssnaren exponerades för innehåll som sannolikt hade gallrats bort om det i stället hade presenterats för användaren via en on demand-tjänst. Denna orientering mot radioinnehållet hade alltså med det linjära formatet att göra, men avgörande var också själva ljudformatet som tillät flödet av programinslag att integreras i situationer tillsammans med andra aktiviteter. De olika premisser som samspelade här talade för att om vi vill få kunskap om hur människor exponeras för mediers innehåll är det nödvändigt att se till sammanhanget i vilket detta innehåll tar plats tillsammans med andra företeelser i tillvaron, och uppmärksamma hur innehållets konstitutiva egenskaper gör att det låter sig integreras på specifika sätt i olika situationer. Utöver den varierande kompatibiliteten med andra aktiviteter exemplifierade kapitlet också hur mötena med det akusmatiskt framträdande radioinnehållet innebar olika former av föreställningsarbete i vilket lyssnaren adderade egna associativa dimensioner utifrån erfarenhet och fantasi. På så vis bestod det upplevda radioinnehållet av en blandning mellan den medierade informationen och de subjektiva och kreativa processerna som ägde rum i lyssningssituationen.

Genom föreställandet blev platser, människor och andra företeelser närvarande i form av ett slags semi-fiktiva skapelser som var unika för varje lyssnare.

5. Tid

Radio som fenomen har så här långt uppmärksamrats med utgångspunkt i apparatur och medieinnehåll. Tid är ytterligare en dimension av mediets konstitution och framträdande och utgör temat för detta kapitel. Dels rör det sig om tid som objektiva kvaliteter i mediets konstitution och dels om subjektiva upplevelser av tid; de tidsliga orienteringar som uppstår genom individens radiobruk.²⁸⁸ I kapitlet undersöks de tidsliga dimensionerna genom teman som fokuserar varierande tidsrymder. Inledningsvis framträder radiobrukets tidslighet som upplevelser av att befinna sig mer eller mindre i nuet i förhållande till olika lyssningsformat, varpå perspektivet sträcks ut till att omfatta den pågående vardagens rutiner och avslutningsvis behandla radio som ett fenomen genom livet.

DIREKT OCH I EFTERHAND

Jag lyssnar på P1 (live) på morgonen medan jag grejar med allt annat man gör på morgonen. Ibland har jag det som väckarklocka. Utöver detta så lyssnar jag i princip enbart i efterhand då det passar mig bäst och jag kan välja podcast eller radioprogram efter humör.

Att lyssna "live" eller "i efterhand", som frågelistsvarets avsändare skriver, är återkommande uttryck i frågelist- och intervjumaterialet. I just detta citat refereras P1-sändningarna till som "live", men det linjära formatet omtalas i andra exempel också i termer av att lyssna "direkt", "just nu" eller att "lyssna när det sänds", uttryck som står

288. Jmf Guerlac, 2006, 1–13.

i kontrast till det lyssnande som ofta benämns ”lyssna i efterhand”. Uttrycken pekar mot varierande tidsliga relationer som kan betraktas som kännetecknande för radiobruk i en tid då radio existerar både som linjära sändningar och som ett så kallat on demand-utbud i form av poddar. Liksom apparaturens gränssnitt har framträtt desto påtagligare genom överlappningarna mellan olika apparattyper har podcastformatets genomslag kommit att belysa det linjära formatets specifika egenskaper och tvärtom. Att ”lyssna när det sänds” var tills ganska nyligen radiobrukets givna tidsliga premiss, men idag finns fler sätt att möta det medierade innehållet. Utvecklingen kan belysas genom en tillbakablick mot radiomediets allra första tid då lyssnandet var synonymt med att ta del av direktsändningar för att så småningom, i och med inspelningsteknikens utveckling under 1930-talet, bestå av både direktsända och förinspelade inslag.²⁸⁹ Med tiden blev de förinspelade inslagen allt fler och med podcastformatets etablering har denna tidsliga premiss kommit att prägla lyssnandet i än större omfattning. Idag kan lyssnare ta del av radioinnehåll via direktsändningar, sändningar med förinspelat innehåll och innehåll via podcastformatets on demand-struktur, det som många alltså refererar till med uttrycket ”lyssna i efterhand”. När deltagare talar om att ”lyssna live” eller ”direkt” rör det sig inte nödvändigtvis om direktsändningar i bemärkelsen att innehållet framförs i samma stund som det sänds, utan om det linjära formatet i allmänhet vilket alltså rymmer såväl direktsända som förinspelade inslag. Det ”direkta” syftar främst på utsändningen, det vill säga att man lyssnar på ”tablåradio” som det också kallas ibland. Just i exemplet med P1 på morgonen tycks ”live” avse både det linjära formatet och direktsändningar eftersom kanalens morgonsändningar till stor del består av direktsänt innehåll i form av bland annat nyhetsuppdateringar.

Radio förmedlas alltså genom varierande tidsliga gränssnitt. Vad har detta för betydelse för lyssnarnas upplevelser? Spelar det någon

289. Sveriges Radio, ”Sveriges Radios arkiv”, 2009-01-15. <https://sverigesradio.se/artikel/2569192> (hämtad 2021-07-29).

roll om innehållet upplevs via linjära sändningar eller i form av ett poddavsnitt? De tidsliga relationerna mellan lyssnaren och radioinnehållet kan specificeras närmare genom att tänka på lyssnarupplevelsen som en förbindelse mellan radiotid och lyssnartid, ett begreppspar som relaterar till fenomenologins perspektiv på tid som dels något objektivt och dels en subjektivt upplevd kvalitet i tillvaron.²⁹⁰ Med radiotid syftar jag på radiomediets tidsliga gränssnitt, vilket i avsnittet särskilt fokuserar på hur medieringen utgår antingen från ett linjärt flöde eller ett on demand-utbud där poddinnehållet kan lyssnas till vid valfri tidpunkt. Lyssnartid avser däremot individens upplevelser av tid i mötena med mediet. Emiska uttryck som "lyssna direkt" och "lyssna i efterhand" antyder olika tidsliga positioner som uppstår när lyssnaren riktar sig mot mediet och mediet med dess specifika tidsliga medieringsform riktas mot lyssnaren. Radiolyssnande handlar ur det här perspektivet om att i lyssningssituationen befinna sig någonstans i tiden i relation till mediet.

Att "lyssna i efterhand" är som uttryck en aning svårtolkat eftersom det förekommit såväl i mina frågeformuleringar till deltagarna som i deltagares egna beskrivningar, vilket gör det vanskligt att avgöra huruvida deltagarnas ordval refererar till mina egna. Därför lägger jag inte alltför stor vikt vid uttrycket som sådant i analysen, utan undersöker dess innebörd i förhållande till andra tidsliga orienteringar som aktualiseras i materialet. I vissa beskrivningar syftar uttrycket "lyssna i efterhand" på ett poddlyssnande som man menar äger rum i efterhand i relation till samma programs sändningstid i det linjära utbudet. Poddformatet uppfattas då alltså som en form av programreprisering, med skillnaden att lyssnaren själv bestämmer tidpunkten för repriserna. Men vanligast förekommande är uttrycket som ett sätt att mer allmänt poängtera poddformatets tidsligt frikopplade karaktär jämfört med det linjära. Att lyssna i efterhand/på poddar är, som vissa beskriver, förknippat med att inte behöva

290. Guerlac, 2006, 1–13.

passa tider, vilket det linjära lyssnandet förutsätter, åtminstone om lyssnaren önskar ta del av något särskilt inslag. Den tidsliga flexibilitet som många framhåller gällande poddar riktar samtidigt ljuset mot det linjära och hur detta till skillnad från poddutbudet utgörs av inslag som kan passas och missas. Det linjära tar inte hänsyn till individens egen dagordning, utan fortlöper enligt kanalernas sändningsscheman. I det avseendet är det linjära att betrakta som en flyktigare mediemiljö i vilken innehållet tillgängliggörs för stunden för att sedan vara utom räckhåll, medan poddavsnitt i regel finns tillgängliga under en längre period och utbudet därmed kan sägas präglad av en viss tröghet. En deltagare förklarar att hon finner ett lugn i vetenskapen om att on demand-tjänster som SR-appen och SVT Play finns att tillgå ifall hon missar en sändningstid, men hon använder dem sällan. En annan deltagare skriver i sitt frågelistsvar: "För några år sedan upptäckte jag P1 och det är nu min absoluta favoritkanal, både direktsändning och olika P1-poddar, både i efterhand och ibland till och med i förväg." Att lyssnandet sker "i förväg" tolkar jag som att det äger rum innan samma avsnitt sänds i det linjära formatet. Likt "efterhandslyssnandet" framstår lyssnandet "i förväg" som en viss tidslig position i relation till det linjära utbudets tider. Utöver uttryck som "i efterhand"/"i repris" och "i förväg" framträder poddformatets tidsliga beständighet, eller tröghet, också i kommentarer om att återkomma till ett och samma programavsnitt flera gånger. En kvinna kring 27 år (f. 1991) skriver:

Jag har ganska dåligt minne och blir lätt distraherad, vilket gör att jag älskar att jag kan lyssna på radioprogram och poddar hur många gånger jag vill. *P3 Historias* program har jag lyssnat på minst fem gånger vardera, både för att jag vill lära mig och för att det berättas på ett sätt som verkligen tilltalar mig.

Via poddformatet har hon tillgång inte bara till det senaste avsnittet av *P3 Historia*, utan också de tidigare som hon alltså kan återkomma till gång på gång. Flera beskriver att de brukar göra så här, ofta i samband med att man går och lägger sig och vill lyssna på något i väntan

på att somna. I kapitlet om apparatur beskrev Irma sin rutin att somna till någon podd, vilket innebar att hon ofta bara hann lyssna på en bit av ett avsnitt innan hon somnade. Nästa kväll kunde hon fortsätta med samma avsnitt och om samma sak skedde även denna gång återkom hon till samma avsnitt också dagen därpå. På så sätt kunde hon ta del av hela avsnittet, om än uppdelat på flera tillfällen.

Beständigheten som jag menar präglar poddarnas tillgänglighet gör podcastformatet konstitutivt besläktat med exempelvis böcker som också låter användaren styra över mediebrukets tidsliga disposition; likt poddarnas gränssnitt som möjliggör att hoppa både bakåt och framåt i avsnitten, och mellan olika avsnitt, tar läsaren till sig texten efter eget tempo och kan bläddra tillbaka och läsa om eller hoppa mellan kapitel och avsnitt i valfri följd beroende på syftet med läsningen. On demand-plattformarnas arkiv medför alltså en tidslig flexibilitet, men möjligheten att samla utvalda poddavsnitt för lyssning vid passande tidpunkter kan också få innehållet att hopas i allt större mängd. Mannen som i det föregående kapitlet resonerade kring poddlyssnande och informationsbubblor kommenterar vidare angående skillnader mellan lyssningsformaten: "Det kan vara stressande att ha en lång lista med bra avsnitt som jag inte har tid att lyssna igenom, man blir en "hamster". Poddarna är ett bra komplement, men Radion är huvudsaken." Kommentaren uppmärksammar hur poddplattformens gränssnitt uppmuntrar till detta hamstrande genom att användaren kan prenumerera på sina favoritpoddar och på så vis samla på sig avsnitt allt eftersom de publiceras. Samtidigt riktar kommentaren uppmärksamhet, om än indirekt, mot det linjära formatets gränssnitt där användaren inte kan påverka innehållets förekomster i sändningsflödet, utan antingen passa eller missa inslagens sändningstider. Beskrivningen av hur poddformatet gör honom till en hamster är talande för hur on demand-formatet har fått radioutbudet att framträda på ett nytt sätt i förhållande till hur lyssnare tidigare har mött utbudet. Med poddformatets tidsliga egenskaper – att det mesta som publiceras finns tillgängligt under lång tid och därmed "väntar in" användaren – behöver ingenting

nödvändigtvis missas, medan radiobruket under omkring 90 år utgick från de linjära sändningarnas kronologi. För de flesta av studiens deltagare har radiobruket från början utgått från de linjära flödena, men det finns även några vars lyssnande har tagit fart i och med podcastmediets genomslag. Mannen som reflekterar över sitt hamsterbeteende tillhör den första kategorin. Han var över 40 år när radiomediet utvecklades till att också omfatta poddar och detta relativt nya format ter sig i hans beskrivning som en form av backup till det linjära lyssnandet. Följetonger är svåra att följa via det linjära utbudet, förklarar han, eftersom dessa inslag återkommer vid regelbundna tider medan hans vardag präglas av mer oregelbundna tider. Om han lyssnar på något enstaka avsnitt och blir intresserad söker han upp serien i poddutbudet, laddar ner samtliga avsnitt och ”lyssnar off-line”, vilket alltså innebär att programserien har sparats i mobiltelefonen eller datorn.

Så här långt har förhållandena mellan radiotid och lyssnartid främst kretsat kring hur radioformatens gränssnitt formar mediebruket praktiskt i form av olika slags tillgänglighet. Men radiobrukets tidsliga dimensioner framträder också som sociala och emotionella orienteringar. Kvinnan som citerades i avsnittets inledning, som brukar lyssna både på P1 ”live” och på poddar ”i efterhand”, skriver vidare:

Ibland lyssnar jag dock hellre live för att veta att det just nu finns miljontals andra människor som lyssnar på samma sak och jag vet att programledarna inte är inspelade. Det ger en känsla av trygghet och gemenskap när jag mår psykiskt dåligt och vill isolera mig, men samtidigt få påminnas om att det finns andra människor.

Här uppstår alltså en känsla av gemenskap genom vetskapen om att radioljuden hon lyssnar till samtidigt upplevs av många andra och att de som talar i sändningen är närvarande just då och på så vis existerar i samma tid som hon själv. Att lyssna ”i efterhand” framstår i relation till denna beskrivning som en sorts ensamhet – en social isolering – genom det upplevda avståndet mellan lyssnarens tidsliga

position och det medierade innehållets. Liknande sociala dimensioner återfinns i Schutz fenomenologiska resonemang. Sociala relationer existerar, enligt Schutz, i varierande tidsrumsliga kontexter beroende på om människor kommunicerar i ett synkront tidsligt och rumsligt sammanhang eller över avstånd. Olika kommunikationsformer upprättar därmed specifika typer av relationer.²⁹¹

I mötet med P1:s direktsändningar uppstår det sociala sammanhanget genom kvinnans upplevelse av den delade tiden; att hennes tid är synkroniserad med andra lyssnares och med radiorösternas tidsliga sammanhang, ett förhållande som Blaakilde har beskrivit i termer av simultanintimitet.²⁹² Denna tidsligt konstituerade socialitet kan kontrasteras mot poddlyssnande, eller brevkorrespondens som Schutz använder som exempel på relationer via distanskommunikation. I kommunikation per brev befinner sig avsändaren och mottagaren i skilda rumsliga och tidsliga kontexter. Brevet mottas någon annanstans och i en annan tid och avsändaren kommunicerar därmed från ett förflutet nu, ur mottagarens perspektiv.²⁹³ Brevkorrespondens är en kommunikationsform vars tidsliga premisser har förändrats avsevärt genom historien, först genom nya snabbare transporter – tåg i stället för häst, flyg i stället för fartyg – och på senare decennier genom den elektroniska postgången. När det gäller radiomediets historia har ny teknik däremot ökat de tidsliga avstånden mellan avsändare och mottagare genom möjligheten att sända förinspelat innehåll, och så småningom också genom att publicera innehåll i on demand-format, vilket kvinnans frågelistsvar betonar: poddlyssnandet ger inte samma känsla av social närvaro som ”live”-lyssnandet gör eftersom poddinnehållet lokaliseras till en annan tid än den hon befinner sig i. I exemplet kan tid förstås som avgörande för hur radioformatet genom dess linjärt massmedierade karaktär upplevs intersubjektivt, det vill säga som ett kollektivt åtkomligt

291. Schutz, 2001, 93.

292. Blaakilde, 2017, 85–101.

293. Schutz, 2001, 93.

objekt. Liknande sociala aspekter förekom också i det förra kapitlet där radioljuden beskrevs i termer av något offentligt som blev närvarande i hemmets privata sfär och upplevdes som ett slags sällskap.

Upplevelser av gemenskap och trygghet är några positiva aspekter som deltagarna lyfter fram gällande det linjära lyssnandet. Men det finns också exempel där lyssningsformatet framstår som föremål för frustration. Oskar berättade i kapitlet om apparatur att han brukar lyssna på P1:s sändningar via mobiltelefonen när han reser med kollektivtrafiken mellan hemmet och arbetsplatsen. I hans anteckningar om den senaste tidens lyssning förekommer väderrapporteringarna flera gånger. En dag har han till exempel noterat följande i mobilens anteckningsapp samtidigt som han lyssnat på de pågående radiosändningarna: "15:47. Lyssnar på P1. Väder väder väder. 'Vi har mest god sikt', 'omkring väst fyra till tio'. Hatar väder :)" Under intervjun förklarar Oskar att han finner dessa återkommande väderinslag provocerande därför att de tar sändningstid i anspråk fastän upplysningar om väder kan nås via andra informationskanaler än just radiosändningar. Om han behöver veta vad det ska bli för väder kan han ta reda på det via en webbsida eller en väderapp i mobilen. Som subjektiv lyssnartid betraktad blir tiden som väderinslagen pågår bortslösad tid. Sändningstiden framstår som en begränsad resurs som kan fördelas på mer eller mindre angelägna programinslag, och eftersom Oskar följer sändningarna under resorna till och från jobbet är lyssningstiden begränsad till just dessa tidsfönster om morgonen och eftermiddagen. Hade han i stället valt att lyssna på poddar under dessa resor hade han sluppit irriteras av de återkommande väderinslagen, men sändningarna består också av andra dagsaktuella inslag som Oskar vill ta del av, något som förinspelade poddavsnitt inte kan ersätta. I dagboksanteckningarna kommenteras ytterligare en aspekt som belyser relationen mellan radiotid och lyssnartid: "08:10. Testar vidare med P5. 'Tiden rinner iväg, vi måste ta en låt helt enkelt'. Jag upplever som lyssnare att jag inte behöver veta att de 'måste ta en låt'." Oskars kommentar antyder tidens skilda innebörder för radioproducenterna respektive lyssnaren. När

rösten i sändningen påtalar att tiden ”rinner iväg” och att de därför ”måste ta en låt” blottas den tidsliga struktur som producenterna förhåller sig till men som ur Oskars perspektiv alltså framstår som en irrelevant bakom kulisserna-inblick. Samtidigt, kan inflikas, bidrar påpekandet om tiden som rinner iväg till att innehållet i sändningen upplevs äga rum just i realtid, vilket skulle kunna vara ett medvetet grepp från radiomakarnas sida. Att programmet ”måste ta en låt” blir då, i linje med Scannells fenomenologiska perspektiv på radiomediets kommunikativa stil, ett sätt att rama in det medierade innehållet som en specifik typ av situation, närmare bestämt en situation som är avsedd att uppfattas som ”live”.²⁹⁴ En annan företeelse som på liknande sätt blottar sändningsflödets tidsliga strukturer uppmärksammas i intervjun med Olle. Han upplever tempot i radiosändningarna som betydligt högre nuförtiden och värst tycker han att nyhets- och väderinslagen är:

Det går inte att lyssna på för att de är så stressade. Och när man märker att de börjar komma mot slutet och de *förstår* att de inte kommer att hinna – de är så stressade och rabblar – ’pling-plong!’ mitt i alltihop, och så kommer nästa. Det är tydligen väldigt viktigt att det börjar... och så har de sådana här tider som 08:03 och 15:05 och...

Ja, du har skrivit ner där exakt när det börjar?

Ja, här har jag skrivit; 10:03 börjar *Plånboken* på onsdagen. Alltså, varför det? Det är ju ingen jämn siffra... (Olle suckar) 10:03 är ingen bra siffra.

Olle önskar att radiosändningarna innehöll tydligare pauser som markerade övergångarna mellan inslagen och sänkte tempot. Hans och andra deltagares observationer av de stundtals snäva tidsmarginalerna visar hur skarvarna mellan programpunkterna blir särskilt märkbara ibland. När programledaren skyndar på för att hinna prata klart innan nästa inslag börjar riktas lyssnarens uppmärksamhet mot

294. Jmf Scannell, 1996; 2014.

"DET ÄR JU INGEN JÄMN
 SIFFRA... 10:03 är ingen bra
 siffra", kommenterar Olle
 angående sändningstiden för
Plänboken, ett av de radiopro-
 gram han har lyssnat på under
 veckan. Foto: Elin Franzén/
 Institutionen för etnologi,
 religionshistoria och genus-
 vetenskap, Stockholms
 universitet.

Lördag	Söndag	Måndag
Naturmorgon Spanarna	6 03 Andliga sånger 8 15 Söndags- intervju Persbrandt 8 50 Förkärtn Sömn forsk. Paulo Dono- foto "Demoner" 9 30 Gomoron Världen Castro vit-makt USA	Ring PI Göteborg nedbränd Kaliber Poisson kväver folk

dag	Tisdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
	<p>Ring P1</p> <p>Vetenskaps radion Språket</p> <p>"Naturord"</p> <p>Vetenskap</p> <p>"Bakterier behövs"</p> <p>Nyheter</p> <p>Plan kraschatt i Colombia</p>	<p>Ring P1</p> <p>10⁰³ Plänboken</p>	<p>Ring P1</p> <p>11⁰⁴ Radion Psykologen</p> <p>14⁰³ Människan och Tro</p>	<p>Ring P1</p> <p>15⁰⁴ Spandans</p> <p>18⁰⁵ Lantz kampan</p>

själva tidsstrukturen som inslaget är inbäddat i – mediet som sådant hamnar i fokus i stället för dess innehåll.²⁹⁵ I Olles reflektioner om tempot i sändningarna finns också en biografisk dimension som handlar om hur han upplever att radiomediet har förändrats under hans liv: tempot är enligt honom högre nuförtiden och han minns radioinnehållet förr som desto mer präglad av tydliga tidsmarkörer. Han nämner som exempel att sändningsdygnet förr i tiden brukade avslutas med nationalsången, varpå ett sändningsuppehåll följde under natten tills nästa dags sändningar inleddes på morgonen. Därmed blev det en tydlig skillnad mellan dagarna. Idag är sådana gränser mycket mer diffusa, menar Olle.

GÖRA SIG I ORDNING:

RADIONYHETER OCH ANDRA MORGONKOMPONENTER

”Jag stryker en skjorta nästan varje morgon. Först lyset, sedan radion, sedan sladden till strykjärnet.” Tvättstugan är ett av flera rum i familjens villa som försetts med en radioapparat, berättar Erik i sitt frågelistsvar. Den precisa redogörelsen för förloppet i tvättstugan om morgonen – lyset, radion, strykjärnssladden – får situationen att framstå som en välrepeterad koreografi där radiolyssnandet är ett givet inslag. När han slår på radion är det P1:s morgonsändningar som pågår. ”Har jag tur med tiden så får jag lyssna på *Tankar för dagen* medan jag stryker.” Det omkring fem minuter långa inslaget *Tankar för dagen* ingår i *P1 Morgon*, ett så kallat nyhetsblock om tre och en halv timme innehållande in- och utrikesnyheter, kultur-, ekonomi- och vetenskapsnyheter, väderrapporter och aktuella reportage. Medan nyhetsinslagen återkommer regelbundet under dessa timmar sänds *Tankar för dagen* endast vid ett tillfälle med början 06:25. Så dags behöver alltså momentet med att stryka skjortan äga rum för att Erik ska ”ha tur med tiden”, som han uttrycker

295. Jmf tanken om immedialitet respektive hypermedialitet, Bolter & Grusin, 1999.

det. Inslaget *Tankar för dagen* kan kortfattat beskrivas som personliga reflektioner och betraktelser om smått och stort i samhället och den egna tillvaron, förmedlade av en för dagen aktuell programvärd. Efter programvärdens ord följer musik, en relativt långsam och minimalistisk komposition med ett fåtal instrument som pågår en halv minut, vilket är betydligt längre än programsignaturer generellt brukar vara. Erik skriver om inslaget:

Det är ett underbart program. Så mycket visdom och eftertanke i ett så litet format. Musiken är specialkomponerad av Ale Möller, jag har frågat. [...] Jag retar mig på när presentatören börjar prata innan musiken är slut. I just det här programmet är musiken efteråt extra viktig. Den ger utrymme för eftertanke och reflektion över det man just hört och det är viktigt, mycket viktigt. Därmed är musiken en genomtänkt och viktig del av programmet och inte bara en avslutssignatur. Inte bra att störa ut den med prat.

Kombinationen mellan det här radioinslaget och sysslan att stryka en skjorta framstår som en betydelsefull situation om morgonen. Erik är ensam i tvättstugan och det blir en stunds reflektion innan morgonen fortskrider med andra sysslor. Situationen bidrar till att ge morgonen en viss riktning. Uttrycket ”göra sig i ordning” förekommer i många beskrivningar av morgonens olika moment. Medan kliva upp, förbereda och äta frukost ofta specificeras som enskilda moment framgår det inte exakt vilka sysslor detta uttryck avser men kan betraktas som ett samlingsbegrepp för diverse göromål som brukar äga rum under morgonen. I avsnittet tar jag fasta på uttrycket som ett perspektiv på hur radio är med och etablerar morgonen som ett särskilt sammanhang under dygnet. Radio förstås, med andra ord, som en av flera komponenter i att göra sig i ordning.²⁹⁶

Vissa väcks av en klockradio. Den nya dagen börjar därmed med den pågående sändningen medan man ännu ligger i sängen. Hos andra deltagare är det inte en klockradio, utan någon annan typ av

296. Jmf Larsen, 2001.

radioapparatur som slås på strax efter uppvaknandet. Morgonen som rumsligt sammanhang betraktat inleds där i sängen, varifrån dagen sedan utvecklar sig. En kvinna i 40-årsåldern (f. 1976) reflekterar i sitt frågelistsvar kring vanan att vakna till radioljud. Hennes klockradio är inställd på P1: "I och med att jag har klockradio och väcks av radion händer det ganska ofta att mina drömmar färgas av nyheterna." När det är dags för frukost slår hon på P1 i köket. Där blir de pågående sändningarna bitvis "bakgrundsljud", som hon kallar det, men hon brukar lyssna på nyheterna medan hon bläddrar genom tidningen. "Jag är nog ganska starkt påverkad av min uppväxt, då min mamma också alltid hade på P1, framförallt på vardagarna." I ett annat frågelistsvar skildras på liknande vis hur radiosändningarna följer med genom morgonens olika moment: "Radion väcker mig med nyheter på morgonen, P1 följer mig in i duschen, till köket och vidare till frukostbordet." Med flera apparater i hemmet kan kanalens morgonsändningar följa mannen från rum till rum och från syssla till syssla.

Utmärkande för morgonen är att radio hos de flesta tycks närvara i form av linjära sändningar, medan podcastformatet förekommer desto mer i beskrivningar av andra sammanhang under dygnet. Utmärkande är också typen av radioinnehåll i dessa sändningar, vilket i de flesta beskrivningar är nyheter. Vad är nyheter för slags program? Det kan förefalla självklart, men frågan har betydelse för att få grepp om morgonen som ett sammanhang med en viss riktning. Generellt kan nyhetsinslag karaktäriseras utifrån genrens fokus på aktualiteter. Programgenren definierar på så vis ett bestämt tidsligt utsnitt som avgränsas till den pågående, den närmast flutna och kommande tiden. Nyhetsgenrens tidsliga situering påtalas av Scannell som poängterar att nyhetssändningar inte bara

"FÖRST LYSET, SEDAN RADION, SEDAN SLADDEN TILL STRYKJÄRNET",
 skriver Erik om sina morgonrutiner. Om han har tur sammanfaller momentet att stryka skjortan med sändningstiden för P1-inslaget *Tankar för dagen*. Foto: Elin Franzén/Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

förekommer *vid* vissa tidpunkter, utan också *för* just dessa tidpunkter. I inslag som in- och utrikesnyheter, väderprognoser, trafikupplysningar med mera förmedlas innehåll som är specifikt för dagen, och för en viss tid under dagen.²⁹⁷ ”Radion ger mig aktuella nyheter från mitt närområde”, skriver en kvinna i 80-årsåldern (f. 1939) som brukar lyssna på P4 Stockholm. Hon tycker att det är viktigt att ”följa med i vad som händer” på hemorten, vilket hon alltså upplever att hon gör via de regelbundna nyhetssändningarna. Att lyssna på nyheter beskrivs inte sällan i termer av att följa med i omvärldens skeenden. Nyhetslyssnandet under morgonen kan, fenomenologiskt betraktat, förstås som ett sätt att rikta sig mot ett sammanhang utanför den privata sfär som hemmet utgör. Att slå på radion och ta del av nyheter om morgonen är, menar Larsen, ”en slags første pejling ud i det offentlige rum”, ett offentligt rum som kan framträda såväl genom de lokala som globala nyhetsperspektiven.²⁹⁸ Genom radions närvaro presenterar sig därmed denna offentliga värld i en särskild rumslig och tidslig kontext, hemma i köket medan lyssnaren äter frukost till exempel, eller redan i gråzonen mellan sömn och vakenhet, som för kvinnan vars drömmar brukar färgas av nyheterna.

Alla som har en radio igång på morgonen lyssnar dock inte på nyheter. Nyheter är, som påpekat, ett visst slags radioinnehåll som kan ge morgonen en specifik inramning genom de förmedlade utblickarna mot omvärldens skeenden. En kvinna kring 50 år (f. 1969) berättar i sitt frågelistsvar att hon brukar slå på P1 vid klockan sex varje vardagsmorgon när väckarklockan har ringt. Hon lyssnar på nyheter en stund medan hon gör sig i ordning, men ibland känner hon att hon ”behöver något lättammare” och då lyssnar hon i stället på morgonprogrammet i P3. Även om P1-lyssnandet utgör en stadig rutin om morgnarna är det alltså också en fråga om vad hon upplever sig behöva för stunden, vilket varierar mellan mer och mindre

297. Scannell, 2014, 48–49.

298. Larsen, 2001, 31.

lättsamt radioinnehåll. Hemma hos en annan deltagare, en kvinna född 1941, står radion intill sängen inställd på P2. Hon och maken brukar lyssna på programmet *Klassisk morgon* när de vaknat: "Ett mycket bättre sätt att börja dagen än att översköljas med världens allt elände." Här, liksom i det förra exemplet, blir valet av radiokanal ett sätt att påverka situationen i en önskvärd riktning i relation till det egna aktuella känsloläget.²⁹⁹ Kvinnan förväntar sig ett visst innehåll av nyhetssändningarna, dominerat av "världens allt elände", som hon värjer sig mot genom att välja P2 och den klassiska musiken. Lyssnandet i sängen är dock inte särskilt koncentrerat, berättar hon vidare. Samtidigt som P2-sändningen pågår brukar de läsa tidning och dricka te. Radiovolymen får sänkas när någon av dem vill kommentera något ur tidningen och då missar de att höra vad som just spelades i programmet och höjer volymen igen. "Vi är inte tillräckligt fokuserade på vårt lyssnande och när det hela sedan blir avbrutet av dusch och påklädning och bäddning är det inte ett fullständigt lyssnande." Så här ter sig morgonen för många; radion kan stå på från det att man vaknat och under tiden olika sysslor avlöser varandra, vilket innebär att radioljuden uppmärksammas mer eller mindre fokuserat.³⁰⁰ Oskar som inför intervjun har fört noggranna anteckningar om senaste tidens lyssningssituationer har vid ett tillfälle skrivit: "11/2, 06:45. Lyssnar på P1 i badrummet. Noterar att jag inte riktigt lyssnar förutom precis i början då jag hör signaturmelodin till *Tankar för dagen* och blir lite lugn." Radioljuden finns där i rummet men träder stundvis fram mer påtagligt. Något liknande förekom i det förra kapitlet där en kvinna förklarade att hon plötsligt kunde vakna till när en signaturmelodi spelades i den pågående

299. Jmf Jo Tacchi, "Radio and affective rhythm in the everyday", *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 7, nr. 2, 2009, 171–183.

300. Denna växlande uppmärksamhet beskrevs i det föregående kapitlet bl.a. utifrån Stockfelts begrepp lyssnarmodus, vilket avser hur sätten att lyssna till musik formas av såväl musiktyp som lyssningskontext. Stockfelt, 1988.

sändningen, medan radioljuden dessförinnan pågick utan att hon riktigt var medveten om dem.

Nyhetssändningarna som ingår i mångas morgonrutiner specificerades i det föregående som en genre med en tydligt markerad tidslig situering genom dess fokus på aktualiteter. En annan karaktäriserande aspekt är nyhetsinslagens dagliga förekomst, i kontrast till andra program med glesare sändningsintervall. Nyhetssändningarna som tar plats i hemmet om morgonen framstår i materialet som en av radiobrukets mest regelbundna rutiner, något som kom till uttryck i det inledande exemplet med den dagliga ”koreografin” i tvättstugan där momentet att slå på radion tycktes lika självklart som att tända lampan. Varje morgon infinner sig dessa nyhetssändningar, så som lyssnarna förväntar sig när de vaknar och slår på samma kanal som morgonen innan, och kanske varje morgon sedan långt tillbaka. Det är med andra ord så lyssnarna *känner* detta radioinnehåll, det vill säga som dagligt återkommande inslag under morgonens bestyr. När Erik kliver in i tvättstugan, trycker på lampknappen och därefter slår på radion vet han vilka slags inslag som kommer att möta honom, inte exakt vad de kommer att innehålla just den här morgonen, men att det är *P1 Morgon* och de välbekanta programledarrösterna han kommer att få höra. Scannell beskriver medieinnehållets avsedda igenkännbarhet i termer av difference-in-sameness, en kontinuitet som radio- och tv-sändningar skapar genom att producera programmen på ett bestämt sätt som publiken lär sig att känna igen över tid genom de återkommande sändningarna. Varje enskild del kan sedan ha sitt unika innehåll, däri ”skillnaden-i-likheten”.³⁰¹ Larsen betonar också betydelsen av nyhetssändningarnas dagliga regelbundenhet och hur programmets igenkännbarhet från dag till dag bidrar till att konstituera vardagen så som individen känner den: ”Radiobruget er en måde at komme ind i hverdagen på. Radiobruget er både en indslusning i og en etablering af hver-

301. Scannell, 1996, 10.

dagen som et handlingsfelt.”³⁰² Mikrohandlingen att slå på radion om morgonen blir ur det perspektivet en sorts performativ iscensättning av morgonen utifrån förväntningarna på detta sammanhang. Kontinuiteten uppstår inte bara genom de linjära radiosändningarnas regelbundna former och tider, utan kan sägas prägla morgonens aktiviteter i stort. Morgonen skildras i stor utsträckning som ett dagligt upprepande av särskilda göromål: vakna, stiga upp, förbereda och äta frukost, göra sig i ordning och lyssna (mer eller mindre uppmärksam) på radio. På samma sätt som nyhetssändningarna ger sig tillkänna på ett igenkännbart vis varje dag präglas de övriga sysslorna om morgonen av en kontinuitet som skapas genom upprepning över tid. Precis som radioprogrammens difference-insameness är varje morgon en ny situation men som tenderar att genomföras på ett visst sätt, med de förflutna morgnarna som mall. Morgonens aktiviteter sammantagna – med de linjära sändningarna, ofta i form av nyhetsinslag, som central komponent – kan betraktas som en komplex, om än förgivettagen, process genom vilken den nya dagen ges en bestämd riktning och vardagen skapas, morgon för morgon. Uttrycket att göra sig i ordning omfattar i detta avseende inte bara morgonduschen, påklädandet och vad mer som kan tänkas rymmas i dessa ord, utan alla komponenter som i tillsammans etablerar och riktar dagen.

VECKANS BÄSTA TIMMAR:

DEN PÅGÅENDE VARDAGENS KONTINUITET OCH DYNAMIK

Erik som i det föregående berättade om den dagliga morgonrutinen att stryka en skjorta och lyssna på *P1 Morgon* i tvättstugan beskriver en annan rutin som till skillnad från den förra hör helgen till:

Jag vaknar tidigare än övriga familjen på helgerna och går ner i hobbyrummet i källaren. För tillfället bygger jag ett segelfartyg, eller tillfälle och tillfälle, det tar ett par år innan det är klart. Först lyset,

302. Larsen, 2001, 33.

sedan radion, sedan kan veckans bästa timmar börja. Det är oftast *Naturmorgon* och *Söndagsintervjun*, eller *Lundströms bokradio*. Senare *God morgon, världen!*.

När studiens deltagare beskriver hur de brukar använda radio visar sig inte bara olika situationer, utan också en större tidsrymd som formas i förhållandet mellan då, nu och sedan. Denna tidsrymd refererar jag här till som vardag, vilket avser en pågående tid med dagar, veckor och månader som följer på varandra. Radio är likt denna pågående vardagstid en kontinuerlig aspekt i många deltagares tillvaro, vilket kan kontrasteras mot andra företeelser som i stället aktualiseras vid enstaka tillfällen eller exempelvis under en viss säsong. Samtidigt bidrar mediets kontinuerliga närvaro också med dynamik inom den utsträckta tidsrymd som här kallas vardag.

Vardag är ett ord med flera innebörder, utöver den som just presenterades. Det kan syfta på det vardagliga i bemärkelsen alldagligt, vilket då skiljer sig från exempelvis högtider eller andra speciella sammanhang som sticker ut från "den vanliga vardagen". Vardag, eller vardagsliv, kan också stå i kontrast till det byråkratiska samhället.³⁰³ En annan vanlig innebörd är vardag i motsats till helg. Den definitionen är betydelsebärande när jag tittar närmare på radions roll i beskrivningen av helgrutinerna i hobbyrummet. Till skillnad från *P1 Morgon* som Erik brukar lyssna på innan han beger sig till jobbet på vardagsmorgnarna är programmen han lyssnar på under modellbyggandet i hobbyrummet sådana som sänds med veckointervall. Programmens sändningstider sammanfaller med de lediga helgmorgnarna som han refererar till som "veckans bästa timmar" och när dessa timmar är förbi får han vänta en vecka på nya avsnitt från programserierna. Sändningstiderna och hobbyprojektet definierar därmed en viss del av veckan och programmens regelbundna förekomster möjliggör en förväntan om hur kommande helgmorgnar

303. Jmf Marianne Gullestad, "The transformation of the Norwegian notion of everyday life", *American Ethnologist*, vol. 18, nr. 3, 1991, 481.

kan komma att te sig.³⁰⁴ *Melodikrysset* (P4) är ett program som ingår i många helgrutiner. En kvinna i 80-årsåldern (f. 1939) skriver att hon upplever radio som ett viktigt inslag i vardagen som ensamstående pensionär. Hon brukar lyssna på P4 Stockholm, antingen via radion som står i köket eller den i arbetsrummet; ”Lördagarna är viktiga, *Ring så spelar vi* och *Melodikrysset* har jag lyssnat på i decennier.” Dessa helgprogram har sänts sedan 1960-talet och för kvinnan och många andra deltagare ingår programmen i en rutin som sträcker sig över en stor del av livet. Även vissa deltagare som mycket sällan lyssnar på radio nämner dessa program, särskilt *Melodikrysset*. Musikfrågesporten som sänds på lördagar mellan klockan 10 och 11 bygger på lyssnarnas aktiva deltagande och tävlandet engagerar i många fall inte bara personerna inom ett hushåll, utan också vänner och släktingar som på distans hjälps åt att lösa kryssset via telefon eller internet. Alf Arvidsson förklarar de två helgprogrammets ihållande popularitet dels genom ”det avspända tilltalet” och dels genom deras regelbundna närvaro – att ”de alltid funnits där”.³⁰⁵ Sett ur Scannells perspektiv på mediers kommunikativa strukturer kan programmen således betraktas vara avsedda att utgöra komponenter i rutiner som definierar helgen.³⁰⁶

I avhandlingsmaterialet nämns dessa program ibland som just regelbundna helgrutiner vilka har upprätthållits under många år, och ibland som minnen från en förfluten period i livet, ofta i form av barndomsminnen. En kvinna i övre 40-åldern (f. 1970) skriver: ”Radion var inget stående inslag under min uppväxt. Jag minns mest *Melodikrysset* på lördagarna, och den traditionen har vi tagit upp i min egen familj. Vi löser kryssset de flesta lördagar.” Rutinen är en tidlig markör i den pågående vardagen, något att skapa helg med, men också en biografisk orientering som förbinder kvinnans nuvarande tillvaro som vuxen med barndomen och familjens helgrutiner.

304. Jmf Scannell, 1996, 10.

305. Arvidsson, 2019, 144.

306. Scannell, 1996; 2014.

I *Svensk etymologisk ordbok* (1922) definieras rutin, av franskans routine, ”genom övning uppnådd färdighet” och ”kunskap om vägen” (route).³⁰⁷ Innebörderna kan relateras till perspektivet på medier som miljöer att vara mer eller mindre hemma i.³⁰⁸ I exempen med radiolyssnandet på helgen framgick hur deltagarna söker upp programmen i fråga där de finns att tillgå i radioutbudets tidsliga struktur och hur lyssnandet vid just dessa tidpunkter markerar helgen som något annat än vardagarna. Man skulle därmed – i linje med ordbokens formulering ”kunskap om vägen” – också kunna se det som att de ”hittar till helgen” genom att göra sådant de förknippar med den tiden i veckan, en sorts navigation med radiosändningarna som betydelsefulla komponenter. För somliga innebär helgrutinerna en kontrast till vardagarnas pendlingsresor och arbete, som för Erik till exempel, medan de för andra är ett sätt att skapa rytmer i en tillvaro som inte tydligt präglas av kontraster mellan arbete och fritid. Radions sändningstider kan i båda fallen erbjuda ett material att skapa helg respektive vardag med, ett slags dörrposter mellan olika sfärer i vardagslivet, som Andersson skriver om mediebrukens markerande betydelser.³⁰⁹ Ehn och Löfgren liknar rutiner vid upptrampandet av stigar, och för att inte växa igen måste stigarna fortsätta att beträdas.³¹⁰ Upprepningen kan ge sken av att rutiner är statiska och oföränderliga – samma sak om och om igen – men i själva verket är det fråga om ständig tillblivelse, en pågående process där rutinerna upprätthålls genom varje handling.³¹¹ Rutiner är med andra

307. Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* (Lund: Gleerup, 1922), 664.

308. Moores, 2012, 31.

309. Magnus Andersson, ”Väggar eller vägar? Om mediers betydelse för hemmets gränser”, *Kultur, plats och identitet: Det lokals betydelse i en globaliserad värld*, red. J. Johannisson & H. Egeland. (Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 2003), 198–199.

310. Ehn & Löfgren, 2007.

311. Sarah Pink & Kerstin Leder Mackley, ”Saturated and situated: Expanding the meaning of media in the routines of everyday life”, *Media Culture & Society*, vol. 35, nr. 6, 2013, 677–691.

ord en färskvara och de kan upphöra när någon aspekt i tillvaron förändras. Vardagen skiftar mer eller mindre påtagligt över tid. Som svar på frågan om var och när radiolyssnandet brukar äga rum skriver en kvinna i 65-årsåldern (f. 1952) att hon i egenskap av nybliven pensionär ”inte har alla rutiner klara ännu”. Innan hon pensionerades var P1:s sändningar närvarande hela arbetsdagarna, men i den nya tillvaron som pensionär har radiolyssnandet inte samma självklara plats. Kontinuiteten i vardagen har brutits, inte bara genom att arbetslivet har upphört, utan också genom att den bekanta miljö som radioljuden bidrog till – ett slags soundtrack till det dagliga arbetet – inte längre är närvarande. Men nya rutiner skymtar i frågelistsvaret: hon fick nyligen hörlurar till mobiltelefonen i julklapp och har nu börjat lyssna på radio under längre bussresor. Att hon ”inte har alla rutiner klara ännu” antyder en förväntan om att radiolyssnande kommer att ingå i vardagsrutinerna så småningom och att rutinerna håller på att ta form. Oskar reflekterar under intervjun över regelbundenheten som präglar både radiokanalernas sändningstider och hans vardagsrutiner. Eftersom hans vardagar ter sig mer eller mindre likadana med arbete och pendlingsresor äger radiolyssnandet rum vid ungefär samma tider varje dag, och eftersom radioprogrammen har sina fasta tider i tablån får han höra samma program varje dag. Om tablån var mer oregelbunden skulle lyssnandet bli mindre förutsägbart, påpekar han. I Oskars vardag definieras radiobrukets tidsliga sammanhang alltså i hög grad av arbete och fritid, vilket skapar tydliga rutiner. I exemplet med den nyblivna pensionären hade däremot dessa strukturer suddats ut i och med pensioneringen, även om radiosändningarna som hon brukade lyssna på har fortsatt enligt de vanliga tablåtider.

Rutiner kan betraktas som en hemmastaddhet i tillvaron, en ”kunskap om vägen” som ordboken formulerade det. Liksom vardagen äger rum på vissa platser har många deltagare också sina inbodda platser i radioutbudet, såväl i det linjära utbudet som i podcastutbudet; ”ställena” man känner till både som medieinnehåll och som tidpunkter i tillvaron. Denna hemmastaddhet i förhållande

till mediet kan ibland kompensera avsaknaden av hemmastaddhet i den övriga tillvaron. För en av intervjupersonerna, 28-åriga Miriam, bidrog radiolyssnandet med kontinuitet när hon flyttade från hemlandet Schweiz för att studera. Möjligheten att kunna lyssna på radio via internet gjorde att radiokanalen som hon vuxit upp med var tillgänglig även på hennes nya hemort: "It's like having a bit of home with me, and being able to stay in touch, even with the news, because you get the news every hour." Radio var en del i morgonrutinerna och hade så varit sedan tonåren. Via den schweiziska kanalens webbsändningar kunde hon dels följa med i vad som hände i hemlandet, dels fortsätta med rutinen att lyssna på kanalens morgonprogram medan hon gjorde sig i ordning.³¹² Morgonprogrammet med dess programledare och referenser till platser och företeelser i hemlandet tillförde något igenkännbart och stabilt i det nya sammanhanget. Radiobruket är här betydande för vad Anthony Giddens kallar den ontologiska tryggheten: upprätthållandet av rutiner – en yttre struktur – bidrar till en upplevd trygghet genom vissheten om tillvarons ordning.³¹³ Rutiner kan, annorlunda formulerat, betraktas som ett bekant gränssnitt genom vilket individen orienterar sig i vardagen. Det finns olika exempel i materialet där radiobruket fyller ett behov av stabilitet. Det kan, som i det föregående, handla om en förändring i form av en flytt till en ny plats eller, som i några deltagares beskrivningar, under perioder då de har mått psykiskt dåligt. En kvinna i 30-årsåldern (f. 1989) berättar i frågelistsvaret:

En period när jag mådde lite sämre var radion extra viktig för mig. Jag fann en trygghet och glädje i att ha på P1 varje dag, både för att höra om andras verklighet och det som hände ute i världen och för att radiotablån såg likadan ut varje vecka. I den perioden minns jag att det var viktigt för mig att alltid hinna hem i tid för att höra *Tolvslaget* till lunch (jobbade delade turer). Vet egentligen inte varför.

312. Jmf Andersson, 2006, 203.

313. Anthony Giddens, *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age* (Cambridge: Polity Press, 1991), 35–47.

Relationen till P1 inleddes av en slump under sommarjobbet på Spendrups när hon var i 20-årsåldern. Kanalen var den enda hon kunde få in där och hon upptäckte snart en mängd olika program. Sedan dess har hon lyssnat mycket på P1. Tryggheten hon upplevde genom att dagligen lyssna på radiosändningarna när hon mådde dåligt verkar dels ha med den sociala aspekten att göra – att radioinnehållet förmedlade en närvaro av andra människor – och dels med stabiliteten som sändningarnas regelbundenhet medförde. Genom att slå på P1 varje dag förblev världen sig lik, inte för att världen var oföränderlig, men via sändningarna *fortsatte* den att framträda dag för dag.³¹⁴ Andersson menar att medier fungerar som glipor i hemmet genom vilka människor kan känna delaktighet i omvärlden.³¹⁵ Genom en sådan glipa, i form av P1:s sändningar, blev andra människor och deras verklighet närvarande i kvinnans vardag. Att ”ha på P1 varje dag” var med andra ord ett sorts nyttjande av radiosändningarnas regelbundna struktur som höll glipan mot omvärlden öppen.

Det är lätt att se det rutiniserade i relation till det linjära radioformatet som finns tillgängligt utifrån regelbundna sändningstider och där program återkommer dagligen eller varje vecka. Hur är det med podcastformatet och rutiner då? Även om formatet innebär en flexibilitet genom att poddavsnitten kan lyssnas till ”när som helst” är det, likt linjär radio, fråga om ett mediebruk som är situerat i ett vardagsliv bestående av olika rutiniserade sammanhang. Radiolyssnande, även via poddformat, får utrymme i relation till dessa andra saker som äger rum vid vissa tider och på vissa platser. Deltagare som lyssnar på radioprogram via det här formatet berättar om olika poddar som de gärna lyssnar på i särskilda sammanhang. Några sådana sammanhang är promenader, pendlingsresor och i samband med att man går och lägger sig. Lars berättar till exempel att han brukar återkomma till vissa poddar när han ska sova. ”Det finns ju

314. Jmf Larsen, 2001, 33.

315. Andersson, 2003.

ett begränsat antal avsnitt av *På minuten*, kanske 100, och jag kan ju alla.” Samtidigt som det potentiellt är möjligt att välja ur ett enormt utbud av poddar och variera valen vid varje lyssningstillfälle är det tydligt att många lyssnare trampar upp sina egna stigar med ett antal poddar som de återkommer till och att dessa förknippas med vissa situationer i vardagen. De här lyssningssituationerna kan i vissa fall förstås som starkare rutiner än det linjära lyssnandet eftersom lyssnaren har makten att välja ett specifikt medieinnehåll i en viss situation, medan det linjära lyssnandet ibland kan te sig mer slumpartat avseende kombinationen mellan radioinnehåll och lyssningssammanhang. Individens inflytande över rutinernas exakta innehåll ser således något olika ut beroende på lyssningsformat.³¹⁶

Gemensamt för exemplen i avsnittet är att radiobrukets betydelser uppstår över tid. De existerar inte genom enskildheter som programavsnitt eller enstaka situationer, utan genom mediets fortsatta närvaro i den pågående vardagen. Radio inom tidsrymden vardag ska därmed förstås som ett processuellt fenomen som både refererar till tidigare situationer och stakar ut en väg framåt i tillvaron. Att återkomma till radiolyssnandet dag efter dag är en av många vardagliga aktiviteter som å ena sidan gör tillvaron sig lik och å andra sidan skapar rytmer och skillnader mellan olika sammanhang, som exempelvis arbete och fritid, vardag och helg, hemma och ”borta”. Tid är alltså avgörande för radio som komponent i ett ständigt pågående vardagsskapande och för radio som en mediemiljö att hitta i och känna sig hemma i.³¹⁷ När Erik i inledningen talade om veckans bästa timmar avseende helgmorgnarna med radio och modellbyggande i hobbyrummet framgick att det rörde sig om en rutin som har pågått ett tag och som i egenskap av rutin redan definierat kommande helger i form av förväntningar. Det finns dock ett inslag av osäkerhet vad gäller radiobrukets kontinuitet. Vissa radioprogram,

316. Jmf Berry, 2016.

317. Jmf Tuans perspektiv på hur platser gradvis tillskrivs subjektiv mening allt eftersom individen brukar dem, Tuan, 1977; Moores, 2012.

som *Melodikrysset* till exempel, har lyssnarna kunnat hitta på samma veckodag och vid samma klockslag under mycket lång tid. Andra program blir mer kortlivade eller byter plats i tablåerna. Programmen som ingår i helgrutinerna i hobbyrummet har skiftat något, berättar Erik:

Jag saknar repressändningen av *Stil* som gick på söndagar förut. Jag är ointresserad av mode och kläder men *Stil* har stil, de kan göra vad som helst intressant, ofta om intressanta personer. Numera hör jag det sällan, tyvärr.

Liknande förändringar förekommer i flera deltagares beskrivningar; ett program byter sändningstid eller flyttar till en annan kanal och faller därmed bort som komponent i en tidsligt och rumsligt situerad rutin. Förändringar i mediets strukturer och konkreta innehåll kan därmed ruska om stabiliteten som programmen och sändningstiderna dittills har inneburit. I stället kan dessa program och vardagskontexterna som de ingick i göra sig påmind i form av minnen. I kapitlets sista avsnitt är det detta förhållande till radiomediet som undersöks.

RADIO GENOM LIVET

Då jag blev tonåring och hade eget rum fick jag äntligen en egen transistorradio. Ibland lyssnade jag väl på *Svensktoppen* eller *Tio i topp*, men den stora högtidsstunden var då jag rattade in Radio Luxembourg på kvällarna. Vilken musik! En kväll då jag var 17 fick jag höra något på Radio Luxembourg som fick mitt unga hjärta att slå volter; att det fanns något så fantastiskt! Jag slängde mig på sängen, borrade ner ansiktet i kudden och grät av lycka. Vad var det för musik? Jo, "Sailing" med Rod Stewart förstås!

Många av erfarenheterna som har förmedlats i frågelistsvaren och intervjuerna har, likt denna skildring, en tillbakablickande karaktär och berättar om radio som ett fenomen genom livet. Minnena är, fenomenologiskt betraktat, ett särskilt sätt för fenomenet radio att

framträda för deltagarna, som definieras av fenomenets frånvaro i den aktuella tillvaron.³¹⁸ Genom minnandet uppstår förbindelser mellan upplevelsernas där och då och minnandets här och nu: det är genom minnena som radio i det förflutna blir åtkomligt i deltagarnas aktuella tillvaro. Från dessa nutida utblickspunkter har radio som förflutet fenomen visat sig som tidsliga utsnitt av varierande skala, som i det inledande frågelistutdraget till exempel. Den 60-åriga kvinnan (f. 1958) började med att berätta om minnena från tonåren och hur hon under den här perioden brukade lyssna på radio – den egna transistorradien, *Svenstopp*, *Tio i topp* och Radio Luxembourg är komponenter som hon förknippar med den här tiden i livet. Men så skiftar beskrivningen karaktär och zoomar in ett specifikt tillfälle: kvällen då hon hörde låten ”Sailing” för första gången. Så här ter sig minnesbeskrivningarna generellt; radio kan skildras som ett fenomen under någon period i livet för att i nästa mening vara nålen som har fäst ett särskilt ögonblick i minnet. I det följande refererar jag till de två typerna av minnesskildringar som episodiska respektive summerande.³¹⁹ Genom några exempel från respektive minneskategori visar avsnittet hur fenomenet radio inte bara framträder genom mediets konkreta närvaro i den pågående vardagen, utan också genom minnandet som riktas mot situationer och perioder i deltagarnas liv. Tidsrymden *radio genom livet* gör det möjligt att få syn på mediets närvaro i deltagarnas tillvaro över längre tid, men också mediets frånvaro; hur kommer det sig att radiolyssnande är ”ett avslutat kapitel” i vissa deltagares liv? Villkor för mediets när- och frånvaro behandlas mot slutet av avsnittet. Först handlar det om de episodiska minnenas mikroperspektiv på radio som förflutenhet.

318. Se ex. Schutz, 1973, 102–103.

319. Höijer urskiljer liknande minneskategorier i sitt empiriska material som består av människors radio- och tv-minnen. Kategorierna beskrivs här bland annat som ”minnen av enskilda händelser” respektive ”abstraherade minnen av många likartade händelser”. Höijer, 1998, 28.

I den inledande skildringen av 17-åringens starka musikupplevelse via Radio Luxembourg står mötet med just denna låt, "Sailing", i centrum. Men minnet rymmer betydligt fler detaljer om vi studerar det mer ingående. Förutom händelsen att låten dök upp i radiosändningen framträder också situationen som ett specifikt sammanhang i tid och rum. Minnet av radiomusiken som grep in i hennes tillvaro lokaliseras till tonårstiden och än mer specifikt till en kväll när hon var 17 år. Radiomusiken ljöd också i ett specifikt rumsligt sammanhang: det egna rummet där hon brukade lyssna med den egna transistorradion. Situationen och känslan som ägde rum för mer än 40 år sedan förmedlas på ett sätt som får skeendet att spelas upp likt en filmscen: "Jag slängde mig på sängen, borrade ner ansiktet i kudden och grät av lycka." Minnets tydliga förankring i den tidsliga och rumsliga kontexten är typiskt för radiominnen av den episodiska typen. Genom bokens olika tematiska kapitel har skildringar av det här slaget återkommit. I kapitlet om apparatur berättade exempelvis en man i 60-årsåldern om den sommardag 1967 då han hörde titelspåret från Beatles-albumet *Sgt. Pepper's lonely hearts club band* via transistorapparaten i tältet på gräsmattan hos mormor och morfar i Hälsingland. I samma kapitel mindes en något yngre kvinna en bilfärd hem från familjens sommarhus, under vilken de fick stanna till längs vägen för att ratta in rätt kanal på transistorradion så att hon kunde lyssna på den sista delen av sommarlovsföljetongen *Tordyveln flyger i skymningen*. Ett mer nutida situationsminne beskrevs i det förra kapitlet där en kvinna berättade om radiorösternas lugnande inverkan under den omtumlande bilfärden i samband med broderns bortgång. Under frågelistans punkt "särskilda radiominnen" skriver en kvinna i 50-årsåldern: "Jag var fem år när Ölandsbron invigdes och jag minns att jag stod i hallen vid en balkongdörr och lyssnade på den utsändningen." I minnet upplevs radioinslaget från en viss position i rummet. När vi minns, poängterar Sokolowski med utgångspunkt i fenomenologin, framträder det erinrade med samma perceptuella riktning som i den ursprungliga situationen; det vi minns förflyttas till minnandets här och nu men är ett slags

återupplevande av perceptionen där och då.³²⁰ Generellt angående minnande, vill jag inflika, är det sannolikt att minnandet också kan modifiera den ursprungliga perceptionen så att den framträder med viss variation vid olika minnestillfällen. Men det är oavsett tydligt att dessa radiominnen är tydligt situerade i specifika kontexter som endast ägde rum en gång, i kontrast till den andra typen av minnen, de summerande, som snarare kan betraktas som komprimeringar av många situationer och som representerar det typiska under en period i livet.³²¹ Det situationellt specifika blir särskilt framträdande när en och samma radiohändelse förekommer i flera deltagares minneskildringar. En sådan radiohändelse är rapporteringen om mordet på statsminister Olof Palme 1986. En man i 65-årsåldern (f. 1953) skriver som svar på frågan om han har några särskilda radiominnen som han vill berätta om: "Ja, när jag vaknade av klockradion den 1 mars 1986 och hörde en röst säga att Olof Palme blivit mördad. Jag trodde först att det var någon sorts satir." En annan man, i 50-årsåldern, minns samma rapportering men nåddes av den redan på natten mellan den 28 februari och den 1 mars:

När Palme mördades lyssnade jag på radio i sängen. Jag hade just muckat från flottan, hade ett tillfälligt skitjobb, min bästis hade flyttat och min flickvän försvunnit några veckor tidigare. Det var en dålig tid, jag visste inte hur livet skulle bli. Jag hade i alla fall försökt träffa folk och varit ute på disco, men haft en misslyckad kväll, suttit tyst i ett hörn. Så jag tog med mig radion i sängen när jag kom hem och gick och la mig, hade den på kudden. [...] Jag förväntade mig *Stjärnornas musik*, och helst med Alicia Lundberg, men radion spelade helt annan sorts musik, sorgemusik. Efter en stund kom någon nyhetsuppläsare och berättade att statsministern var mördad. Som jag minns det låg jag vaken länge och lyssnade på den märkliga musiken och nyhetsuppläsaren kom in och drog samma text en gång i kvarten eller så.

320. Sokolowski, 1999, 68.

321. Jmf Höijer, 1998, 28.

När mannen minns den specifika radioupplevelsen tycks dessutom en period i livet, "en dålig tid" som han uttrycker det, göra sig påmind som i skildringen blir en sorts fond till minnet av radioinslaget. Mordet på statsministern är en händelse som allmänheten blev varse som en medierad händelse via radio och tv, och som sådan blev den närvarande i mängder av individers specifika situationer. Många kan nog, likt männen i dessa exempel, minnas ganska precis var de befann sig och vad de gjorde när de nåddes av radio- eller tv-rapporteringen. De massmedierade inslagen är på så vis inbäddade i dessa individuella sammanhang; i sovrummet där klockradion gick igång, under frukostbestyren eller kanske, som i det föregående exemplet, i samband med att fredagskvällen rundades av. Men den medierade formen innebär också att ett visst medieinnehåll kan återutsändas flera gånger, något som framhålls i frågelistsvaret från en man i övre 30-årsåldern (f. 1980):

När jag tänker på inslag jag minns så kommer jag att tänka på "Statsminister Olof Palme e död", som jag tror är från P1, men det minns jag knappast för att jag lyssnade på det när jag var fem år gammal (även om jag mycket väl kan ha hört det då), utan för att det upprepats så ofta i olika medier. Ungefär i stil med "Lägg ut!" av Bo Holmström i SVT.

Inslagen har genom repriseringarna över tid blivit svåra att härleda till någon särskild lyssningssituation. De har så att säga frikopplats från sina ursprungliga sammanhang och kunnat upplevas vid flertalet tillfällen långt senare. I de flesta beskrivningar av radiominnen betonas dock den specifika lyssningssituationen. Olle, 71 år (f. 1945), minns till exempel hur familjen låg på köksgolvet en juninatt 1959 och följde radioreferaten från boxningsmatchen mellan Ingemar Johansson och Floyd Patterson som sändes från New York. Flera deltagare minns det märkvärdiga i att som barn tillåtas vara uppe och lyssna på radio på natten i samband med detta evenemang. En man i 65-årsåldern (f. 1953) som nämner radioinslaget i sitt frågelistsvar tillägger: "[...] men jag minns mest att jag som sexåring

hade svårt att hålla mig vaken.” Utmärkande för de episodiska radiominnena är att själva radioinnehållet sällan beskrivs särskilt ingående. I stället är det lyssningssituationen som återges med detaljer om platsen där lyssnandet ägde rum, vilka personer som närvarade och känslorna som radioupplevelsen väckte. Ett undantag förekommer i frågelistsvaret från en man som berättar om ett barndomsminne relaterat till P4-programmet *Hallå Göteborg* som han lyssnade på under 1980-talet:

Minns speciellt ett skämt Frank Andersson berättade om två tigrar som bodde på ett kontor och den ena grälade på den andra för att han ätit upp städerskan – skulle tagit direktören i stället så hade ingen märkt det. Hörde inslaget inne på Domus i Mölndal.

Till skillnad från andra situationsminnen återges här själva radioinnehållet så som mannen minns det. Däremot avslöjar skildringen inte särskilt mycket om lyssningsupplevelsen, mer än att historien uppenbart gjorde intryck på pojken och gör sig påmind när han reflekterar över sina radiominnen flera decennier senare. Att beskrivningar som denna är sällsynta i materialet behöver förstås inte betyda att deltagarna inte minns innehållet i radioinslagen de refererar till, men det är tydligt så att situationens rumsliga och tidsliga aspekter är meningsbärande komponenter som ramar in dessa episodiska minnen.

I de summerande minnesbeskrivningar framträder inte enskilda radioinslag eller lyssningssituationer, som i de föregående exemplen, utan radio så som man minns att mediet brukade vara närvarande under olika tider i livet. Till skillnad från de episodiska minnena som zoomar in specifika tidpunkter omfattar de summerande minnena längre utsnitt av livet som kan sträcka sig från år till decennier. Sådana minnen finner jag exempelvis i beskrivningar från de äldsta deltagarna vars tidiga minnen av radio i många fall är förknippade med andra världskriget. Några av dessa minnen rör specifika situationer, som 86-åriga Karl-Ottos minne av Radiotjänsts utsändning med en hes Gunnar Helén som rapporterade från Kungsgatan i

Stockholm i samband med krigets slut. Men desto vanligare är minnesskildringar som orienteras mot en längre tidsperiod och som skildrar hur kriget under dessa år blev närvarande i hemmen via radiosändningarna. En kvinna (f. 1930) skriver:

Det [kriget] kom ända in i vårt hem när Hitlers vrål trängde igenom de svenska sändarna på kvällarna. Något mycket skrämmande, långt, långt från Farbror Svens trygga stämma. Där satt man bakom mörkläggningsgardiner och hörde krigets oljud nära inpå.

Minnet av Hitlers röst i radiosändningarna återkommer i flera deltagares beskrivningar, liksom minnen av hur de vuxna i familjen och bekantskapskretsen följde krigets skeenden via radio. I citatet nämns också Farbror Sven som en kontrast till de skrämmande krigsutsändningarna. Farbror Sven och barnprogrammet *Barnens brevlåda* kan betraktas som typiska komponenter i skildringarna som summerar radioupplevelser som olika kapitel genom livet. Beroende på deltagarnas åldrar ryms varierande programreferenser i dessa biografiska kapitel. Några exempel förekom i kapitlet om apparatur där apparattyperna förknippades med särskilda radioprogram: genom "en stor låda" hörde barnen Farbror Svens röst medan de senare transistorapparaterna särskilt associerades med topplisteprogram. Radioinnehållet som minnena kretsar kring skulle kunna beskrivas som objekt för "massminnen" i bemärkelsen att väldigt många människor relaterar till samma innehåll just för att det upplevdes via ett massmedium. Det massmedierade radioinnehållet blir genom deltagarnas förmedlade minnen synligt som en konkret premiss för vad som brukar kallas kulturellt minne.³²² När ett stort antal personer minns och berättar om radio genom livet framträder en mängd situationer som är unika för de enskilda individerna, men också en mängd likartade minnen av hur radio har varit närvarande i vardagen och vad som har upplevts via radio. Radio som en i varierande utsträckning gemensam erfarenhet har också framträtt i interaktionerna

322. Jmf Erll, 2008.

mellan dem som har deltagit i intervjuerna, dels mellan den intervjuade och mig, dels mellan intervjupersoner i de fall flera har intervjuats tillsammans. I bokens metodavsnitt beskrev jag till exempel hur intervjupersoner tenderade att anta att radioprogram och radiopersonligheter som de nämnde också var välbekanta för mig, särskilt om den intervjuade uppfattade mig som ungefär jämnårig. De som däremot uppfattade mig som avsevärt yngre än dem kunde i stället förmedla radiominnena genom en mer förklarande och kontextualiserad redogörelse, så att jag som inte "var med då" skulle förstå det hela bättre. När intervjusituationen inkluderade flera personer kunde beskrivningarna av radiominnena ta formen av ett dynamiskt, gemensamt minnesarbete som växlade mellan individuellt unika minnen och beskrivningar som tydligt refererade till sådant som antogs vara gängse minnesgoods bland dem som åldersmässigt sett potentiellt kunde ha upplevt samma radioinnehåll och liknande lyssningssituationer. Ett sådant exempel skildrades i kapitlet om apparatur, där Matz och Karl-Otto tillsammans redogjorde för transistorapparaternas genomslag i samhället. Det on demand-strukturerade utbud som numera präglar många vardag kan rimligen få som följd att radio inte kommer att framträda som "massminnen" i den grad som det linjära formatet gör. Men det är också en spekulativ med lite täckning, eftersom dessa erfarenheter ännu inte kan erinras från ett sådant tidsmässigt avstånd som de tidigare radioupplevelserna. Även i de poddlyssnande deltagarnas beskrivningar återkommer programtitlar och lyssningssituationer, vilket tyder på att radiobrukets sentida premisser kommer att framträda i form av vissa typiska, summerande minnesskildringar längre fram i tiden. Detta återkommer jag till i bokens sista kapitel, där mediets biografiska inbäddning belyses som en särskild sorts mediehistoria.

När radio överblickas som ett fenomen genom livet tycks det ganska vanligt att radiolyssnandet periodvis har ingått i vardagen. Utbildning, arbete och familjeliv är några övergripande faktorer som har påverkat hur mediet ur praktiskt hänseende givits utrymme i tillvaron. En man i 65-årsåldern (f. 1952) minns radiolyssnandet som

ganska intensivt under uppväxten, särskilt i tonåren då han intresserade sig för den klassiska musiken som fanns att tillgå via radio. Men så småningom tog andra saker allt mer tid i anspråk:

Efter gymnasiet började jag på KTH. Då blev det mindre tid att lyssna på radio. Kanske någon konsert på kvällarna eller *Önskekonserten* på lördagarna. Nyheter och andra "pratprogram" lyssnade jag inte på på den tiden. När jag sedan bildade familj och fick barn kan man säga att det blev en paus i radiolyssnandet. Då blev det mer teve än radio. När barnen blev större var det musikradion (P2) som jag återvände till, exempelvis lördagskvällarnas operasändningar och söndagsförmiddagarnas barocktimmar.

Förutom studier och familjeliv framträdde här en annan faktor som konkurrerat om vardagslivets tid: tv. En kvinna i 70-årsåldern (f. 1949), reflekterar över hur radiobruket har skiftat genom åren:

Lyssnandet har förändrats successivt, dagarna fylls med annat, även för en pensionär. Jag tror att studieåren var de bästa för radiolyssnande. Hela världen tycktes komma in i mitt studentrum; nyheter, väderlek, politik, valkampanjer, allt! Och countrysång, visor, teater. [...] Mitt radiolyssnande har senaste tio åren ofta åsidosatts, eftersom jag inför aftonen prioriterat middag, kvällskaffe och *Rapport*. Det nu planerade förvärvet av en liten bra radio kan ändra lite på vanorna.

Flera deltagare nämner tv-tittande som en bidragande anledning till minskat radiobruk. Dels handlar det om tv-mediet som en nyhet i hemmen kring 1960-talet och hur radiolyssnandet avtog, särskilt kvällstid, och dels om tv-tittande som familjeaktivitet i vardagen idag. Medan radiolyssnandet många gånger äger rum i enskildhet framstår tv som en desto mer social komponent i tillvaron, inte minst hos barnfamiljer. Att lyssna på radio tillsammans i familjen är däremot en företeelse som framförallt förekommer i barndomsminnen från tiden då tv ännu inte hade gjort entré i hemmen.

En annan orsak till att radiolyssnandet har avtagit under vissa perioder rör radioutbudets inriktningar i förhållande till individens

aktuella orienteringar i livet. Några deltagare berättar om hur deras musikintressen inte kunde tillgodoses via radio när de kom upp i tonåren och började intressera sig för musikgenrer som inte gavs utrymme i radio. Ett specifikt musikintresse i kombination med andra aspekter av vuxenblivandet överskuggade radions tidigare så betydelsefulla roll, berättar en man i 50-årsåldern som minns hur han "klev in i vuxenvärlden med buller och bång. Punk och knark och skit... Ingen tid för radio."

Radio har för vissa funnits med i periferin sedan tidigare, men blivit ett regelbundet inslag i vardagen i och med att man börjat utforska poddformatet. Möjligheten att kunna lyssna på ett programavsnitt vid valfri tidpunkt innebär, som tidigare beskrivet, att lyssnandet låter sig infogas i vardagens schema på ett annat sätt än det linjära lyssnandet. Poddlyssnandet definierar således en särskild period avseende radiomediets närvaro genom livet. De flesta som har deltagit i studien har dock lyssnat på radio sedan länge, och poddformatet har antingen blivit ytterligare ett sätt att ta del av radioinnehåll eller ett nytt mediefenomen i samhället som inte påverkat de egna lyssningsrutinerna. Vissa talar om att de har ärvt sitt radiolyssnande och syftar då på att radio var närvarande under uppväxten för att senare, i vuxenlivet, fortsätta att vara ett regelbundet inslag i tillvaron. Genom att beskriva mediebruket i termer av arv betonas kontinuiteten genom livet, att radiovanorna liksom förvaltats över generationer. Det kan till exempel handla om att lyssna på samma radioprogram eller kanal som föräldrarna brukade lyssna på i barndoms hemmet. En kvinna kring 54 år (f. 1964) skriver: "Jag tror att jag lever ett radioliv, att jag lärt mig det hemifrån och försökt föra det vidare. Nu är det barnbarnens tur...".

För somliga tillhör radio ett avslutat kapitel. "Jag lyssnar inte längre på radio. Förr lyssnade jag när jag jobbade, men dels jobbar jag inte kvar och dels har jag inte längre någon radioapparat tillgänglig", skriver en kvinna i 45-årsåldern (f. 1974). En annan kvinna i samma ålder skriver att hon har "vuxit ifrån radio" och numera endast lyssnar på kanalen Rockklassiker som "ett tillfälligt nöje"

under bilresor. Då passar radio bra eftersom hon inte kan ägna sig åt något annat än att köra bil och lyssna, men i övrigt upplever hon att radio inte längre ”erbjuder tillräckligt mycket spänning”. Tonåren minns hon däremot, likt många andra i hennes ålder, som en betydelsefull tid vad gäller radiolyssnandet, vilket då kretsade mycket kring musik. Idag lyssnar hon på musik via strömnings-tjänsten Spotify och cd-samlingen. Olika aktiviteter på internet, tv-tittande och tidskriftsläsande nämner hon som exempel på aktuella medievanor. Radiolyssnandet i bilen äger rum ”i brist på annat”. Det är i frågelistmaterialet som radiomediets frånvaro blir som tydligast. Intervjupersonerna har alla medverkat i studien i egenskap av aktiva radiolyssnare, medan vissa som har svarat på frågelistan har gjort detta med utgångspunkt i att *tidigare* ha varit radiolyssnare. Den äldsta frågelistmeddelaren, en kvinna som är född 1924, skildrar ett radiobruk som avtagit gradvis med åren. Sedan hon flyttade för några år sedan upphörde det helt, men redan dessförinnan hade den allt sämre hörseln försvårat lyssnandet. Det blev svårare att koppla ihop orden så att det blev begripligt; ”Drabbar åldringar!”. Numera ser hon på tv, men ”orkar inte höra på allt prat” och undviker ”dessa bråkiga underhållningsprogram”. Helt har hon dock inte släppt ambitionen att fortsätta lyssna på radio:

Tänker ofta att jag ska lyssna med den lilla radion med hörsnäckor eller på klockradion, men när jag sedan vid 21:30 ligger i sängen så är det alltid något att läsa, sedan vill jag sova. Dagarna går och det är som det alltid varit att jag har mycket mer att göra än vad jag hinner med. Och mer och mer blir det! Datorn som jag inte behärskar bra och iPhone som jag nyss fått och inte kan ordentligt.

Kvinnan är jämnårig med radions etablering i Sverige och hade hunnit bli vuxen när tv-mediet slog igenom. I hennes och makens villa tog allt fler medieformer plats; grammofoon, tv-apparat, diabildsutrustning, bandspelare och olika typer av radioapparatur. Att radiolyssnandet fortsatte trots andra tillkomna medievanor menar hon hade att göra med radioteknikens utveckling: ”Radion hängde med

därför att den fick mer och mer möjligheter.” Hon nämner klockradion som ett exempel. Datorn och den smarta mobiltelefonen som hon ännu inte ”kan ordentligt” är ytterligare potentiella redskap för radiolyssnande, men huruvida de kommer att tas i bruk i detta syfte är alltså osäkert vid tidpunkten för kvinnans frågelistmedverkan. Vad som däremot har framgått genom bokens kapitel är att dessa nyare ting spelar en central roll i många människors fortsatta relation till radiomediet. I vissa fall har de helt ersatt ”den vanliga radion”, men för många ingår mobiler, surfplattor, datorer, webbradio och podcastappar i medierutiner tillsammans med äldre typer av radioapparater. Radioteknikens nya skepnader prövas i relation till vardagens olika sammanhang och integreras i varierande omfattning i de individuella kontexterna, och mediet kan ”hänga med” i takt med detta utforskande.

SUMMERING

Kapitlet har undersökt hur mediet framträder som något tidsligt. Den intentionella relationen mellan radio och deltagarnas orienteringar beskrevs här bland annat som förhållanden mellan radiotid och lyssnartid, där det förra avsåg mediets tidsliga egenskaper och det senare individernas upplevelser av tid i mötena med radio. Gränssnitten som trädde fram här var alltså sådana som kom till uttryck i form av tidsliga aspekter. Radioljud upplevs genom aktiviteten lyssnande, men lika centralt för ljudens framträdande, om än kanske mindre självklart, är att de framträder som tidsliga förlopp. Ljud kan sägas ockupera tid och samtidigt upplösas i detta tidsliga förlopp, i kontrast till materiella ting som besitter en viss beständighet. Att lyssna på radio är på så vis att möta ett oupphörligt tidsligt flöde av flyktiga ljud, eller ”irreversibla processer i realtid”, som Björnberg skriver om ljudens karaktär.³²³ Men det finns skillnader i hur denna tillsynes omedelbara lyssnartid upplevs som jag blev

323. Björnberg, 2020, 67.

varse genom deltagarnas bruk av termer som "live", "direkt" och "lyssna i efterhand". Liksom med apparaturen blev dessa skillnader särskilt tydliga i jämförelser mellan äldre och nyare teknik. Erfarenheter av poddformatet fick det linjära att framträda som en tydligt tidsligt situerad upplevelse, exempelvis när lyssnaren följde en sändning med vetskap om att det medierade innehållet utspelades i realtid. Det var inte bara det i realtid förmedlade innehållet som aktualiserade känslan att som lyssnare vara synkroniserad med radioinnehållet. Även förinspelat innehåll, exempelvis musik, kunde förmedla en sådan känsla genom vetskapen om att innehållet nådde många lyssnare samtidigt. Den upplevda synkroniseringen kunde alltså uppstå mellan lyssnaren och avsändaren såväl som mellan lyssnaren och andra, föreställda lyssnare. Det fanns således en intersubjektiv dimension i radiobrukets tidslighet genom vissheten om massmediets publika karaktär. Att slå på radion i det linjära formatet innebar, som bland andra Larsen poängterat, att träda in i en sorts gemensam, offentlig sfär.³²⁴ När deltagarna talade om att lyssna på program "i efterhand", vilket avsåg innehåll som tillgängliggjorts i poddformat för lyssning vid valfri tidpunkt, märktes hur formatets tidsliga egenskaper uppfattades i relation till den linjära strukturen: det var i jämförelse med de fasta sändningstiderna som poddarna lyssnades till "i efterhand". Möjligheten att kunna söka upp ett visst poddinnehåll under en längre period via de arkivliknande poddplattformarna beskrevs i kapitlet som en form av tröghet hos medieformatet, i kontrast till de linjära, flyktiga sändningsflödena. Det on demand-baserade poddutbudet innebar ett stort inflytande över lyssningssituationernas innehåll i och med att individen tilläts kombinera lyssningskontexter med mycket specifika urval av poddinnehåll.

Vidare visade analysen hur tidsrymden vardag – den pågående tillvaron – präglades av både kontinuitet och dynamik genom mediets närvaro. Med hjälp av radio upprättade och återupprättade lyssnarna olika sammanhang – exempelvis vardag respektive helg – utifrån

324. Larsen, 2001, 31.

förväntningarna om dessa sammanhang. Ur ett mer allmänt perspektiv på vardagsliv belyste analysen hur människor genom tillsynes små handlingar ägnar sig åt ett ständigt vardagsskapande som ger tillvaron bestämda riktningar. När det gäller just radiobruk som vardagsskapande praktik är det viktigt att ta hänsyn inte bara till att radio överhuvudtaget är närvarande i olika kontexter, utan också till det specifika medieinnehåll som blir närvarande. Det spelade exempelvis roll, som kapitlet visade, att det var just nyhetssändningar som många av deltagarna valde att ta del av under morgnarna och som situerade dem i "världen" vid dagens början. Men nyhetssändningar kunde också vara något som aktivt valdes bort just för att dessa påverkade morgonen i hemmet på ett särskilt, och oönskat, sätt.

Avslutningsvis behandlade kapitlet radio som ett fenomen genom livet. Här framträdde radio genom minneskategorier som orienterades mot större och mindre utsnitt av livet. Dels aktualiserades kategorin episodiska radiominnen bestående av skarpa minnesbilder av lyssningssituationer, dels summerande minnen av hur radio har varit närvarande under olika perioder i livet. I de episodiska minnena var framförallt platsen som radioupplevelsen hade ägt rum på en inramande kontext för minnet, samt ett beskrivet händelseförlopp i vilket lyssnarens rum, handlingar och känslor flätades samman med ett specifikt radioinslag. Fastän dessa minnen ofta beskrevs på ett sätt som fick situationen att framstå likt en uppspelad filmscen var själva radioinnehållet samtidigt relativt osynligt: radioinnehållet var en företeelse som nålat fast situationen i minnet och gjort den åtkomlig för minnet långt senare, men framstod i sig som underkommunicerat till fördel för den rumsligt situerade händelsen. De summerande minnesbeskrivningarna skildrade radiobrukets betydelser under olika perioder i livet, ett tema som också synliggjorde radiomediets frånvaro genom livet. Sett till mediet som objektiv företeelse kan konstateras att radio oupphörligt har funnits tillgängligt för en potentiell publik sedan det etablerades. Men ur avhandlingens användarfokuserade perspektiv har mediet framträtt utifrån

dess integrering i individernas tillvaro och för somliga har radio-
 bruket utgjort en mer eller mindre obruten historia genom livet –
 flera talade om radio som ”en ständig följeslagare” – medan andras
 relation till mediet har varit intensiv under exempelvis tonåren för
 att sedan avta i betydelse eller återupptas i nya former beroende på
 hur tillvaron har tett sig vid olika tidpunkter. Radioutbudet har
 inte alltid kunnat tillgodose det som individen varit intresserad av,
 exempelvis musik inom specifika genrer, vilket har gjort mediet
 mindre angeläget. Andra omständigheter i livet, som utbildning,
 arbete och familjeliv, har också påverkat radions närvaro i vardagen.
 Vidare har de tekniska förändringar som ägt rum under senare de-
 cennier med radiomediets inträde på internet och podcastformatets
 etablering delvis kommit att omdefiniera relationerna till radio,
 vilket bokens olika tematiska kapitel har belyst. Men många radio-
 bruk är också, trots on demand-formatets starka genomslag, fortsatt
 koncentrerat till det linjära formatet och poddar nämns då närmast
 som en nymodighet vars existens man är medveten om men inte har
 utforskat för egen del. Radio är på så sätt både sig likt och ganska
 annorlunda betraktat över längre tid och från person till person.

6. Avslutning

Den här boken är resultatet av en undran rörande en företeelse som ingår i många människors vardagsliv. Min undran löd: vad händer där massmediet radio landar? Mängder av människor lyssnar på radio och historiskt sett har denna praktik pågått i snart 100 år. Det är knappast en överdrift att kalla radiomediet för en självklar företeelse i samhället. Samtidigt utgör radiobruket en sällan artikulerad företeelse i egenskap av vardaglig praktik och erfarenhet. När radio förs på tal handlar det i regel om *vad* man har lyssnat på via radio. *Hur* detta radioinnehåll har blivit närvarande tillhör däremot vad man skulle kunna kalla vardagslivets tysta kunskaper. I bokens inledning citerades en av studiens deltagare som refererade till dessa vardagliga erfarenheter – närmare bestämt erfarenheterna av att lyssna på radio via poddformat – som ”en helt egen värld”, vilket syftade på att han aldrig talade om dessa vanor med andra, trots att lyssnandet var en dagligt återkommande aktivitet. Mitt intresse för mediets närvaro i människors vardag började i nyfikenheten på radio som en meningsbärande komponent i vardagen; hur integreras radio i tillvaron och vilka betydelser uppstår genom mediebruket? Med utgångspunkt i detta intresse har bokens syfte varit att belysa radio som ett upplevt fenomen genom att undersöka mötena mellan massmediet och individerna som använder det.

Ett grundläggande antagande för undersökningen har varit att massmediet radio som potentiellt kan nå ett stort antal människor ges specifika innebörder när det integreras i radiolyssnarnas individuella sammanhang. Med teoretisk inspiration från fenomenologin formulerades detta antagande som en fråga om hur fenomenet radio

framträder för dem som använder mediet. Mediets innebörder i egenskap av subjektivt upplevt fenomen stod därmed att finna i människors erfarenheter av mediet, erfarenheter som dokumenterades i form av intervjuer och frågelistsvar. Drygt 200 personer har berättat om sitt radiobruk, dels i den aktuella vardagen under 2010-talets senare hälft och dels genom minnen av radio genom livet. I boken har erfarenheterna skildrats med fokus på tre övergripande teman, vilka formulerades utifrån en rad konstitutiva aspekter som i det empiriska materialet framstod som centrala för mediebrukets innebörder. Radio har utifrån dessa tematiska avgränsningar framträtt som apparatur, som medieinnehåll och som tidsliga företeelser. Det lilla ordet "som" har spelat en betydande analytisk roll genom boken och speglar det fenomenologiska perspektivet på mediets framträdanden. Massmediet får varierande betydelser för olika människor och det framträder dessutom ur många aspekter för varje enskild person; radio har framträtt *som* materiella ting i form av teknisk apparatur, *som* rumsliga och sociala sammanhang, *som* röster, språk, musik och ljudmiljöer, *som* rytmer i vardagen och *som* minnen av särskilda situationer eller perioder i livet. Mediets egenskaper har inte definierats på förhand, utan har genom deltagarnas förmedlade erfarenheter trätt fram i form av dessa olika meningsbärande aspekter. Genom att skildra dessa aspekter har fenomenet radio brutits ner i en mängd komponenter som har synliggjort komplexiteten i mötena med mediet. Den tillsynes alldagliga sysslan att lyssna på radio visar sig vid en sådan dissektion rymma många dimensioner som involverar radiomediets konstitutiva egenskaper, mediebrukets situationella förhållanden och individens erfarenheter och förväntningar. I detta avslutande kapitel uppehåller jag mig vid två teman som relaterar till analyserna på en övergripande nivå. Det ena handlar om studiens perspektiv på mediet som biografiskt inbäddat, vilket har medfört en särskild historisk situering av studieobjektet radio. Under det andra temat reflekterar jag kring det fenomenologiska perspektivet, dels i relation till studiens ämne och dels i vidare bemärkelse som ett sätt att nå kunskap om vardagslivets strukturerande premisser.

MEDIETS BIOGRAFISKA INBÄDDNING

I kapitel två presenterades en historisk översikt med fokus på hur radioapparatur och programutbud har utvecklats från mediets etablering i Sverige under 1920-talet fram till 2010-talet. En sådan kronologisk översikt är ett av många sätt som radiomediet kan skildras på.³²⁵ Här uppmärksammades aspekter av mediets organisering som potentiellt har format människors radiobruk genom tiderna. Det rörde sig med andra ord inte om aspekter som förankrades i specifika individers erfarenheter, utan premisser som radiopubliken i allmänhet har haft att förhålla sig till. Vad som sedan följde i kapitlen om apparatur, innehåll och tid kan beskrivas som en biografiskt formad mediehistoria. Det fenomenologiska perspektivet på radiofenomenets framträdanden samt det empiriska materialet bestående av deltagarnas beskrivningar har givit studieobjektet radio en biografisk inbäddning som har resulterat i en viss typ av mediehistoria. Begreppet biografisk avser här individens perspektiv på radio genom livet, vilket kan kontrasteras mot perspektivet i det historiska översiktskapitlet som alltså skildrade mediets utveckling på en övergripande samhällsnivå.

Att förmedla sina erfarenheter muntligt och skriftligt som deltagarna har gjort innebär en viss positionering i relation till ämnet radio. Mina frågor till deltagarna har handlat om radiobruket i nutid och genom livet, vilket innebär att de beskrivna upplevelserna har ägt rum inom ett tidsspänn på omkring 20 till 90 år beroende på deltagarnas åldrar. Jag skiljer här mellan upplevelse och erfarenhet för att tydliggöra hur deltagarnas utsagor skildrar upplevelser vid olika tidpunkter i livet men att dessa upplevelser har förmedlats i form av reflektioner i efterhand. Med erfarenhet syftar jag på reflektionen över det upplevda. En sådan åtskillnad gör också Schutz i sina fenomenologiska resonemang om medvetandets riktadhet och poängterar att vi upplever saker och ting i nuet men reflekterar över

325. En mer omfattande kronologisk skildring presenteras exempelvis i Höijer, 1998.

dem och tillskriver dem mening retrospektivt; reflektionen innebär alltså en reflexivt återblickande position gentemot upplevelserna.³²⁶ Det är således inte själva upplevelserna av radio som har förmedlats genom deltagarnas utsagor, utan den reflexiva erfarenheten som med nuet som utgångspunkt orienterats mot de ursprungliga upplevelsekontexterna. Reflektionerna aktualiserade därmed meningsskapande förbindelser mellan nuet och andra sammanhang i livet.³²⁷

Den kronologiska översikten i kapitel två skildrade radiomediet som en tidslinje bestående av tre perioder, vilka definierades utifrån vissa brytpunkter och förändringsprocesser under mediets historia. Deltagarnas upplevelser har däremot ägt rum under olika perioder av denna knappt sekellånga tidslinje. Ur fenomenologins perspektiv på tidsliga dimensioner kan mediet å ena sidan betraktas som en objektiv tidslinje över mediets existens och å andra sidan som subjektiva radiobiografier situerade längs varierande partier av denna tidslinje.³²⁸ Bokens övergripande fråga om vad radio är i egenskap av upplevt fenomen pekar mot dessa individuella situationer som har format deltagarnas relationer till mediet: varje persons relation till radio har inletts och utvecklats i specifika kontexter där mediet med dess aktuella teknologiska former och medierade innehåll har flätats samman med individens aktuella situation. Vad radio är för en person beror således på sådana sammanflätningar, vilket de tematiska kapitlen har exemplifierat genom många olika aspekter.

Särskilt tydligt framträdde mediets biografiska inbäddning när deltagarna berättade om apparatur. Här blev teknikens egenskaper synliga genom mer eller mindre uttalade jämförelser mellan olika typer av radioutrustningar. Uttrycket ”en vanlig radio” implicerade exempel-

326. Schutz, 1973, 109.

327. Jmf resonemang om erfarenhet och berättande som förbindelser mellan nutid och förfluten tid i ex. Helena Kåks, *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser* (Linköping: Linköpings universitet, 2007), 64; Sjöholm, 237–247; Catherine Kohler Riessman, *Narrative methods for the human sciences* (London: SAGE, 2008), 8.

328. Jmf Guerlac, 2006, 1–13.

vis att denna apparatur, det vill säga någon typ av transistorradio, utgjorde en dominerande referensram för uppfattningen om radioapparatur, medan de nyare apparater som används för radiobruk – mobiltelefoner, surfplattor och datorer – föll utanför denna ram. Likaså visade kapitlet om apparatur hur transistorapparater – de numera så kallade vanliga radioapparaterna – framträdde i minnen från en tidsperiod då denna radioapparatur var en nyhet som fick den äldre radioutrustningen, elektronrörapparaten, att framstå som ”en stor låda” och den nyare apparaturen som föremål för ett mobilt och mer individuellt radiobruk. I de efterföljande kapitlen om radioinnehåll respektive tid kom mediets biografiska situationer till uttryck exempelvis när deltagare resonerade kring de lyssningsformat som radio tillgängliggörs genom idag och hur dagens lyssnande skiljer sig från tidigare erfarenheter. De allra flesta hade först lärt känna radio i form av linjära sändningar, alltså det format som utgjorde mediets tidsliga premisser fram tills relativt nyligen då podcastformatet slog igenom. Bland dem som har etablerat lyssningsrutiner kring detta nyare format kunde de två formaten refereras till som att ”lyssna direkt” respektive att ”lyssna i efterhand”, uttryck som fick det linjära formatet att framstå som en primär tidslig struktur medan podcastinnehåll fanns att tillgå utanför denna ”egentliga” radiotid. Många deltagare har fortsatt att lyssna enbart via det linjära formatet. För dem har radiobrukets tidsliga grundpremissers inte omdefinierats på samma omvälvande vis. När radio beskrivs utifrån mediets utveckling blir det därmed också angeläget att ta hänsyn till i vilken mån människor integrerar nya medieteknologier i sin vardag. Somliga beskriver relationen till radio genom livet som relativt oförändrad medan andra upplever sitt radiobruk som högst varierande mellan olika skeden i livet.

I boken har jag återkommande refererat till Gitelmans perspektiv på medier och deras associerade protokoll, vilket avser mediet som teknologisk form respektive de sociokulturella kontexter som uppstår kring mediet.³²⁹ Perspektivet har gjort det möjligt att få syn på

329. Gitelman, 2006, 7.

hur medier och teknik utgör nav för sociala och kulturella sammanhang och hur komponenterna i dessa protokoll har skiftat över tid. Radio har förknippats med varierande teknik, programutbud och lyssningsvanor under mediets historia. Radiomediets protokoll låter sig i viss mån definieras i större drag, som ”kollektiva erfarenheter” av exempelvis apparaturtyper och kanalutbud, men studiens biografiska angreppssätt har också tillfört individuellt unika dimensioner till protokollet. Även om många deltagare har bekantat sig med podcastappar i mobiltelefoner under samma historiska period – 2010-talet – har tekniken tagit plats i individernas tillvaro under olika skeden i livet.³³⁰ För yngre deltagare har radio funnits tillgängligt via internet och mobilappar redan under uppväxten, medan många andra deltagare har mött radio i dessa nya skepnader först efter decennier med det linjära formatet via transistor- och elektronrörmottagare. Mediets biografiska inbäddning kan på så vis sägas tillföra ytterligare en faktor till perspektivet på mediets skiftande associerade protokoll: det skiftar med medieteknologins utveckling men också genom mediets sammanflätningar med användarnas aktuella livssituationer. I dessa situationer framträder mediets aktuella innebörder, vilka också utgår från tidigare erfarenheter. Vad radio *är* definieras därmed av vad radio upplevs *ha varit* tidigare i livet. Likaså formas uppfattningarna om vad radio har varit genom nya erfarenheter.³³¹

Att undersöka radio utifrån människors förmedlade erfarenheter har resulterat i en dubbel blick mot fenomenet. Nuet utgör, som poängterat, ett meningsskapande filter mot det förflutna. Samtidigt är alla erfarenheter färgade av den ursprungliga upplevelsekontextens ”blick” på fenomenet. Den tidiga radioapparaturen, elektronrörmottagaren, var allmänt sett främst i bruk mellan 1920- och 1950-talen. Ur det biografiska perspektivet innebär detta att apparaturtypen

330. Jmf Anderssons beskrivning av ett livscykelperspektiv på mediebruk, Andersson, 2014, 31–33.

331. Jmf Bengtsson, 2001, 72–73.

är föremål för de nu äldre deltagarnas barndomsminnen. Barnets fascination inför radioapparaterna, liksom upplevelser av vuxnas makt över radiobruket i hemmet, var exempel som förekom i kapitlet om apparatur. Ett annat exempel är 70- och 80-talisternas minnen av att uppleva ny popmusik via topplisteprogram och samla musiken på kassettband hemma i tonårssrummet. Dessa minnen belyser dels radiomediets samtida protokoll ur ett övergripande samhällsligt perspektiv där den kombinerade radion och bandspelaren samt kassettbanden var vanliga tekniska ting, dels just dessa individers förhållande till mediet under en period i livet när tillgången till musik via radio var en betydande aspekt av att växa upp och orientera sig gentemot omvärlden. Programmet *Tracks* och kassettdäck laddade med inspelningsbara kassettband är med andra ord inte bara typiskt för 1980- och 1990-talen i en allmän bemärkelse, utan definierande komponenter ur ett subjektivt, biografiskt hänseende. Den dubbla blicken, som jag kallar det, är inte specifik för just mitt empiriska material, utan kan sägas präglade alla källor som utgår från människors förmedlade erfarenheter. Däremot har denna dimension spelat en särskild roll i min undersökning därför att fokus har legat på mediets framträdanden för specifika individer. Den dubbla blicken mot radio har skapat ett tidsligt djup som har gjort det möjligt att få syn på hur mediet har fått specifika innebörder i varierande kontexter genom livet. Perspektivet på radio genom livet låter oss se hur mediebruket som ägde rum längre tillbaka påverkar mediebruket idag. Vissa innebörder uppstår först genom det tidsliga avstånd som får en företeelse att framträda i kontrast till en annan. I boken har radio synliggjorts genom skildringarna av mediets medierande egenskaper men också genom den medierande akt som minnandet utgör. Minnena kan därmed betraktas som oskiljaktiga från objektet radio och centrala komponenter i hur radio existerar som just upplevt fenomen.

TILLVARONS GRÄNSSNITT:

ETT FENOMENOLOGISKT GREPP OM VARDAGEN

Detta avslutande avsnitt ägnas åt reflektioner över fenomenologins betydelser för den här studien och för vidare undersökningar med inriktning på vardagsliv. Jag lyfter också fram några empiriska resultat som jag finner särskilt centrala och som inte bara relaterar till radioområdet, utan till mediebruk av olika slag. Det ena rör radiomediets akusmatiska närvaro och vad detta innebär för människors förhållande till det medierade innehållet. Det andra handlar om det linjära formatet som jag tycker mig se ett uppsving för efter omkring ett decennium med on demand-baserade mediekkanaler.

Först kan en kortfattad rekapitulering av fenomenologins intentionalitetsbegrepp, studiens teoretiska röda tråd, vara på sin plats. Vad innebär det att tillvaron präglas av en intentionell riktadhet? I fenomenologin beskrivs individens medvetande som intentionellt, vilket betyder att medvetandet ständigt riktas mot något; jag tänker på något, känner något, föreställer mig något, minns något och så vidare – mitt medvetande riktas hela tiden mot olika korrelerande objekt i form av detta tänkta, kända, föreställda eller erinrade.³³² Tillvaron framträder på så vis för individen genom förbindelser mellan medvetandet och dess korrelerande objekt. Medvetandet präglas således av en riktadhet genom att ständigt relatera till ett objekt.³³³ Fenomenologins uppgift är att med utgångspunkt i perspektivet på medvetandets riktadhet undersöka sätten på vilka olika företeelser – fysiska objekt, situationer, idéer, strukturer eller vad som helst – framträder för individen.³³⁴ I den här boken har radiomediet varit fenomenet som har framträtt för studiens deltagare och min avsikt

332. Jmf Schutz, 1973, 102–103.

333. Angående medvetandets utåtriktadhet skriver Sokolowski: "Phenomenology shows that the mind is a public thing, that it acts and manifests itself out in the open, not just inside its own confines. Everything is outside.", Sokolowski, 1999, 12.

334. Markham & Rodgers, 2017, 3.

har varit att undersöka och belysa vad, på en mer detaljerad nivå, deltagarna riktar sig mot genom praktiken som vardagligt refereras till som radiolyssnande. Radiolyssnande var i undersökningens tidiga skede det begrepp jag använde för att beskriva studiens ämne, men allt eftersom jag bekantade mig med mitt empiriska material – deltagarnas förmedlade radioerfarenheter – och med de fenomenologiska tankegångarna började radiomediet framstå som fler typer av objekt än bara radioljud att lyssna till. *Radiobruk* framstod därför som ett begrepp med större täckning om jag ville inkludera de många aspekter som formade relationerna till mediet. Radiobruket innefattade givetvis lyssnandet till radioprogram, men när lyssnandet fokuserades som en vidare upplevelsekontext blev det också tydligt att interaktionen med den tekniska utrustningen spelade en viktig roll i mediets sätt att bli närvarande hos lyssnaren. Radio framträdde därmed inte bara genom den intentionella relationen mellan den lyssnande individen och ljudobjekten, utan också som något i hög grad materiellt och rumsligt. En annan central dimension av mediets framträdandeformer handlade om hur deltagarnas relationer till radio inbegrep olika tidsliga aspekter. Mediet blev genom deltagarnas beskrivningar synligt som olika objekt med specifika tidsliga konstitutioner, vilka aktualiserade varierande upplevelser av tid när de integrerades i individernas sammanhang. Radio som tidsligt fenomen kom inte bara till uttryck i den pågående tillvarons olika situationer, utan också genom deltagarnas minnen av mediet som en företeelse som existerat genom livet, en dimension som det förra avsnittet diskuterade med särskilt fokus på hur minnandet har situerat mediet i en biografisk-historisk kontext. Perspektivet på radiobruket som intentionella relationer mellan deltagarnas upplevelsekontexter och radiomediets konstitutiva former har öppnat för att upptäcka mångfalden av aspekter som tillsammans har format vad radio är för något i fråga om subjektivt framträdande fenomen.

En insikt som fick avgörande betydelse för studiens perspektiv och analytiska process kom ur fenomenologins uppmärksammande av skillnaden mellan å ena sidan objektet som upplevs och å andra sidan

upplevelsen av detta objekt, det vill säga objektets framträdanden som subjektivt upplevt fenomen.³³⁵ Det ontologiska åtskiljandet mellan objektet och dess framträdandeformer gjorde det möjligt att identifiera radio dels som företeelser med objektivt existerande egenskaper och dels som subjektiva orienteringar gentemot dessa företeelser. Medan undersökningen till en början särskilt betonade radiobrukets subjektiva betydelser innebar det fenomenologiska perspektivet att jag under arbetets gång kom att lägga allt större vikt vid att också få syn på de objekt som dessa subjektiva orienteringar relaterade till – de intentionella sambanden mellan mediets konstitutiva egenskaper och upplevelserna som formades i mötena med dessa egenskaper. Kategorierna apparatur, innehåll och tid kan ses som en tematisk sortering av dessa samband. I realiteten hänger förstås kategoriernas aspekter samman, men den tematiska kategoriseringen har, i fenomenologisk anda, syftat till att plocka isär det komplexa och i hög grad förgivettagna fenomenet radio för att kasta ljus över några av de många komponenter som bidrar till mediebrukets former och betydelser.

McLuhan understryker hur medierna verkar på ett osynligt plan genom deras konstitutiva former, snarare än genom deras explicita medierade budskap. Medieringsformerna, menar han, formar användarnas förnimmelsemönster, ett resonemang med resonans i fenomenologins tanke om objektet och dess framträdanden.³³⁶ I min undersökning har betoningen på radiomediets medierande former resulterat i att radio har belysts som gränssnitt genom vilka användaren möter mediet på särskilda sätt. Radio existerar materiellt genom transistorapparater, mobiltelefoner, hörlurar, datorer, högtalare och andra tekniska objekt som upplevs taktilt, visuellt och auditivt genom användarens kroppsliga interaktioner. Även doft och temperatur omnämndes som karaktäriserande aspekter när deltagare mindes elektronrörmottagare från uppväxten. Just dessa äldre apparater aktua-

335. Sokolowski, 1999, 50.

336. McLuhan, 2001, 31.

liserade en särskild intentionell relation genom att endast framträda i form av minnen, till skillnad från de apparattyper som många fortfarande använder och som därmed är materiellt och perceptuellt närvarande i deltagarnas dagliga miljöer. Materiella egenskaper antog på så vis immateriella förnimmelseformer genom att aktualiseras som minnen. Att minnas mediet är en av flera tidsliga relationer som boken har skildrat. Genom minnandet av radio genom livet framträdde olika tidsliga utsnitt av livet som specifika situationer eller längre perioder, samtidigt som mediets tidsliga existens blotades; att minnas radio genom livet förutsätter att själva företeelsen radio har funnits tillgänglig kontinuerligt under denna tid. Radiobruket behöver inte ha pågått kontinuerligt genom livet, men mediet har funnits att tillgå när individen har funnit det angeläget. Mediets kontinuitet utgör också en avgörande premis för dess integrering i deltagarnas pågående vardag; liksom vardag i boken har definierats som just en ständigt pågående tidsdimension är radiomediet ständigt pågående med nytt innehåll dag för dag. Mediets kontinuitet framstår som en i hög grad förgivettagen aspekt som samtidigt är central för människors grundläggande uppfattning om radio som samhällelig företeelse: radio är något som hela tiden fortsätter, vare sig individen använder mediet kontinuerligt eller mer sporadiskt. En annan tidslig aspekt visade sig genom deltagarnas reflektioner om att lyssna via olika tekniska format – linjärt respektive via podcastformatet – där mötena mellan medieformaten och lyssnarna framträdde som olika tidsliga positioner; lyssnaren kunde finna sig i ”samma tid” som det medierade innehållet genom vetskapen om att innehållet sändes i stunden, eller i ett upplevt ”efter” genom att ta del av ett inslag via poddutbudets annorlunda tillgänglighet. Temat tid skildrade hur radio existerar dels som objekt tillgängliga genom olika tekniska gränssnitt och dels i form av subjektiva tidsliga förnimmelser – *durée*, eller inre tid, fenomenologiskt uttryckt.³³⁷

337. Jmf Guerlac, 2006, 1–13.

Deltagarnas reflektioner har visat hur förändringar i mediets medie-ringsformer inte bara ger upphov till nya lyssningspraktiker, utan också till förändrade uppfattningar om vad radio är idag i relation till vad det uppfattas ha varit förut. Mediets egenskaper är därmed, som poängterat i det förra avsnittet, både synliga i dess nutida kon-texter och genom de återblickande reflektioner som omfattar för-ändring och kontinuitet i mediets närvaro över tid. Att innebörder visar sig efterhand innebär med andra ord att det endast går att få grepp om vissa karaktäriserande drag hos de idag aktuella medie-formerna och att ytterligare innebörder aktualiseras först när män-niskor kan reflektera över teknologin och erfarenheterna från ett visst tidsligt avstånd. Detta understryker Garnert i sin studie om belysningsteknikens sociokulturella historia: teknikens effekter låter sig lättare beskrivas med den historiska distansen som facit, medan det är desto svårare att spå hur tekniken i vår egen samtid kommer att ha format våra liv.³³⁸ Liknande insikter har aktualiserats under mitt arbete där jag har slagits av hur påtagligt mediet ter sig i många människors minnen från flera decennier tillbaka, medan det pågåen-de mediebrukets premisser har varit svårare att få grepp om utifrån beskrivningarna. Här har just det längre biografiska perspektivet möjliggjort att också få syn på det underkommunicerade: genom att tala om det förflutna har nutiden samtidigt kommenterats och mediets former och betydelser har framträtt genom mer eller mindre avsiktliga jämförelser. Min studie har ringat in vissa karaktäristiska aspekter hos fenomenet radio, men ytterligare aspekter kommer att visa sig med tiden, när dagens medieteknologier och användarkon-texter kan betraktas i ljuset av nya förhållanden. När denna studie genomfördes var podcastformatet ännu relativt nytt och har på flera sätt fungerat som ett kontrasterande perspektiv för att se vad som uppfattas karaktärisera radiomediet i dess ”gamla” skepnader. Sådana kontrasterande förändringar kommer fortsatt att belysa mediet så att dess betydande men ofta förgivettagna egenskaper träder fram.

338. Garnert, 1993, 238

Boken har skildrat radio genom en lång rad aspekter. Två av dessa vill jag särskilt lyfta fram och reflektera kring här i relation till studiens teoretiska perspektiv och empiriska material. Den ena rör mediet som akusmatiskt fenomen och den andra betydelser av att "lyssna direkt"/"live", som deltagare har uttryckt det. Den fenomenologiskt formulerade frågan om radiomediets subjektiva framträdanden har inneburit att jag har intresserat mig för mediets inbäddning i människors tillvaro, "things in their ordinary everyday availability" med Scannells ord.³³⁹ En av många aspekter som har visat sig genom att studera mediet utifrån dess upplevelsekontexter handlar om hur radio får en särskild sorts inbäddning i vardagen därför att mediet förmedlar sitt innehåll i form av ljud. Aspekten har återkommande kommit till uttryck i materialet genom kommentarer om radiolyssnandets kompatibilitet med andra, samtidiga aktiviteter. I kapitel fyra undersöktes denna samtidighet mer ingående och jag visade bland annat hur uppmärksamheten i regel vandrar mellan innehållet i det pågående radioprogrammet och andra saker i situationen. Vad jag särskilt vill lyfta fram här är hur radiomediets konstitution i form av ljudmedium, och då särskilt i det linjära formatet, medför att användaren exponeras för det medierade innehållet på ett sätt som jag menar skiljer sig från andra medieformer. En deltagare beskrev sin inställning till radioinnehållet i sändningarna som mindre otålig jämfört med tv-tittandet för att han lyssnar på radio samtidigt som han utför olika sysslor och därför fortsätter att lyssna även i de fall innehållet till en början inte väcker något större intresse. Samtidigheten som präglar lyssningssituationerna är alltså avgörande för att han över huvud taget tar del av vissa inslag. Med tv-mediet, som kräver ett annat fokus genom dess visuella format, upplevde han sig ha mindre tålamod och bytte snart kanal om det

339. Paddy Scannell, "To the things themselves: Thoughts on the phenomenology of media", *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media*, red. T. Markham & S. Rodgers (New York: Peter Lang Publishing, 2017), 46.

aktuella programmet inte tilltalade honom. Det är inte bara ljudformatet som medför att lyssnaren exponeras för innehållet på detta sätt, utan kombinationen mellan ljudformatet och det linjära formatet. Även poddinnehåll används i situationer där lyssnaren sysslar med annat samtidigt, men det finns en tydlig skillnad i uppmärksamheten gentemot detta innehåll respektive det linjärt förmedlade. Det är det senare som ofta ”står på” under en längre stund och som innebär att lyssnaren exponeras för ett flöde av inslag, medan poddlyssnandet framstår som i hög grad format av specifika urval utifrån lyssnarens aktuella preferenser.³⁴⁰ Deltagarnas uppfattningar om det linjära flödets innehåll som mer eller mindre intressant pekar mot en central aspekt av att orienteras mot medieinnehåll i olika former: genom det linjära lyssnandets vardagliga inbäddning tillsammans med andra aktiviteter präglas relationen till detta innehåll av ett större mått av tolerans jämfört med vissa andra typer av mediebruk. Toleransen jag talar om här ska inte tolkas som en fråga om att lyssnaren exponerar sig för innehållet med en avsiktlig öppenhet, utan som ett resultat av innehållets specifika sätt att integreras i situationen, vilket jag alltså menar beror dels på mediets akusmatiska karaktär och dels på lyssnarnas sätt att använda det linjära formatet – att låta radion stå på. Relationen till radio formas kort sagt inte bara genom preferenser gällande olika radioprogram, utan i hög grad genom middagsdiskandet, handarbetandet, bil- eller busspendlandet, promenerandet och annat som pågår samtidigt som radiolyssnandet. Här vill jag dock påminna om de förhållningssätt till radiolyssnandet som märktes bland äldre deltagares minnen från uppväxten, där mediebruket koncentrerades till hemmets enda och stationärt placerade radioapparat. Visst kunde vissa samtidiga aktiviteter pågå under lyssnandet, som att fika till familjeunderhållningen i *Karusellen* eller handarbeta till exempel, men radioinnehållet framstod som föremål för ett betydligt mer koncentrerat lyssnande jämfört med hur deltagarna har beskrivit radions närvaro i deras

340. Jmf Berry, 2016.

aktuella tillvaro. Att enbart lyssna, utan att samtidigt ägna sig åt något mer, tillhör sällsynta undantag i materialet. Kanske är det främst personer med vanan att somna till radioljud om natten som ägnar sig åt att ”bara lyssna”.

Den andra aspekten som jag vill betona så här mot slutet av boken handlar om en tidslig orientering som har kommit till uttryck genom deltagarnas reflektioner och som jag parallellt med denna studie har observerat inom fler medieområden än radio. I kapitlet om radio som tidsligt upplevt fenomen beskrevs hur vissa deltagare ibland föredrog att lyssna på radio i det linjära formatet framför poddformatet därför att de pågående sändningarna bidrog till en upplevelse av att ingå i en gemensam tid, en tid som man delade med dem som medverkar i radioprogrammet och med andra som lyssnar. Det linjära formatet var på så vis förbundet med en social dimension, medan lyssnande via poddformat däremot upprättade en individuell tidslig position genom att individen kunde ta del av innehållet vid en tidpunkt som hon själv valt.³⁴¹ Under senare år har så kallade on demand-baserade medier kommit att bli självklara företeelser i mångas vardag. Plattformarna som tillgängliggör poddar, filmer och tv-serier har medfört en flexibilitet som låter människor infoga medieinnehållet i individuella vardagsstrukturer; jag behöver inte missa något eftersom dessa plattformar tillgängliggör innehållet under en längre period, till skillnad från de linjära medieformaten vars sändningar pågår oberoende av mina möjligheter att lyssna eller titta vid dessa tidpunkter. Men med den individanpassade flexibiliteten uteblir, av deltagarnas reflektioner att döma, alltså den sociala dimension som det linjära formatet aktualiserar. Den massmedierade socialiteten – eller den intersubjektiva upplevelsen, fenomenologiskt uttryckt – är en dimension som alltid har präglat radiobruket. Under en stor del av mediets historia har människor mött det medierade innehållet samtidigt, fram till poddformatets genomslag då

341. Jmf resonemanget om det linjära radiolyssnandets simultanintimitet i Blaakilde, 2017.

radioinnehåll blev tillgängligt på ett nytt sätt. Att radioinnehåll numera finns att tillgå via dessa olika format har fått det linjära mediebrukets karaktär att framträda med ny påtaglighet. Utan de vanor som har formats kring det nya formatet på senare år hade studiens deltagare sannolikt inte reflekterat närmare kring upplevelser av att ”lyssna direkt” och därmed möta radioinnehållet samtidigt som andra – detta samtidiga var ju radiolyssnandets givna premiss tills ganska nyligen. I material som förmedlar människors minnen av radio från den tid då mediet ännu var en ny företeelse märks inte sällan en förundran inför mediets massdistribuerande karaktär – att så många människor på helt olika platser i landet och i världen kunde ta del av det medierade innehållet samtidigt.³⁴² De flesta deltagare i den här studien kom dock i kontakt med mediet när det hade existerat en tid och fascinationen inför själva teknologin märks främst i de äldsta deltagarnas barndomsminnen. Poddar och andra medier som utgår från en demand-strukturer har, som boken skildrat, också gjort människor uppmärksamma på hur det linjära formatet placerar dem i särskilda sammanhang. Att använda linjära massmedier handlar om mer än att tillgodogöra sig ett medieinnehåll via sändningar: linjära sändningar är objekt som riktar sig mot många potentiella mottagare och som människor riktar sig mot med en grundläggande, om än kanske oreflekterad, intersubjektiv visshet om att detta medieinnehåll ”landar” hos många individer samtidigt.

När avhandlingsarbetet närmade sig sitt slut lanserades en mobiltelefonapp som snart fick ett globalt genomslag. Appen, Clubhouse, kan beskrivas som en hybrid mellan linjär radio och diskussionsforum på sociala medieplattformar. I appen kan användaren skapa ett så kallat rum och livesända, eller strömma som det brukar heta i internetbaserade sammanhang, ett samtal med andra som vill delta i rummets aktuella samtalsämne. Appen utgår alltså från en tidslighet som påminner om radiosändningar, där innehållet endast finns

342. Se ex. frågelistmaterialet som samlades av Nordiska museet 1967, Nm 190, *Radion*, samt Höijer, 1998.

tillgängligt medan det sänds, men är samtidigt avsevärt annorlunda jämfört med radio eftersom uppdelningen mellan avsändare och mottagare är mer diffus; deltagandet kan innebära att man lyssnar till det pågående samtalet, men den som vill kan också be om att släppas in i samtalet och delta aktivt. Mot bakgrund av de tidsliga och sociala dimensioner som har framträtt i avhandlingen såg jag i Clubhouse-fenomenet en form av motreaktion, en önskad rörelse mot det realtidsbaserade efter omkring ett decennium av on demand-medier som poddar och sociala medieflöden, vilka präglas av en mer flytande tidslighet eftersom innehållet vanligen finns att tillgå under en längre tid. I flera typer av mediekanalet kan intersubjektivitet anas som ett betydelsefullt värde i mediebruket. I kommentarsfält under videor på plattformen YouTube förekommer ofta kommentarer i stil med ”Vem mer än jag är här och tittar på den här videon nu, 2021?”, ett anrop med förhoppningen om att förankra medieupplevelsen i en socialt delad kontext. I mobiltelefonappen för ljudböcker blir jag upplyst om hur många andra användare som i stunden lyssnar på samma bok som jag – jag lyssnar visst inte ensam. Och på Twitter annonseras emellanåt ”listening parties”, synkroniserade lyssningssessioner där twitteranvändare lyssnar på ett musikalbum ”tillsammans”, fast var och en på sin plats i världen, och kommenterar låt för låt i det delade twitterflödet. Det sociala ligger, bokstavligt och metaforiskt uttryckt, i tiden; i upplevelsen av att vara samtidigt som andra. En av frågelistdeltagarna förklarade att hon hade lagt märke till att hon blev gladare av att plötsligt få höra en favoritlåt via en radiosändning än om hon själv sökte upp samma låt via en on demand-tjänst på internet. Kanske handlade skillnaden om överraskningsmomentet, men erfarenheten pekade mot en mer övergripande aspekt av vad linjär radio är för slags fenomen: i egenkap av linjärt massmedium är det ett offentligt ting som individen kan släppa in eller stänga ute från sin egen livssfär. Det är något som pågår ”där ute” oavsett om jag låter radioljuden ta plats just hos mig. Radiosändningarna fortsätter dag efter dag, år efter år, och människor hoppar in och ut ur dessa sändningsflöden. Det här är en

självklarhet för den som har vuxit upp med linjär radio under 1900-talet. Men för dem som växer upp idag? Det är inte säkert att det kollektivt tidsliga kommer att vara en lika given gemensam referens längre fram. Med anledning av mitt pågående avhandlingsarbete berättade en bekant om reaktionen från sin dotter, då i mellanstadieåldern, när de efter något ärende åter satte sig i bilen och slog på bilradion. Musiken de tidigare hade lyssnat på tycktes ha fortsatt medan de hade varit borta från bilen och nu spelades en annan låt, fastän de hade stängt av radion innan de lämnade bilen. Via det on demand-baserade musikutbudet, som dottern var van vid, skulle låten ha pausats och "väntat in" sin lyssnare, men musiken via bilradion utgick uppenbarligen från en annan logik. Om jag ska våga mig på att spå om radiomediets framtid tror jag att on demand-lyssnandet som definierar många människors radiobruk idag kommer att ha en fortsatt självklar plats, men att det linjära formatet medför vissa värden som inte kan ersättas av on demand-utbudets flexibilitet. Det linjära markerar en yttre värld som låter sig flätas samman med individens värld. Att lyssna via det linjära formatet respektive poddformatet kan därmed förstås som olika sätt att finnas i relation till omvärlden.

Perspektivet i denna bok kan betraktas som både snävt och allmänt; snävt genom dess koncentration på radiomediet men allmänt genom dess fenomenologiska blick på hur tillvaron formas i mötena mellan dem som upplever och det som upplevs. Framförallt har radiofenomenets framträdanden belysts, men perspektivet har samtidigt kastat ljus över aspekter att betrakta som allmänna dimensioner i vardagslivet. Interaktioner med föremål och miljöer, tid i form av rytmer, rutiner och minnen, och sociala relationer och kommunikation i varierande tidsrumsliga kontexter kan uppmärksammas som strukturerande aspekter inom vilket område som helst. Hur formas sociala relationer genom e-post- eller chattkommunikation? Hur upplevs tiden och livet genom årstidernas rytmer? Hur påverkas upplevelser av platser och situationer av att få svårt att gå eller av att skaffa hund? Med en fenomenologisk analys kan kunskap nås om

tillvarons framträdanden genom de specifika gränssnitt som vi interagerar med genom våra sinnen, erfarenheter och förväntningar. Sokolowski skriver om den fenomenologiska beskrivningens – det vill säga analysens – potential: "Descriptions like these help us to understand human knowing in all its forms, and they also help us understand the many ways in which we can be related to the world in which we live."³⁴³ Min förhoppning är att du som har läst den här boken både upplever dig ha återupptäckt det vardagliga fenomenet radio och känner en lust att reflektera vidare kring andra fenomen som ligger inbäddade i vardagens mer eller mindre förgivettagna vanor och strukturer.

343. Sokolowski, 1999, 13.

Summary

RADIO:

EVERYDAY LIFE WITH A MASS MEDIUM

1. *Introduction.* What happens when the radio medium takes place in the individual contexts of its users? What can be said about the character of the medium by examining it as a phenomenon embedded in daily life? Focusing on Sweden, the research builds on qualitative empirical material containing approximately 200 questionnaire responses, and interviews with 17 persons. The documented experiences span almost the entire history of the radio medium in Sweden.

The thesis asks how the specific constitutive forms of the medium shape the ways it is integrated into the daily life of the participants. More specifically, this integration is analyzed by focusing on three constitutive aspects that have emerged in the analyzed data: *technical equipment*, *mediated content*, and *temporally structures*. By breaking down the phenomenon into these aspects, the thesis sheds light on how radio, by being this specific constitutive object, appears in certain ways. The question of appearances relates to the phenomenological philosophy, dealing with human knowledge as an ongoing intentional relationship with the world: to experience is to grasp things such as they appear to the subjective consciousness. Radio is accordingly understood as a phenomenon that is given meaning through the individual user's encounters with the medium in its constitutive shapes. To answer the question of how radio appears as an experienced phenomenon, the analytical process has been guided by the questions: what kind of objects do the participants interact

with by using radio? And what contexts and meanings are created by these interactions?

The documented experiences of radio concern the presence of the medium in the current lives of the participants as well as through their lifetime, which, from a phenomenological viewpoint, makes radio appear both in terms of a daily present phenomenon and as objects of recollection. Depending on the age of each participant, radio is biographically situated in a certain historical context: for some people, the personal radio history began when radio recently was established in Sweden, while others were introduced to the medium at a point when it no longer was seen as a sensational technological novelty but as a more or less taken-for-granted phenomenon. Such biographical situatedness shapes the subjective definitions and meanings of radio. The experiences collected through questionnaires and interviews have thereby enabled insights to notions of the radio medium such as it was present at this time, in the late 2010s, and as it was remembered at this time.

The perspective on constitutive aspects relates to a tradition of media theory emphasizing the forms of mediation. Marshall McLuhan, one of the most well-known scholars in this school of thought, argued in the 1960s that a medium to a great extent affects us on a subconscious level by structuring our senses in certain ways – the medium with its particular features becomes an extension of our selves by shaping our ways of acting, sensing, and thinking. This way of thinking about media has contributed to my awareness of radio use not only as a question of what people do with the radio medium but also what it is that people are oriented toward when using radio. In three thematic chapters, the participants are seen oriented toward radio through interfaces located to technical equipment, mediated content, and temporal structures. By highlighting these dimensions radio is shown to be a thing that faces its users in ways that shape the everyday as well as the long-term meanings of radio. The focus on different constitutive forms and their correlated modes of experience requires a wider term than the ordinary expression "radio

listening". For this reason, I refer to the practice in terms of radio use, and the participants as radio users.

2. *Historical conditions of radio use in Sweden.* Before diving into the individual worlds of radio experiences, this chapter sketches a historical account of the radio medium in Sweden, focusing on technological and organizational aspects and processes that potentially may have shaped people's access to radio. These general conditions are summarised in three chronological parts, starting with the establishment of the public radio institution Radiotjänst in the mid-1920s. The first part describes a period of 30 years, technologically defined by the vacuum tube radio receiver, a furniture-sized, relatively heavy device, often placed in the living room or the kitchen. Radio listening was mostly concentrated around the one channel that was available through Radiotjänst, with exception of attempts to tune in broadcasts from abroad. The new mass medium was seen as a powerful tool for reaching out nationwide, although the technological infrastructure was initially built around the urban areas. The license-funded public service model was the result of a process where the British BBC and NRK in Norway had an important impact, while the commercially funded free market in the US was considered unstable for financial as well as infrastructural reasons. The Swedish radio monopoly of Radiotjänst (eventually renamed Sveriges Radio) lasted until the 1990s.

The 1950s marked a breaking point regarding the changes in technological equipment and radio content. Radio listening did no longer mean following the same program as everyone else in the country. Instead, it involved choosing one program over another as a second channel was introduced. A major change in the conditions of radio use came with the introduction of the much smaller, battery-operated – and therefore portable – transistor radio which gradually replaced the vacuum tube receivers and made radio listening available in new spatial contexts such as camping sites, cars, boats, and so on. The domestic media routines also changed as television was integrated

into Swedish homes. In addition to the competition from television, Radiotjänst competed with the illegal "pirate radio stations" and commercial station Radio Luxembourg, stations that attracted a lot of young listeners by presenting the latest popular music. Radiotjänst responded to the situation by increasing the amount of popular music. In the 1970s, regional stations were established around the country, after decades of Stockholm being the main center of national broadcasting.

The chapter finds another notable shift in the 1990s with the end of the radio broadcasting monopoly and, some years later, the emerging internet-based media landscape. The ending of the public service monopoly happened within a wider context of privatization processes including, for example, the postal service, aviation, and telecommunication. Radio listeners now navigated in a landscape of several public service channels as well as commercial radio stations mainly focused on popular music. The past 30 years have been characterized by the divergence of the radio medium through the emergence of internet broadcasting and, later, the podcast format. The podcast format, a contemporary novelty with other so-called on-demand media such as movie- and music-streaming platforms, made radio content available through a media environment radically different from the way people had used and thought of radio before. Personal experiences of this shift, from a linear to an on-demand structure, are examined in the following chapters. This third section of the radio chronology is also defined by technological novelties accommodating radio in multifunctional devices such as the personal computer, tablets, and smartphones. Today, radio listening in many cases involves, as the analysis confirms, both "old" types of devices (transistor receivers) and these newer technological interfaces.

3. *Equipment.* The experiences of radio are here studied with focus on the participants' reflections on technological aspects of radio use, both in the ongoing daily life and in the past. By analyzing these experiences, a number of categories of technological equipment were

brought to the fore, showing how the materiality of the medium shaped interactions with the equipment as well as spatial and social contexts during varying periods in the lives of the participants. The analysis approaches radio devices in terms of media environments. Using the radio medium is thereby understood as navigating in varying technological environments through the history of the medium. The routinized interactions with these environments turn them into increasingly familiar places where the radio listener knows her way around.

First, the chapter dwells in the present where material aspects are found in the categories of smartphones, tablets, and personal computers, and the devices often referred to in terms of "ordinary" radio, meaning varying kinds of transistor radios. While the so-called ordinary radio invoked connotations centered on typical visual attributes, the newer types of devices are often defined by contrasting comparisons to the older technology, even though smartphones, tablets, and computers *are* ordinary radio technology in the sense that they in many cases make the primary equipment for radio listening. The chapter points out that radio is located differently in the newer and the older types of devices; while the "ordinary" radios signal their identities as radios through their external features, the newer software-based devices "hide" radio in their internal environments, exposing radio only temporary as the user "opens" the radio function, i.e. an app or website. The analysis shows that the interfaces of the newer software devices are highly invisible in the participants' descriptions. Instead, clues to the material conditions of listening are to be found in the described user contexts. Partly, this invisibility also applies to the "ordinary" radios that are used today, which are more likely to be described in terms of spatial contexts in the home rather than as material objects with distinctive properties.

As the chapter goes on to study how participants remember the technological aspects of radio listening in the past, the materiality becomes strikingly more visible, although the experiences of using these objects took place several decades ago. The most detailed

descriptions concern "the big box" – the vacuum tube radio – in childhood homes between the 1920s and the 1950s, and to some degree also the transistor radio which for many children and adolescents was the first own radio. These devices that are absent as material objects in the present lives of the participants are seen "through the eyes of the past", as objects of children's fascination, while the materiality of the daily present technology seems too close for that kind of awareness. The routinized use of things in daily life makes them, as both phenomenology and media theory point out, more and more integrated into the taken-for-granted fabric of reality. Therefore, I argue, the objects that once made a strong impression, not least on young people, tend to emerge as detailed and sharp memories when the participants reflect upon their radio experiences.

Throughout the chapter, a shift is seen in how radio equipment has occurred as objects of social contexts. The radio listener who uses a smartphone appears as a listener who is alone with the radio sounds, often using earphones while commuting or walking. This highly individual use of radio stands in great contrast to the memories of vacuum tube receivers, devices described as the center of the family life – especially when the national public radio broadcasted family entertainment programs – but also in terms of a socially dividing object through the adults' control over the radio, and the differing interests in programs among children and adults. Participants who experienced "the vacuum tube period" of radio history often speak about the breakthrough of the transistor radio in terms of a newfound freedom. Having a transistor radio of one's own made radio listening available in contexts less restricted by adults, where radio content – especially pop music – was enjoyed both in privacy and in the company of friends. Access to music through radio is a theme present also in the memories of younger participants, although the experience of having a radio of one's own is not emphasized as much as in the memories of the older participants.

How radio is perceived as an object of experience today is shaped by the ways it has been experienced as such an object through life.

Therefore, experiences of radio listening through smartphones, computers, transistor radios, and vacuum tube radios should not be seen as separate "chapters" throughout the history of radio, but as devices that constitute each other as biographically embedded objects.

4. *Content.* In this chapter, radio appears as mediated content, initially in terms of content to navigate such as channels and programs and thereafter in terms of an auditive phenomenon. Using radio is to orient oneself toward a content mediated through the specific structures of the medium. One common way of using radio among the participants is to continually listen to one or a few channels, an orientation toward the media content that is often referred to as a form of non-choice; each listening occasion is seen as a continuing habit rather than an active choice of channel. The analysis describes this orientation as a form of inhabitation of the media content – a place to revisit day by day, and thus become settled in.

The idea of not choosing when listening to the ongoing broadcast is by some participants thought of as a way of preventing so-called filter bubbles; by following the flow of content composed by the radio producers, the listener finds herself in a serendipitous relation toward the media content. Engaging in the linear flow of programs results in more or less pleasing experiences: some things correspond with the interests of the listener while other things can be boring or provoking. The idea of serendipitous linear listening exists in relation to the new ways of radio listening that have taken shape with the emergence of the podcast format. While the broadcasted flow of programs exposes the user to a pre-composed set of content, the podcast format encourages the user to look for content that corresponds to the personal taste, picking favorite podcasts and thereby creating a highly customized repertoire. But the customized repertoire is not exclusive to the use of podcasts. Tuning in the same radio channel day by day is of course also to be considered as a filtered media consumption. Turning the radio on in time for a specific program, or shifting channel in order to find something better, are

examples of how participants tactically "modify" the linear output to suit their personal preferences. Even though choosing is an ever-present aspect in radio use regardless of the technical format, the analysis stresses how the existence of two radio formats – linear broadcasts and podcasts/on-demand content – shapes the participants' conceptions of choice and non-choice. The podcast format is clearly associated with the notion of a subjective information bubble while the linear format is associated with a higher amount of non-control and spontaneous encounters with "whatever is on at the moment".

Next, the chapter shows how encounters with radio content have been found to position the listener socio-culturally in relation to the subjects addressed in the programs, the people heard on the radio, and the imagined categories of other listeners. Depending on these relations, radio is experienced as a phenomenon of inclusion and exclusion by addressing "me" or "someone other than me". Participants express experiences of being the right or wrong audience, positions that also point to different orientations toward the linear format and podcasts; while podcast listening is highly concentrated around the individual's favorite podcasts, broadcasted content appears as objects credited with more varying judgments. Friction occurs when radio content clashes against the expectations of the listener, which the chapter shows by examples concerning age, geography, language, and other aspects of the listener's present situation. As the individual's situation and viewpoints change, the orientation toward the radio content reshapes. And changes in the radio content affect the individual's orientation toward it. Some participants leave their previous go-to-channel to find a new "home" in the media environment, while others still find pleasure in some parts of the content – an in-between-position in terms of being the "right audience". The experienced socio-cultural distance between the listener and the radio content also increases when the content is perceived as differing from the communicated profile of the program or channel, for example when listeners find a nation-wide program too focused on subjects concerning the capital region. To sum up,

the analysis illuminates discrepancy as well as congruence occurring within the relation of the mass-mediated content addressed at a pre-defined audience, and the complex subjective orientations of the listener.

For many people, the instant connotation of the word radio is probably that it refers to a phenomenon mediated through sound. This is the theme of the chapter's second part, where radio is examined with focus on its appearances as auditive objects. Experiences of the sound medium are examined by focusing on two frequently occurring phrases in the participants' descriptions: "The best thing about radio is that you can do something else while listening" and "You make up your own images". By unfolding the meanings of these phrases, the analysis shows how the auditive character of radio makes the medium integrated into everyday life in particular ways. Listening to the radio while doing something else is found to be the most common mode of radio use, but the combination of listening and other doings involves a number of compatibility aspects. Radio listening and other activities occupy attention in varying ways, making radio listening compatible with routine activities – everyday skills acquired through long-term repetition – which do not require too much attention. The radio content, on the other hand, also has to be of such character that it allows the listener to focus adequately on the other ongoing activities. Listening to the radio while doing other things is often referred to in terms of "background listening". This listening mode is characterized by a shifting focus between the radio sounds and other things, and is by many participants experienced as an emotionally meaningful aspect in everyday life. The radio sounds create a special kind of sociality through the mass-mediated character of the radio content, a dimension often commented by speaking about radio as "company". The linear radio format thus contributes with a notion of publicness in private spaces, reminding the listener of an outer world of simultaneously listening others. The publicness of linear radio also manifests in situations where the individual choice of media content through on-demand

platforms is considered too personal and therefore less appropriate in public settings, such as shops or health care environments. The use of broadcasted radio sound is described as a tactical practice through which an atmosphere is established according to what is considered appropriate in terms of cultural norms. Listening to the radio along with other activities is a practice shaped by cultural values varying through history. These historically shifting norms become visible especially when older participants compare "the distracted listening" of today with memories of a highly concentrated listening practice in the family home during childhood years.

The second aspect of the auditive constitution of radio concerns listening as a creative interpretive activity. Through interpretation of the radio content, the listener adds information to the content and thus makes her own "images". This subjectively added information involves spontaneous association as well as personal knowledge about the subjects presented in the radio program. The experience of radio content – acousmatically perceived as there is no visual information to "support" the interpretation – therefore always consists of a mix of the mediated information and the subjective interpretation. Radio content is thus inhabited by semi-fictional objects such as radio personalities, places, and other things – imaginative creations that last as long as visual representations of those objects stay unrevealed.

5. *Time.* The chapter examines temporal aspects of radio use, beginning with the micro-temporal dimensions in the ongoing everyday life to then expand the temporal span to grasp radio as a phenomenon throughout the lives of the participants. First, the chapter analyzes the temporal presence of radio by examining the meanings of listening "live" and "afterwards", two frequently occurring expressions. When participants speak about listening live, or "as it is broadcasted", they refer to the linear radio format, while "listening afterwards" relates to the temporal availability of the podcast format. Being familiar with specific radio channels is here described in terms

of being well-settled in the temporal structure of the broadcasting schedule. Listening to an ongoing program in the linear format also situates the listener in an intersubjective context, in the sense that the listener is aware of the public character of the broadcasting; listening "live" positions the listener in a synchronized existence with other potential listeners, and with the individuals and events present in the broadcasted program. The socio-temporal dimension thus appears to be an important aspect of the linear format, while the podcast format is associated with flexibility, making radio content available according to the schedule of the individual listener. In contrast to the unstoppable linear flow of the broadcasted content, the temporal flexibility of the podcast format lets the user arrange content as suitable in varying situations, such as repeated listening to a selection of podcast episodes at bedtime.

The chapter goes on to show how radio use in a long-term context – day by day, week by week, and so on – makes a meaningful structuring practice by which everyday life is reproduced. Initially, the analysis zooms in on morning routines. Here, broadcasted news plays an important role in the daily process of establishing the new day, and entering "the world", by catching up on the latest news events. Radio listening routines define the direction toward the near future through the reproduction of the familiar past. At the same time, radio routines add dynamics to the ongoing present by framing contexts, such as weekdays in contrast to weekends. When everyday life shifts, due to retirement, relocation, illness, or other circumstances, the regularity of the radio broadcasting schedule can be used to establish and maintain temporal structures in daily life. But the structure of the radio content can shift too, forcing the listener to establish new routines.

The final theme of the chapter, radio as a phenomenon through life, analyzes how the medium appears as objects of recollection. Memories of radio form two main categories: the episodic memory of a specific situation and the summarising memory of radio during a period in life. The episodic memories are typically characterized

by details describing the spatial setting of the situation and the position of the radio listener in the room. The situation appears as a playback film scene, and the radio content as the key to the recollected situation rather than an elaborately described object in itself. The analysis of episodic memories also points out how a memory can become detached from the original situation of the listening experience since a radio piece is a mediated object and hence can be remediated several times.

The summarising memories indicate the presence as well as the absence of radio through life. An example of this type of memory is found in participants' descriptions of radio use in the childhood home during the Second World War, a period strongly associated with the war being mediated through radio. When the radio medium is reflected upon as a long-term biographical phenomenon, some periods are characterized by intensive use of the medium, while radio at other times has played a more peripheral role in daily life. Reasons for abandoning radio listening include family life and work, practical circumstances such as not owning appropriate radio equipment for a period of time, and shifting interest in the available radio programs. By stretching the perspective to cover radio through the lives of the participants the analysis shows that the potentially ever-present medium – radio "is there", year after year, if you care to use it – is integrated into the individual's life due to conditions concerning the medium itself as well as varying circumstances in life.

6. Conclusion. The final chapter discusses two aspects related to the thesis on a general level: what kind of media history is accomplished by applying a biographical perspective? And what can be learned about radio and, more generally, everyday life through the phenomenological approach?

The first question is addressed by contrasting the biographical perspective of the analysis with the chronologically structured historical account presented in chapter two. While the historical review describes the Swedish history of radio listening by focusing on the

general structural premises of the media use, the following thematic chapters present this media history as biographically situated experiences of individuals of varying ages. For some, the experiences of radio use stretch from the late 1920s up to today, and for other, younger participants, the personal history of radio use is located in the latest decades. Examining radio from the perspective of the media users therefore reveals a distinctive kind of media history. A majority of the experiences described in this book may seem located in the present, the 2010s, that is. Is it a media *history* then? Yes, I would argue, but a distinctive category of media history. The empirical data has been collected by asking people about their radio experiences in their present life and during past times in life. The present thus makes the primary temporal frame from where all experiences are being recalled, recent and more distant, resulting in a biographically layered account on radio use. How radio is experienced today involves previous experiences of radio through life – how the medium has been available at different times, and how these times are remembered today. In reverse, the presence of radio today also shapes how the medium is recalled as a phenomenon of the past. The biographical radio history is therefore constantly changing, framing the medium through an ongoing dialogue between the present and the past. When participants recall radio from the past, the medium is highlighted through what I here call a double gaze: the retrospective gaze of the present as well as the gaze of the original experience. This double gaze toward the phenomenon forms a history in which radio appears not only as a historical phenomenon defined by certain features common for all radio users during different periods, but as a historical phenomenon situated along the life-course of a specific someone.

An important source of inspiration for the thesis, theoretically and methodically, has been found in the philosophical tradition of phenomenology, which aims to examine how the world is being structured for us through the modes of experience. Examining radio as a phenomenon of experience means searching for the ways in

which radio appears to the participants, an analytical process of identifying the objects that are experienced and how these appear as experiential objects. Using the radio medium is not just about listening to radio programs, although that is the obvious purpose of attending to the medium. The analysis has aimed to specify the fundamental conditions of radio's appearances, and the act of listening to emitted radio sounds has been described as one of several experiential dimensions. The phenomenon referred to as radio presents itself through sound but also, as the analysis has shown, through the materiality of the technological equipment and the temporal interfaces. Seen this way, the phenomenon of radio is constituted by many kinds of objects, around which the subjectively experienced contexts of the medium are formed. The phenomenological analysis illuminates how radio emerges as a phenomenon of subjective meaning by clarifying the relational conditions of the objects of experience and the experiences of those objects. Shedding light on radio as an embedded phenomenon in the lives of the participants, the thesis makes an example of how everyday life can be examined as an ongoing orientational process wherein people constantly face their environment and the environment faces its inhabitants through structures that may shift or last. Seemingly ordinary aspects of daily life that are often taken for granted thereby becomes visible in their everyday complexity.

Källor och litteratur

FRÅGELISTMATERIAL

DAG 35, *Berätta om radion i ditt liv*, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. Insamlat mellan 2017 och 2018.

Webbinsamling, *Radion i mitt liv*, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. Insamlat mellan 2018 och 2019.

Nm 246, *Radion i mitt liv*, Nordiska museet, Stockholm, 2017.

Nm 190, *Radion*, Nordiska museet, Stockholm, 1967.

Ytterligare material inkommet via författarens frågelistedistribution, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet.

INTERVJUMATERIAL

Ljudupptagningar och transkriptioner, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap, Stockholms universitet. Intervjuerna genomfördes mellan 2016 och 2018.

INTERNETKÄLLOR

Apple. <https://www.apple.com/iphone> (hämtad 2021-07-25).

Det norske akademis ordbok, "Kringkasting". <https://naob.no/ordbok/kringkasting> (hämtad 2021-03-16).

Historiska lönedatabasen, Göteborgs universitet. <https://www.gu.se>.

Internetstiftelsen, *Svenskarna och internet 2019*, 2019. svenskarnaochinternet.se (hämtad 2021-01-04).

Kantar Sifo, *Lyssnarsiffror radio*, statistik för vecka 10, 2018. <https://www.kantar.com>.

- kantarsifo.se/rapporter-undersokningar/radioundersokningar/lyssnar-siffror-radio-ppm (hämtad 2021-03-16).
- Kommunikationsdepartementet, SOU 1935:10, *Utredning och förslag angående rundradion i Sverige*, 1935. https://weburn.kb.se/metadata/690/SOU_857690.htm (hämtad 2021-01-10).
- Kotschack, Jan, "Musikradion föddes på djupt vatten", *BizStories*, 2018-06-21. <https://www.bizstories.se/foretagen/musikradion-foddes-pa-djupt-vatten> (hämtad 2020-05-08).
- Mediehistoriskt arkiv. mediehistorisktarkiv.se.
- Merriam-Webster, "Broadcast". <https://www.merriam-webster.com/dictionary/broadcast> (hämtad 2021-03-16).
- Myndigheten för press, radio och tv, "Så regleras olika radio- och tv-sändningar". <https://www.mprt.se/regelverk/Sa-regleras-radio-och-tv-sandningar> (hämtad 2021-01-05).
- Nordiska museet, *Frågelistor Nm-serien*. <https://www.nordiskamuseet.se/samlingar/insamling/fragelistor/fragelistor-nm-serien> (hämtad 2021-05-21).
- Populär Radio*, nr. 1, 1929. <http://runeberg.org/popradio/1929/1> (hämtad 2021-08-09).
- Post- och telestyrelsen, *Internetmarknaden i Sverige: En kartläggning utförd på uppdrag av Post- och telestyrelsen*, 2000. <https://internetstiftelsen.se/docs/Internetmarknaden-i-Sverige-2000.pdf> (hämtad 2021-08-08).
- Regeringskansliet, pressmeddelande, "Statlig garanti ska ge alla tillgång till fungerande internet", 2018-01-19. <https://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2018/01/statlig-garanti-ska-ge-alla-tillgang-till-fungerande-internet> (hämtad 2021-01-05).
- Sandberg, Jan, 1988/89:K435, "Radiomonopolet". https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/motion/radiomonopolet_GC02K435 (hämtad 2020-05-08).
- Statistiska centralbyrån, "Bilens århundrade", 2017-07-05. <https://www.scb.se/om-scb/nyheter-och-pressmeddelanden/bilens-arhundrade> (hämtad 2020-02-07).
- Svenska akademiens ordböcker, "Gränssnitt". <https://svenska.se/tre/?sok=gr%C3%A4nssnitt&pz=2> (hämtad 2020-11-07).
- Svenska akademiens ordböcker, "Hbtq". <https://svenska.se/tre/?sok=hbtq&pz=1> (hämtad 2020-09-21).
- Svenska akademiens ordböcker, "Rundradio". <https://svenska.se/tre/?sok=Rundradio&pz=1> (hämtad 2021-03-16).

- Sveriges Radio, "Radiohistoria", 2008-03-25. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971599> (hämtad 2020-05-08).
- Sveriges Radio, "Sveriges Radios historia – år för år", 2008-03-25. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971599> (hämtad 2021-01-05).
- Sveriges Radio, "Sveriges Radios arkiv", 2009-01-15. <https://sverigesradio.se/artikel/2569192> (hämtad 2021-07-29).
- Sveriges Radio, "Den svenska radions struktur och utveckling under 85 år", 2010-11-10. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3938&artikel=4169474> (hämtad 2020-05-07).
- Sveriges Radio, "'Swishmedier' och relationen till sin publik", 2018-10-15. <https://sverigesradio.se/artikel/7067557> (hämtad 2021-07-25).
- Sveriges Radio, "Finansiering", 2019-01-02. <https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=3113&artikel=1971507> (hämtad 2021-01-05).
- Tekniska museet, "Antibiotika". <https://www.tekniskamuseet.se/lar-dig-mer/100-innovationer/antibiotika> (hämtad 2020-11-25).
- Tekniska museet, "Radion". <https://www.tekniskamuseet.se/lar-dig-mer/100-innovationer/radion> (hämtad 2021-07-25).
- Vetenskapsrådet, *God forskningssed*, 2017. https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningssed_VR_2017.pdf (hämtad 2021-07-19).
- Wallerius, Anders, "Elektronröret", *Ny teknik*, 1999-12-16. <https://www.nyteknik.se/digitalisering/9-elektronroret-6471798> (hämtad 2021-07-09).
- Wikipedia, "Spraydio". <https://sv.wikipedia.org/wiki/SPRAYdio> (hämtad 2021-07-29).

LITTERATUR

- Adams, Paul C., Steven Hoelscher & Karen E. Till, "Place in context: Re-thinking humanist geographies", *Textures of place: Exploring humanist geographies*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001.
- Alftberg, Åsa, *Vad är det att åldras? En etnologisk studie av åldrande, kropp och materialitet*, Lund: Lunds universitet, 2012.
- Anderson, Benedict, *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*, London: Verso, 2016.
- Andersson, Magnus, "Väggar eller vägar? Om mediers betydelse för hem-

- mets gränser”, *Kultur, plats och identitet: Det lokalas betydelse i en globaliserad värld*, red. J. Johannisson & H. Egeland, Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 2003.
- Andersson, Magnus, *Hemmet och världen: Rumsliga perspektiv på medieanvändning*, Göteborg: Göteborgs universitet, 2006.
- Andersson, Ulrika, *Publikforskning i en digitaliserad och konvergerad medievärld. En forskningsöversikt. Demicom nr. 22*, Sundsvall: Mittuniversitetet, 2014.
- Arvidsson, Alf, *Etnologi: Perspektiv och forskningsfält*, Lund: Studentlitteratur, 2001.
- Arvidsson, Alf, ”Melodikrysset, Ring så spelar vi och svenska lördagsförmiddagar”, *Sånt vi bara gör*, red. J. Nilsson, S. Nylund Skog & F. Skott, Stockholm: Carlsson och Institutet för språk och folkminnen, 2019.
- Barker, Martin, ”I have seen the future and it is not here yet...; or, On being ambitious for audience research”, *The Communication Review*, vol. 9, nr. 2, 2006.
- Barnouw, Erik, *A history of broadcasting in the United States*, New York: Oxford University Press, 1966–1970.
- Bengtsson, Jan, *Sammanflätningar: Husserls och Merleau-Pontys fenomenologi*, Göteborg: Daidalos, 2001.
- Berger, Peter L. & Thomas Luckmann, *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge* [Elektronisk resurs] New York: Anchor Books, 1966.
- Berry, Richard, ”Podcasting: Considering the evolution of the medium and its association with the word 'radio'”, *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 14, nr. 1, 2016.
- Björnberg, Alf, ”Medialisering – radiofiering – musikalisering”, *Musikens medialisering och musikaliseringen av medier och vardagsliv i Sverige*, red. U. Volgsten, Lund: Lunds universitet, 2019.
- Björnberg, Alf, *En trovärdig illusion av musik: Den svenska hifi-kulturens uppgång och nedgång*, Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2020.
- Blaakilde, Anne Leonora, ”’Sluk så for det lort!’ Radiomediets betydning for forhandling og konflikter mellem mennesker i et livsløbsperspektiv”, *Tidsskrift for kulturforskning*, vol. 16, nr. 1, 2017.
- Blehr, Barbro, red., *Femtiotalister: Om konstruerandet av kulturella generationer*, Stockholm: Carlsson, 1993.

- Bolter, David J. & Richard Grusin, *Remediation: Understanding new media* [Elektronisk resurs], Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999.
- Briggs, Asa, *The history of broadcasting in the United Kingdom*, London: Oxford University Press, 1961–1995.
- Bruhn Jensen, Klaus & Karl Erik Rosengren, "Five traditions in search of the audience", *Communication theory and research* [Elektronisk resurs], red. D. McQuail, P. Golding & E. De Bens, London: SAGE, 2005.
- Bryman, Alan, *Samhällsvetenskapliga metoder*, Malmö: Liber, 2008.
- Bull, Michael, "No dead air! The iPod and the culture of mobile listening", *Leisure Studies*, vol. 24, nr. 4, 2005.
- Casey, Edward S., *Imagining: A phenomenological study*, Bloomington: Indiana University Press, 1976.
- Certeau, Michel de, *The practice of everyday life*, Berkeley: University of California Press, 1984.
- Chignell, Hugh, *Key concepts in radio studies* [Elektronisk resurs], London: SAGE, 2009.
- Crary, Jonathan, *Suspensions of perception: Attention, spectacle, and modern culture*, Cambridge, Mass.: MIT Press, 1999.
- Cresswell, Tim, *On the move: Mobility in the modern western world*, New York: Routledge, 2006.
- Cresswell, Tim, *Place: A short introduction*, Malden: Blackwell Publishing, 2007.
- Crisell, Andrew, *Understanding radio*, London: Routledge, 1994.
- Dahlberg, Leif & Hans Ruin, red., *Fenomenologi, teknik och medialitet*, Huddinge: Södertörns högskola, 2011.
- Dahlgren, Peter, "Förord", *Media*, M. McLuhan, Skarpnäck: Pocky/Tranan, 2001.
- Davis, Jenny L., *How artifacts afford: The power and politics of everyday things* [Elektronisk resurs], MIT Press, 2020.
- Denson, Shane, "Techno-phenomenology, medium as interface, and the metaphysics of change.", *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media*, red. T. Markham & S. Rodgers, New York: Peter Lang Publishing, 2017.
- Douglas, Susan J., *Listening in: Radio and the American imagination*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2004.
- Drotner, Kirsten, "Medieetnografiske problemstillinger: En oversigt", *Medie-*

- Kultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 9, nr. 21, 1993.
- Durham Peters, John, *The marvelous clouds: Toward a philosophy of elemental media*, Chicago: The University of Chicago Press, 2015.
- Ehn, Billy & Barbro Klein, *Från erfarenhet till text: Om kulturvetenskaplig reflexivitet*, Stockholm: Carlsson, 1994.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, *När ingenting särskilt händer: Nya kulturanalyser*, Eslöv: Symposion, 2007.
- Ehn, Billy & Orvar Löfgren, *The secret world of doing nothing* [Elektronisk resurs], Berkeley: University of California Press, 2010.
- Ekrem, Carola, "Frågelistsvaren som berättelser", *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren, Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003.
- Elgemyr, Göran, *Radion i strama tyglar: Om Radiotjänsts tillblivelse, teknik och ekonomi 1922–1957*, Stockholm: Stiftelsen Etermedierna i Sverige, 1996.
- Eriksson-Aras, Karin, *Ljudrum: En studie av ljud och lyssnande som kulturell praktik*, Uppsala: Uppsala universitet, 2017.
- Erll, Astrid, "Cultural memory studies: An introduction", *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook* [Elektronisk resurs], red. A. Erll, & A. Nünning, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Erll, Astrid & Ansgar Nünning, red., *Cultural memory studies: An international and interdisciplinary handbook*, Berlin/New York: Walter de Gruyter, 2008.
- Feilitzen, Cecilia von, "A historical review of radio research in Sweden", *Nordicom Review*, vol. 1, nr. 18, 1997.
- Fornäs, Johan, "Medierad kultur: Några gränsfrågor", *Mediernas kulturhistoria* [Elektronisk resurs], red. S. Jülich, P. Lundell & P. Snickars, Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2008.
- Franzén, Elin, *Inspelade platser, berättade liv: En etnografisk studie om ljudabbokens möjligheter som metod och berättelse*, masteruppsats, Stockholms universitet, 2013.
- Franzén, Elin, Klara Johansson & Lena Lundberg, *Grynkvarnsparken ur brukarperspektiv: Utvärdering av bedömningsmetod för det gröna kulturarvet, Stockholms stadsmuseum rapporterar*; 33, Stockholms stadsmuseum, 2013.
- Franzén, Nils-Olof, *Hört och sett: Radio och television 1925–1974*, Stockholm: Sveriges Radio, 1974.

- Garnert, Jan, *Anden i lampan: Etnologiska perspektiv på ljus och mörker*, Stockholm: Carlsson, 1993.
- Garnert, Jan, *Hallå!: Om telefonens första tid i Sverige*, Lund: Historiska media, 2005.
- Garnert, Jan, *Ut ur mörkret: Ljusets och belysningens kulturhistoria*, Lund: Historiska media, 2016.
- Gerholm, Lena, *Kulturprojekt och projektkultur: En fallstudie av en kulturpolitisk försöksverksamhet*, Malmö: Liber förlag, 1985.
- Giddens, Anthony, *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*, Cambridge: Polity Press, 1991.
- Gitelman, Lisa. *Always already new: Media, history and the data of culture* [Elektronisk resurs], Cambridge, Mass.: MIT Press, 2006.
- Goffman, Erving, *Frame analysis: An essay on the organization of experience*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974.
- Guerlac, Suzanne, *Thinking in time: An introduction to Henri Bergson* [Elektronisk resurs], Cornell University Press, 2006.
- Gullestad, Marianne, "The transformation of the Norwegian notion of everyday life", *American Ethnologist*, vol. 18, nr. 3, 1991.
- Hagström, Charlotte & Carina Sjöholm, "Frågelisters roll i forskningen: Två exempel på tillämpning", *Frågelist och berättarglädje: Om frågelister som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren, Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003.
- Hallingberg, Gunnar, *Stockholm-Motala: Radion i Sverige från 20-tal till 50-tal*, Stockholm: Atlantis, 1999.
- Hallingberg, Gunnar, *Tidens tusende tungor: Radion i Sverige från 50-tal till 90-tal*, Stockholm: Atlantis, 2000.
- Hansson, Kristofer, "Inledning: Fenomenologins möjligheter i etnologin", *Fenomenologins möjligheter i etnologin: Rapport från en nationell workshop*, red. Å. Alftberg, K. Hansson, G. Olsson & M. Gunnarsson, Lund: Lunds universitet, 2011.
- Heller, Ágnes, *Everyday life* [Elektronisk resurs], Routledge, 2015.
- Hellquist, Elof, *Svensk etymologisk ordbok*, Lund: Gleerup, 1922.
- Hughes Tidlund, Ida, *Autonomous Åland: A hundred years of borderwork in the Baltic sea*, Stockholm: Stockholms universitet, 2021.
- Hultén, Olof, "Rundradions organisering i Sverige 1922–1924", *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 83, nr. 2, 1980.

- Hyltén-Cavallius, Sverker, *Minnets spelrum: Om musik och pensionärskap*, Hedemora: Gidlunds förlag, 2005.
- Hyltén-Cavallius, Sverker, *Retrologier: Musik, nätverk och tidrum*, Höör: Symposition, 2014.
- Höijer, Birgitta, *Det hörde vi allihop! Etermedierna och publiken under 1900-talet*, Stockholm: Prisma, 1998.
- Jarlbrink, Johan, Patrik Lundell & Pelle Snickars, *Mediernas historia: Från big bang till big data*, Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2019.
- Jonsson, Åke, "Språkvård i praktiken: Norm och tradition i etermediernas språk", *Språket i massmedierna: En antologi från Nordicom-Sverige*, red. U. Carlsson, Göteborg: Nordicom, 1989.
- Julich, Solveig, "Transdisciplinära varianter och strategier: Mediehistoria möter medicinhistoria", *Återkopplingar*, red. M. Cronqvist, P. Lundell & P. Snickars, Lund: Mediehistoria, Lunds universitet, 2014.
- Jönsson, Mats & Pelle Snickars, red., *Medier & politik: Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet*, Stockholm: Statens ljud- och bildarkiv, 2007.
- Kaijser, Lars, "Telefoni: Mobila gränser", *Medier och människor i konsumtionsrummet*, red. K. Becker, E. Bjurström, J. Fornäs & H. Ganetz, Nora: Bokförlaget Nya Doxa, 2002.
- Kohler Riessman, Catherine, *Narrative methods for the human sciences*, London: SAGE, 2008.
- Kvale, Steinar, *Doing interviews* [Elektronisk resurs], Los Angeles: SAGE, 2007.
- Kåks, Helena, *Mellan erfarenhet och förväntan: Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*, Linköping: Linköpings universitet, 2007.
- Lacey, Kate, "Ten years of radio studies: The very idea", *The Radio Journal: International Studies in Broadcast and Audio Media*, vol. 6, nr. 1, 2008.
- Lacey, Kate, "Up in the air? The matter of radio studies", *The Radio Journal: International Studies in Broadcast and Audio Media*, vol. 16, nr. 2, 2018.
- Larsen, Bent Steeg, "Radio as ritual: An approach to everyday use of radio", *Nordicom Review*, vol. 21, nr. 2, 2000.
- Larsen, Bent Steeg, "Et soundtrack til hverdagen: Radiobrug og hverdagsliv", *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 17, nr. 33, 2001.
- Liliequist, Evelina, *Digitala förbindelser: Rum, riktning och queera orienteringar*, Umeå: Umeå universitet, 2020.

- Lindqvist, Beatriz, *Drömmar och vardag i exil: Om chilenska flyktingars kulturella strategier*, Stockholm: Carlsson, 1991.
- Lull, James, "Family communication patterns and the social uses of television", *Communication research*, vol. 7, nr 3, 1980.
- Lull, James, *Inside family viewing: Ethnographic research on television's audiences*, London: Routledge, 1990.
- Löfgren, Orvar, "Det är bara för mycket: Hemmet som rutin och kaos", *ETN: HEM*, red. R. Willim, Etnologiska institutionen, Lunds universitet, 2006.
- Löfgren, Orvar, "Remedierad vardag: Mediebruk mellan rutin och dagdröm", *MedieKultur: Journal of Media and Communication Research*, vol. 23, nr. 42/43, 2007.
- Markham, Tim & Scott Rodgers, *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media*, New York: Peter Lang Publishing, 2017.
- Marvin, Carolyn, *When old technologies were new: Thinking about electric communication in the late nineteenth century* [Elektronisk resurs], New York: Oxford University Press, 1988.
- McLuhan, Marshall, *Media*, Skarpnäck: Pocky/Tranan, 2001.
- McLuhan, Marshall, *Understanding Media: The extensions of man* [Elektronisk resurs], New York: Gingko Press, 2013.
- Mellander, Elias, *Etnologiska kompositioner: Orienteringar i yrkeslivet*, Göteborg: Göteborgs universitet, 2018.
- Merleau-Ponty, Maurice, *Phenomenology of perception* [Elektronisk resurs], Abingdon, Oxon: Routledge, 2012.
- Moore, Shaun, *Media and everyday life in modern society*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.
- Moore, Shaun, *Media, place and mobility* [Elektronisk resurs], Palgrave Macmillan, 2012.
- Morley, David, *Home territories: Media, mobility, and identity* [Elektronisk resurs], London: Routledge, 2000.
- Morley, David, "For a materialist, non-media-centric media studies", *Television & New Media*, vol. 10, nr. 1, 2009.
- Morley, David & Roger Silverstone, "Domestic communication technologies and meanings", *Television, audiences and cultural studies*, D. Morley, London: Routledge, 1992.
- Mårtens, Ylva, *Kära lyssnare: Radion som sällskap*, Stockholm: Carlsson, 2009.

- Nilsson, Bo G., Dan Waldetoft & Christina Westergren, red., *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003.
- Nilsson, Charlotte, *En förbindelse med en större värld: Postorder i Sverige under tidigt 1900-tal*, Lund: Föreningen Mediehistoriskt arkiv, 2020.
- Nordberg, Karin, *Folkhemmets röst: Radion som folkbildare 1925–1950*, Eslöv: Symposion, 1998.
- Nyre, Lars, "Urban headphone listening and the situational fit of music, radio and podcasting", *Journal of Radio & Audio Media*, vol. 22, nr. 2, 2015.
- Ottoson, Erik, *Söka sitt: Om möten mellan människor och föremål*. Uppsala: Uppsala universitet, 2008.
- Pink, Sarah, & Kerstin Leder Mackley, "Saturated and situated: Expanding the meaning of media in the routines of everyday life", *Media Culture & Society*, vol. 35, nr. 6, 2013.
- Race, Tammera M., & Stephann Makri, *Accidental information discovery: Cultivating serendipity in the digital age* [Elektronisk resurs], Kent: Chandos Publishing, 2016.
- Ryle, Gilbert, *The concept of mind*, London: Hutchinson, 1949.
- Scannell, Paddy, *Radio, television, and modern life: A phenomenological approach*, Oxford: Blackwell, 1996.
- Scannell, Paddy, *Television and the meaning of 'live': An enquiry into the human situation*, Cambridge, UK: Polity Press, 2014.
- Scannell, Paddy, "To the things themselves: Thoughts on the phenomenology of media", *Conditions of mediation: Phenomenological perspectives on media*, red. T. Markham & S. Rodgers, New York: Peter Lang Publishing, 2017.
- Scannell, Paddy & David Cardiff, red., *A social history of British broadcasting. vol. 1, 1922–1939: Serving the nation*, Oxford: Blackwell, 1991.
- Schaeffer, Pierre, "Acousmatics", *Audio culture: Readings in modern music*, red. C. Cox & D. Warner, New York: Continuum, 2004.
- Schmicking, Daniel A., "Auditory imagination: A phenomenological perspective", *The Oxford handbook of sound and imagination, volume I*, Oxford University Press, 2019.
- Schutz, Alfred, "Some leading concepts of phenomenology", *Collected papers I: The problem of social reality*, The Hague: M. Nijhoff, 1973.

- Schutz, Alfred, "Making music together: A study in social relationship", *Collected papers II: Studies in social theory*, Dordrecht: Springer, 1976.
- Schutz, Alfred, *Den sociala världens fenomenologi*, Göteborg: Daidalos, 2002.
- Seifarth, Sofia, *Råd i radion: Modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968*, Stockholm: Carlsson, 2007.
- Sjunnesson, Helene & Elisabet Helldorff, red., *Dædalus: Tekniska museets årsbok. Årg. 81, 2013. 100 innovationer. 51–100 Metallbearbetning-Ångmaskinen*, Stockholm: Bilda förlag, 2012.
- Sjöholm, Carina, *Gå på bio: Rum för drömmar i folkhemmets Sverige*, Lund: Symposion, 2003.
- Sokolowski, Robert, *Introduction to phenomenology* [Elektronisk resurs], Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Stockfelt, Ola, *Musik som lyssnandets konst: En analys av W.A. Mozarts symfoni no. 40, g moll K.550*, Göteborg: Göteborgs universitet, 1988.
- Tacchi, Jo, *Radio sound as material culture in the home*, London: University College London, 1997.
- Tacchi, Jo, "Radio texture: Between self and others", *Material cultures: Why some things matter*, red. D. Miller, London: UCL Press, 1997.
- Tacchi, Jo, "Radio and affective rhythm in the everyday", *Radio Journal: International Studies in Broadcast & Audio Media*, vol. 7, nr. 2, 2009.
- Traianou, Anna, "The centrality of ethics in qualitative research", *The Oxford handbook of qualitative research* [Elektronisk resurs], red. P. Leavy, New York: Oxford University Press, 2014.
- Tuan, Yi-Fu, *Space and place: The perspective of experience* [Elektronisk resurs], University of Minnesota Press, 1977.
- Waldetoft, Dan, "Vad vill vi med våra frågelistor?", *Frågelist och berättarglädje: Om frågelistor som forskningsmetod och folklig genre*, red. B. G. Nilsson, D. Waldetoft & C. Westergren, Stockholm: Nordiska museets förlag, 2003.
- Weibull, Lennart, Ingela Wadbring & Jonas Ohlsson, *Det svenska medielandskapet: Traditionella och sociala medier i samspel och konkurrens*, Stockholm: Liber, 2018.
- Willim, Robert, "Under ytan: Om digitala föreställningsvärldar och dold komplexitet", *Virtualiteter: Sex essäer*, red. M. Cronqvist & R. Willim, Lund: Hex, Lunds universitet, 2006.
- Winocur, Rosalía, "Radio and everyday life: Uses and meanings in the domestic sphere", *Television & New Media*, vol. 6, nr. 3, 2005.

Åberg, Carin, *The sounds of radio: On radio as auditive means of communication*, Stockholm: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, 1999.

Frågeunderlag

Frågelistorna som utformades i samarbete med Nordiska museets respektive Institutet för språk och folkminnen utgick, med mindre variationer, från samma struktur. Även intervjuerna genomfördes med dessa teman och frågor som utgångspunkter. Här exemplifieras underlaget med frågelistan Nm 246, *Radion i mitt liv*, 2017, som utformades och användes inom ramen för Nordiska museets frågelistverksamhet. Efter den följer frågelistan Nm 190, *Radion*, som Nordiska museet sände till sin meddelarkrets 1967.

Berätta om radion i ditt liv!

Hur är det att lyssna på radio?

Vad lyssnade du senast på? Och vad gjorde du medan du lyssnade?

Har du en favoritröst i radion?

Vad får dig att stänga av eller längta efter mer?

Har du varit radiolyssnare någon annanstans än i Sverige?

Hur minns du radio?

Radio har varit närvarande i människors liv i omkring hundra år. Tekniken förändras och vi lyssnar på olika sätt i olika tider och åldrar. Samtidigt finns det något slags kärna i radiolyssnandet oavsett tid: vi släpper in ljuden i våra rum och innehållet blir en del av våra personliga upplevelser. Vad händer i mötena med dessa ljud?

Den här frågelistan ingår i Elin Franzéns avhandlingsarbete i etnologi vid Stockholms universitet. Genom frågelistan och intervjuer undersöks i avhandlingen hur olika personer använder, upplever och minns radio.

Berättelserna som samlas in följer upp den frågelistan Nordiska museet gjorde för 50 år sedan som handlade om minnen från radions första tid i Sverige. Vad hände sedan? Vilken roll har radion haft för senare generationer? Vem lyssnar på radio i dag?

Du är mycket välkommen att skicka med fotografier, om vi får behålla och använda dem. Ange i så fall, om möjligt, fotografens namn, när, ungefär, bilden är tagen och vilka personer som i förekommande fall är med.

Skriv ditt namn och din adress, födelseår och frågelistans nummer och namn överst på första sidan.

Ditt svar kommer att finnas tillgängligt för forskare och andra i Nordiska museets arkiv. Vid användandet av frågelistsvar, genom citat eller på annat sätt, förbinder sig dessa personer att värna meddelarens och andra berörda personers integritet. Nordiska museets text- och bildmaterial lagras och tillgängliggörs delvis i digitala arkiv. Den som lämnar text- och bildmaterial till museet anses medge sådan lagring samt publicering i museets olika distributionskanaler (trycksaker, webbplatsen etc.).

Berätta om ditt radiolyssnande med vägledning av frågorna som är indelade i teman. Betrakta frågorna som inspiration – känn dig fri att berätta om det som särskilt intresserar dig. Beskriv så utförligt du kan. Om du saknar någon fråga/aspekt, lägg till där det passar.

Hur går det till? Teknisk utrustning och lyssningssituationer

- Berätta om en radiosituation som har ägt rum nyligen. Beskriv så utförligt som möjligt. Var ägde den rum och vilken radioutrustning användes? Vad lyssnade du på? Hur kändes det? Vad gjorde du medan du lyssnade?
- Beskriv hur du brukar lyssna på radio: När lyssnar du (dag/kväll/natt, vardag/helg)? Var lyssnar du? Gör du något annat samtidigt som du lyssnar? Finns det olika anledningar att lyssna?
- Lyssnar du tillsammans med andra, t.ex. i hemmet eller på en arbetsplats? Vad lyssnar ni på? När? Vem väljer vad ni ska lyssna på? Finns det tillfällen då du föredrar att lyssna ensam eller tillsammans med andra?
- Med vilken utrustning lyssnar du på radio? Var finns den? Varifrån kommer den? Har du själv eller någon annan skaffat den?
- Berätta om någon radioutrustning som du har haft tidigare. Vad förknippar du med den?

Prat, musik och andra ljud – om radioinnehållet

- Har du favoritprogram som du följer? Eller en viss typ av program som du gillar? Beskriv program, kanal, stil/stämning osv.
- Vad vill du inte lyssna på? Varför?
- Hur får du överblick över utbudet? Berätta hur du har hittat ett eller flera program.
- Finns det radioprogram som du saknar?

- Brukar du lyssna på det som sänds 'just nu', eller lyssna i efterhand, t.ex. via dator eller mobil? Spelar det någon roll om du lyssnar när programmet sänds eller i efterhand?
- Finns det särskilda personer i radio som du gillar att lyssna på? Varför? Några du inte gillar?
- Hur är en bra radioröst? Och en dålig?
- Radiopersonligheter och program/inslag du minns? (Det kan vara såväl positiva som negativa minnen.)
- Vilka ljud förknippar du med radio?
- Lyssnar du på podcaster? Vilka? Hur hittar och väljer du? När lyssnar du? Är podcaster som radio eller vad är skillnaden?

Lyssnandet i olika perioder av livet

- Hur minns du radio från din uppväxt? Hur lyssnade du? (Utrustning, platser, tidpunkter, ensam/tillsammans med andra?)
- Hur har lyssnandet förändrats genom livet? Vad har du slutat eller börjat lyssna på och varför? Har radiolyssnandet varit särskilt betydelsefullt under någon viss period?
- Berätta om ett radiominne från när som helst i livet. (Berätta gärna om flera!)

Annat som du vill berätta om ditt radiolyssnande?

Hur använder du andra medier?

- Berätta kortfattat hur du använder andra medier (tv, internet, film, musik, litteratur m.m.) När? I vilken omfattning? Hur upplever du ditt radiolyssnande i jämförelse med att använda andra medier? Är radio unikt på något vis?

RADION

Radioapparater har funnits i svenska hem sedan början av 1920-talet. Det har kommit fram många skildringar från arbetet med sammanställning och utsändning av program, men däremot inte så mycket som belyser radions roll och betydelse i medborgarnas dagliga liv. Nordiska museet önskar därför samla sådana uppgifter med tyngdpunkten förlagd till minnen från radions barndom.

1. Kan ni beskriva omständigheterna kring er första bekantskap med radion. Tidpunkt, miljö, radioprogram.
2. Vilken var er och er omgivnings första reaktion inför radion.
3. Vilken eller vilka i er omgivning var de första att skaffa radio. Kom folk på besök enkom för att få höra den. I vilket rum placerades radion.
4. Vilken roll spelade radiolyssnandet i början. Har ni några speciella minnen från de första åren. Fick radioprogrammens sändningstider något inflytande på era dagliga vanor, t ex tidpunkten för måltider, sånggående etc.
5. Inverkade radioprogrammen på er fritid. Exempel: Ersattes kyrkibesöket av gudstjänsten i radion. Inverkade radions utsändningar under helgerna på ert helgfirande. Samlades man för att dansa till radions dansmusik.
6. Har ni något minne av vilka program ni helst lyssnade till i början. Har ni kunnat vara så intresserad av ett visst radioprogram ni försakat nöjen eller plikter för att få höra det. Har det kunnat stimulera er så att ni velat lära er och läsa mera om ett ämne. Kan ni säga att radiolyssnandet på något sätt ändrade på era vanor beträffande tidningsläsning. Lyssnar ni någon gång på utlandet.
7. Hur såg de tidigaste radiomottagarna ut som ni minns. Vilka var de första som handlade med radioapparaten på orten. Hurudan var er första i handeln inköpta apparat. När och var köpte ni den och till vilket pris. Ansåg ni att priset var högt eller var en radio överkomlig för de flesta. Har ni er första apparatkvar ännu eller när ungefär bytte ni.
8. Kanske ni själv byggde er första radio eller var med och tillverkade någon. Vem gav er uppslaget. Varifrån fick ni kopplingsschema och delar. Känner ni annars till någon som byggde radioapparater. Fanns det någon som sysslade med amatörsändningar.
9. Hur ofta lyssnar ni på radion numera. Vilka program hör ni mest på. Händer det att ni spelar in ett radioprogram på band.
10. Har ni flera radioapparater. Om ni äger en transistor, vart bär ni den med er.

11. Om ni har teve, har den fått ersätta radion, eller väljer ni mellan de båda efter programmens art. Hur mycket ser ni på teve.

Händer det att ni har båda apparaterna på samtidigt. Ut-
för ni något arbete på samma gång som ni lyssnar eller
tittar.

12. Hur var den första reaktionen i er omgivning inför
teven. Får ni tevebesök.

13. Har teven medfört förändringar i ert dagliga liv eller
i ert helgfirande. Var placerar ni teveapparaten, står ra-
dion och teven i samma rum.

14. Kan för högt uppskruvade högtalare ha väckt irritation
i omgivningen. Vidtogs i så fall någon åtgärd.

Marianne Eriksson

19.10.67.

Tack!

Avhandlingen är, likt fenomenet den behandlar, inbäddad i specifika sammanhang. Dessa sammanhang vill jag uppmärksamma här.

Utan radiolyssnare, ingen avhandling. Tack till alla deltagare vars vardag och radiovärldar jag har fått kika in i genom intervjuer och frågelistberättelser. Det har varit roligt, sorgligt, fascinerande och lärorikt.

För att kunna dokumentera och analysera dessa erfarenheter krävdes vissa kommunikationskanaler. Tack Dan Waldetoft (Nordiska museet) samt Fredrik Skott och Carina Ahlqvist (Institutet för språk och folkminnen, Göteborg) som utformade frågelistorna med mig och distribuerade dem via institutionernas plattformar. En mängd andra personer har också bidragit till forskningsmaterialets tillkomst genom att sprida mina efterlysningar efter potentiella deltagare. Tack, kända som okända välgörare!

Avhandlingsarbetet har många gånger präglats av förvirring – hur ska alla tankespår någonsin kunna redas ut och presenteras i form av en bok? Det har varit avgörande att ha handledare som ständigt parerat sådana tillstånd med uppmuntran och som med skarpa blickar hjälpt mig att hitta huvudspåren. Tack Barbro Blehr, ditt engagemang som huvudhandledare har – för att konkretisera något som egentligen inte låter sig summeras i detta format – inneburit att stegen från ditt rum till mitt på våning sju ofta har känts betydligt lättare jämfört med den motsatta riktningen. Svenskt visarkiv och konditori Ritorno är andra platser där idéer har tagit form och moln har skingrats under roliga och givande handledarsamtal. Tack Sverker Hyltén-Cavallius!

Seminarier är ett annat sammanhang som har hjälpt mig att formulera avhandlingens fokus. Tack till deltagare vid högre seminariet i etnologi vid Stockholms universitet. Ett särskilt tack vill jag rikta till Elin Lundquist och Kalle Ström som läste tidiga kapitelutkast, Annie Woube som var opponent vid 60-procentsseminariet, Åsa Alftberg som var opponent vid slutseminariet och Lars Kaijser som var slutgranskare. Under arbetets avslutande fas bidrog Andreas Nyblom, förlagsredaktör vid Mediehistoriskt arkiv, och Helene Frössling Mattsson med hjälpsamma textgranskningar. Tack umeåetnologer och Musikverket för inbjudan till seminarier där jag fick tillfälle att presentera det pågående arbetet i nya sammanhang. De nationella textinternaten för etnologidoktorander har också vidgat avhandlingens och doktorandtillvarons kontexter. Tack för textdiskussioner, kubbspel och roligt umgänge! Boken, det materialiserade resultatet av forskningsprocessen, har Johan Laserna formgivit med stor lyhördhet för mina inspel, tack!

Många arbetsdagar har ägt rum på Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusvetenskap vid Stockholms universitet. Det betyder mycket att befinna sig i en bra arbetsmiljö. Tack till alla på ERG för en trivsamt vardag, både genom stöd i allehanda frågor gällande arbetet och genom spontana pratstunder intill mikrovågsugnarna. Och ett stort tack till ERG:s doktorandråd för allt engagemang i frågor som rör doktorandernas vardag. I avhandlingen betonas vardagsrutinernas betydelser. Tack lunchpromenerare för en rutin som har bidragit till gemenskap, frisk luft och möten med stora och små grisar.

Sedan min doktorandtid inleddes har flera av doktorandkollegorna blivit doktorer och ett antal nya doktorander tillkommit. Jag är tacksam att över att ha ingått i detta gäng. Arbetet med en avhandling kan vara ensamt och slitigt, men så träffar man på andra doktorander, tar en fika i lunchrummet och påminns om att utmaningarna till stor del är gemensamma erfarenheter. Tack Hanna Jansson, Britta Geschwind, Elin von Unge, Andrea Dankić, Elin Lundquist, Maria Björklund, Ida Hughes Tidlund, Kalle Ström,

Johan Hallqvist, Aida Jobarteh och Lenita Kefala! Avhandlingens teoretiska inriktning har också utgjort ett särskilt sammanhang. Tack Ida Hughes Tidlund, Ina Hallström, Ragnhild Fjellro och Evelina Liliequist för fenomenologisnack! Genom en rad doktorandkurser har nya bekantskaper gjorts, bland vilka jag särskilt vill nämna Isabella Strömberg, Emy Lindberg och Susanna Rolfsdotter Eliasson. Tack Vanja Hermele för trevliga pratstunder de dagar vi båda har varit på plats i vårt gemensamma arbetsrum!

För ekonomiska bidrag vill jag tacka Mats Rehnbergs minnesfond, Stiftelsen P.A. Siljeströms fond, Lydia och Emil Kinanders stiftelse, Helge Ax:son Johnsons stiftelse och Stiftelsen Längmanska kulturfonden.

Allt detta som har med forskarutbildningen och avhandlingen att göra har ägt rum i en vardag som har innehållit mycket mer än arbete. Ett stort tack till familj och vänner som har frågat hur det går med avhandlingen, men framförallt riktat min uppmärksamhet mot helt andra saker genom middagar, konserter, svamplockning, melodikryssande och annat. Andreas, tack för att du kom med falafel till den lilla tokyolägenheten efter den nervösa anställningsintervjun via Skype i maj 2015, och för engagemang, tålamod, vardagsrutiner och äventyr de efterföljande åren.

Hägerstensåsen 10 augusti 2021

Under snart hundra år har radiomediet varit närvarande i människors vardag i Sverige. I det avseendet är radio att betrakta som en självklar företeelse i samhället. Men hur går det till när detta medium tar plats hos den enskilda individen? Vad är radio för något som upplevt fenomen betraktat?

I boken skildras komplexiteten hos detta tillsynes självklara vardagsfenomen med utgångspunkt i omkring tvåhundra personers förmedlade erfarenheter. Radio, som många kanske främst associerar med ljud, framträder här genom en mängd aspekter. Radioljuden blir närvarande på särskilda sätt genom olika typer av apparatur och genom mediets tidsliga strukturer. Dagens radiobruk som utgår från mobiltelefoner och poddar såväl som transistorapparater och linjära sändningar undersöks i relation till hur radio har existerat under andra perioder i deltagarnas liv. Tillsammans bildar dessa erfarenheter en biografiskt formad historia om ett fenomen som är unikt för varje individ och samtidigt delat av miljoner.

Elin Franzén är etnolog vid Stockholms universitet. *Radio: Vardagsliv tillsammans med ett massmedium* är hennes doktorsavhandling.